SLOVENSKI SVIET.

Historičko-statističko-etnografičke razprave.

I.

Sloveni u obće.

Poviestni nacrt iz naučnoga slovnika českoga.

U Zagrebu.
Nakladom Lav. Hartmána knjižara.
1870.

Štamparna Lav. Hartmána i družbe.

Predgovor izdavatelja i nakladnika.

U ovom svezku dajemo prijateljem slovenskih stvarî prvi dio obširna djela u kojem će se štioci pobliže upoznati sa svimi slovenskimi plemeni tako napose kako i u njihovih rodbinskih odnošajih s gledišta istoričkoga, statističkoga i etnografičkoga. U ovom svezku počimljemo s obćenitim uvodom o slovenskom svietu, za tim će sliediti obširan opis južnih Slovenâ i njihove književnosti, a poslje malo pomalo opisi svih ostalih naših suplemenika i srodnika.

„Ovaj poviestni nacrt izradiše česki književnici na glasu J. E. Vocel, K. I. Erben i J. Perwolf. Sve, što je vriedno znati o slovenskom plemenu u obće, o prvom pojavljenju njegovu na pozorištu svjetskom, o njegovu nabožnom, družtvenom i državnom životu, o njegovu jeziku i o uzajamnosti izmedju različitih mu grana, sve će to naći čitalac u ovoj slici. Ovaj će nacrt s korišću čitati osobito hrvatska omladina, kojoj ponajviše namjenjujemo ovaj prievod; jer će iz njega naučiti, kakav je položaj u prošlosti zauzimao slovenski ogranak, kojemu ona pripada, te odanle nagovieštati kakovo ga čeka u budućnosti mjesto u velikom plemenu slovenskom. U ovoj su slici ravno podieljeni svjetlo i sjena, odkrivene priednosti i mane; a na Slovenstvu ostaje, da odavle crpi nauku za budućnost.

Premda su imena spomenutih učenjaka dovoljna, da u svakome prijatelju Slovenstva zanimanje prama ovomu

podhvatu probude: to će ga, nadamo se, još osobito kod svakoga i u svih kruzih što toplije preporučiti i pouzdanje mu pribaviti ime našega učenjaka i povjestnika g. dr. Franje Račkoga, koji je taj prievod, izveden mladjimi književnici, nadzirao i dao ga za štampu prirediti.

Do udioničtva je dakle i podpore obćinstva ponajprije, da li će nam i u koliko biti moguće izvesti taj podhvat, skopčan sa znatnimi troškovi, na koje smo se rado odlučili.

U Zagrebu mjeseca lipnja 1870.

Sloveni, velika ta grana plemena indo-evropskoga širi se iztočnom Evropom i susjednim dielom Azije, južno-iztočnim krajem Evrope (balkanskim poluotokom) kao i srednjem nje dielom, gdie su ostanci naroda slovenskih, zasizavših njekoč dalje na zapad. Sloveni zapremljuju sada zemlje, što no se steru od Šumave prama istoku preko Urala do granica kitajskih, od baltičkoga i ledenoga do jadranskoga, egejskoga i crnoga mora. Imade jih do 89 milijuna; i to:

a) Na **istoku** stanuje najbrojniji narod slovenski, naime **narod ruski**, koji se dieli u dvie glavne grane: na **Ruse** (Velikoruse) i **Rusine** (Maloruse i Bieloruse); broji do 56 milijuna duša.

b) Na **jugu** stanuju **Slovenci** ($1\frac{1}{2}$ mil.), **Hrvati i Srbi** (6 mil.), **Bugari** (6 mil.); svih Slovena na jugu imade oko 14 milijuna.

c) Na **zapadu** obitavaju: **Česi** (Moravci i Slovaci) do 7 mil.; **Poljaci**, 9 mil.; pa i ostanci njekadašnjih polabskih **Srba** u Lužici (150.000 duša). Baltičkih **Bodrica i Lutica** (**Veleta**) kao i najvećega diela polabskih Slovena stranom nestade, stranom pretočiše se u Niemce.

Po vjeri Sloveni većinom su **pravoslavni** (grčko-istočnoga obreda), i to njih do 62 mil. (Rusi, Bugari i Srbi), zatim **grčko-sjedinjeni** (uniati), do 3 mil. (nješto Rusina i Hrvata); **rimo-katoličkoga vjeroizpovjedanja** do 19 mil. (Česi, veći dio Slovaka, Poljaci, Slovenci, Hrvati i Bugari); **protestanti**, $1\frac{1}{2}$ mil. (lužički Srbi većim, Slovaci manjim dielom, zatim nješto Čeha, Poljaka i Slovenaca) **mohamedanci**, gotovo 1 mil. (hrvatski i srbski plemići u Bosnoj, Hercegovini, staroj Srbiji, i Bugari-Pomaci).

S obzirom na **države** obitava Slovena: u Ruskoj do 60 mil. (Rusi, Poljaci i naselbine Srba i Bugara); u Austriji: $16\frac{1}{2}$ mil. (Česi, Moravci, Slovaci, Poljaci, Rusini, Slovenci, Hrvati, Srbi i nješto Bugara); u **Njemačkoj** (u Pruskoj i Saskoj) $2\frac{1}{2}$ mil., (Poljaci, lužički Srbi i nješto Čeha); u **Turskoj i u Srbiji, Crnojgori i u Rumunjskoj** 9 mil., (Bugari, Hrvati i Srbi). Prema tomu samostalne države slovenske jesu: **Rusija i Crna gora**, poluodvisla kneževina **Srbija**.

I.

Poviest Slovena.

1. *Pregled najstarije povjesti slovenske.*

Od prastarih vremena, krijućih se u nedostižnoj tami, stanovaše velika i ljudstvom mnogobrojna grana slovenska na istoku Europe, u predjelih kvašėnih riekami Dnjeprom, Vislom, Odrom i Dunavom, od mora jadranskoga daleko za Tatre k vrelu Dnjepra i do jezera ilmenskoga, i to posried srodnih plemena: germanskoga (njemačkoga na zapadu na obalah Odre), litvanskoga (u baltičkom primorju) i tračko-ilirskoga (u Podunavju). Na sjeveru i istoku graničiše Sloveni sa tudjimi sjevernimi plemeni Fina i Čuda. Kada su Sloveni, tako kao Gali, Niemci i Thračani pa i ostale grane indoeuropske iz srednje Azije u Europu dośli, to se ne zna: sgodilo se je to u vremenih predhistoričkih, o kojih ne ima stalnih viesti.

U početku nazivahu se Sloveni domaćim imenom Srbi (t. j. rodjaci); kod tudjinaca a napose Niemaca bijahu od davne davnine poznati pod imenom: Veneda, Vinida, Vinda. Pod ovim imenom poznavahu Slovene i Grci i Rimljani, (negdje od VII. vieka prije Isusa), koji su iz njihovih krajeva kod baltičkoga mora jantar izvozili. Susjedni Skandinavci zvahu je Vani.

Nješto više pripovieda o Slovenih otac poviesti grčke, Herodot (u V. stoljeću prije Isusa). Medju narodi, koje on napominje, slovenskoga su bez sumnje roda ovi: Budini njegdje u Volinju i u Bieloj Rusiji, njihovi susjedi Nurovi okô Buga, Narvi i Nurci. Južnija plemena slovenska, zaokupivša predjele na obijuh bregovih Dnjepra, padoše u vlast mongolskih Skyta, a po ovih zove jih Herodot Skiti orači i seljaci (pozniji Poljani?). Od tih svojih gospodara zvahu se još dugo izza toga istočne zemlje slovenske Skythiom.

Zatratanski Sloveni znamenito se umnožiše već u IV. vieku pr. Is. pridošašćem mnogobrojnih četa slovenskih iz Podunavlja. Prodru u početku toga stoljeća bojovni Gali (Vlasi) u Panoniju i Ilirik, izza žestokih i dugih bojeva Slovene što uništiše što potisnuše za Tatre; pa su i sami njekim dielom za njimi pošli: kao Ombri i Kotini njegdje do obala Odre i Visle, Bastarni i Peukini do Dnjestra. Ali u Podunavlju, za tim u krajevih podtatranskih kao i na obaláh jadranskoga mora (Veneti) ostaše njeke grane slovenske, odielene od ostale braće svoje; imena Pleso (blatno jezero), Bistrica, Černa, Srbec itd., što no su se još i u kasnijih vremenih u Podunavlju nalazila, dokazuju, da su tamo njekoč Sloveni stanovali. U isto po prilici doba potisnuše ratoborni Goti i ini Niemci Venede sa sjevera, iz krajeva jantarom bogata pomorja baltičkoga, dublje u kopno, pa si i Litvane pokore.

Ovako Sloveni i na jugu i na sjeveru suzbijani i tiskani svojimi neprijatelji širiše se tim slobodnije prama sjeveru i sjevero-istoku medju slabimi plemeni čudskimi. Njeka plemena Slovena na jugu dospješe pod

gospodstvo medskih Sarmata, koji su što protieravši što pokorivši Skythe, utemeljili na obalah crnoga mora svoju državu. S toga su takodjer dugo vremena Sloveni i njihove pokrajine nazivane ovim imenom svojih sarmatskih gospodara (Sarmatae, Sarmatia).

Širenjem rimskoga gospodstva na sjeveru i istoku dobivahu i Rimljani ponješto točnije viesti o Venedih ili Srbih. Kod Veneda, kojim i Tacit pravo daje mjesto medju Germani, Peukini, Sarmati i Fini, jurve stupaju na svjetlo i pojedina plemena: Sloveni (Ilmenski), Kriviči, Veleti (u susjedstvu Litve), Sjeverjani, tatranski Hrvati, Poljani i drugi.

Kad su u drugoj polovici II. vieka poslje Isusa germanska i galska plemena počela iz sjedišta svojih na briežju Odre i od baltičkoga mora prodirati na zapad i na jug; a isto tako na istoku njeka plemena Čuda stanujućih oko Volge i Urala, potisnuli se takodjer i Sloveni, „ti sjeverni inojezičnici“ *(superiores barbari)*, dalje na zapad medju Odru i Vislu, u kojih su se krajevih već od davnih vremena sastajali i miešali Niemci sa Sloveni (Suevi). Tada se i ratoborni Veleti potisnuše do primorja, izrinuvši odanle Gote i ostale Niemce. I s Rimljani dodjoše u sukob njeka plemena slovenska (u III. vieku poslje Is.), kao što se naročito znade o Hrvatih, (Carpi) koji su u družtvu sa Bastarni i Niemci njekoliko puta boj bili proti Rimljanom (192—306.).

Kad su Gothi zasjeli obale crnoga mora: njeki dio Slovena pade u vlast gotskoga kralja Hermanrika (332—350,), koje jih riešiše uralsko-čudski Huni. Gospodstvo je Huna bilo mirno, a odnošaji medju oba naroda prilično prijateljski. Slovene su uslied ovoga saveza sa Huni dugo vremena kasnije inozemci nazivali imenom Hunâ.

Pošto su uništene bile velike države hunska i rimska, počeše se i Sloveni širiti dalje na jug i zapad u Podunavlje i Polabje, gdje se oni bud pojavljaju kao novi doseljenici, bud ojačaše i umnožaše oslabljeni ondje živalj slovenski. Sada nestade i staroga domaćega imena Srb, kao obćenitoga svemu rodu, te se ono zadržalo tek kod njekih grana slovenskih, po imence kod Srba polabskih i južnih. Mjesto ovoga imena dolazi kod pisaca, počam od VI. stoljeća, sve više i češće ime: Sloven, *Slavi*, Sclavi, *Sclavini*. Ovo ime*), začetka nejasnoga, bijaše prastari naziv plemena sjedećega oko Novgoroda i jezera mojskoga (sada Ilmenskoga). Već u VI. i VII. stoljeću dielilo se veliko pleme Vinda na dvie glavne grane: na Slovene i Ante. Sloveni stanovahu u sjevero-zapadnoj strani slovenskih zemalja, po prilici od Novgoroda na jezeru Mojskom (tako se bar imade tumačiti Jornandov: „Novietunum“ i „lacus Musianus“) na jugo-zapad do Dnjestra i Visle. Ratoborni Anti prebivahu na obalah crnoga mora, od ušća Dnjestra daleko na sjevero-istok; njimi vladaše oko g. 384. poslje Is. knez Božo; u njegovu zemlju provali gotski kralj Vinithar, uhvati kneza te dade njega, sinove mu i velmože na križ pribiti.

*) Oblik Slovan, Slovjen, Slovjan jest izvorni, domaći, oblik pako Slavi, Sclavi, Sclavini, odavle Slaveni, Slavjani, je tudji, kano što Šafařik obširno razpravlja u Slov. starožitn. §. 25. br. 8.

Ali već u VII. stoljeću nestade imena „Anta“; imenom „Sloveni“ označuju se za tiem svi slovenski narodi, nazivani prije imenom „Srba“, tako u domaćih kano i inostranih pisaca. I germansko ime „Vinidi“, „Vindi“, „Vendi“ dolazi sve redje, pa se napokon sačuvalo, kao ime Srb, samo kod njekih plemena slovenskih, imenito kod plemena baltičkih i polabskih, pa i kod koruških Slovena.

2. *Nutarnji odnošaji starih Slovena.*

Sloveni po svjedočanstvu najstarijih poviestnika spadaju od davnih davnina medju narode stalno naseljene, razlikujući se tim od skitajućih se pukova. Što pripovieda Tacit, da su stari Venedi, za razliku od skitajućih se Sarmata, stalne kuće gradili ter u njih prebivali, to su kasniji pisci, kao Prokop, Jornandes itd. potvrdili. Gradjenje kuća veže ljude na stanovito mjesto, ograničuje njihovu radnju na uži obseg baštine njihove, gdje oni mogu jedino obradjivanjem zemlje sebe obskrbiti i zajamčiti si potrebštine životne.

Naklonost Slovena k poljodjelstvu jest djelo same prirode, jest posliedica duga njihova bivovanja u najprikladnijih za obradjivanje zemlje krajevih ležećih na Visli i Dnjepru. U toj pradomovini Venda cvatijaše jur u vrieme Herodota poljodjelstvo i promet sa žitom; u krajini Budina bijaše veliko drveno mjesto, koje su grčki trgovci pohadjali i mnogi se ondje naselili. Sve je kod Slovena smjeralo na taj način života, sve bilo prama tomu udešeno: prirodjena jim blagost ćudi i običaja, ljubav k životu slobodnu mogaše jedino u poljodjelstvu naći svoju zadovoljnost. Razdrobljenje Slovena u malene i neodvisle obćine, i demokratička domaća uprava priečahu, da se oni odtrgnu poljodjelstvu. Napokon i za poljodjelstvo sgodan način gradjenja kuća, što su si naime gradili kuće u znamenitoj daljini jednu od druge tako da je svaka obitelj stanovala sred svojih zemalja i imanja kano što još i danas kod južnih Hrvata i Srba a isto tako kod starim Slovenom srodnih Lotiša biva, i što po svjedočanstvu Prokopa bijaše njekoč kod svih Slovena: sve to jasno svjedoči, da poljodjelstvo i ratarstvo bijaše starim Slovenom prvobitnim i glavnim življem, iz kojega su se tek svi ostali razvijali. Narod, koj se ratarstvom zanimao, narod krotak, dobroćudan, izobraženijim inostrancem neopasan pače pristupan i gostoljuban, nije mogao na dugo ostati bez inih zanimanja, kano što su obrt i trgovina. I zaista već u najstarijih Slovena nalazimo tragova ne zadnjoj družtvenoj prosvjeti, prometu naime, obrtu i umjetnosti. Prirodjenu Slovenom ćud hvale i sami protivnici: Prokop kaže o njih, da nisu ni zlobni ni lukavi, nego prijazni i prostodušni; a Mauricij tvrdi, da su prama svakomu tudjincu dobrostivi, da se za njihovu sigurnost brine i da jih vode sa sobom od mjesta do mjesta, kamo za poslovi svojimi sami idu. Uslied toga bili su glavni biljezi u značaju naroda slovenskih: prostodušnost bez zlobe i lukavosti, iskrenost, lagodnost i čovjekoljublje. Takovim duhom bijahu kod Slovena takodjer nadahnuti vjerozakon, prava, običaji i svakdanji jim život.

Ima dokaza, da su Sloveni štovali jednoga najvišega boga, stvoritelja neba i zemlje; a k tomu žrtve prikazivali još i drugim manjim bogovom kao posrednikom medju ljudmi i onim najvećim bogom. Ove žrtve bijahu: ovce i ine životinje, pa i plodovi zemaljski. Sloveni nisu ubijali ljudi, da jih kao žrtvu bogovom svojim prikažu; tek uplivom tudjinstva uveden je kašnje taj krvavi obred u njeke predjele slovenske na baltičkom moru i kod Rusa; pa se nije ni ovdje mogao dugo uzdržati. Sloveni na dalje vjerovahu u život duše poslje smrti, kano i u nagradu za dobra i opaka djela na drugom svietu.

Uprava obćinskih poslova bijaše položena u ruke samoga naroda (ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι, veli Prokop). Otac obitelji vladaše neograničeno svojom porodicom; starješine, vojvode, knezovi, koji su kasnije raznimi imeni nazivani, kao što lesi, gospodari, vladike, župani, boljari, knezovi itd. i koje su u narodnih skupštinah ili zborovih birali, obavljali su javne, domaće i vjerozakonske poslove, bdili nad redom, krojili pravicu i sud sudili, nadgledali promet i trgovinu, zaključivali rat i sklapali mir sa tudjinci. Neima sumnje, da su Sloveni već u prastaro doba, davno prije selitbe iz prvobitne svoje postojbine, imali svoje vlastite zakone i svoje pravo, koje je stranom od otca na sina ustmenim predavanjem prelazilo, stranom pako bar u jezgri po svećenicih, koji su pismu bili vješti, na daskah pisano ili bolje poput runa nacrtano bilo.

Svi Sloveni bijahu u prva vremena, što se tiče slobode i prava, jedan drugomu posve ravni; nu čini se, da se razlika stališa kao i nasliedstvo za najviše dostojanstvo u zemlji, bez uštrba za demokratiju dosta rano uvuče kod onih slovenskih plemena, koja su bila Niemcem u susjedstvu i s njimi obćila. Živa je istina, da robstvu i nevoljničtvu u onom smislu, kako se je kasnije razvilo, za najstarije dobe kod Slovena nebijaše u obće traga. Svi Sloveni, počam od prvoga dostojanstvenika u zemlji pa do posljednjega seljaka uživahu u svojoj domovini podpunu slobodu. Pa i kasnije, kad je kod Slovena postao razred plemstva i vlastelinstva, ostade puk slovenski, nepripadajući onomu razredu, slobodan, premda se tiem imala napokon promieniti njegova sudbina i odnošaj prama ostaloj mu braći.

Robstvo i nevolničtvo dodje istom kasnije od Niemaca k zapadnim, a od Grka i Taljana k južnim Slovenom. Medju najstarije ustanove naroda slovenskih spada i ta, da Sloven, bio on zatvoren ili zarobljen, bio u čijoj mu drago vlasti, čim stupi na zemlju slovensku, odmah prestane biti robom, niti je itko više imao prava na njegovu osobu. Jednako prama inozemnim nevoljnikom čovjekoljubno pravo spominje takodjer car Mauricij: uhvaćene ili zarobljene, veli, nedržahu Sloveni kao što drugi narodi u vječnom robstvu, nego jih držahu samo na stanovito vrieme, stavljajuć jim kasnije na volju, da mogu ili odkupivši se poći k svojim, ili pako ostati kod njih, ali kano slobodni i prijatelji.

Njegovanje staraca, nemoćnika i siromaka bijaše prva dužnost i obća kriepost Slovena: u njihovoj zemlji nije se vidjalo ni prosjaka ni potepuha. Neobičnu njihovu prijaznost prama prihodnikom i gostom, koja potiče iz prirodjene slovenskim narodom dobrostivosti i plemeni-

tosti srca, i koju su k tomu domaći zakoni kao svetu dužnost nalagali: ovu prijaznost i gostoljubivost hvale i slave sami protivnici njihovi, kao: Mauricij, Helmold i drugi.

Višeženstvo nebijaše polag obćega običaja tadanje dobe kod Slovena do duše zabranjeno; ali je ne samo naravno, nego i svjedočanstvom kasnijih pisaca potvrdjeno, da se je savkolik puk u njih zadovoljavao jednom samo ženom, a više njih dozvoljeno samo mogućnijem vladaocem i većoj gospodi. Njihove žene nebijahu niti pod pazkom niti u zatvoru, kao kod iztočnjaka; mogle bo su po volji dolaziti medju domaće i medju strane i goste. Obzir ovaj na naravno pravo slabijega spola jasnim je dokazom velikoj ćudorednosti starih Slovena.

Osim poljodjelstva, pčelarstva, pastirstva i lova bavili su se Sloveni osobito i rado p r o m e t o m i t r g o v i n o m. Sudeć po položaju njihovih zemalja i po drugih okolnostih, čini se, da bijaše već u davnoj davnini velik dio trgovine izmedju Azije i zapadne Europe u njihovih ruku, ili da je barem ta trgovina išla kroz njihove zemlje. Rieči: *knjiga* — kitajski king, *šelk* — sericum, od imena Seres, t. j. Kitajci, *mądry* — mandarin (činovnik ili mudrac kitajski), *slon*, *velbljud*, *raj* i dr. siečaju nas dobe u kojoj je cvala njekoč trgovina medju istokom i Sloveni. Trgovina s j a n t a r o m bijaše s početka takodjer u njihovih ruku, a kasnije je barem većom stranom išla kroz njihove zemlje. Krzno, žito, med, vosak, drvene tvorine itd. davahu Sloveni drugim, a od njih primahu u zamjenu razne plodine i obrtne tvorine, zlato i srebro, oružje, svilu itd. Za Herodota cvatijaše trgovina osobito na Borystenu (Dnjepru i Berezini), gdje stanovahu Sloveni. U I. vieku prije Is. pominju se vindički ili slovenski trgovci, brodeći sa svojom trgovinom po baltičkom moru u tudje zemlje. Usljed toga oni utemeljiše ovdje mnogobrojne t r g o v a č k e g r a d o v e, koji se od vajkada odlikovahu velikim brojem pučanstva, bogatstvom i obrtom. Svi znatniji gradovi i gradići u Ruskoj, Poljskoj i u Pomorju cvatijahu već mnogo prije, nego što primiše Sloveni vjeru Isusovu, a rad toga možemo ne bez razloga njihov početak staviti u najstarije doba. Ovi gradovi bijahu, prema naravi zemlje ravne i šumom obrašćene, sagradjeni od drva.

Od II. do VII. vieka poslje Is. nalazimo različite tragove, da su Skandinavci i Grci smatrali Slovene za narod prosviećen, imajući svoje n a u k e i svoje p i s m o. Slovenski su svećenici i mudraci bilježili glavni sadržaj narodnoga prava na drvenih daščicah, pomoćju pako posebnoga runskoga pisma gatali i čarali, te su valjda i njekoje izabrane od puka podučavali u stanovitih naucih i znanostih, naime u vjerouci, liečničtvu, pjesničtvu, vremenoslovju itd. U skandinavskih pripoviestih govori se o Vanovih, t. j. o Vindih kao o ljudih prosviećenih. Normani pošiljahu u V a n a - h e i m, t. j. u zemlju Vinda (kao što si bajoslovci predstavljaše) svoje bogove, i slavne muževe u nauke mudrosti; od Vana primiše Normani i njekoje bogove, obrede i pojedine izraze, odnoseće se na predmete prosvjete, na pr. *torg* (trg), *serkr* (sraka = indusium), *pfluoc* (plug), *trumba* (trublja), *crosna*, *krusna* (krzno) itd.

Sudeć po Theophylaktovih viestih o slovenskih poslanicih k Avarom, isto tako i o pjesnih slovenskih ratnika, i po poslovici latinskih pisaca početkom srednjega vieka *(Sclavus saltans)*, konačno i po mnogih drugih okolnostih stari se Sloveni odlikovaše nad svimi tadanjimi narodi u Europi narodnim piesničtvom i pievanjem, glasbom i plesom. Dokazano je takodjer, da su Sloveni bili osobito vješti mnogim zanatom, imenito da su bili vrli tesari, kovači, graditelji kuća i brodova, krznari i remenari, kipari, rudari itd. Već u prvoj polovici VI. vieka rabili su ih ne samo Avari, nego i isti Grci za gradjenje i popravljanje brodova.

Onaj narod, koji baveći se poljodjelstvom i trgovinom, a nepoznavajući neograničene samovlade sam umije dobro ocieniti i promisliti posljedice svakoga podhvata taj narod, velju, neće se tako lahko upuštiti u osvojni rat; ali će slobodu svoju hrabrije braniti, nego ikoji drugi narod. Istinu ovu jasno zasvjedočuje svakolika poviest slovenska. Što Tacit samo mimogred spominje o načinu vojevanja kod Veneda, da naime vojuju pješice i rabe štitove, čiem su oni sličniji bili Niemcem nego li Sarmatom, to pobija neosnovanu izreku pristranoga Jornanda, da naime stari Sloveni nebijahu hrabri i vješti oružju. Ovu tvrdnju Jordanovu pobijaju takodjer razna i mnogobrojna svjedočanstva suvremenih mu a i kasnijih pisaca, spominjućih nepobjedivu hrabrost i snagu Slovena. Iz Mauricijeva opisa, kakovim su načinom Sloveni vojevali, jasno se vidi, da su se oni izticali u vojni nesamo osobnom hrabrošću i snagom, nego i zdravim razborom, okretnom vještinom i vojničkom sviestnosti. U kakovom su velikom broju stupali u rat, možemo suditi po tom, što nam zabilježi Konstantin Porfyrogeneta o broju vojnika kod južnih Hrvata. Ratovi Slovena s njihovimi susjedi bijahu ponajviše ratovi obrane.

U ćudorednom svojem značaju imadijahu Sloveni dvie glavnu mane. Prva mana, koju već car Mauricij na svršetku VI. vieka spominje, a proiztekla ponajviše iz lahkoumnosti, jest ova, što su Sloveni, mrzeć se medju sobom, živili uviek u neslozi i zavadi. Bivši u bezbrojne male obćine razkomadani, življahu bez brige za sadašnjost i budućnost, bez skrbi za svoju slavu i sreću svojih potomaka, te se nemogahu nikad popeti do višjega političkoga smisla, da ujedine svoje namjere i zataje osobne strasti na korist narodnomu biću a proti tudjoj sili. Druga mana, izviruća iz prežive njihove čuvstvenosti ili prevelike osjetljivosti vanjskih utisaka i njekakova za oponašanjem čeznuća, koje se nije zaustavljalo u tom što je najpotrebitije, jest neuredjena ljubav za tudjinstvo. Tudjinstvu su od vajkada slovenska srca tako prianjala, da im bijaše sve tudje više po volji nego li domaće, tudji jezik i način življenja miliji i ugodniji nego li jezik materinski i običaji domaći. Već Tacitus predbacuje Venedom, da svoje običaje kvare običaji sarmatskimi.

Ove su mane uzrokom, da Sloveni, ovo veliko, mnogobrojno i toli razšireno pleme, u prastaro već doba tako lahko podlegoše kakovu god skitajućemu se, prem manjemu narodu, kao na pr. Keltom, Skitam, Sarmatom, Gotom, Hunom, Avarom, Kozarom, Bugarom itd. te da su — zavadiv se medju sobom — radje dozivali vladaoce iz tudjine, naime

iz Varja, Bugarske, Francezke, Talijanske itd., nego da izmirivši se medju sobom jedan se drugomu podloži.

3. *Slovenske starine.*

Predji Slovena stanovahu u davnoj davnini medju gornjim Donom i Vislom. Herodot pripovieda, da je na sjevernoj obali crnoga mora bilo grčkih naselbina, koje su djelovale daleko na sjever, na Skite, a kao što se može suditi, i na Slovene. Hoćemo li dakle iztraživati najstarije materijalne spomenike Slovena, to nam je pozornost svratiti na one krajeve i na one razlike, koje se medju grčkimi, skitskimi i onimi spomenici opazuju, što no imadu posebno, od ostalih različito obilježje, i koji se mogu smatrati za ostanke plemena slovenskih. Na sjevernoj obali crnoga mora imade pločâ od mramora s grčkimi napisi kao i umjetnina starinskoga lika, novaca i posuda grčkih, koje svjedoče, da je u tih pokrajinah njekoč vladao grčki živalj. Slični se spomenici grčke umjetnosti uz oružje i orudje barbarskoga oblika nalaze u guberniji Jekaterinoslavskoj u kurganih skitskih, t. j. u grobovih osebnim načinom od velika kamenja napravljenih, pa odatle zaključujemo, da se je u ovih krajevih grčka prosvjeta doticala življa skitskih barbara. Nu čim se dalje prama sjeveru iztražuje, tim više nestaje u mogilah grčkih i skitskih spomenika, kojih se posljednih riedki još tragovi nalaze u kijevskoj guberniji; dalje jih pako u Bieloj Ruskoj i sa obih strana rieke Visle posvema neštaje; a na mjesto njih raste broj mogila i grobova, u kojih nalazimo kamena i željezna oružja i orudja, staklenih i jantarovih uresa, tučevih (bronzen) kolutaca, naušnica i prstenja, kao i zemljenih posuda, od kojih su veće obično u sredini, a manje na okolo. U drugih se mogilah nalaze kosture nakićene sličnimi uresi od tuča i stakla, a uz nje posudje od gline. Tuč je u mogilah ovih sastavljen iz bakra, kositra i olova, i znatne česti tutije; posudje iz poljskih mogila izvadjene imaju dna često obilježena posebnimi znakovi.

Nalazimo dakle, da kurgani i mogile potvrdjuju svojim sadržajem najstarije historičke viesti, da je naime na pontičkoj obali gospodovao živalj grčki, te uplivao i dosta daleko na sjever; nalazimo dalje, kako mu trag polagano izčezava, dok napokon posvema ustupljuje mjesto samorodnomu življu slovenskoga žiteljstva. Uvaživši pako, da se slovenska plemena razprostirahu tja do baltičkoga mora, na zapadu do ušća rieke Labe, do Mena i do tirolskih Alpa, na jugu do jadranskoga mora, smijemo se nadati, da ćemo u prastarih, na ogromnom ovom prostoru dižućih se mogilah naći materijalnih starina, koje naliče spomenikom, nadjenim u grobovih praslovenskih krajeva medju riekama Vislom i Dnjeprom.

Ali u prastarih mogilah u Francezkoj, Englezkoj, Njemačkoj, Českoj, Moravskoj i Erdeljskoj nalaze se čitavi kolutci, mačevi, srpi, noževi i sjekire (tako zvani celti i palstafi) iz tuča sastavljena iz mjedi i kositra (obično u razmjeru 10: 1), ali se š njimi nenalaze nikada stvari od željeza. Odkle sliedi, da oružje i slične stvari dolaze iz *dobe, gdje* narodi, stanujući u srednjoj Europi, nisu još poznavali željeza.

U drugih pako poganskih grobovih u tih krajevih nalaze se uz kolutce, naušnice i urese od tuča (oblikom i sastavinom svojom različitih od latka starijih onih tvorina) još i orudje, mačevi, noži i sjekire od željeza. Starine obiju vrsti nadjene su u velikom broju u krajevih srednjoevropejskih, i u zemljah zapadnih Slovena, gdje u pradavno doba življahu razni ti neslovenski narodi. Zadaćom dakle slovenskoga starinstva jest, ustanoviti i točno naznačiti, koji od onih grobnih spomenika jesu iz predslovenske dobe, a koji se mogu smatrati za ostanke slovenskih naroda.

Da se to pitanje rieši, tomu će najbolje doprinieti regresivno ili natražno iztraživanje starina. Opaziv naime, kako se u Českoj u grobovih davne kršćanske dobe nalaze obruči, naušnice, zaponci, stakleni uresi itd., koji su sasma nalik na stvari ove vrsti, nalazeće se u mogilah, o kojih posude, napunjene pepelom sažganih mrtvaca, jasno svjedoće da polaze iz poganske dobe, nemožemo dvojiti o tom, da su ove mogile bile nasipane nad ostanci Slovena za posljednje poganske dobe. Karakterističkim obilježjem ove kasne poganske dobe jesu obruči i naušnice od tuča, nalikujućega primjesu tutije i žute mjedi; krajevi ovih stvari savrnuti su na kraju poput slova *S*. Njekoji su od tih kolutića pokriveni tankom vrstom srebra, drugi su pako napravljeni iz sama bakra i pozlaćeni. U grobovih iz kasne poganske dobe a isto tako iz prvoga kršćanskoga vremena nadjene su u Českoj zemljene posude, sgotovljene na lončarskom kolu, te imadu ozdol na dnu utisnute znakove, naime kolobare, četveronuglace, salamunovo slovo, crte u slici krsta, kotača itd. — Obazremo li se na starine u ostalih slovenskih krajevih, to ćemo naći, da su se i ondje našle u grobovih sasma slične stvari, a osobito da su u Poljskoj u velikoj množini nadjene posude sa znakovi na dnu, i to u grobovih ne samo iz kršćanske, nego i iz kasne poganske dobe. Uz karakterističke one kolutce i posude nalaze se u poganskih mogilah takodjer ovratnici (kolutci za vrat), zaponke, lančići, na kojih vise uresne pločice, zatim pojasne zaponke od tuča, žice smotane nalik na cievčice, koralji od stakla i fine ilovače, krugljičice od jantara, te u obće stvari, slične onim, koje su bile nadjene u grobovih, i medju kojimi su se nalazili i kolutci, sagnuti poput *S*, i posude sa znakovi; a iz toga sliedi, da su ove mogile bile nasipane u poganskoj, ali starijoj dobi nad ostanci Slovena. U tuču ove starije dobe poganske neima traga tutiji, ali mjesto nje obično imade olova. Od bakra, kositra i olova sastoji se pako obično i tuč tako zvane merovinske dobe (V.—VIII. viek), koji je u Englezkoj, Francezkoj, Njemačkoj i drugih njekih krajevih iz grobova izvadjen, i koji se osobitom njekom formom i vrlo karakterističkim načinom uresa na zaponkah, sapinjačah, obodcih, pojasih itd. očevidno i bitno razlikuje od sličnih starina slovenskih. Sada dakle je već moguće, da se gotovo sasma točno ustanovi, koju vrst tučâ i koje starine, zajedno s njimi u poganskih grobovih nadjene, možemo u obće prisuditi poganskim Slovenom; tim je ujedno moguće razlučiti i pregledati preobilni broj spomenika poganskih Slovena, sačuvanih do danas u tamnom krilu grobova. Po tih se starinah može suditi,

kakovi bijahu pogrebni obredi, a ponješto i kakova bijaše nošnja u starih Slovena; jer samo stvari vremenu prkoseće t. j. učinjene od kamena, tuča, željeza, gline i stakla sačuvaše se u grobovih, dočim su se oprave od platna, sukna, kože itd. već odavna u prah razpale.

Ali svrhom i glavnim ciljem narodne arheologije nije, da se starine, nadjene u grobovih, samo opišu i polag oblika i porjekla svoga u sbirkah poredaju; njezina zadaća siže nješto dalje, i veća joj znamenitost. Promišljavajući o tvarnih starinah poganske dobe opažamo, kako nam se kroz nje otvara pogled u praktički život poganskih naših predja. Jer je za priugotavljanje uresa od zlata, srebra i tuča, nakita i posuda od stakla, željeznoga oružja i orudja, kao i zemljenih kadšto vrlo krasno urešenih posuda, trebalo vrlo vještih zanatlija i umjetnika, koji su znali oblik takvih stvari narisati a čestimice i u vosku ili glini izraziti. Razni pako latci morali su se prije prikladno pripraviti, da se iz njih može priugotavljati posudje, oružje, nakiti itd. Za sve to trebalo je mnogo izkustva i znanja, kao i raznoga orudja pa i mnogih tekničkih sredstva. Medju starinami češkimi na pr. nalaze se kolutci iz jake gladko izradjene žice željezne, koja se nemogaše, kao što vještaci tvrde drugčije izvući, nego kao što se to danas u ljevaonicah čini. Iz svega sliedi, da su Sloveni, obavljajući zanatlijske svoje poslove imali radionica, pače i ljevaonica, u kojih su priugotavljali razne stvari od kovina, gline, stakla itd.

Uvaživši to opažamo, kako nam se iz tmine neznanstva malo po malo pokazuje sve to jasnija slika praktičke radinosti i djelatnosti slovenskih naših pradjedova, i kako nam starine nadjene u grobovih pružaju obilato gradivo za poviest radnje poganskih praotaca naših. U tom je iztraživanju višje znamenovanje i zadaća slovenske arheologije. Nuždno je dakako, da se ovoga toli važna posla lati mnogo iztražitelja raznih znanstvenih grana, te da neumornim trudom iztražuju i razabiru ove starine. Pomoć i sredstvo ovoj zadaći pružaju ne samo sravnivajuća arheologija nego i prirodne znanosti, lučba i teknologija, kao i etnografija i putopisi, izvješćujući nas o tom, kojim i kakovim načinom tudji i udaljeni narodi priugotavljaju razne tkanine, posudje i orudje. Starine slovenske daju nam dakle neposredno i očevidno svjedočanstvo o kulturnom razvitku Slovena, svjedočanstvo, kojemu bi sličnoga badava tražili u povjesti. Jedini jezik slovenski potvrdjuje nam ono, što nam iztraživanje tvarnih starina pokazuje, a to u onih jednako u svih narječjih slovenskih glasećih riečih, koje znače latak, oružje i predmete, potrebite za poljodjelstvo, zanate, promet, kao i u riečih rabljenih u domaćem i javnom životu, na pr. *plug*, *ralo*, *lemeš*, *željezo*, *kosa*, *srp*, *dljeto*, *klešća*, *sjekira*, *igla*, *žlica*, *voz*, *kolo*, *stol*, *rubje*, *riza*, *platno*, *sukno*, *plašt*, *obruč*, *prsten*, *pečat*, *kovač*, *grnčar*, *suknar*, *tkalac*. *zlatar* itd. (Sravni Vocelov: *„Pravěk země České“*).

Što se pako tiče načina pogreba i oblika grobova slovenskih, na koje su se starinari dosele najviše obazirali, dokazao je izvrstni [illegible] starinar Vocel, da oblik grobova i način, kojim su ostanci

mrtvih stavljeni u grob, nepružaju nikakova obilježja, po kojem bi se moglo prosuditi, jesu li grob i starine u njem slovenske ili ne. Po čitavom bo se Slovenstvu nalaze skroz i skroz slične posude i pepeonice, nakiti od stakla i tuča i željezno orudje i to ne samo u grobovih, u kojih ima posuda s pepelom od sažganih mrtvaca, nego i u grobovih s okostnicami; isto tako u mogilah, zemljom samo nasipanih, kao i u grobovih, obloženih kamenjem ili drvljem, ili u grobovih sa svodom, ili pako poput zdenca napravljenih, u kojih se pepeonice nalaze vrstimice položene.

K starinam poganske dobe valja još konačno pribrojiti i nasipe od zemlje, ogradjene prikopi, naime tako zvana gradišta (gradine) koja se u svih slovenskih krajevih nalaze na brežuljcih, otocih ili na ravnicah uz potoke, i o kojih se mnije da su ostanci dvorova, ili pako, ako su veća, ostanci njekadanjih slovenskih gradova. O ovih gradištih obširnije se govori u navedenom Vocelovu spisu, gdje su u znatnom broju naznačeni književni dokazi i izvori, tičući se slovenskih starina.

4. Kako su se Sloveni na jug i na zapad razširili.

Pokle su propale hunska i rimska država, počeše se Sloveni po primjeru Njemaca u većem broju širiti na zapad i na jug, jedno za to, što jim zemlje bijahu prenapučene, stranom pako zato, da se uklone navali uralo-čudskih plemena, naime Huna, Avara itd.

Za vlade Huna, na svršetku IV. i tečajem V. vieka, potisnuli su Sloveni svoje medje na jugu i na iztoku gotovo do crnoga mora. Nu uralo-čudski Magjari i Bugari, ostavivši svoje zemlje na Uralu i Volgi, osvoje pobrežje crnoga mora i Taurida (oko 474.), te zaprieče Slovenom, da se šire na iztok. Sloveni krenuše dakle prama jugu u Daciju i na Dunav tako, da svršetkom V. i početkom VI. vieka bijaše sjeverna obala dolnjega Dunava u njihovih ruku.

Na zapadu išli su Sloveni već prije za narodi germanskimi i galskimi, koji su se dalje na zapad i na jug odselili bili; a u IV. vieku, ako ne prije, zauzeše Sloveni obale Odre, pokrenuše u V. vieku tja do rieke Sale, do dolnje Labe i zapadnoga pomorja baltičkoga, te zajedno i dalje na jug do gornje Labe, Vltave i Morave, isto i do Bavarske, Franačke, Durinžke, Saske, Helvecije itd. pače njekoji ogranci mogućih Veleta prodrieše tja do Batavie i Englezke. Tako posjedoše Bodrici, Veleti ili Lutici, Srblji, Česi i Moravci svoje potonje zemlje, sizajuće na iztoku od Labe, Sale i od Šumave.

Sloveni nastanivši i naselivši se u Daciji širjahu se od ovuda koncem V. i tečajem VI. vieka sve to dalje na jug u zadunavske zemlje iztočno-rimske carevine: u Moesiju, Thraciju i Macedoniju; naseljivajući sve to više ove zemlje. Mnogobrojna se plemena slovenska naseljivahu i drugdje u carevini iztočno-rimskoj, naime u Thesaliji, Epiru, pače i u istom Pelopenesu tako, da se suvremeni pisci grčki tuže da je svakolika Grčka poslovenjena. Pojedini ogranci Slovena preseliše se ili ia-

jahu preseljeni takodjer u Malu Aziju i Siriju. Medju Sloveni u Moesiji utemeljiše uralo-čudski Bugari g. 678. samostalnu državu; ali su do skora izčeznuli u mnogobrojnijem i izobraženijem plemenu slovenskom, ostaviv mu samo ime svoje.

U isto vrieme na svršetku VI. vieka, poimence pokle su Longobardi prešli u Italiju (568.), pomaknuše se Sloveni iz Podunavlja i iz Panonije, osobito provalom Avara vladajućih u Panoniji, tja u krajeve alpinske, naime u današnju Austriju, Štajersku, Korušku, Kranjsku, Furlansku, Istriju, pače i do istih izvora rieke Drave.

Ovi Sloveni, nastanivši se u iztočno-rimskoj državi, zatim u Panoniji i u Noriku, slovijahu upravo pod domaćim svojim imenom i kod kuće i u tudjini više od ikojega drugoga plemena slovenskoga. Jezik, kojim govorahu Sloveni u iztočno-rimskoj carevini, i koji je kasnije postao jezikom crkvenim kod svih iztočnih Slovena, zvaše se od sele uviek „slovjenski, slovenski", a to i onda, kad su ovi Sloveni malo pomalo primali od svojih gospodara ime Bugara. U pravom se smislu zvala poimence sjeverna Macedonija zemljom slovenskôm. Isto se tako još dandanas zovu ovim imenom i Slovenci Koruški. Osim njih sačuvaše i Sloveni pod Tatrom, Slovaci, dosele ovo ime; njeko doba rabljahu ga i Sloveni Novgorodski.

U prvoj polovici VII. vieka silno izadjoše iz zatatranskih krajeva, Biele Hrvatske i Biele Srbske, Hrvati i Srblji, pak prekoračivši Dunav, nastaniše se u sriedini izmedju Slovena koruških i iztočno-rimskih; osvojiše južnu Panoniju, Dalmaciju i Iliriju, protjeravši od ovuda Avare.

Gotovo svekoliko Slovenstvo stiže u VI. i VII. vieku, kao prije za vlade Huna, velika nevolja, robstvo naime Avara (Obra), plemena uralo-čudskoga, koji se god. 557. pojaviše na Donu, svladaše za kratko Ante i Duljebe na Volinju, pa poslje krenuše u Podunavlje, gdje zavladaše tamošnjimi Sloveni, kao i Sloveni u Českoj, u Moravskoj, u Noriku i drugdje. Nu gospodstvo jim do skora skrši Samo knez češki (623.), a u Dalmaciji i Iliriji Hrvati i Srblji.

U VII. vieku svrši se velika seoba Slovenstva na zapad i na jug. U VIII. i IX. vieku stupe Sloveni na svjetsko pozorište kao pleme daleko razšireno, zauzimajuće srednju, jugo-iztočno i iztočnu Europu. Njihova se sjedišta prostirahu od Labe, Sale, Šumave, Jina, alpa i jadranskoga mora daleko na iztok prama gornjemu Donu i dolnjemu Dnjepru; od mora baltičkoga i jezera ilmenskoga na jug tja do crnoga i egejskoga mora.

Na zapadu obitavahu u sadanjem Holštajnu i Meklenburžkoj Bodrici (Rarožani, Vagri, Varni, Polabljani, Smolinci, Glinjani i prekolabski Drevljani); medju Labom, Odrom i baltičkim morem stanovahu mnogobrojni ogranci Lutica ili Veleta (Kičani, Črezpjenjani, Dolenčani, Ratari, Ukrani, onda Lutici na otocih Rujani, Volinu i Uznojmu, Havoljani ili Stodorani, Brižani, Moračani, Sprevani itd.); južno od Veleta medju Salom i Bobrom sa obiju strana rieke Labe življahu polabski Srblji (Susli, Žitici, Nišani, Hutici, Glomači, Milčani, Lužičani itd.); na jugu od polabskih Srbalja bijahu Česi (Česi, Lučani, Sedličani, Le-

muzi, Ljutomirici, Pšovani, Hrvati, Dudlebi), a od Čeha na zapad uz rieku Moravu i dalje u krajevih pod Tatrom obitavahu Moravljani i Slovaci, koji se i dalje razprostrieše u Panoniji (Dudlebi) tja do jezera Blatnoga. Izvan ove suvisne cjeline stanovahu mnogobrojni zapadni Sloveni, kao seoci, i dalje prama zapadu medju Niemci u Bavarskoj i Franačkoj, (Mepski i Radnički Srblji), u Durinžkoj, Saskoj itd.

Na iztoku od Lutica i polabskih Srbalja, sjeverno od Moravljana i Slovaka u zemljah, sterućih se na Odri i Visli, u ovoj pradomovini Slovena (Bieloj Hrvatskoj i Bieloj Srbskoj), obitavahu mnogobrojni Lehovi ili Poljani, koji su bili najsrodniji Luticom (Slezani, Poljani, Pomorjani, Mazovljani, krakovski Hrvati).

Jugosloveni zauzimahu prostor od alpinskih zemalja, Dunava i Karpata tja do mora jadranskoga, aegejskoga i crnoga. U krajevih na gornjoj Dravi i Savi bijahu Slovenci (Vindi) u južnoj Austriji, Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj, Furlanskoj i Istriji (pojedina jim plemena Hrvati, Stodorani, Susli itd.). Ovim na jugo-iztok življahu panonski i dalmatinski Hrvati od Drave do Cetine, od jadranskoga mora tja do Vrbasa; Srblji obitavahu u zemljah južno od Save tja do Šar-planine i jezera Skadarskoga, od Vrbasa, Cetine i jadranskoga mora tja do Morave i Ibra, u Zahlumju, Neretvanskoj, Travuniji, Konavlju, Duklji ili Zeti, u Bosni onkraj Vrbasa i u Srbskoj. Na iztoku i jugu od Srbalja življaše mnogo slovenskih plemena, i to stranom pod bugarskom vladom, stranom pako u iztočno-rimskom carstvu, u staroj Moesiji (na zapadu Braničevci, Kućani i Timočani u „dolnjoj Moravskoj“), u Thraciji (Zagorje, Dragovići i Morava), u Macedoniji (Sloveni, Brzjaci, Smoleni, Sakulati, Dragovići, Runhini); za tim pomješani sa Skipetari i Grci u Epiru (Vajuniti), u Thesaliji (Velegostići), u Pelopenesu (Jezerani, Milčani). Osim toga imadijaše Slovena i u Maloj Aziji i Siriji. Sjeverno od Dunava u njekadanjoj Daciji kao i u južno-iztočnom kutu Panonije obitavahu Sloveni i na dalje (poslje mnogobrojnoga izseljenja za Dunav ojačani opet Sloveni, koje su Bugari iz Zadunavlja iztisnuli bili), pomiešani sa ostanci Obara i s Rumunji; spominju se ovdje Bodrici, Severani i Milčani.

Na sjevero-istoku u krajevih zatatranskih, u ovoj pradomovini Slovenstva, stanovahu uz Lehe mnogobrojna plemena slovenska, koja su poslje primila ime Rusa. Na podnožju Tatra bijahu Hrvati, uz Dnjestar Tiverci i Ulići, na Bugu Bužani, kašnje Volinjani zvani, medju Bugom i Štirom Duljebi, a na iztoku od njih Drevljani (Derevljani); na desnoj obali Dnjepra oko Kijeva Poljani, na lievoj Desne, Seme i Sule Severjani, njim na sjeveru na Soži i Oci Radimiči i Vjatiči, ova najiztočnija grana Slovenska; na gornjem Dnjepru i Dvini Kriviči oko Smolenska i Polocka (Poločani); njihovi susjedi na zapadu medju Pripetom i Dvinom na pomedju Litve bijahu Dragovići; na sjeveru pako oko jezera Ilmenskoga i Novgoroda stanovao je u sried plemena čudskih najsjeverniji ogranak slovenski, prozvan upravo imenom Sloveni (Slovjeni).

Slovenske se naselbine spominju i u Siciliji (u Palermu), za tiem u Africi i Siriji, pače pojedini Sloveni i u dvorovih arabskih vladalaca.

5. *Pregled dalnje poviesti slovenskih naroda.*

Ogroman bijaše zaista prostor, na kojem su obitavali Sloveni, i ako su već u VI. vieku pisci (Jornandes i Prokop) zvali Slovene narodom neizmjerno pučnim i nekonačno razgranjenim, činjaše se kasnijim piscem, da se taj narod nemože niti prebrojiti; tako da se je slovenski jezik razširio (Helmold u XII. vieku).

Ali svim mnogobrojnim plemenom slovenskim nepodje za rukom, da polože čvrst osnov dalnjemu svomu životu i naprednomu razvitku; jer njekoja samo bijahu tako sretna, da si osnovaše države, te da se tako podignu iznad dotadanjega jim prvobitnoga života u pojedinih rodovih i plemenih, sasma medju sobom neodvislih. Osnovavši si slovenska plemena odieljene države učvrstiše tim onu medju sobom pociepanost, koja se s vremenom iz svakojakih uzroka tim više razvijala.

Samo dvie su države, t. j. objemi njekoličine plemena sa osrednjom bilo kakovom god vlasti, osnovane na dulje vrieme u zapadnom Slovenstvu, i to države česka i poljska. Težnje ostalih zapadnih Slovena, da se više plemena sgrne pod jednu jaku vladu neimadjahu dugoga obstanka, ili ostadoše pukimi samo pokusi. Takov pokus bijaše na pr. država moravska i njekoliko manjih država slovenskih na obalah baltičkoga mora. Državotvorni živalj u Českoj bilo je pleme pravih Čeha, koje je u sredini zemlje Češke stanovalo, u (kasnijoj) Poljskoj pleme Poljana; oko oba ova plemena sabraše se susjedna, bližnja i dalnja plemena slovenska u čvršće cjeline, kojimi vladahu knezovi rečenih plemena.

Iztočni Sloveni nisu si sami ustrojili države, nego pomoćju tudjina. Državotvornim življem kod njih bijahu skandinavski Varjago-Rusi, koji su god. 862. iz zamorja došli „knjažit i vladjet". Ovi knezovi sakupili su tečajem jednoga stoljeća (X.) mnogobrojna iztočna slovenska plemena u jednu cjelinu. Jednako se dogodilo kod jugoiztočnih Slovena, gdje su takodjer tudjinci, uralo-čudski Bugari (god. 678.), utemeljili državno tielo. Ali kod obiju ovih grana slovenskih bijaše upliv tudjinaca preslab, da se na dugo uzdrži; malobrojan ovaj živalj do skora je izčeznuo u ogromnoj masi slovenskoj, ostaviv iza sebe neznatan trag; ali su za to obie ove grane slovenske usvojile si njegovo ime; Rusi (Rusini) i Bugari znače odtuda slovenske narode, kod kojih tudjinci ovoga imena ustrojiše samostalne države. Kod Hrvata, Srbalja a ponješto i kod Slovenaca osnovaše domaći knezovi, prem male države.

Ako je pokršćenje svakomu narodu u obće dogadjaj znamenit i za njegov razvitak odlučan: to bijaše ono navlastito Slovenom dogadjajem veoma znamenitim i odlučnim. Narodi, s kojimi su Sloveni na zapadu i jugu medjašili (Niemci, Talijani i Grci) pokrstiše se mnogo prije, te

nastojahu, da pokrste i susjedne im Slovene. Prvi početci kršćanstva nisu imali nikakova stalna temelja, stoprv apoštolom, braći Ćirilu i Methodu, i njihovim učenikom pošlo je tečajem IX. i X. vieka za rukom, da kod veće česti Slovena posiju sjeme Isusove vjere; pak neima sumnje, da bi bilo svekoliko Slovenstvo — samo da je tadašnje jedinstvo crkve potrajalo — od ovih apoštola i njihovih nasljednika primilo vjeru Isusovu i s njom zajedno, kao simbol narodnoga jedinstva, pismo i jezik, kojim su prvobitno prevedene bile bogoštovne knjige.

Ali već onda pojavljahu se sve jače znakovi razdvojenja crkve krščanske; već se med Rimom i Carigradom boj vodio. Borba ova bila je za Slovene odsudna, a za njihov dalnji razvitak odlučna. Južni bo i zapadni Sloveni stanovahu upravo na razmedji obaju patriarkata, rimskoga i grčkoga; a kad se je konačno crkva trajno razciepila na crkvu zapadnu latinsku, i iztočnu grčku, ova je borba, i njezine posljedice, naravno zahvatila poglavito Slovene. Kod južnih je Slovena bilo rimskoj crkvi većim dielom ustupiti mjesto crkvi istočnoj. Bugari i Srblji stalno pristaše uz crkvu iztočnu, prem su rimski pape više puta kušali, da oba ova naroda privedu na poslušnost papinske stolice. Uz iztočnu crkvu prionuše i Rusi; Hrvati pako i Slovenci uz crkvu latinsku.

Razdvojenju crkve pridružiše se druge znamenite okolnosti, koje su mnogo dopriniele, da su Sloveni stalno razdrobljeni ostali. Papinska stolica, prenesav carsku krunu rimsku na kralje franačke a kasnije njemačke, stekla je u njih moćne saveznike u širenju svojega ugleda i svoje moći, a rimsko-njemački carevi, već sami po sebi ratoborni i „vjekoviti množitelji države“, prisvojiše si pravo, da sebi i papinskoj stolici podlože sve ostale narode.

Osim toga Slovenstvo je odieljeno navalom Magjara, divljih srodnika Hunom, Avarom i Bugarom, koji su na ruševinah Velikomoravske države i u podunavskoj Bugarskoj osnovali u Panoniji i Daciji, svoju državu (god. 900.) I ova nova država prione djelovanjem Čeha uz crkvu latinsku. Tako budu Jugosloveni odieljeni od zapadnih Slovena a ovi predani navalnoj politici rimsko-njemačke carevine i sdružene s njom crkve latinske.

Latinska crkva steče pobjedu takodjer u Českoj (i u Moravskoj) i u Poljskoj, kamo je kršćanstvo doneseno iz Česke; nu do skora propadnu početci slovenske bogoslužbe, koja se bila tako blagonosno počela ondje razvijati. Crkva česka i poljska postane dielom crkve zapadne, katoličke, a tim su narod poljski i česki povučeni u kolo naroda zapadnih i u područje romansko-njemačke prosvjete. Tim bje odlučen udes baltičkih i polabskih Slovena, stanujućih izmed kršćanskih Poljaka, Čeha, Njemaca i Dana; valjalo im bo ili pokrstiti se ili pako izginuti.

Tečajem ovih promjena dizao se je sve to više i strašan mrak, koj se kroz svukoliku poviest Slovena provlači, t. j. mržnja izmed susjednih naroda, njemačkoga i slovenskoga. Mržnja se ova, kojoj je uzrok sakriven u nedokučivoj tmini, pojavlja od prvoga početka, kada su se ovi narod susreli, te dade povod strašnim, ali još nesvršenim borbam. Gotovo svakolika poviest zapadnoga Slovenstva (a stranom i istočnoga) nije

drugo nego pripovjedanje, kako su su se ova oba življa, ratoborni njemački i slovenski, koji došav u takov položaj imao prije svega braniti svoje biće, medju sobom sticala, tiskala i pronicala*). Ova razmirica nije još dandanas svršena i riešena, te traje još sveudilj, — dakako u drugom obliku — u raznih strukah narodnoga života. „Dugo zaisto prodje doba, kako Niemci različitom srećom vojevahu za slavu te veliko i široko gospodstvo, Sloveni pako za slobodu i proti najkrutnijemu robstvu", veli nam Vidukind, njemački ljetopisac X. vieka. Dosele je bio njemački živalj pobjedonosan uzprkos žestoku i kadšto strašnomu odporu življa slovenskoga; dosele se zaista je širio i još širi njemački živalj, prieko svega prem jakoga odpora, sve to dalje na iztok na uštrb življu slovenskomu.

Mržnja izmed slovenskoga i njemačkoga življa pokazuje se najjače kod slovenskih Niemcem najbližih naroda, naime kod Čeha, polabskih Slovena i Poljaka. Njemačko se svećenstvo čvrsto oružalo već proti slovenskoj liturgiji i slovenskomu svećenstvu u Moravskoj, gdje je poticanjem Niemaca, „od naravi surovih i ljutih" (kao što ih zove životopisac sv. Klimenta, učenika Methodova), slovenska liturgija propala i slovenski svećenici protjerani. Mržnje ove neublaži kod Čeha i Poljaka niti kršćanstvo, koje jim s Niemci zadjeničko. Niemci nisu prestali nikada iz njekakove prirodjene jim oholosti i nadutosti prezirati Slovena (kao što se tuži već češki ljetopisac Kosmas u XII. vieku).

Velika bijaše po zapadne Slovene nesreća, što im nepodje za rukom osnovati trajnu veliku zapadno-slovensku državu, koja bi se bila s uspjehom mogla boriti s jakom i dosta osredotočenom carevinom rimsko-njemačkom. Sve velike zapadno-slovenske države razpadoše se uviek sa smrću svojih utemeljitelja. Tako je češki knez Samo (627—662.) sgrnuo pod svoju vladu množinu Slovena od Alpa tja daleko na sjever do Polabja, Poodarja i Povislja, te je s uspjehom ratovao s Avari i Franci; isto tako i Svatopluk moravski (870—894.) na kojega su Niemci pozvali divlje Magjare u pomoć; i tako nastojahu u drugoj polovici X. vieka i češki Boleslavi, pa i Břetislav (1038—1039.), sgrnuti što više zapadno-slovenskih plemena u jednu jaku državu, koja bi se mogla opirati navalam carevine i življa njemačkoga. Nu kad su ovi knezovi umrli, razpadnu jim se i države, što no su ih ustrojili, a slovenska plemena nastaviše opet živiti prvobitan svoj život.

---

*) Nemislimo, da nije u Slovena bilo duha ratobornoga, duha expansivnoga; barem kako su se pojavili Veleti, Anti, Sloveni (kasnije bugarski), kojih je knez Dobreta (Lauritas) tako ponosito odbio poslanike avarske, kako su Hrvati i Srbi na jug pošli, zatim podhvati prvih knezova čeških i poljskih, pak i srbskih i moravskih — sve to nepokazuje baš da su Sloveni bili jedino miroljubivi, nebrineći se za osvajanje. Da nisu kasniji Sloveni, imenito Sloveni zapadni, preduzimali osvojnih ratova, tomu tražimo uzrok samo u toj okolnosti, što kod njih ljubav prama samostalnomu životu rodbinskomu i plemenskomu nije prijala osnivanju većih političkih tjelesa, te da su uslied toga uz svoju razciepkanost bili slabi *proti čvrsto združenim* Niemcem.

I najsjajniji pojav starije poviesti zapadno-slovenske, osnovanje naime slovenske države Boleslavom Hrabrim, knezom poljskim (992—1025.), zasja samo kano meteor. Prag imadijaše biti prestolnicom Boleslava, „kralja slovenskoga“, i sredotočjem moćne države zapadno-slovenske, koja bi zauzimala svekolike Čehe, Moravljane, Slovake, Polabljane i Poljake; pod udarci „okrutnoga Slovena“, „urlikajućega lava“, „otrovne zmije“ (tako zove Boleslava suvremeni njemački ljetopisac Thietmar), pogibaše vojska njemačka, drhtijaše čitava država rimsko-njemačka, te morade konačno uza se trpiti veliku njegovu državu, iz koje samovoljno i na svoju štetu izmaknuše Česi. Ali kad je Boleslav umro, propade njegova država, a s njom na dugo vremena i pomisao o osnovanju zapadno-slovenske države. Zapadno-slovenska plemena živu od onda život samo skroman, u sjeni moćne Njemačke. Česka morade prionuti uz državu Njemačku, prem joj bijaše položaj inače dosta samostalan. Poljska, na koju su si svi moćniji njemački carevi prisvajali pravo, izbjegne toj pogibelji samo s toga, što je udaljenija od Njemačke, i što su Niemci vodili dugotrajne borbe sa Sloveni polabskimi, koji su kroz više vjekova zapremali svu expansivnu snagu njemačku.

a. Baltički i polabski Sloveni. Strašne i okrutne borbe baltičkih i polabskih Slovena s Niemci morale su se završiti samo propašću jednoga ili drugoga naroda; a kod tadanjega stanja stvari nebijaše dvojbe, da će propasti Sloveni, jer su jih proganjali Njemačka država i Danci, pače radi poganstva njihova i isti srodni Česi i Poljaci; a osim toga bijahu oni medju sobom nesložni i razvraćeni, boreći se kadšto vrlo biesno „radi vlasti i hrabrosti“, pozivajuć uz to u pomoć još i iste Niemce. Kršćanstvo se kod njih širilo sličnim posve načinom, kao drugdje Islam. Redovnici njemački, nepoznavajući jezika slovenskoga, ili pako čitave čete oboružanih najmljenika, koji su pokrstivšim se Slovenom odmah nametnuli kojekakve težke terete — evo to bijahu „apoštoli“ božanske vjere Isusove u Polabju! Latinski obredi i crkveni pjevi, što ih kršćani nemogoše ni razumjeti (pretvorili su n. pr. „Kirie eleison“ u „U kri volsa“ — u grmlju jalša), razne daće: biskupovnice i vojevodnice, i ostali težki tereti, a osim toga još i preziranje od vladajućih Njemaca — to bijahu glavne stvari kod pokršćenja. Sbilja vrlo malena razlika, kada jim sravnimo tadanji položaj sa prijašnjim! Polag mnogih svjedočanstva suvremenih pisaca njemačkih nije Niemcem toliko stalo, da razšire kršćanstvo, koliko ponajviše, da si Slovene pokore i pod danak sprave. Ovo se i tiem utvrdjuje, što su u kršćanskoj vojsci njemačkoj vojevale kadšto i poganske čete slovenske proti svojoj braći.

Nije dakle čudo, što Sloveni svakom sgodnom prilikom nastojaše otresti narinuto si kršćanstvo, odkle su se ponavljale strašne borbe, koje se vodijahu nečuvenom bjesnoćom. Najprije padoše u robstvo Niemca polabski Srblji (968.), na što bude kršćanstvo kod njih svakojakim načinom utvrdjivano. Dulje se i čvršće opirahu Bodrici i Lutici; ali i ti konačno podlegoše udarcem pobjedonosnih Niemaca (god. 1157., 1160., 1168.). Na ruševinah upropašćenoga Slovenstva bude ustrojeno njekoliko njemačkih vladavina; Sloveni u tih bojevih veoma proredjeni

budu jedva trpljeni, ako li ne sasma prognani; pa sve to više uzmicaše njemačkim doseljenikom, koji su na poziv njemačkih knezova i svećenika hrpimice ovamo vrvili, dobivajući za povećanje svoga blagostanja velike povlastice, od kojih su Sloveni izključeni bili.

Ali njemačka ova struja nije se ograničila samo na zemlje podložene njemačkim gospodarom; nego se je razlievala i dalje na iztok u krajeve, gdje su još vladali knezovi iz slovenske krvi, kao na pr. u kneževinah Meklenburžkoj, Ranskoj, Pomorskoj, i Slezkoj. Isti knezovi ovih krajeva za rana već primahu njemačku narodnost i podupirahu na svaki mogući način njemačke naselbine u svojih zemljah; pače Ranski knez Vislav (1221.) proglasi slučaj, kada bi se Sloveni na uštrb Njemaca opet ojačali, „nesretnim slučajem, koga da bóg odvrati".

Nu Vislavova se bojazan neizpuni; slovenski živalj veoma je naglo ginuo, jer satiran tè silom i drugčije pritiskan. Viši státiši, u koliko su još bili slovenskoga porjekla, hitro su se niemčili; gradovi, samostani i mnoge druge občine naseljene Niemci; preostali Sloveni jedva trpljeni, izključeni iz cehova te siljeni stanovati u posebnih mjestih itd. Već u drugoj polovici XIV. vieka bijahu polabske i baltičke zemlje većom stranom ponjemčene; od slovenskoga plemena ostaše neznatni odlomci. (Na dolujoj Labi u Lüneburgu uzdržaše se ostanci bodričkih Slovena tja do svršetka XVIII. vieka; u obih pako Lužicah spadajućih njekoć kruni českoj, a tim samo socialno a ne u političko-narodnom smislu potlačenih, ima slabih ostanaka srbskih još i dan danas). Njemački jezik zavlada svuda u onih zemljah, u Pomorju, Meklenburgu i u Slezkoj, u Brandenburgu, Mišnji i Lužici.

Ovi Sloveni propadoše i nasiljem i unutrnjom slaboćom i neslogom; sami bo neznadoše ili nepodje jim za rukom ustrojiti samostalne države. Isto tako nije se u njihovu susjedstvu na iztoku poslje Boleslava tada još bila ustrojila jaka poljska država, koja bi jih čuvala od navale Niemaca. Njemački živalj širio se je sve to dalje prama istoku, a Poljakom bilo, iza kako su polabski jim surodnici propali, voditi s njim krvavi rat, to ne samo od zapada, nego i od sjevera, gdje se neopreznošću Poljaka ugnezdiše grabežljivi vitezovi njemački, koji su se u baltičkih zemljah sve to više razprostirali.

b. Česi. Medju zapadnimi Sloveni osobiti položaj zauzimlju Česi, koji su njekim, reć bi čudnovatim slučajem izbjegli udesu polabskih svojih srodnika. Historički razvitak naroda českoga u Českoj i na Moravi bijaše drugi od razvoja onih Slovena. Českim knezovom pošlo je rano za rukom, da osnuju u Českoj (pak i na Moravi), u toj zemlji, koja sačinjava već priličnu geografičku cjelinu, ponješto veću državu s jakom osrednjom vladom; mogućnomu knezu u Pragu moradoše se pokoriti ostali knezovi u Českoj i pridruženoj joj Moravskoj. Primivši kršćanstvo latinskoga obreda, zajamčio se tim narod i česka država donjekle proti osvojnim težnjam njemačkim, koje bi se, kao u Polabju, pod izlikom vjerozakona bile mogle izvrnuti u krvave ratove; napokon je postao knez (poslje kralj) česki prem inače sasma suveren jednim od prvih

članova sbora njemačkih izbornih knezova, vršeć i njeka prava u njemačkoj državi.

Što je dakle narod češki prionuo uz njemačku državu i zapadnu crkvu, to ga je sačuvalo od sudbine polabskih Slovena; sačuvalo mu političku samostalnost, i razvitak na temelju narodnom učinilo mogućan. Inače narod češki, malen na broju, nebi pored svih pobjeda Boleslavovih, Břetislavovih, Sobjeslavovih itd., bio mogao napokon odoljeti navalam ciele države i naroda njemačkoga, tim manje, što se nije mogao osloniti na nikakova moćnoga saveznika. Nu to, što je češki narod pristao uz Njemačku, dalo je povoda, što su se unj uvlačile razne uredbe njemačke, a tim bi on tečajem vremena bio došao u onakove odnošaje, koji su se stvorili u drugih zemljah izvorno slovenskih, u Meklenburgu, Rani, Pomorju i Slezku, da narodna samosviest u Českoj neostade kroz sve viekove živa i čvrsta, kriepeći se sve to jače u borbi sa tudjinstvom. Knezovi češki, Přemislavići, postupaše upravo tako, kao i ostali slovenski knezovi u Polabju; dozivali bo su u gradove i sela množinu njemačkih naseljenika, prijali prekomierno življu i običajem njemačkim, a po dvoru ravnahu se i mnoga gospoda česka. Jezik i običaji njemački bijahu u XIII. i XIV. vieku znatno oteli mah ne samo u gradovih, već s početka gotovo sasma njemačkih, nego i medju višimi stališi.

Ali i odpor domaćega narodnoga življa proti urivajućemu se tudjinstvu rastijaše sve to više, pojavljujući se u književnosti i u praktičkom životu. Samostalna radinost u narodnoj prosvjeti, u umjetnosti i prometu, kojom se Česi pred drugimi Sloveni odlikovaše, sačuvala u njih veći ponos i narodnu samosvjest, te je jačala onaj odpor, koji je konačno u husitičkom pekretu prolomio sve zaprieke i stekao podpunu pobjedu. Dobro i vierno opisaše onda Pražani u svojem proglasu od god. 1420. sav tečaj njemačko-slovenske povjestnice, veleć, da „Niemci, prem neimaju nikakova razloga, uviek mrze naš jezik, a što učiniše jeziku našemu na Renu, u Mišnji i Pruskoj, gdje ga izagnaše, tako bi rado nam učiniti, te zauzeti mjesta prognanika." Husitstvom se popeo narod češki u ne jednom obziru na visoki stupanj; uz mnoge svakojake prije odviše smjele tadašnje nazore o crkvi, o političkih i družtvenih uredbah, koji su se znatno razlikovali od nazora onda običnih i ugledom crkve i države priznanih, podigla se i narodna slovenska samosviest na neobičnu visinu, te se je na njoj uzdržala i u sljedećem stoljeću. Ostale posljedice husitskoga pokreta većom stranom ili sasma izčeznuše, ili se stegnuše na maleno samo područje; tako pomisli o staroslovenskoj demokraciji i jednakosti, o emancipaciji crkve od prievlade države i hierarhie i o njezinu obnarodjenju. Silovitim se ugušenjem husitskoga pokreta veoma okrepilo feudalno plemstvo; revno nastojalo da demokratičke pomisli iztisne, podčinilo si puk, i poduzelo sdruživši se s gradovi davni rat s kraljevskom vlasti, vodeći ga tja do propasti česke države.

Više od stoljeća poslje husitskoga pokreta, odkako su se podpuno učvrstile uredbe zapadno-evropske i ojačalo feudalno plemstvo, prodiraše opet njemački živalj u zemlje Češke, i to ponajviše pomoćju njemačke reformacije, uz koju je prionula većina naroda českoga. Njemački se je

živalj i broj njemačkoga stanovničtva tako ojačao, da se je god. 1615. ista zakonodavna vlast vidjela prinuždenom shodna odrediti za „uzdržanje starodavnoga jezika českoga i za njegov razvoj.“

Kada je samostalna česka država propala, što se je do skora dogodilo, a propast je njezinu pospješila opozicija protestantskih striša proti absolutismu podupiranu sa strane katoličke; kada se na dalje velika čest viših stališa i inteligencije iz zemlje izselila; a napokon iza strašnih udaraca 30 godišnjega rata, pade narod česki u duboki dviestogodišnji, činilo se, smrtni san. Da će narod česki za uviek propasti, o tom nisu dvojili ni najplemenitiji domoljubi kasnije dobe. Iz dubljine duše svoje viče raztuženi Balbin (okolo god. 1672.) za pomoć propadajućemu narodu českomu, kojemu je dozivao u pamet sudbinu polabskih Slovena, k českomu zaštitniku sv. Vaclavu: „Nedaj poginuti nam i potomkom!“ Žalostna slutnja o budućnosti jezika českoga obuze još g. 1791. Pelcla, koji je na svršetku svoje razprave o povjesti Niemaca u Českoj primjetio, „da će Česka sa svojim jezikom doći jednoč u onaj položaj, u kojem je sada Mišanj, Braniborsko i Slezka, gdje se sada govori samo njemački, i gdje sada od slovenskoga jezika neima ništa više osim imena od gradova, sela i rieka.“

c. Poljaci. Poljska država uzdržala se je još pol drugog stoljeća iza kako je država česka propala. U Poljskoj bje takodjer ustrojena veća država, koja je doduše neprestanom dielitbom izmed članova vladajućega roda i jačanjem aristokracije kroz dva vieka uznemirivana bila velikimi borbami, ali se početkom XIV. vieka ipak preporodi kao sjedinjeno tielo. Nu velike one zadaće, koju si stavio Boleslav Hrabri i koju je kušao izvesti i Boleslav Krivousti, sjediniti naime zapadno Slovenstvo ili ga barem štititi proti osvojnim Niemcem — ove zadaće morade se polska odreći, neimajuć sama u sebi, pak i za to što bi razkomadana, toliko snage, da trajnim uspjehom preduzme borbu s državom njemačkom.

Na veliku štetu svega kolikoga zapadnoga Slovenstva odvrne Poljska svoju pazku od zapada, te poče težiti više na iztok, u zemlje ruske, koje budu manjim dielom neposredno pridružene državi Poljskoj, većom pako stranom pripadnu joj stoprv s velikom državom litavskom. Litva sdruži se s Poljskom (god. 1386.) ponajviše radi toga, što se ugnjezdiše njemački vitezi u Pruskoj i ostalih zemljah pobaltičkih; trebalo je dakle obiema državama sjedinjenih sila, da jih ukrotiti uzmognu. Borbe s ovimi vitezi trajale su kroz pol drugi viek, te su bile tako žestoke i krvave, kao što bijahu prije borbe Niemaca s baltičkimi Sloveni. Borbe ove, kojimi su bile samo produljene one borbe baltičke, svrše se tim, da su vitezi oslabljeni, nipošto pako uništeni bili.

U isto vrieme, kada se borijahu Poljaci s Niemci izvan svoje zemlje, bilo jim se i u samoj Poljskoj boriti sa življem njemačkim, koji je, upropastivši polabske i baltičke Slovene, sve to više prodirao i u zemlje poljske, ponajprije u Slezku, koja bude tečajem XIII. i XIV. vieka većom stranom ponjemčena, i to ponajviše nastojanjem domaćih knezova i vlastele, crkve, gradova i mnogobrojnih njemačkih naseljenika.

Iz Slezke uvlačila se je njemština dalje na iztok u samu Poljsku, osobito u gradove i medju svećenstvo: njekoji pače knezovi iz Piastove kuće prianjahu uz Nience i njihove običaje; u staroslavnom Krakovu i u Poznanju, pače i u Lavovu gospodovao ili je bio barem vrlo razširen jezik njemački tja do svršetka XV. vieka. Proti ovim nepodobštinam, koje su bile na štetu i sramotu narodu poljskomu, vrlo revnova slavni rodoljub poljski Ivan Ostrorog.

Kada stade narodno plemstvo poljsko jačati a gradjanstvo propadati, nastade odlučna reakcija proti njemštini u Poljskoj. Tečajem XIV. i XV. vieka steče plemstvo poljsko sve to većih povlastica i prava, dok bude napokon jedinim povlašćenim tielom i jedinom zakonodavnom vlasti u Poljskoj; gradovi izgubiše sav politički upliv, puk postade podložnikom plemstva; kraljevska vlast bješe posvema ograničena plemstvom. Poljska pretvori se u podpunu aristokratičko-demokratičku republiku, a plemstvo u prvobitnoj Poljskoj, u Litvi i u zemljah ruskih s Poljskom (g. 1569.) sdruženih bude jedinim njezinim ovlaštenim predstavnikom. Dok je u susjednih zemljah, naime u Njemačkoj, Českoj, Moskvi i drugdje, vladaočeva moć sve to više na uštrb stališem rasla, te se absolutna monarkija, novovieka centralisovana država, polagano stvarala: dotle je u Poljskoj vladalac sve to više od svoje vlasti gubio, a napokon postane samo pukim orudjem vladajućega plemstva. Državno ustrojstvo u Poljskoj bilo je donjekle dobro, što je u vladi sudjelovala velika množina državljana, te vladalačka se vlast nije mogla izvrgnuti u samovoljnu despotičku vladavinu; ali je bilo opet donjekle nevaljalo, što je mjesto jedne glave vladala njih množina, a tim bijaše otvoreno široko polje svakojakim spletkam iz tudjine i slavohlepnih pojedinaca, koji mogahu svemoguće a gdješto i dosta neizobraženo plemstvo upotrebiti u svrhe Poljskoj pogibeljne.

Osim toga pojavi se u Poljskoj sve to groznije kletva svega kolikoga plemena slovenskoga, porodivša se iz različitoga vjeroizpoviedanja — razmirice naime vjerozakonske, koje su načinom tadanjega vieka prelazile i na političko polje. Pokret husitski bijaše doduše povodom, da se je slovenska narodnost u Českoj podigla, ali je podjedno i zaprečio uži savez Poljaka s Česi; husitstvo nije u Poljsku prodrlo tolikom snagom, da bi moć hierarchie slomilo. Ova je dakako nastojala, da oslabi i prekine druženje Poljaka s „krivovjernimi“ Česi. Sdruženjem mnogih zemalja ruskih s Poljskom sukobi se katoličko vjeroizpoviedanje s pravoslavnim u Poljskoj i na Litvi. Vladajuća u obijuh državah kuća Jagelonaca, izpoviedajuća katoličku vjeru, smatrala si za dužnost, da razprostrane katolicizam i medju pravoslavne svoje podložnike, i to tim više, što je jedan metropolita ove Ruske primio fiorentinsku uniju iztočne i zapadne crkve; čim je širenje papinske vrhovne vlasti dobilo njekakovu zakonitu formu. Nu narod ruski nije primio unije ove, a u jedinoj samostalnoj državi ruskoj u Moskvi, bila je sasma zabačena; unija propadši s početka gotovo sasma — osobito kad se pojavio protestantizam koji je u XVI. vieku našao u Poljskoj i na Litvi vrlo mnogo privrženika — bude kasnije opet ponovljena na veliku štetu i propast države

i naroda poljskoga. Što se je vjerozakon s politikom od konca XVI. vieka u Poljskoj, prije inače snosljivoj, sve to više miešao, to glavno dovede državu poljsku u sukob s rusko-moskovskom, koja se zadnja u susjedstvu Poljske i Litve medjutim do velike moći uzpela bila, a kao samostalna ruska država imala i veliku privlačivost na sav ostali narod ruski.

d. Rusi. Kao što već prije spomenusmo, sgrnut je narod ruski ruso-varjaškimi knezovi u državnu cjelinu. Simbolom narodnoga jedinstva bijaše osim jednoga jezika, jednakih uredba i pravoslavne vjere još i vladalac zajednički, imajuć na čelu najstarijega iz kuće vladajuće, naime velikoga kneza, s početka u Kijevu a poslje (god. 1169.) u Vladimjeru na Kljazmi. Ruska se sve to više komadala na dielove. Razgranjene zemlje iztočne Europe bijahu kao stvorene za naselbine, a to je upotriebio narod ruski u podpunoj mjeri, šireć se neprestano ili hotimice ili pako na poziv knezova na iztok medju narode čudske i tatarske, te jih ili iz njihove postojbine iztisnuo ili pako sebi asimilovao. Upravo na ovom razmedju plemena slovenskoga i čudskoga, oko Vladimjera, nastani se veliki knez Ruske, zastupnik svega kneževskoga roda a tim i sve Ruske; tim bude osnov ovdje položen jezgri buduće države ruske. Dok je u ostaloj Ruskoj, naime u Kijevu, Vladimiru volinjskom, Smolenskom, Polockom, Pskovu, i u Novgorodu, narod tečajem neprekinutih razmirica i ratova izmedju knezova stekao sve to veći upliv u javnu upravu, pozivao i gonio knezove po svojoj volji, odlučivao sve u skupštinah *(viećih)*, i u obće uvadjavao u život staroslovenska demokratička načela i uredbe: dotle su stvari u vladimirsko-suzdalskoj zemlji išle sasma drugim pravcem. Ovdje na sjevero-iztoku propadaju ponajprije staroruske uredbe: ruši se odlučno načelo rodstvenoga starješinstva, slabe se rodbinske sveze u kneževskih linijah; mjesto svega roda iztiče se već uži rod njekojega kneza, nastojeći da si podčini sve ostale; ovdje se već nepazi volja naroda očitovana u saborih, a mjesto nje sve to više vriedi volja kneževa.

Navalom Mongola (u polovici XIII. vieka) bje doduše Rusija oslabljena za mnnogo viekova, razciepana na dvie polovice; ali tim bude probudjena silnija težnja, da se stvori jača ruska država. Mongoli nisu se miešali u nutarnje odnošaje Ruske, već su zadovoljni bili s danci, kao i s tim, što se je pripoznavala njihova vrhovna vlast. Uz to trebahu posrednika; a takvim sgodnim posrednikom sve Rusije velikim chanom bijaše veliki knez, kojega je moć uslied toga sve to više rasla; stara su prava rodnoga starješinstva sve više propadala; dostojanstvo velikoga kneza zahvaćao samo onaj, koji je umio kako god velikoga chana pridobiti.

Velikokneževsku čast stekoše u prvoj polovici XIV. vieka knezovi moskovski, te podje jim za rukom uzdržati ju na dalje. Moskva, sjelo s početka samo male kneževine, postajala je odsele razboritom politikom svojih knezova jezgrom iztočne Ruske. U Moskvi propadaju napokon rodni i obiteljski odnošaji posvema, i ustupljuju mjesto državnoj idei. Moskovski knezovi, zajedno i veliki knezovi „sve Rusije“, širjahu svoju zemlju raznim načinom, kupujuć udjele, osvajajuć predjele itd., prestolje

prelazilo samo u njihovoj obitelji od otca na sina, moć davne kneževske družine slabila, iz rodjaka postajahu samo veleposjednici, koji su uz razvoj kneževine moskovske tim više prianjali, čim su za to obilnije nagradjivani bili. Moć moskovskoga kneza rasla je i tiem, što su mnogi lenski knezovi iz kuće Rurikovića dolazili u Moskvu, da služe bogatomu velikomu knezu, i postajali njegovimi boljari; odnošaji rodbinski prelàzaše u odnošaje podložničke, srodnici kneževski budu podanici velikoga kneza, cara.

Osim toga steče Moskva još i tiem velik upliv, što postade sjelom metropolite ruskoga. I veliki knez (poslje car) „sve Rusije“, i metropolita (kasnije patriarka) „sve Rusije“, stolovahu u Moskvi. Tako podupiraše i crkva jačanje Moskve i absolutne monarkije; a napokon i sjevero-iztočni narod u Ruskoj, značajem odličniji, nepoznavajući njekadanje slobode, neljubeći njekadanjih neprekidnih razmirica medju knezovi, i težeći za stalnimi uredbami, volio je da se učvrsti osredna vlada. Moskva svlada do svršetka XV. vieka svu koliku sjevero-iztočnu Rusku, oslobodi se od mongolskoga jarma te stvori moćnu državu, u kojoj odlučivaše volja velikoga kneza, gotovo ničijom ograničena. Osobni interesi moradoše se podčiniti interesom cjeline, interesom države, koju je predstavljao sam veliki knez, namjestnik božji. „Volja božja, sud carev.“

Drugčije razvijaše se južna Rusija, navalom Mongola toli strašno opustošena. Galički Romanovići nastojahu do duše, da sjedine i južnu Rusku u jednu cjelinu; ali to im nepodje za rukom, a njihovu zadaću preuzmu opet tudjinci — L i t v i n i. Ratoborni knezovi litvinski, upotrebiv sgodno nevolju tatarsku i neslogu domaćih knezova, izstupe iz zemlje ponjemanske, osvoje tečajem jednoga vieka (1250—1350.) svukoliku Rusku podnjeparsku, zapadnu i južnu. Tako se uz sjevero-iztočnu Rusku, uz Moskvu, ustroji i druga država ruska, j u g o - z a p a d n a R u s k a — L i t v a, jer i ova imadijaše većom stranom rusko stanovničtvo, ruske uredbe i pravoslavnu vjeru; surovi knezovi i plemstvo litvansko primiše poslje i rusku narodnost i vjeru pravoslavnu. Obje ove države ruske dugo se borijahu za prvenstvo, a borba ova neprestade ni onda, kada bje Litva i susjedna Poljska spojena litvanskom vladajućom kućom u njeku s početka doduše vrlo slabu zajednicu.

Posebni položaj zauzimlje N o v g o r o d, koji udaljen od središta Ruske, zajedno sa P s k o v o m i V j a t k o m (Chlinovom) sačuva staroslovensku slobodu puno bolje i dulje, nego i koja druga zemlja ruska. Velikim knezovom ruskim, inače zabavljenim, bilo se zadovoljiti što im se samo pripoznavala vrhovna vlast, nebrineći se dalje za slobodoumne uredbe u velikom Novgorodu. Uz kneza, kojega su Novgorodjani birali iz početka kad ih je bila volja, a poslje uz v. kneževskoga namjestnika, birali su si predsjednika (posadnika), tisjačkoga i druge činovnike; staroslovensko vieće niklo iz narodnoga suvereniteta bijaše u najboljem cvietu. Nu slobodoumne uredbe Novgorodske neslagahu se sa smjerom absolutne monarkije moskovske; za to je Moskva sgodnom prilikom uništila te uredbe, te si pridružila prostrano zemljište novgorodsko, zatim Vjatku i Pskov.

Staroslovenska sloboda, demokratička načela, koja su bila iztisnuta iz sjevero-iztočne moskovske Ruske, a u poljsko-litavskoj Rusiji rastućim uplivom plemstva propadala, nadju utočište na samoj medji svieta ruskoga, gdje se od dolnjega Dnjepra na iztok tja za Jaik (Ural) ustrojiše demokratičke republike kozačke. Ovdje u krugovih kozačkih na Zaporožju, Donu, Jaiku i Tereku oživi njekadanje starorusko vieće i druge uredbe.

Moskovski veliki knezovi „sve Ruske," ojačav se uništenjem neodvislosti Novgoroda, obrate svoju pazku na jugo-zapadnu Rusku, naime litavsku, na koju mnijahu imati pravo po svojem pradjedu sv. Vladimiru kao na svoju „otčinu" (svojinu). Zaokupiti sve zemlje ruske, oživotvoriti pravni naslov velikoga kneza (kasnije cara) „sve Ruske," tamo su od sada glavno smjerale glavne težnje moskovskih vladalaca. Da taj cilj postignu, u tom jih bijaše pravoslavna vjera veoma pomagala, jer je nju izpovjedala većina naroda u Litvi i u Poljskoj, Rusini, pa neimadijaše ipak ovdje jednakih prava s vladajućom vjerom katoličkom.

e. *Poljska i Ruska.* Progonstvo pravoslavne vjere na Litvi dade povod, da su se već na svršetku XV. vieka odtrgnule mnoge zemlje litavsko-ruske i pridružile Moskvi. Za prosvjećenijih kraljeva poljskih, Sigmunda I. i Sigmunda Augusta, prestade ova nerazborita politika, prem katolicizam i na dalje ostade vladajućom crkvom i prem pravoslavni biskupi nesjedjahu niti u litvanskom niti poslje u sdruženom poljsko-litvanskom vieću. Nu razlika kršćanskih vjeroizpovjedanja (katoličkoga, protestantskoga i pravoslavnoga) neprečijaše u XVI. vieku, osobito za vlade prosvjetljenoga Sigmunda Augusta, u Poljskoj nikoga u izvršivanju političkih prava, a plemstvo rusko, uživajuće ovdje sve to većih prava i povlastica, te postajuć u političkom životu sve to važnijim faktorom, nije moglo težiti za odnošaji, vladajućimi u moskovskoj Ruskoj, gdje se absolutna vlada baš najkrepčije razvila, i svekoliko dvorjanstvo (plemstvo) bilo samo poslužničtvom, (chlopi), sliepo pokornim carevoj volji. Prostomu puku išlo je i ovdje, kao u svoj ostaloj Euro i, podosta zlo.

Ali prostrana ona snosljivost, koja je tada vladala u Poljskoj, nebijaše mnogim po ćudi; spletkami, ponajviše jezuitskimi, bude opet (god. 1569.) proglašena dugo već zaboravljena unija crkve latinske i grčke; a to probudi sveobći nemir u zemljah ruskih. Unija bijaše širena svimi mogućimi sredstvi, a vjera pravoslavna, u ruskih zemljah starodavna i s ruskom narodnosti rek bi srasla, bude strašno progonjena. Narod, uvredjen u vjeri, koja mu je bila najsvetija, opirao se tomu što je više mogao; najprije je prosvjedovalo pravoslavno plemstvo kao jedini za onda zakoniti zastupnik naroda ruskoga; ali pravoslavnoga plemstva sve je više nestajalo, jer se ponajviše djelovanjem okretnih jezuita hrpimice pretakalo u plemstvo katoličko i poljsko, a mjesto njega javlja se ratoborna družina ruska, kozaci; mjesto prosvjeda na viećih i zborovih pomaljaju se prosvjedi oružani na bojištih. Zaporožki su kozaci od tada svaki čas razvijali stieg bune, a boreći se za svoje interese i za vjeru pravoslavnu, naišli su na živu simpatiju kod prostoga puka

ruskoga, koji se pošto izvržen samovolji plemstva, hrpimice sabirao pod zastavom kozačkih vodja.

Najveća korist iz ovih razmirica zapade dakako moskovsku Rusku. „Kakova korist kralju od takvih borba s narodom ruskim," govoraše g. 1627. knez Zbarazki na saboru poljskom, „a koja je druga zapreka miru s Moskvom, nego li vriedjanje ruske vjere?" Razmirice ove bijahu tim pogibeljnije, što se je carstvo Rusko, oporaviv se od strahovitih udaraca, koji su ga na početku XVII. vieka stigle ponajviše djelovanjem poljskoga plemstva podupirajućega ruske samozvance, podiglo do velike sile i moći. Borbe i razmirice ove u Poljskoj buknu napokon u veliki ustanak kozaka i naroda ruskoga pod vodjom Chmelnickim (g. 1648.). Izmirenje obiju živalja, katoličkoga plemićkoga i pravoslavnoga kozačkoga i pučkoga, nebijaše nikako moguće; u strahovitu ovu borbu umieša se napokon i moskovska Ruska, pozvana malom Rusijom u pomoć, te ote Poljskoj predbježno samo pokrajne zemlje, nemogavši za sada postići davne svoje namjere, da naime zaokupi sve kolike zemlje ruske. Od toga se ipak trenutka odnošaji moskovske Ruske i Poljske znatno promieniše; Ruska, do sele poražena i na iztok tiskana širi se od sele na zapad na uštrb državi poljskoj.

Medjutim dok je Poljska neprestano padala, jačala je Rusija. Idea absolutne države steče ovdje podpunu pobjedu, te si pokori sve oporne življe (kozačtvo i sdružen s njim puk). Ruska se sve više na zapad tiskala, dok konačno Petru Velikomu podje za rukom približiti se podpunoma zapadnoj Europi i baltičkomu moru. Ruska postane evropejskom državom sa svimi evropejskimi, prem s početka samo formalnimi uredbami. A budući da je Petar, nastaviv djelo Ivana Groznoga i svojih predšastnika Romanovića, razvio u najvećoj mjeri ideu centralizovane absolutne monarkije: to se je približila Rusija tiem takodjer putem novovjekim monarkijam, koje su onda u Europi postajale.

U sredini takovih država, kao što bijahu Ruska, Pruska i zemlje austrijske, gdje je odlučivala volja vladaočeva, podupirana velikom vojskom i činovničtvom, bila je republika poljska pravom anomalijom. Doživotno izabrani kralj nije bio u Poljskoj ništa, razuzdano plemstvo bilo je sve; vojska i financije u najnepovoljnijem stanju, a nesretni odnošaji nekatolika (dissidenta), neprekidno ugnjetavanih, dali su susjednim državam sgodnu priliku, da se umiešaju u nutarnje poslove slabe Poljske. Poljska bijaše ne samo dobrim plienom za susjedne države, nego i vrlo potrebita za njihov dalnji razvitak; s toga i nisu se one ustručavale, da ju medju se razdiele. Ruska osvoji konačno gotovo sve zemlje ruske, Pruska i Austrija razdiele medju se prvobitne zemlje poljske. Poljska država razorena je doduše nasiljem, ali i uslied nutrnje slabosti; imadjaše bo u sebi, počam od konca XVI. vieka, sve klice konačne propasti, koje se napokon razviju velikom silom, ploded zlokobnim plodom. Sve kolike reforme, izvedene i osnovane, dodjoše prekasno, i nisu više pomogle; kao i sve potonje bune i težnje za uskrisenjem njekadanje Poljske ostadoše bez uspjeha.

f. Jugosloveni. Najžalostniju sliku daje nam poviest Jugoslovenska. Slovinci, za rana već pridruženi Njemačkoj državi, razkomadani medju manju i veću gospodu njemačku, svjetovnu i duhovnu, izgubiše veću sjevernu polovicu svoje zemlje, koju zauzeše Niemci, te se uzdržali samo u južnoj česti, u susjedstvu srodne braće Hrvata; njihov jezik, njegovan stoprv od vremena reformacije, ostade svojinom samo prostoga puka. — Hrvati osnovaše dosta moćnu državu i obraniše si samostalnost; ali država njihova nebijaše dosta velika, da živi zasebice, te se do skora sdružila sa susjednom Ugarskom. Od toga vremena Hrvati, postavši česti krune Ugarske (god. 1102.), imaju jednaku s njom povjest, kao i ostali slovenski narodi, koji su se pridružili ovoj kruni. — Srblji bijahu dugo razkomadani na mnogo manjih oblasti, kojih su se knezovi medju sobom neprekidno bili, te stoprv Stjepanu Nemanji podje (koncem XII. vieka) za rukom sjediniti sve srbske zemlje te stvoriti jačju državu, koja se onda širila sve to dalje na jug u zemlje bizantinskoga carstva. Zajedno zavlada pravoslavna vjera gotovo u svom kolikom narodu srbskom, koj usredotočenjem svoje narodnosti nadje veliku podporu za sliedeće žalostne dobe. — Država Bugarska, jedva osnovana (678.) pusti se radi prvenstva na balkanskom poluotoku u dugovječnu žestoku borbu s grčkim carstvom, i ne jedanput bijaše dvojbeno da li će iztočno-rimski car ostati prvim vladaocem na poluotoku, ne jedan put dodje bugarska vojska pod sam Carigrad. Ali Grci su uviek konačno nadvladali, a bugarska carevina je dvaput pala pod pobjedonosnim oružjem grčkim; pa kad bude napokon opet ponovljena (1186.), bi omedjašena na malenu samo zemlju, te valjalo joj ustupiti prvenstvo Carigradu. I kod Bugara nadvlada vjera pravoslavna na njihovu političku korist, prem su bugarski vladaoci ne jedan put — ponajviše iz političkih razloga i iz mrzosti prama Grkom — naginjali k rimskim papam. Krasni početci bujno cvjetajuće književnosti slovenske u Bugarskoj propadnu u ratnih borbah. — Kod Jugoslovena (Hrvatâ), obitavajućih uzduž obala jadranskoga mora, ustroje se uplivom i miešanjem rano izobraženoga življa talijanskoga gradske obćine, medju kojimi se odlikovà osobito Dubrovnik. Za ove gradske obćine borijahu se neprestance Ugarska i republika mletačka, koja se napokon stalno učvrsti na obalah jadranskoga mora. U tom primorju u susjedstvu izobražene Italije procvate i krasnim plodom urodi književnost slovenska, koja bje kasnije u ostalih pokrajinah jugoslovenskih turskim barbarstvom prognana.

U XIV. vieku kušao je srbski car Stjepan Dušan steći vrhovnu vlast na poluotoku balkanskom, te ovdje osnovati veliku državu, što mu i za rukom podje; ali razdieliv svoju državu medju mnoge namjestnike, dade tim povod oslabljenju Srbije tako, da su Turci do skora lahko upropastili carstvo srbsko (g. 1389.), a zajedno i bugarsko. Stiegovi turski razviše se i nad carskimi prestolnicami Prizrenom i Trnovom, a napokon i u Bosni i Hrcegovini (1463., 1483.), iduć uviek dalje na sjever u Hrvatsku i u Ugarsku.

Narod bugarski i srbski zagreznu u dugotrajnu tminu, pade u robstvo islama i surovih barbara, napokon i u duševno robstvo davnih

svojih neprijatelja, Grka — Fanariota. Ostali Jugosloveni pod krunom ugarskom, dakle glavno Hrvati, poduzmu žestoku borbu s osvojnimi Turci, napinjali u tih ratovih sve svoje sile sve do nesviesti, te steku punim pravom častni naslov „predgradja kršćanstva". Ove, s početka bezuspješne, a stoprv kasnije sretne borbe glavnim su pojavom svekolike kasnije poviesti Jugoslovenstva i u Hrvatskoj i u Crnoj Gori, pače one nisu još ni dan danas prestale. Dosada je pošlo samo jednoj česti Srba za rukom, da se oslobodi iz robstva turskoga, dočim ostali Jugosloveni, Bošnjaci i Bugari, još čekaju dan svoga oslobodjenja. Kod Jugoslovena u Dalmaciji nadvladao je, osobito u gradovih, talijanski živalj nad življem slovenskim, koji bje prije izričnimi ustanovami izključen iz javnoga života, pak još i danas ostaje tamo podredjen.

Kao što zapadnomu tako nepodje ni južnomu prem toliko si srodnomu Slovenstvu za rukom stvoriti si državnu i narodnu zajednicu. Uslied nesretnih dogadjaja razkomadani su Jugosloveni već za rana na njekoliko državnih zadruga, običaji i naredbami različitih, kadšto medju sobom i neprijateljskih; ili pako padoše u plien evropskomu i azijskomu tudjinstvu. Tim pako, što se razdvoji crkva, i što su mnogi na mohamedansku vjeru prešli porodi se i medju njimi razlika u vjeroizpovjedanju, pismu i u obće u svem kolikom duševnom razvitku, što traje još do danas.

Promotrismo u kratko povjest slovenskih naroda. Opazismo, da Sloveni, došav u izvanredne njeke okolnosti, izgubiše prvobitno svoje jedinstvo narodno te da se razkomadaše na njekoliko ovdje većih ondje manjih česti. Razkomadanje ovo umnožilo se je još više tiem, što su se pojedina plemena historički različito razvijala, čemu su povod dali različiti dogadjaji, razdvojenje crkve, tim i kulture. Drugčije razvijahu se Sloveni zapadni, a drugčije opet Sloveni južni i iztočni. Sukobom sa tudjim življem pogine dio polabskoga i baltičkoga Slovenstva sasma, dočim ga ili nestalo ili je primilo narodnost tudju. Česi uzdržaše i sačuvaše, prem s dosta velikimi žrtvami, svoju premalenu državu i narodnost kroz mnogo viekova, dok napokon i oni podlegoše prievladi njemačkoga življa tako, da se činjaše da će ih stići sudbina njihove braće u Polabju. Poljaci sagradiše si, izgubivši dakako prije vrlo mnogo srodnika, veličanstvenu doduše sgradu državnu, ali sgrada ta imadijaše dosta nepouzdani temelj, te se morade napokon kod prvoga znatnijega potresa srušiti. Jugosloveni, već izprvice odviše razkomadani i razdrobljeni, bješe za rana ratobornimi Turci obustavljeni u svojem razvoju. Jedinomu narodu ruskomu podje iza strašnih nesgoda za rukom podići jaku državu, osnovanu na čvrstom temelju, akoprem nisu prvobitno kod njezina stvaranja uviek odlučivala čisto slovenska načela.

6. *Staroslovenske uredbe i običaji.*

Dok su Sloveni stanovali u krajevih zatatranskih, bivši narod ili barem zajednica dosta sličnih i srodnih plemena, dotle imadijahu — kao što svjedoče Prokop i Mauricij — jednolične uredbe i običaje. I

kad su se tečajem vremena mnogobrojne družine i plemena slovenska iz svoje pradomovine otisnula na zapad i na jug, te se nastanila u drugom podnebju, u susjedstvu naroda tudjih; te se odnošaji pojedinih ovih naroda slovenskih kojekako promienili, to tudjim uplivom, to uslied novih okolnosti, u koje je slovenski narod došao; i tu si pojedini od ovih naroda sačuvaše mnogo od svoga prvobitnoga značaja i prvobitnih svojih uredaba. Mimoiduć jednaka imena mjesta i osoba u najudaljenijih slovenskih krajevih, spominjemo samo jednake i slične uredbe družtvene, pravne itd., koje nalazimo u svih naroda slovenskih u dobi takodjer kasnijoj, prem nisu na pr. zapadni Sloveni (Česi) s iztočnimi (Rusi) ili južnimi (Hrvati, Srbi) stajali u nikakovu a niti su stajati mogli u kakovu užjem savezu; pače još i danas opominju nas njekoji običaji južnih Slovena, kojih se tudjinstvo manje dotaklo nego li ostalih, na uredbe starih Čeha i Poljaka, koji, kao najzapadnije grane slovenske, najviše izgubiše od svojih prvobitnih uredaba slovenskih, zamjeniv jih tečajem vremena većom stranom sa tudjimi, poimence njemačkimi.

Sloveni su i kasnije, kada se je u njih uslied različitih okolnosti odnošaja vladaočeva moć, monarkija, ukorjenila i utvrdila, i kada se u njih takodjer razlikost striša uvela bila, manje više pokazali starodavnu privrženost svoju prama demokratičkim uredbam; te se oni nisu tako lahko pokorili volji jednoga gospodara, kano ni njihovi predji po svjedočanstvu Prokopa i Mauricia. — Jugosloveni nepriznavaše još ni u X. vieku nikakovih drugih gospodara osim župana (kako Konstantin Porfyrogenita piše) pak; i u uredbah sadanje se Srbije očituje onaj duh jednakosti. — Baltički Sloveni (naime Lutici i Bodrici) žrtvovaše sve za svoju nad sve ljubljenu slobodu. Oni neimadjahu nad sobom gospodara; važnije stvari odlučivahu jednodušno u obćih viećih (polag Widukinda i Thietmara). Uredjenje gradova u Pomorju sjeća nas u mnogom obziru na uredbe gradova u Ruskoj i u Dalmaciji; posvuda je puk u viećih, saborih i skupštinah sam odlučivao (u Hrvatskoj i Dalmaciji poslje samo plemstvo) o obćih stvarih. — Poljani neimahu u starijoj dobi gospodara, nego si birahu vladaoca; a kad se njegova moć stala jačati, pobuni se puk u Poljskoj, god. 1040., kašnje opet pod Boleslavom smjelim 1067., a napokon i u ustancih kozačkih. Staroslovenske uredbe možemo opaziti još i u kašnjem ustrojstvu Poljske, kakovo se poče razvijati od XIV. vieka, kad je počela moć vladaočeva padati a plemstva rasti. Ali novije one uredbe poljske razlikovahu se od staroslovenskih tiem, što je ondje odlučivao samo viši razred naroda, plemstvo. Poljska bijaše plemičko-demokratička republika, imajuća na čelu kralja, doživotno izabrana; u saborih odlučivaše narod t. j. plemstvo jednoglasno, kao njekada u saborih kod Lutica. — Kod Čeha se očitovahu demokratička načela u podpunoj snagi svojoj osobito u husitskom pokretu; i tabori smjerahu na republiku, hoteći uništiti svu razliku striša, razrušiti vladaočevu vlast i podaničtvo, te u život uvesti bratinstvo medj svimi razredi; i Žižka bijaše vatren demokrata. Na republikansku bje ustrojena „velika obćina“ pražka (1420—1422.) gdje svi samostalni stanovnici pražki odlučivahu u obćinskih stvarih. Nu

uredbe ove bješe sasma ukinute, kad je plemstvo pobiedilo kod Lipana, te svoju moć opet učvrstilo; demokratička ipak načela branijaše odsele „zajednica češke braće“, a na početku XVII. v. tako zvani *četvrti stališ*, koji si izhodi ista prava, koja imahu gospoda, vitezi i gradovi. Jošte god. 1620. obširno dokazuju stališi česki, da je Česka izbornom, a ne nasljednom državom; odmah na početku svoje *dedukcije* kažu da je narod slovenski u obće, a česki na pose već od naravi slobodan, da nebijaše nikada podložan nasljednomu gospodaru, nego da je kao narod slobodan, u kojega je jedino bila sva vlast, vazda birao svoga vladara, kao što već isti Prokop (povjestnik bizantinski) svjedoči, da su Sloveni živili u „demokraciji“ neimajući nad sobom nikakova gospodara. Načela demokratska i idea o suverenitetu narodnjem jačahu se i u Ruskoj u podpunoj mjeri osobito u ono doba, kad je domaćom neslogom knezova njihova moć padala, i volja se naroda nad njim podigla. U Kijevu, Smolensku, Polocku, Rostovu, Pskovu i Novgorodu, birani su i tjerani knezovi po volji naroda; knez stoji ovdje pored biranih obćinskih činovnika i pod skuštinom (viećem) svega naroda. A kad je napokon nastojanjem moskovskih knezova vladaočeva moć pobjedu stekla nad suverenitetom naroda (najkasnije u Novgorodu i Pskovu), demokratička se načela utekoše u kozačke republike, gdje su gojena ujedno seoskim pukom, koji je, jer gnjeten u Poljskoj, Litvi i u Moskvi, prianjao sve to većma uz kozake. Ona su demokratička načela svladana absolutnom monarkijom stoprv u nedavno doba poslje neizmjernoga napora. U ostalom demokratički duh ostade sve do danas u svemkolikom družtvu ruskom; te se rusko plemstvo upravo tim razlikuje od ostaloga plemstva u Europi.

b. Kad se je vladaočeva moć kod Slovena učvrstila, te na mjesto dosadanje pociepanosti i množine kneževskih rodova (kod Čeha nastojanjem pražkih knezova, osobito Boleslava I., kod Poljaka Boleslavom Hrabrim, kod Rusa prvimi Rurikovići, a kod Srba Stjepanom Nemanićem, kod Hrvata Držislavom) stao se pojam države izticati. onda se sasma slično u svih Slovena razvijahu odnošaji kneževskoga roda. Kneževski rod nije si dielio zemlje, kao što nisu si je ni ostale porodice u zemlji dielile; sam vladajući knez ili pako sva porodica ustanovljivao je red nasljedstva, a stoprv kasnije u XI. i XII. vieku uvedeno bi u Slovena starješinstvo (seniorat), t. j. pravo najstarijega u svoj porodici kneževskoj, po kojem je nastariji bio vrhovnim, velikim knezom nad svim kolikim narodom i nad ostalimi knezovi roda, koji su za svoje uzdržavanje na vrieme dobivali udjele (lena): Starješinstvo se opazuje u Ruskoj kod Jaroslavovih (god, 1054.) potomaka u Rurikovu rodu, kod Čeha iza Břetislava (1055.), kod Přemislovića, u Poljskoj iza Boleslava Krivoustoga (1139.) u rodu Piastovu. Vladajućega kneza uveli su kod Čeha, Rusa i koruških Slovenaca u njegovu vlast, posadivši ga na „stol oten i děden“, kao što su ga Česi i Rusi zvali. Na kneževski stolac imadijaše pravo samo član kneževskoga roda, i ako nije bilo mužkih, mogle su nanj zasjesti i ženske, koje su u obće kod svih Slovena uživale jednaka s mužkimi prava. Starješinstvo

nije se dakako moglo strogo izvesti, a odtuda oni grozni ratovi medju knezovi u Českoj, Poljskoj i u Ruskoj (kod Srba već prije), otimajućimi se proti redu o nasljedstvu za kneževski stol. Ove borbe traju sve dotle, dok se je utvrdila samovlada i uredilo nasljedstvo u užoj porodici velikoga kneza, t. j. dok se je uvela *primogenitura*, prvorodjenstvo, nasljedstvo od otca na sina (u XIII. i XIV. vieku kod Čeha za Přemisla Otokara I., kod Srba za Stjepana Nemanje, kod Poljaka za Vladislava Lokietka, a kod Rusa za Ivana Kalite).

c. Od pradavna imadijahu Sloveni vlastite svoja uredbe, zakone i pravo, kojimi su se razlikovali od ostalih, bližih i dalnjih naroda. Mnoge su se tih uredaba uzdržale u Slovena još i pokle su se razišli u razne zemlje; nalaze bo se kod svih slovenskih naroda i u kasnijoj dobi mnoge slične ustanove, koje su si uzprkos tudjemu uplivu sačuvali, jedni manje, drugi više, kao baštinu od zajedničke majke Slave. Svi Sloveni mogahu zaista kazati s českim lehom Ratiborom: „U nas pravda po zákonu svatu, juže přinesechu otci naši v seže žirne vlasti" (Libušin sud). Staroslovensko ovo pravo jest kod onih Slovena, koji su kasnije primili mnogo tudjih osobito njemačkih pravnih ustanova, osnovom svojom ono zemaljsko pravo; tako se zvalo za razliku od tudjega prava njemačkoga, što su ga uživali njemački u gradovih i selih nastanjeni naseljenici medju Sloveni českimi, poljskimi, baltičkimi, pače i ruskimi.

d. Staroslovenski rod (porodica) bijaše prvobitno takov, kao što je još danas jugoslovenska zadruga, t. j. družtvo jedne krvi osoba, koje ima jedno te isto ime (u svih krajevih slovenskih imade dosele mnogo mjestnih imena patronimičkih na *ice*, *ici*, *iči*, *ići*, t. j. potomci na pr. Borislava), zajednički imetak i za zajednicu radi pod izabranim starješinom. Takov bijaše i staročeski rod, kao što ga opisuje Rukopis zelenogorski, (Libušin sud), i rod staroruski, koji se bar u iztočnih zemljah ruskih rano razširio u obćinu. Posljedicom ovoga obiteljskoga odnošaja bijaše nedjeljivost imetka (djedine, baštine, otčine) ako i nije jednako medju sve članove razdieljen bio. Nedjelivost imetka uzdržala se u Českoj i u Poljskoj, i to dosta gusto, tja do kasnije dobe, naime sve do XVI. vieka, u Jugoslovena pako (zadružni imetak) i u Veliko-Rusa (obćinski imetak) traje još i danas. Posljedicom ovoga odnošaja bijahu napokon i druge uredbe, kao na pr. ruka zajednička (společná ruka).

e. Sustav se županijski ukazuje kod svih slovenskih naroda više manje sve do XIII. i XIV. vieka, a najdulje se je uzdržao u zemljah ugarske krune, gdje traje donjekle još i danas (dakako s raznimi prelaznimi promjenami). Slovenske zemlje bješe razdieljene na župe (ili drugčije zvane kraje, zemlje, pogosti itd.); svakoj župi bio je središtem grad, utvrdjeno mjesto, sagradjeno obično u šumah i uz vode; u njem stanovaše kneževski namjestnik (župan, kastelan, dvornik, posadnik, namjestnik, kasnije vojevoda itd., kao što se kod različitih naroda slovenskih zvaše) i drugi častnici (sudac, komornik, pristav, vladar, vladalac, tiuna itd.), kojim su bile za uzdržavanje doznačene baštine (kod Čeha „kladské"). U vrieme pogibelji bio je takov grad utočištem

stanovničtvu ciele župe. Oko grada bijaše podgradje, gdje obitavahu zanatnici, trgovci itd. Takvih župnih gradova, znatno različitih od njemačkih gradova, bijaše po čitavom Slovenstvu od Holštajna (bodričkih Vagra) sve do iza Oke, od baltičkoga tja do jadranskoga i crnoga mora.

Župno stanovničtvo bijaše bez razlike dužno obavljati razne zemaljske rabote, kao na pr. graditi i popravljati župne gradove, moste, puteve, krčiti šume, braniti medje, vojevati (dužnost na vojsku sačuvala se do kasna u Poljskoj, Hrvatskoj, ustanak, i u Rusiji), obskrbiti putujućega kneza i njegovu družinu raznimi potrebštinami (povoz, pojezda, jamy, provod, noćni stan, nařez, osep itd.). Ove dužnosti i težka bremena nalazimo pod ovimi ili drugimi imeni kod svih Slovena tja do svršetka XIII. i XIV. vieka (kada su župni sustavi propali) te se u zemljah baltičko-slovenskih (Pomorju, Rujani) zovu izriekom slovenske *(expeditio slavica)*.

f. Kod svih slovenskih naroda nalazimo tako zvano obće jamstvo ili obće poručanstvo (obecná poruka, společna ruka), gdje prvobitno svi članovi jednoga roda, poslje i svi stanovnici jednoga kotara (honitve kod Čeha, opolia kod Poljaka, okoline kod Srba i Hrvata, verve kod Rusa) bijahu odgovorni, „jamčiti“ za sve, što se je u njihovu kotaru dogodilo i ako se nije moglo zločincu u trag ući, nosili su krivnju za zločin počinjen u okolini. Na viku oštećenika „pomagajte“, bili su svi susjedi pod globom dužni u pomoć priteći u Českoj, Poljskoj, Pomorju (baltičkom) i u Hrvatskoj. Obće jamstvo ili obće poručanstvo počelo je kod zapadnih Slovena, naime Čeha, Poljaka i Pomorjana, padati tečajem XIII. vieka, i to tim putem, što su od dužnosti s njom skopčanih često opraštani svećenički i plemićki podložnici i njemački naseljenici, tako da mu u Českoj neima već u XIV. vieku ni traga, kod Poljaka pako se spominje još u Visličkom štatutu. Kod Jugoslovena, naime kod Hrvata (polag vinodolskoga zakona, god. 1280.) i Srba (polag zakona Stjepana Dušana) nalazimo ovu uredbu još u XIV. vieku, pače uzdržala se gdješto do danas. Kod Srba neplaća krvnine samo ubojica, nego i ciela okolica, gdje se je ubojstvo sbilo; ako se traži zločinac, jamči susjed za susjeda, a za koga se neće nikomu jamčiti, taj pada u sumnju, da je krivac (kletva). U Rusa imade obćemu jamstvu tragova sve do XVII. vieka. U poljsko-litavskoj Ruskoj bijahu odgovorne sve obćine i sva okolica za sigurnost, i za zločine, počinjene u njihovu kotaru (kope, stare verve); u moskovskoj Ruskoj trajaše „krugova poruka“ tja do polovice XVII. vieka, pače i nješto dulje.

g. Prvobitna se jednakost svih Slovena pred zakonom pokazivaše i u sudbenoj uredbi; jer nije stališ obtuženoga odlučivao, koji da mu sud sudi, nego vrst čina samoga. Porotni sud bijaše zaista kod svih Slovena, ali se najbolje ističe kod Srba. Novčana globa za ubojstvo (vražda, hlada itd.) nije se ravnala po stališu ubijenoga nego po stališu ubojice, te se razlikuje tim od germanskoga „*wergelta*“ (vire), koji je glavno pazio na stališ ubijenoga (tragova ima i u ruskoj Pravdi). Od dokazala pravnih mnoga su jednaka ili barem veoma slična kod svih slovenskih naroda. *Svod*, t. j. svedenje sumnje o kradji, od osobe

osumnjičene, dok se corpus delicti t. j. *lice* (kao što se zove u ruskoj Pravdi, Dušanovu zakoniku, Statutu litavskom, a tako se zaista kod Čeha i Poljaka zvalo) nije sveo na krivca, ukazuje se u Českoj (do XIII. vieka), u Srbskoj i Ruskoj (poljsko-litavskoj tja do XVII. vieka). Ukradena se stvar tražila takodjer pomoćju *soka*, t. j. tko joj mogao pokazati trag, a taj je dobio za to nagradu. Običaj taj nalazimo još dandanas kod Crnogoraca (nagrada se zove *sočbina*), a bio je i u Českoj (polag prava Kunratova), u Hrvatskoj (polag Vinodolskoga statuta), na Litvi (polag statuta litvanskoga). *Vdanje* ili sudbena okłada prećih se stranaka, da obje imaju pravo na prepornu stvar, bilo u običaju u Českoj i Srbskoj do XIV. vieka, a na Litvi do XVI. vieka. *Očisti* (Božji sud (očisty, ordalije), kijače, mačevi, vode, vatra i željeza ukazuju se u Českoj, Poljskoj (do XIV. vieka) u Ruskoj (dvoboj zvao se je ovdje *polje, božja pravda*) i u Srbskoj, gdje ih nalazimo još početkom ovoga stoljeća.

h. Tjelesno robstvo u tom smislu, kao na pr. Niemaca, nebijaše prvobitno Slovenom poznato. Robovi (chlapi, raby, meropchy) postadoše kod Slovena samo zarobljenici u ratu, dužnici, na smrt odsudjeni zločinci, ili koji su dobrovoljno u robstvo stupili. Seoski puk, ako i nije imao vlastitoga imetka, te je bio u službi plemića, bio je tja do XV. i XVI. vieka uviek osobno slobodan, a stoprv kašnje bude podvržen tjelesnomu robstvu, koje je tečajem XVII i XVIII. vieku postajalo sve to gorje. Što je u naroda germanskih i romanskih narodno ime Slovena preneseno na sramotno znamenovanje robova (sklav), to dolazi odtuda, što su Niemci, osvojivši slovenske predjele, naime zemlje Slovenaca, polabskih i pobaltičkih Slovena — hrpimice prodavali zarobljene Slovene u sužanjstvo (u VIII. pak u X. i XI. vieku), i na trgovih zapadnóevropejskih (u Franaka, Niemaca, Normana).

7. *Slovensko bajoslovje.*

Slovensko bajoslovje jest jedna od najtežih grana slovenske znanosti; prem je već bilo mnogo o njem pisano, to izuzam njekoliko dobrih članaka o pojedinih čestih očekuje ono u cielini svoga temeljitoga radnika. Slovensko se bajoslovje osniva, kao i bajoslovje svih ostalih arijskih naroda, na obćih pojavih u prirodi, na silah, koje u njoj očevidno djeluju, te su uzrokom blagotvornih i pogubnih učina, ljeta i zime, dana i noći, života i smrti.

Po svjedočanstvu Prokopa o ruskih sada Slovenih iz VI. vieka i Helmolda o polabskih njekada Slovenih iz XI. vieka Sloveni su štovali jedinoga boga nebeskoga, koji je ravnao sav sviet, i komu su, kano članovi porodice svomu starješini, podložni svi ostali bogovi. Češki priziv Svéboh ili Svojboh, koj se sačuvao u najstarijih imenih mjestnih i osobnih, pače i u poslovicah, naznačuje onoga jedinoga boga nebeskoga kano *boga* samostalnoga, boga bogova. A budući, da je od ovoga boga posredno ili neposredno dolazilo sve dobro i zlo, za to mu bila prisudjena

dvovrstna narav, dobra i zla, a to dade povod bajci o dvajuh najviših bogovih. „Dva sut' bozi“, veli stari ljetopisac ruski: „jedin nebesnyj, drugij vo adě“ (pod zemljom, u paklu). Prvoga zvahu *Bogom κατ ἐξοχήν*, t. j. bićem jasnim, svietlim, ili takodjer Bielbogom, kao što svjedoče mnoga mjestna imena u Českoj, Galičkoj, u Lužici i u Pomorju (baltičkom); drugomu pako pripada ime česko *Zloboh* (Zlobog), staro *Ljutbog*, Helmoldov *Crnobog*, i sveslovenski *Čert*, prem se ovo zadnje javlja stoprv u kasnijih pismenih spomenicih. Obojici se pako pripisivala jednaka moć, kao što veli česka poslovica: „Čert vtrhl na Svéboha“, t. j. dodje kosa na kamen, jednak na jednaka.

Ovo se razdvojenje jednoga boga izrazuje i u bajci o stvorenju svieta. Polag kranjske narodne pripoviedke nebijaše s početka ništa, osim Boga, sunca i mora. Bog ugrijav se zaronio u more, a kad je opet izplivao, ostade mu za noktom zrnce pieska iz dna morskoga. Zrnce mu odpade, te ostade ležati na površini morskoj. Ovo zrnce je naša zemlja, a dno morsko njezina domovina. Kad je Bog polag ruske bajke, kojoj trag se nalazi od Galiča tja do Sibirije, htjeo stvoriti zemlju, posla Čerta, vraga, da mu iz dubljine morske donese pregršt zemlje. Vrag je tako učnio; ali hoteći i sam iješta od toga imati, sakrije komadić zemlje u usta, a ostalo dade bogu. Bog razbaci zemlju po vodi, pa su odmah iz nje narasla tri diela svieta. A kad je rastao i onaj komadić, što ga je vrag u ustih imao, izpljuje ga po svoj zemlji, pa iz toga su se načinile močvare, pustare i neplodna mjesta. Isto se opaža u bajci o stvorenju čovjeka.

Po kranjskoj bajci stvoren je čovjek iz kapljice znoja, koja se izciedi bogu s čela i opade na zemlju; usljed toga da je čovieku od početka već sudjeno, da se znoji i tuguje. Drugčije pripoviedaju razkolnici ruski; oni kazuju, da je Bog, stvorivši svojom rieči najprije životinje, načinio iz gline veoma krasno tielo čovječje, bez svih bolesti. A kad je otišao u nebo, da donese dušu, došulja se vrag, te poprska tielo čovječje; to da je uzrokom svih grieha i mana, bolesti i smrti. Kad se je Bog povratio, udahnuo je, prem je znao, što se je medju tim zbilo, tielu nebesku dušu, znajuć da čovjeku i toga zla treba.

Svod nebeski predstavljahu si Sloveni u slici obloga kamena (sravni *tvrdinu — firmamentum*), bajajuć, da je bog polomio taj kamen na dvoje, te zadržao u desnoj ruci jednu polovicu sebi, drugu pako dao ljevicom vragu. Prije pako, nego što mu ju dade, udari jednom polovicom toga kamena njekoliko puta o drugu, tako da su iskre vrcale, a iz tih iskara stvori sebi družinu, dobre duhe, da ga hvale i slave. Videć to vrag, prohtjede se i njemu, da ima sličnu družinu, ali nije znao kako da si ju načini. I savjetova mu bog, da si umije ruke i lice, pa tom vodom da štrca od traga. Vrag učini tako, te koliko bijaše kapljica, toliko se porodi zlih duhova, *bjesova*. Imajuć sada moć uzprotiviti se vrag bogu, ali ga bog gromom strovali u propast.

Svod nebeski, a užjem smislu okrug zviezda, pojas dvanaest nebeskih znamenja, zove se staročes. *svor*, strsl, i skr. *svar*; pa odtuda imade svoje ime najviši bog slovenski *Svaroh*, stvoritelj svieta, bog

bogova, kojega su pod tim imenom štovali Rusi, Polabljani, i bez sumnje Češi. Polag svjedočanstva staroga ljetopisca ruskoga imadjaše Svaroh dva sina: *Sunce* i *Oganj*, kojim se polag jugoslovenske bajke pridružuje kao treći njihov brat još i *Mjesec*, i sestra *Zviezda predhodnica.*

Poslje Svaroha, kao što je priča, vladaše njegov sin Sunce, Svarožić, vršeć zakon otca svoga. A sbilja, što se priča o Svarohu, kao stvoritelju *svieta*, to se ponanlja i o sinu mu Suncu kao stvoritelju *godine;* jer se i ovaj dieli na sunce ljetno, i na njegova protivnika, sunce zimsko, na kojih se neprestani, svake se godine ponavljajući boj odnose mnoge priče slovenske. Bog Sunce, kao pobjeditelj zime i tmine, uživao je kod svih Slovena najveći ugled, te su ga različita plemena štovala pod raznimi imeni u razno doba. Kao **Svarožića** t. j. sina Svarohova, štovahu ga Rusi i Sloveni retranski. Rusi su ga inače zvali još i Daždjbogom t. j. *Dadibogom*, kao darivaoca svjetla, smatrajući se za njegove potomke; osim toga zvahu ga još i *Chors* ili *Chrs*, *Krs* (kries t. j, sjajni), s prizivom Veliki, koji svaki dan putuje po svodu nebeskom. Kao darivalac ljetne paše i zaštitnik goveda zvao se u Ruskoj i *Veles*, a ruski pjevači držahu ga pod tim imenom za svoga praotca, Polabljani štovahu ga pod imenom *Triglava*, kao gospodara neba, zemlje i podzemlja, predstavljajuć ga sa tri glave; osim toga zvali su ga i *Svatovitom* (t. j. svetim svjetlom), te ga, kao tvorca četirijugodišnjih doba slikali za četiri glave. U krajevih polabskih zvao se je na dalje *Jarovitom* i *Jutrbogom*, t. j. bogom proljetnim (jaro); *Biesomarom*, t. j. pogubnikom zimskoga biesa; *Ranovitom* ili *Rujevitom*, t. j. bogom otoka Rujane. Češki *Krt*, Hartesburski *Krodo* a kranjski *Kurent* ili *Korant*, kojega gdješto još zovu svetim, znači boga sunčanoga, kao pobjeditelja zime i tvorca nove naravi. Češki *Sitivrat* takodjer ga označuje, da svake godine povraća svjetlo i život u naravi, kao boga vremena. — Zimsko sunce opisuje se u starih pričah kao bog smrti, kao *Bies* κατ ἐξοχὴν (vidi malo više Biesomar); u ruskih pripovjestih kao neumrli *Koslěj*, jer se svake godine ponavlja, u obće pako najčešće kano zmaj (drak, litá Saň); pa i češki *Trut* i poljski *Krak*, ubijaju zmaja, čim se pokazuju kano uosobljeni prikazi boga sunčanoga. Dosta često upisuje se onaj Zmaj kano što i sunce Triglav, kao troglav, čim se označuje pogubna mu vlast na tri carstva, u zraku, na zemlji i u vodi.

Drugi Svarohov sin, *Oganj*, znači prije svega oganj nebeski, naime munju, a zatim i oganj zemaljski, koji dolazi polag mnenja starih od ognja nebeskoga. Bog Svaroh bijaše, kao što Prokop svjedoči, proizvoditelj blieska, koji se ovdje uosobljuje u njegovu sinu. *Peruna*, boga groma, stari Sloveni, kao što se čini neštovahu spočetka; barem je izvjestno, da je Perun došao s Varjagi u Rusku, te da je ovdje bio bogom samo vladajuće stranke varjažke; narod ruski nije o njem ništa znao, a u spomenicih staroga pjesničtva ruskoga takodjer se nespominje, prem je na pr. u Igoru bilo tomu dosta prilike. Polabski Sloveni, koji su takodjer štovali Peruna, primiše ovo štovanje od susjeda Niemaca, kao *što to svjedoči ime četvrtka, peren-dan*, t. j. Perunov dan, polag german.

Thörstag ili *Donnerstag*. Slovacki Parom (pohroma?) i češko Perun u starom glosaru jesu sumnjiva imena; prostonarodno Hřimbůh i Hřimal dokazuje, da je Čehom drugo ime ovoga boga običajnije bilo. Prosti puk zove gromovu strielu u obće samo poslanikom božjim.

Mjesec smatrahu Sloveni prije svega za časomjer, pripisivajuć mu osim toga još njeku višu moć. I kod njega razlikovahu po promjenah njegovih dvie strane, tamnu i svietlu. Kad se je mjesec umanjivao, mislili su, da ga jedu věd'me ili vještice. Malorusi naziraju u dviju stranah mjeseca dva brata koji se, obzirom na promjene mjesečne, zamjenito ubijaju. Zakletva jugoslovenska smatra mjesec jednak suncu: „Zaklinjem te Suncem i Mjesecom."

Zviezda prehodnica, koja se u večer zove večernicom (u Čeha zviřetnice), a jutrom *danica*, bijaše takodjer veoma štovana. Danicu zove jedna narodna jugoslovenska pjesma kćerju Sunca. Ima mnogo dokaza, da je i *zodiacus* (staročeski svor) i njegova dioba u 12 česti bila Slovenom od starine poznata, i da su njegovu zviezdovju izkazivali božanstveno štovanje. Arabski spisatelj Ibrahim ben Vasif u X. vieku pripovieda o Slovenih, jamačno baltičkih, da su tečajem godine slavili sedam blagdana, koje su zvali imeni zviezdovja u zodiacu, te da je najveći blagdan Suncu bio posvećen. I Stitný, pisac češki, svjedoči, da su ljudi još za njegova vremena štovali „hvězdy, spósob tohoto vidomého nebe, ježtot zodiak slove", te da su znakove od 12 zodiakovih zviezda izražali u zlatu i žutoj mjedi, te jih nosili o vratu ili iz njih pili. Svaki su takov znak zvali Česi u obće *svěročiest*, t. j. čest zodiaka, svora.

Medju zračnimi pojavi u prirodi iztiče se osobito dùga, nebeski pojas ili nebesko kolo. Sloveni štovahu ju ponajviše radi blagodarnoga svojstva njezina, što navlažuje zemlju. Iz toga ju uzroka zovu Malorusi Veselka, t. j. dievom zaljevačicom, govoreći o njoj „da vodu grabi", kao što Česi o „božjoj duzi" vele, da „vodu pije", te joj daju takovu silu, da bi izpila i čovjeka kada bi na to mjesto stupio.

Nestor broji medju ruske bogove i Mokoša, kojega stari maloruski rukopis zove bogom kiše. Biti će to jamačno isto biće, koje Česi zovu Zmokom ili Zmekom ili takodjer Plevníkom, govoreć da donaša gospodaru bogatstvo, t. j. navlažujuć i oplodjivajuć polje. Praznovjerje predstavlja si ga kao ognjevitoga zmaja, što mogaše prvobitno značiti gromovu munju.

Vjetrove smatra stara pjesma ruska za „unuke Stribogove", a priča ruska, govoreć o četiri brata vjetrovića, nazvana polag četirih strana svieta, opisuje ih kano žestoka, burna ali i dobroćudna bića. Samo „vihor burnij" broje Rusi medju zle ili biese. A i Česi zovu žestoki vihar *Rarachom*, t. j. zlim duhom.

Jedno od najvažnijih mjesta u slovenskom bajoslovju zauzimlje Zemlja. Kada se s proljeća odieva zelenilom i kiti cviećem, onda je polag starih pripovjesti zaručnicom boga Sunca, koji oslobodi ju iz vlasti Zmajeve, Kostijeve itd. Tada se ona kano boginja mladosti, krasote, ljubavi i plodnosti zove *Lada*, a kao darovateljica novoga života i

uzdržavateljica zemaljskih stvorova zove se *Žira* ili *Žiza*; boginjom ljeta nazivlje ju ime *Ljetnica* i *Zlatna baba*. Kada iz proljetnoga boga sunčanog u drugoj polovici njegova godišnjega putovanja postaje bog smrti, onda ga i njegova zemska družica vjerno sliedi; iz božice života postaje božica smrti, Morana, (Mařena, polj. Marzana, slov. Morena i Murěna, doljnoluž. Murava) *Ježi-baba* (Jeza, polj. Jędza, Jędzibaba, gal. rus. Jazja, rus. Baba Jaga, Jaga-Bura).

Njeka su ovdje navedenih imena toli ugledna, da nam jih valja naposeb obširnije razložiti.

U staročeskom glosaru tumači se imenom „Lada" latinska Venus Cytherea. Slavila se Lada svake godine u proljeću po prilici do 25. lipnja. Uspomena se ove svečanosti sačuvala do sada skoro kod svih Slovena. Djevojke se sastaju na livadah, na vrtovih itd. te plešu i pjevaju stare pjesme, u kojih se često ponavlja rieč: Did-Lado! Ovaj pridjev did, litv. didis znači veliki, te se uviek prisudjuje ovoj boginji. Uz žensko ime „Lada" dolazi takodjer, osobito u jugoslovenskih pjesmah, mužko ime Lado; tako n. pr. jedna pjesma slovenska, koja se pjeva dne 1. Svibnja, veli: „malen Lado u gorici spava, sankom spava pokrila ga trava." Ovdje kano i u drugih jugoslov. pjesmah ukazuje se Lado kano bog kiše i zemskoga ploda. Jedna od njih glasi: molimo se Lado! molimo se gospodinu bogu, da zadune tihi vjetrić i da se spusti kiša plodna, i porosi naše polje i mekanu tu travicu i nakrmi naša stada, oj Lado oj! I sama rieč Dodola nije drugo nego pokraćeno Did-Lado. U vrst takovih igara i pjesama ide takodjer česka duhovska igra „na královnu" s pjesmom: „naše králka bosa chodi." I Rusi imadu mnogo pjesama, u kojih se ponavlja rieč: Did-Lado, Didy-Lado. Po Stryjkovskom štovahu i Poljaci boginju ljubavi, koju su nazivali Zizilia, rieč jamačno pokvarena iz Dzidzi-Lada. O litvanskih pjesmah, koje su djevojke u proljeću pjevale, svjedoči Narbut, da su se u njih ponavljale rieči: Lado, didie musu deve! t. j. Lado, velika naša boginjo! Středovský pripovieda, da je Lada imala svoj hram u Olomucu i u Brnu, i da je u Brnu bila predstavljena „stasom dieve čistomile s dugom do koljena kosom, na glavi lovor-vienac propleten ružami držeć u ustima pupak ruže, u lievoj ruci kruglu, znak svieta, u desnoj tri zlatne jabuke, sjedela na zlatnom vozu od dva kola, za koj su zapregena dva labuda i dva goluba, za njom tri djevice podavajući si jabuku." Nu ovaj je popis izmišljen po lat. mitologiji o Veneri i o gracijah, pak i nitko osim Středovskoga nezna o njem ništa. Još nije dovoljno razjasnjeno, odkuda dolazi rieč: Lada; u mat. verb. rieč ladný drži se za istovjetnu rieči jasni (nitens, serenum); u Dalimila dolazi rieč lada (uličivše najkraššu ladu t. j. Šarku) u znamenovanju djevojka, mila; ovo znamenovanje imade ova rieč i u velikoruskih pjesmah n. pr. „našel ja, našel ja sebe ladu miluju; bud' ty mne lada nevjestoj, a ja tebe ženihom!", u staroruskoj pako pjesmi o puku Igorovu Jaroslavna naziva svoga muža takodjer ladom. Mimoišav ovdje mnoge ine primjere dodajemo još to, da rieč láska, pravo lázka (ljubav), dolazi takodjer od rieči lada.

Morana živi u pučkih pričah do sada kano biela žena, koja znamenuje smrt, kada se komu pokaže. O njoj se pričalo, da čovjeka uljulja u san na smrt; u tom smislu kaže kraljodvorski rukopis o Vlaslavu na smrt uspavanu, da „Morana jej sýpáše (t. j. uspavala) v noc črnu“ U tom se rukopisu tuži Zaboj na kršćanske tudjince, koji prodrvši silom u domovinu prisilše poganske stanovnike njezine, da bi samo jednu ženu imali na cielom putu života „z Vesni po Moranu“ t. j. od proljetne dobe mladenačke sve do smrti. Litvani su Moranu kano boginju zime nazivali velikom majkom bogova, onih naime, o kojih su držali da preporadjaju prirodu. Njihova je vlada trajala od jesenskoga do proljetnoga ravnodnevja. Do sada se u Čeha sačuvao iz poganske dobe obred, koj se obavlja na postnu nedjelu i koj se po ovoj boginji zove Smrtelná a na Slovenskom (Slovačkoj) Smrtnà. Sastavši se naime djevojke obuku lutku u žensku odjeću i nakite ju svakojako, te ju odnesu iza sela; ovdje opet svuku i golu lutku bace u vodu, čemu kažu du su smrt utopile. U pjesmah, koje tom prigodom pjevaju, odziva se sveudilj ime ove poganske boginje, kano n. pr. Mořena, Mořena! kam si kliče (proljetne ključe) děla?“ a na Slovačkom pjevaju: „vyněsli sme Murenu ze vsi, priněsli sme Màj novy do vsi.“ U Českoj mjesto toga pjevaju: „smrt nesem ze vsi, nové léto do vsi“ ..! Njegdje je ime Maria zauzelo mjesto stare Morane, kano u pjesmi: O Maria, o Maria! kde ’s tak dlouho byla?“ .. Srodna je češkoj morani jugoslovenska Kuga i poljsko-bugarska Džuma t. j. kugina žena, koju takodjer opisuju kano bielu ženu, koja donosi smrt, gde se god pokazuje. Narodne pripovjesti govore takodjer o trih kugah i o trih džumah, upravo kano što u Moravskoj o trih smrtnih ženah.

Ježi-Baba znamenuje boginju zime, naprotiv zlata Baba (rus. Zolotaja baba) boginju ljeta. Pripovjedke opisuju Babu-Jagu kano ženu staru (babu), ružnu, jezdeću željeznim stapom prieko polja po šumah, i metlom tragove zametajuću: „Baba-Jaga, kostjannaja noga, v stupe jedet, pestom pogonjajet, slied pomelom zametajet.“ Tomu dodavaju bieloruske pripoviedke, da kada Jaga jezdi, zemlja uzdiše vjetar zvižda, zvjerad vije, marva se u staji sakriva. Očevidno se pod ovom slikom razumieva zimski vihor, što i ime Jaga-Bura potvrdjuje. Priča se na dalje da smrt često jezdi s Jagom, te da smrt daje Jagi umrle, kojimi se ova hrani; zima naime ubija i guta ljetni prirod. Mnoge se slovenske pripoviedke protežu na ovu pogubnu ćud Babe-Jage. Ruska Baba-Jaga i Jaga-Bura nosi djecu u zimsku kolibu, gdje ju zatvori i hrani, da si ju za tiem izpeče i pojede. Ovo isto čini česka Jeza ili Jezinka. Slovenska Jezi-Baba peče u šumi na ognju žabu, a kad joj se lovac približi, udari ga prutom i promieni u kamen. Haličko-ruska Jaza, kojoj je podoba zmijina, nagradjuje muža, koj ju od smrti oslobodio, svjetskom neharnosti, dočim ga hoće ubiti. Česka Jezinka, uzevši si priliku prekrasne djevojke, dovabi u šumu pastira, te ga u san uljulja i tada oči izbije. Ovom se slikom izrazuje nebesko dnevno oko — sunce, koje u zimi gubi svoje svjetlo. Naprotiv tomu pripisuju se takodjer dobra svojstva ovomu mitičnomu zlomu biću. Česka Jaha ili Jahoda-Baba, koja

sjedi na peći, daje dievi nove zube, mjesto koštenih željezne. Ruska Baba-Jaga stanuje u pustoj šumi, u kolibi, koja se sama bez prestanka vrti; ovdje sjedi ona na zemlji i prede lan, s glavom u kutu a nogami u stropu, ili s glavom s preda, a jednom nogom o jednom, drugom o drugom kutu. Tamo dodje ruski vitez, zaustavi riečju kolibu i unidje u nju. „Fi, fi, fi, odere se nj Baba-Jaga, do sada se nije ovdje čulo o ruskom duhu, a sada mi ruski duh pred očima; za što si ovamo došao dobri mladiću! hotomice ili nehotomice? tà ni ptica ovamo nedolita, a uz moju kolebku nije ni zvier prolazila, ni vitez neprojezdio, a kako je tebe bog ovamo zanio?“ „O ti si luda stara babo! odgovara vitez, daj mi najprije jesti i piti, a onda me propitkuj.“ Baba-Jaga umah mu daje jesti i piti, umije ga u kupelji, glavu mu počeše, postelj mu pripravi; a tada ga iznovice propitkuje. Kada dozna, kako težak posao ima vitez obaviti, daje mu dobar i mudar svjet, put mu pokaže i svojom ga pomoćju podupira. Ruske božićne igre pokazuju, da Baba-Jaga, kao što Rusalka, rado daje težke zagonetke, i da sama lasno i umno odgoneta njihov tamni smisao. Kao što u obće u slovenskih pričah dolaze glavna bića u trojstvu, tako i ovdje narodne česke i ruske pripoviedke govore o trih Babah-Jagah i o trih Jezinkah, sestrah ili Jagi pripisuju tri kćeri. U ostalom valja primietiti, da južnim Slovenom nije poznato ime ovoga bića, mjesto nje imade u njih V i l a, u južnoj Rusiji V ě d'm a. U hrvatskih pripovjedkah okolo Varaždina dolazi mjesto Ježi-Babe V e l i k a m l a d a N e d j e l a, a u pripovjedkah bugarski i vlaških V e l i k a P e t n i c a.

U dubljinah vode stanuje ruski V o d j a n o j, jugosl. Vodar ili P o v o d n i k, česki V o d n í k ili M u ž í č e k, kojega smatraju gospodarom vode i riba. Ćud mu je hinbena, podmukla i okrutna, kao što voda sama. Prosti puk u Rusiji, bojeći se „zlago Vodjanago“ i hoteć si ga izmiriti, prinaša mu i sada u proljeće, kada se vode otvaraju, njeko štovanje.

Osim toga ima u zraku, na zemlji i u vodi još i u drugih bića, dobrih i zlih, koja se nemogu smatrati niti za bogove, niti za biese. Ovamo spadaju osobito jugoslovenske *Vile.* Imade v i l a o b l a k i n j a i l i z r a č n i h, koje ljube pjevanje, ovlažuju zemlju rosom i kite cviećem. Jedna od njih bijaše posestrimom Kraljeviću Marku. Osim zračnih imade još i z e m n i h (gorskih i poljskih) i v o d n i h vila. Poljske su Vile dobre i blagotvorne. Gorske Vile pjevaju, gataju, sviraju, i igraju kolo, proriču i lieče. Jednom je doletila gorska Vila, te je sliepomu djetetu povratila vid, umočivši mu oči vodicom. Rado plešu na livadah po mjesečini; ali nije dobro da im se tko približi. Zemnim Vilam jednake su česke D i v é ž e n y, ili tako zvane Bílé ženy; ove kradu djecu ženam rodiljam, pa im podmeću svoju; nu nagradjuju takodjer obilno kadšto neznatne usluge. Vodne su Vile ili Vile povodkinje, s veće česti zlobne; vabe ljude u vodu, da ih utope; izvode žestoke vjetrove, bure, tuču itd. Često kuplju svoje čedo, ili bace štogod u vodu, da ju otruju. Tko poslje takovu vodu pije, mora umrieti. „Vila brodarica“ spava na jezeru, *a jao onomu, tko joj* vodu pomuti. Kada vodne Vile neimaju prava

uzroka, da učine komu štogod zla, traže tada da ljude medju sobom zavade, pa se raduju gledajuć, kako se medju sobom ubijaju. K vodnim Vilam spadaju njekim načinom i južno-ruske Rusalke. Stari su o Rusalkah pričali, da su to biesi u ženskoj podobi s razpuštenom kosom, te da se one ljudem prikazuju u četvrtak pred duhovim; s toga se tjedan pred duhovim, te oba duhovska blagdana (nedjelja i ponedeljak), kano i narodne igre šaljive, koje se od davna tada obavljaju, zovu u jeziku staroslov. i u ruskom Rusalija, na Slovenskom u Ugarskoj Rusadlje, u Srbiji Rusalje, u Grčkoj ῥουσάλια, u Rumunjskoj rusali. Onaj se četvrtak (rus. semik litv. sekmine, sedmik, t. j. sedmi četvrtak poslije uskrsa) slavi narodnimi plesi po cielu noć; a u jutro rano idu djevojke, nakićene vienci poljskoga cvieća, k potoku, gdje se umivaju vodom ili sabiraju rosu, te se njom kvase, da budu liepe. Odavle iz ovoga prostonarodnoga običaja ima se jamačno izvoditi mitičko biće, prozvana rusalka. I o rusalkah se priča, da rado hodaju po rosi žitnoj; kano što svjedoči jedna maloruska pjesan, u kojoj pripovieda djevojka, da će odpratit rusalke u bor, da nedolaze k nam često i nelome našega žita, jer je naše žito u klasu." Druga pjesma pripovieda, kako je rusalka, dovedši jednu djevojku, dala joj tri zagonetke: „ako razgonetaš, pustim te kući; ako nerazgonetaš, uzet ću te sa sobom: šta raste bez korjenja? što bježi bez razloga? što cvate bez cvieta?" Djevojka nije umjela odgonetati, a rusalka ju odniela. Po drugoj pjesmi sjede rusalke, proseći košulje od žena i djevojaka. Imade i pjesama, koje se zovu „piesni rusal'nyja" i koje u maloj Rusiji pjevaju na rusalni ponedjeljak, kada svećenik s pukom ide u polje, ujedno s pobožnimi pjesmami. Glavni je smisao ovih „rusalnih" pjesama, da bog podieli kiše, koja je potrebita plodovitosti zemlje: „spusti božiću! crni oblačić, crni oblačić, drobnu kišu", u drugoj pjesmi prose djevojke boga, da bog odvrati štetni oblak i pogubne nepogode. Iz ovoga se svega vidi, da se narav rusalja i rusalka očituje bitno u nebeskoj vlazi i potočnom kupanju, dakle u obće u vodi *).

Ljudi, sprijateljiv se sa Vilami ili sa biesi, dobivaju od njih vrhunaravnu moć, da mogu činiti dobro, ali ponajviše zlo. Žene, prijateljice Vila, zovu se Vilenice, a mužki vilenjaci ili vilovnjaci. U Ruskoj zovu takve ljude vĕd'my i vĕdomce. Vĕdmy razlikuju se opet na vĕdme prirodjene i učene; prve su u obće dobre, a druge u obće zle. U ruskom praznovjerju osobito je poznata vĕd'ma kijevska i zlobna njezina sestra vĕd'ma

*) Šafařik je ime „rusalka" izvodio od staroslov. rusa, rieka (voda), koja se rieč sačuvala u svih Slovena kano ime riekâ i potokâ: Rus, Ruseca, Resica, Rasa, Rosenica itd. Srodna joj je rosa, lat. ros. Odavle je zelenoj žabi vodnoj ime rosica, rosička. Naprotiv dokazuje Miklošić (Die Rusalien. Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaft. Phil. hist. Classe 1864. sv. 3. str. 386.), da ime rusalije, ῥουσάλια, polazi od lat. rosalia, koja se ipak rieč, kako sam priznaje, nije dosada našla. Rosalia jest tal. Pascha rosarum t. j. duhovski blagdani, jer tada cvatu ruže; odkle se u romanskih krajevih duhovska nedjela zove takodjer „dominica di rosa."

Muromska. Věd'mam i vědomcem podpunoma su jednake česke čarodějnice i čarodějníci.

Ima još božanstvenih bića, s kojimi čovjek stoji već od naravi u savezu, i koja vladaju njegovim životom. Kada se diete rodi, dodju *Usudi* (česke *Sudičky*, starosl. *Rodjenice*, bug. *Urisnice*) k njegovoj koljevci, te već unapred odrede, što bude iz njega i kako će mu u životu biti. Zajedno s novorodjencem pojavi se na nebu zviezda, koja toga čovjeka prati kroz sav zemaljski život pa š njim napokon i umre. Ali nije probitačno tražiti ju; jer da slučajno čovjek na nju pokaže, pala bi doli, a on morao bi odmah umrieti na mjestu. Kada čovjek stupi u proljeće svoga života, nakloni mu se svojom ljubavi zemaljska božica proljeća, kao božica ljubavi, Lada. Nu kao što i proljeće i mladost hitro ocvate, tako odpada i prijaznost krasne božice; pa poslje uzaludnih napora i mnogih neizpunjenih nada, približava se kraj njegovu zemaljskom putovanju, dok ga napokon nezagrli opet zemska boginja, hladna Morana, te umiri u tamnom i vlažnom svojem naručaju.

Osim ovih naravnih obćih bogova imadjaše još i svaki gospodar svoje posebne obiteljske bogove, koji su samo njegovu čuvali kuću i imetak. Bijahu to duhovi njegovih predja, poznati u Českoj pod imenom Djed, Šetek, Hospodařik, slovenski Božik, u Ruskoj Domovoj i Chozjain, a njihovi kipovi stajahu u sobi na mjestu najčastnijem, to jest u kutu nad stolom prama vratima. Kadšto doselio bi se gospodaru još i nemili gost i namjestio se u zapećku, pa se nedao odtuda protjerati, dok nije gospodar umro. Bijaše to Bieda, koja mu se kadšto pokazala u slici vitke, mršave i bliede djevojke. A kao što pojedine obitelji štovahu slike svojih pradjedova, tako štovahu i ciela plemena slike pradjedova plemenskih, i kada se je koja obitelj ili pleme drugamo preselilo, nije gospodar ili plemenski starješina nikada zaboravio, ponesti sa sobom i svoje djedove, sám ih noseć. Tako kazuje staro predavanje česko o praotcu Čehu, da je došao u Česku iz Hrvatske, „*Dědky* sve na plecú nesa."

Poganski Sloveni nisu štovali svojih bogova svuda jednakim načinom; pače bijaše u tom dosta velikih razlika prama tomu, kako se je koja grana kasnije ili ranije ostavila poganstva, i kako se je više ili manje sticala s drugimi poganskimi narodi, u kojih je kumirstvo razvijenije bilo. Prostomu štovanju naravnih sila najbliži bijahu Česi i južni Sloveni. Kod ovih nebijaše nikakovih žreca ili poganskih svećenika, nikakovih obćih hramova, niti javnih božkih kipova, da im se puk klanja i da jim žrtvuje; hramom im bijaše nebesko obzorje najvišim svećenikom sam knez ili vojvoda, kao glava plemena i vojske; on je žrtvovao „bogom spasom" na ugodnih jim mjestih t. j. na visinah i na pećinah; a kad je plamenom plamtila svečana žrtva, tusta naime krava, hodao bi svaki od prisutnih na okolo, slaveć bogove. Drugčije bijaše u obiteljih. Ovdje je doduše bio svećenikom gospodar, kao glava obitelji; ali domaći bogovi bješe predstavljani kipovi, koji su bili položeni na častnom mjestu u sobi ili u obližnoj šumi pod stabli, kao što to još i dandanas prosti puk objesi, slike svetaca na liepa i velika stabla. Dolazeći i odlazeći

gosti klanjahu se njim. Za žrtvu uzimala se je hrana, koju je gospodar u sutonj odnio bogovom u šumu, slaveći ih. Sloveni ruski neimadjahu takodjer nikakova posebnoga svećenstva, i oni su žrtvovali svojim bogovom u gajevih pod vedrim nebom na humcih, ali već pred njihovimi kipovi. Perunov kip bio je najprije postavljen u gaju kod Kijeva. Knez Vladimir dao je kasnije ovaj kip iznovice napraviti, t. j. „drvenoga Peruna sa srebernom glavom i zlatnom bradom," pridruživ mu i kipove drugih domaćih bogova, t. j. Chrsa, Dadiboga, Mokoša itd., sve načinom, kao što činjahu germanski Varjazi. Ovim kumirom žrtvovahu po germanskom običaju sinove i kćeri svoje, na koje je bila kocka pala. Stara predavanja govore takodjer o početku poganskih hramova u Ruskoj, kao na pr. o Velesovu i Turovu hramu u gaju pod Kijevom.

Najbujnije uzraslo i u savršeni sustav razvilo se je pogansko bogoslužje kod polabskih Slovena. Njihovi hramovi zvahu se *kontini*; te koliko je bilo u toj zemlji pokrajina, toliko i kontina, a svaki hram imao je svoje bogove, različito predstavljene, i svoje više i niže svećenstvo, koje je na svaki mogući način nastojalo razširiti slavu svoga prvoga boga, — primamiti k sebi puk — svoje dohodke povećati. U tom dodje medju svećenici raznih hramova kadšto i do krvavih sukoba. Nitko nije smio doći u hram bez dara u ime žrtve, a u svetište nesmjede ni sam knez. Najznamenitiji njihovi hramovi bijahu: Triglavov hram u Štetinu, Svarožićev hram u gradu Ridhosti u zemlji Ratarskoj, Svetovidov u Arkoni, Rugevitov u varoši Korenici na otoku Rujani itd. Kolikim su troškom gradjeni ondje njekoji hramovi i kipovi, o tom svjedoči arabski pisac Masudi, koji je u X. vieku timi krajevi putovao; opisuje on jedan hram ovako: Hram taj stoji na gori, koju oblieva morski zaton, sagradjen je od crvena mramora i zelenoga smaragda. U sried hrama vidi se velika kuba, a pod njom stoji kip, kojega su uda učinjena od četvero-vrstna dragoga kamenja, od zelenoga naime chrysolita, crvenoga rubina, žutoga karneola i bieloga ledca (kristala); glava mu je od crvenoga zlata." To bijaše kip Svetovida. Drugi hram da je stajao „na visokoj gori, pa da se je odlikovao, što je bio sagradjen od kamenja raznih boja i što je imao krov iz vrsta, u kojih su bile namješćene sprave, kojimi se mogao polag stanovitih crta motriti izhod sunca. U tom se hramu čuvalo dragocjeno kamenje, na kojem su bili ubilježeni različiti znakovi, iz kojih su proricali buduće dogadjaje, a odzgor iz hrama izlazili glasovi, koje kada su ljudi slušali, da se je nješta čudnovata s njimi sgadjalo itd."

Već se iz same vjere u nebeske bogove i u bogove obiteljske može zaključiti, da su stari Sloveni vjerovali u neumrlost duše i u budući život. Ali imade i izravnih za to dokaza. Kao što naime svjedoči rečeni pisac arapski Masudi, žene slovenske bacahu se po smrti svojih muževa u vatru, da š njimi zajedno budu sažgane, te da š njimi zajedno dodju u raj. Rusi bojahu se za života pasti u sužanjstvo, jer mišljahu, da će rob i poslje smrti ostati robom gospodara svoga. Mjesto „umrieti" govorahu stari Česi „otići k otcem", a stan umrvših na onom svietu zvahu *nav*. Jošte Hájek govori o Přemislu i Libuši,

da su „odešli do *navi* a pohřbeni jsou.“ Kao što kazuju stare povjesti, prelazila je duša srebernim mostom u nav, u navi pako samoj razlikovao se stan dobrih od onoga zlih ljudi: dobri su dobili mjesto sjajno i veselo, raj, t. j. prekrasnu zelenu livadu, koje se krasote nemogahu dosta nagledati; zli su pako dospjeli u mjesto turobno, gdje su zločinci raznim načinom mučeni.

U Ruskoj, Jugoslovenskoj i u Českoj imade i tomu tragova, koje u starih predavanjih, koje u pismenih spomenicih, da se slovenska omladina za poganske redovito dobe podučavala u glavnih naucih vjerozakona,to i u pitanjih i odgovorih, kao što je i danas sastavljen kršćanski katekizam.

8. *Slovensko narodno pjesničtvo i njegova književnost.*

Slovenska narodna pjesma jest ili epska ili lirska. **Epska** je opet ili u stihovih ili bar u izvjestnom rithmu složena za pjevanje, ili izradjena u razriešenom govoru za pripoviedanje. Prva je epska pjesma u vlastitom ili užjem rieči znamenovanju.

U Slovena može se narodno epsko pjesničtvo razdieliti u bivše, od kojega su se ostanci sačuvali u starih nedavno nadjenih rukopisih, i u sadanje, koje kod njekih slovenskih grana još i sada živi ,u ustih prostoga puka, prelazi od koljena na koljeno, i koje njeguju sliepci, banduriste i drugi pučki pjevači. Najstariji spomenik epskoga pjesničtva slovenskoga jest staročeska pjesma, „*Libušin sud*“ u obće rečena. Ciela je piesma obsizala poznati iz povjesti dogadjaj, kako je Přemysl Stádlicky postao českim knezom, te je doisto bila samo odsjek iz većega cikla pjesama, kojemu su mogle pripadati i pjesme „*Čestmir i Vlaslav*“, onda „*Zaboj i Slavoj*“, poznate iz kraljodvorskoga rukopisa *). Oblik je ovim pjesmam bio stariji, jer zelenogorski rukopis Libušina suda polazi po prilici od konca IX. vieka, pjesme pako kraljodv. rukopisa bijahu sakupljene iz ustiju pučkih pjevača tek koncem XIII. vieka. Od ostalih pjesama ovoga rukopisa spadaju k epskim: *Jaromir* i *Oldřich* (odlomak), *Beneš Hermanov* i *Jaroslav*, koje se odnose na dogadjaje godina 1004., 1203. i 1271. Prva epska pjesma staroruska jest слово о полку Игоревѣ, kojom se opisuje vojna Igora, kneza novgorodskoga, na Polovce, god. 1185., njegov poraz na rieci Suli i konačno oslobodjenje. Ona je prvi put bila izdana 1800. u Moskvi A. M. Puškinom **). Задонжина, narodna poviest o velikoj bitci medju Donom i Dnjeprom na kulikovskom polju god. 1380., u kojoj su veliki knez Dimitar Joanović Donski i brat mu Vladimir Andrejević potukli, prem velikim gubitkom, tatarskoga kana Mazmaja ***). Pisana je u prozi

---

*) Preveo u hrvatski jezik Ivan Trnski: Kraljodvorski rukopis. U Zagrebu god. 1864.

**) Na hrvatski ju prevede Ognj. Utješenović u Nevenu.

***) Izdao ju J. J. Sreznevski u Petrogradu 1858. iz Zbornika XVII. viek.

kano i Slovo o polku Igorovê, s kojom pjesmom ima u obće veliku srodnost, a ova polazi odavle, što su obe ove pjesničke povjesti ostanci njekadanjih narodnih pjesama, koje Veliko-Rusi zovu Былины, Malo-Rusi Бувальшины t. j. historijske pjesme, te su obje bile sabrane iz ustiju puka u južnoj Rusiji, i složene u cjelinu.

Glede na epske pjesme, koje se još i sada odzivaju u ustih slovenskoga puka, opažamo u njih tri velike mjestom, dobom i obsegom različite skupine, koje će, kada se sve razpršene njih česti jednom saberu i porede, sastavljati tri velika prostonarodna slovenska eposa, kojih se svaki o sebi može uzporediti u vriednosti najslavnijim podobnim tvorinam pjesničkim inih naroda. Jesu pako ovi: a) *epos velikoruski*, koj bi se mogao prozvati „V l a d i m i r v e l i k i, k n e z k i j e v s k i, i n j e g o v i v i t e z i.“ Kano britanski Artuš (Arthur) tako je i Vladimir (od 981 samovladalac Rusije, pokršćen 988, 1015.) postao u velikoruskih narodnih pjesmah i pripovjestih središtem cieloga okruga junačkih pjesama, koje se ipak od pjesama okrugla stola, kako se Artušova družina od 12 odabranih vitezova zove, razlikuje u tom, što se ruski junaci nepodavaju pustolovinam, kano što Artuševi vitezovi. Najznamenitiji Vladimirovi junaci jesu: Dobrinja Nikitič, Ilija Muromec, Vasilij Buslajev, Aleša Popovič, Solovej Budimirović, Čurila Plenkovič, Danilo Ignatjevič sa svojim sinom Mihajlom, Dunaj Ivanovič i drugi*). b) *Epos jugoslovenski*, imenom L a z a r i c a, cyclus pjesama, koje pjevaju o rodu cara Lazara, o nesretnoj bitci na Kosovom polju 1384. na Vidov dan, u kojoj je on car pao ubijen od svoga vojvode Vuka Brankovića, i gdje je srbsko carstvo propalo. K ovoj skupini spadaju takodjer p j e s m e o K r a l j e v i ć u M a r k u, koj je uzor jugoslovenskoga junaka; isto tako pjesme o drugih junacih, kano Ivu Senjaninu itd.**). c) *Epos južnoruski* o slavnih junačtvih z a p r a ž k o g a k o z a č t v a, počam od početka njegova u XVI. vieku do njegova propadnuća u drugoj polovici XVIII. vieka. U ovih se pjesmah proslavljuju junaci Vjenceslav Chmelnicki (oko 1534), Dimitar Samijlenko Kolomijac (koncem XVI v.) Chvezko Khanž Andyber (polovicom XVII. v.), Bogdan Chmelnicki (1647—57.), Vasilij Moldavski (oko 1650.), Moroz (1656.), Veremij Vološin (1648—57.), Ivas Vdovičenko (1684.), Charko (1765—68.) i drugi***).

Inih prostonarodnih pjesama epske niže vrsti, koje pjevaju dogadjaje sukromne, naime b a l a d d e i r o m a n c e, imade kod svih slovenskih plemena u dosta velikom broju, medju kojimi zaslužuju pozornost

---

*) Ove su pjesme razpršene koje u različitih zbirkah narodnih pjesama ruskih (Древн. рос. стихотворения Москва 1818. Сахаровь: Сказания рус. нар. С. Петерь. 1841. т. к. IV. Памятники великорус. наречия. С. Петерб. 1855. Пѣсни собран. П. И. Рыбииковимь. 4. I. Мосва 1861.), koje u svih časopisih; njeke možebit ni do sada objelodanjene.

**) Narodne pjesme sabrao Vuk Karadžić, Jakić, Petranović itd.

***) U zbirkah maloruskih pjesama od I. Sreznevskoga: Запорожская старина. Харьковъ. 1835—38. Ambr Metlinskoga: Нар. южно-рус. пѣсни. Кіевъ 1854. P. Kuliša: Записки о южной Руси. С. Петерь 1857. itd.

pjesme pripoviedajuće ljubavi ugarskoga kralja Matije Korvina (1490.) koje se još i sada pjevaju medju Slovenci u Štajerskoj i Koruškoj, medju Česi u Moravskoj pače i Českoj.

Prostonarodna epska pjesma u razriešenom govoru za pripoviedanje zove se *narodna pripoviedka*. Sadržina pripovjedke jest njeki dogadjaj uzet iz ustmenoga predavanja naroda, komu se donjekle vjeruje, da se je zbilja njekoć sbio. Ako se ono predavanje odnosi na njeko doba, na njeke osobe ili mjesta, narodna se pripovjedka zove historička, prem je obično s bajkami pomiešana. Takove su pripoviedke n. pr. o Krokovih kćerah i o Přemislu, o Libušinoj kupelji pod Višegradom, o Kraljeviću Marku, o ruskom vel. knezu Vladimiru i njegovih junacih itd. Naprotiv takova starodavna predavanja o svakojakih dogadjajih, koja se neodnose na izvjestnu dobu ili na mjesto, u koja i nevjeruje nitko da bi se bila zbila, zovu se *priče*. Imade priča, koje sadržavaju ostanke mitologičke, stara naime predavanja o bogovih kano uosobljenih silah prirodnih. Izmedju historičkih narodnih pripoviedaka i narodnih priča stoje u sredini pripoviesti starodavne o stvorenju svieta, pripoviest slovenska o Korcutu poganskom, bugarska o bogu, koj je kano starac po svietu hodao, Hrvatska o putovanju Isukrsta i sv Petra na zemlji itd.

Na mjesto umirajuće prostonarodne epike stupilo je umjetno pjesničtvo, koje je u svojoj cielosti daleko iza svojih prostonarodnih uzora zaostalo. U Českoj pridružio se umjetnomu pjesničtvu epskomu po njemačkih uzorih srok, kojega nije prostonarodno pjesničtvo slovensko iz početka u obće poznavalo. U ono isto doba, kada su u Českoj sabrani bili ostanci staroga prostonarodnoga eposa (u kraljodv. rukopisu), ukazuje se već ondje umjetna rimovana epika, najprije kano više ili manje slobodan prevod izvornih uzora, u Aleksandreidi, u Tristramu i Tusneldi, u Tandariašu i Floribelli itd. i kano plod domaće izvorne legende o svetih, medju kojimi legenda o sv. Katarini, nadjena u Stokholmu, zauzima prvo mjesto radi starine u jeziku i pravilnosti u sroku. Pače i tako nazvana Dalimilova Kronika rimovana imala je njekim načinom nadomjestiti njekadanji prostonarodni epos. Neima sumnje, da je u Českoj veoma rano uz epske pjesme niknula i njegovana takodjer narodna pjesma lirička; o tom svjedoče ostanci, koji su se sačuvali u kraljodv. rukopisu. Na isti način živi i kod južnih Slovena i Rusa uza epsko pjesničtvo prostonarodna lirska sa strane, svagdje ustupajuć prvenstvo mogućemu življu epskomu; gdje pako epski živalj slabi, kano u južnoj Rusiji, ondje jača lirička pjesma u divnoj krasoti i bujnosti. Sve do početka XIV. vieka bile su češke liričke pjesme bez sroka, kano što su još sada ruske i i hrvatsko-srbske; ali od XIV. vieka. kada su Niemci počeli njegovati svoje narodno rimovano pjesničtvo, odvrgla se je naglo češka prostonarodna pjesma po onom uzoru, osobito djelovanjem njemačkih doseljenika, na veliku štetu svoje nutrnje vriednosti.

Ovdje navodimo znamenitije zbirke narodnih priča i pjesama *slovenskih.*

U Českoj su narodne priče izdali: Jakob Maly, zatim Božena Němcova pod naslovom „Báchorky i pověsti“ (Prag 1855.) i L. K. z Radostova, „Národní pohádky.“ U Moravskoj izašla je „Sbirka pověsti moravských a slezkých“ od M. Mikšička; zatim „Pohádky a pověsti z okolí Rožnovského“ sabrao ih B. M. Kulda (Brno 1854.) i nastavio Jos. St. Menšík (1856). — U Slovačkoj: „Slovenskje pověsti“ od I. Rimanského (u Levoči 1845.) i druga sbirka od A. H. Škultetoga i P. Dobšinskoga (u Rožnavi 1858.), a napokon još i „Slovenské pohádky i pověsti“ od Božene Němcové (Prag 1857.). — U Lužičkoj: Njekoliko narodnih pripoviedaka s pjesmami, što ih je u Budišinu izdao Haupt i Smolař; zatim „Sagenbuch der Lausitz“ od Karla Haupta (u Lipskom 1862.). — U Poljskoj: Wójcickoga „Klechdy, starożitne podania i powiesci ludu Polskiego“ i Rusi (Varšava 1837.); „Powieści ludu spisane z podań“ od K. Balińskiego (u Varšavi 1842.); Bajarz Polski od A. J. Glińskoga (Vilna 1853.). — Veliko-ruske sbirke: A. N. Afanasjeva „Narodnija rus. skazki“ (Moskva 1858.); A. J. Chudjakova „Velikoruskija skazki“ (Moskva 1860.). Njekoliko maloruskih skazaka imade i u spisku „Vénok“ od Iv. B. Holovackoga (Beč 1847.). i u spisu „Zapiski o južnoj Rusi“ od J. Kuliša (Petrograd 1857.); I. Rudčenko „Nar. južnor. Zkazki“ (Kijev 1869.). — Srbske narodne pripovjedke izdao je Vuk Stef. Karadžić pod naslovom: „Srpske narodne pripovjedke (u Beču 1853.), a hrvatske iz okolice Varaždinske Matija Kračmanov Valjavec (u Varaždinu 1858.). Liepu sbirku slovenskih narodnih pripoviedaka sastavio je K. J. Erben pod naslovom: „Sto prostonárodních pohádek a pověsti slovanskych v nářečích původních“ (Prag 1865.); drugu pako sličnu sbirku u českom prevodu izdao je Erben pod naslovom: Výbor z pohádek a pověsti jiných větví slovanských (Prag 1869.).

Znamenitije zbirke narodnih pjesama slovenskih jesu ove:

Gornjo-lužičke pjesme, što su ih izdali Haupt i Smoler (Budišin). — „Pieśni ludu Krakowskiego, što ih je sabrao J. K. (Krakov 1840.); Pieśni ludu Polskiego w górnym Szląsku od Jul. Rogera (u Vratislavi 1863.). Galičko-ruske: „Ruskoje vesile“, t. j. svatbene pjesme, izdane od J. Łozińskoga (u Premyszlu 1835.); Pieśni ludu Ruskiego w Galicyi, sakupio Žegota Pauli (Lavov 1839.). — U Bieloj Ruskoj: „Sbornik pamjatnikov narodnago tvorčestva v sěvero-zapadnom krajě“, izdalo uredničtvo „Vilenskoga Vjestnika“ (Vilna 1866.). Liepu sbirku veliko-ruskih pjesama sadržaju Sacharova „Skazanija Rus. naroda“ (u Petrogradu 1841.); „Pamjatniki velikor. naroda (u Petrogradu 1841.); „Russkija narodnyja pěsni“ od P. Kirejevskoga (u Moskvi 1848.). — Iz Ukrajine i južne Ruske izdali su znatne sbirke: M. Maksimović „Malorossijskija pěsni (u Moskvi 1827.) i prof. Bodjanski u Moskvi; Václav s Oleska „Pieśni polskie i ruskie ludu Galicicijskiego“ (u Lavovu 1833.); zatim A. Metlinski „Narodnyja južnorus. pěsni (u Kijevu 1854.); J. Kuliš „Zapiski o južnoj

Rusi" (u Petrogradu 1857.); O. S. Ballinoj „Ukrainski pisni" (u Petrogradu 1863.); D. Lavrenko „Pisni Ukrainskoho ljudu" (u Kijevu 1864.). — Bugari imadu sliedeće sbirke: P. Bezsonova „Bolgarskija Pěsni" (u Moskvi 1855.); St. G. Verkovića „Narodne pesme Makedonskih Bugara" (u Biogradu 1860.); zatim „Bugarski narodni piesni", što su ih izdala nesretna braća Dimitrije i Konstantin Miladinovići (u Zagrebu 1861.) — Narodne hrvatske i srbske pjesme izdali: Vuk Stef. Karadžić (1. izd. 1824.—1833., 3. izd. 1841.—1862.); zatim jugoslavenska mladež u Pragu „Sbirka srbskych písní" s češkim, a stranom i poljskim prevodom (Prag 1852.); Mat. Topalović: „Tamburaši ilirski", iliti narodne pjeme ilirske (u Osieku 1842.); Ivan Kukuljević „Narodne pjesme puka hàrvatskoga" (u Zagrebu 1847.), u novije doba Jukić, Petranović, Stojadinović itd. Stanko Vraz „Narodne pěsni Ilirskih Slovenaca (u Zagrebu 1839.). Izbor narodnih pjesama slovenskih sastavio je i izdao Fr. L. Čelakovský (u Pragu (1822.).

O dramatičkom narodnom pjesničtvu slovenskom nemože se mnogo govoriti; ono se ukazuje samo u djetskih igrah, od kojih su njekoje sabrane u Českoj, Slovačkoj i u Ruskoj (chorovodi), te dodane sbirkam narodnih pjesama.

II.

Slovenska uzajamnost. Panslavizam.

1. Slovenska sviest u književnosti starije dobe (do XVIII. vieka).

Sloveni, prem da im prava narodne zajednice nestalo, neizgubiše nikad jasne sviesti, da su bili prvobitno jedan narod — na što je uviek i u dobi kasnijoj pokazivalo mnogo uredaba i običaja, jednakih ili sličnih kod svih Slovena, — oni su se vazda, koliko razkomadani i udaljeni, smatrali kao članovi velikoga naroda i jezika slovenskoga; a kano takove ih od vajkada pa do danas smatrahu i drugi narodi.

Pogledamo li stare spomenike slovenske, ljetopisce, listine, gramatike i ostale spise, kao i viesti tudjinaca, koji su pisali o Slovenih, svagdje nam se ova istina ukazuje bjelodano; oni svagdje stupaju, bili Česi, Poljaci, Rusi, Hrvati, Srblji itd., kao članovi velike porodice slovenske.

a. Od domaćih ljetopisaca slovenskih ruski Nestor (god. 1116.) znade dobro, da su svi Sloveni jednoga poriekla, te pripovieda, kako su se Slovjeni širili iz podunavskih krajeva u zemlje sjeverne, a svi Sloveni razišavši se prozvaše se različito: Moravljani, Česi, Korušci, Lechi, Poljani, Ljutici, Pomorjani, Drevljani, Dregovići, Poločani itd. „Tako razide sja slovenskyj jazyk." Ovu viest Nestorovu

ponavljaju gotovo svi kasniji ljetopisci ruski tja do XVIII. vieka, nabrajajuć na početku svojih ljetopisa i povjestnica pojedine narode slovenske.

Česki Kosmas (1125.) zove takodjer Čehe „Slovany“, a Dalemil (1310.) pripovieda, kako su se Srbi (Sloveni) razširili, i kako su od njih Česi potekli. Pulkava (1374.) izvodi Slovene od babilonske vieži u ravnici Senaar, te da su oni za tiem naselili zemlje podunavske, Bugarsku, Rasciju, Srbsku, Dalmaciju, Hrvatsku, Bosnu, Korušku, Istru i Kranjsku, gdje još dan danas živu; a odavlje se razplodili na sjever u Česku, Moravsku, Poljsku, u Polabje i u Rusku. Slovenska sviest pojavlja se u neobičnom stupnju u znamenitom državnom spisu *„Kratké sebrání s kronik českých k výstraze věrných Čechův“* (oko god. 1437.), a u priloženom mu majestatu Alexandra Makedonskoga, kojim ovaj podjeljuje cieli dio zemlje „osvícenému pokolení slovanskému a jich národu aneb jazyku“, nabrajaju se zemlje „velikomocného, nejslovútnějšího, najznamenitějšího a najudatnějšího národu našeho slovanského“, razne naime zemlje česke, poljské, i jugoslovenské, „ukupno 79 jezika.“ (Majestat ovaj došao je kasnije i u poljske i jugoslovenske kronike). Slično pišu i drugi ljetopisci česki, naime Aeneas Silvius, Kuthén, Hájek, Paprocký, Stránský, Balbin i drugi, razpravljajuć o porjeklu naroda českoga i slovenskoga. Balbin (jezuita) napisao je takodjer obranu jezika slovenskoga, osobito českoga; nadahnutu vatrenim domoljubjem i živom sviešću slovenskom. Još u XVIII. vieku učili su na jezuitskih gimnazijah u Českoj (polag učevne knjige sveobće poviesti od god. 1729.) „da su si Poljaci, Česi i Rusi slični jezikom i običaji, jer polaze od tri brata Lecha, Čeha i Rusa.“

Poljak Martin Gallus (god. 1110) zove Poljsku dielom zemlje slovenske; biskup Krakovski Matouš (god. 1150.) broji zemlje Rusku, Poljsku; Česku kao djelove zemlje Slovenske (Sclavonia), koja obsiže mnoge zemlje. Boguchval ili Baško (1253.) piše, da imade mnogo slovenskih naroda jednoga porjekla, koji se uzajamno razumiju, prem se u njekojih riečih i u izgovoru razlikuju. O slovenskom porjeklu Poljaka i o raznih grana pišu takodjer ostali poviestnici i zemljopisi poljski, naime Dlugoš, Kromer (vrlo obširno) Miechovita, Bielski , Stryjkowski, Sarnicki, Orzechowski, Herburt, Krasiński, Guagnini i mnogi drugi, o kojih nemožemo ovdje obširnije govoriti.

Kod Jugoslovena spominje Orbini *(Il regno degli Slavi 1801.)*, kako je narod i jezik slovenski (a ovamo broji i stare Ilire) razširen od jadranskoga tja do baltičkoga mora, od Saske pa do hvalinskoga mora. Dubrovčanin Gradić napisa posebnu razpravu o narodih i jeziku slovenskom (1670.). U istom smislu pisahu još i drugi povjestnici jugoslovenski (Lucius, Vitezović, Rattkay itd.). — Poznate su napokon još i pripovjedke poljskih i českih ljetopisaca o tri brata: Čehu, Lechu i Rusu, kako su oni izašli iz zemalja jugoslovenskih (iz Hrvatske) na sjever, čim htjedoše dokazati srodnost slovenskih plemena.

U mnogih i mnogih (latinskih) listinah koje su izdali vladaoci njemački, česki pomorski, ranski meklenbužki, šlezki, hrvatski i drugi često se imenuje jezik i narod u ondješnjih zemljah „jezikom slovenskim

(quod slavice dicitur etc.). „Sloveni." Njekoji se vladaoci zovu upravo knezovi ili kraljevi „Slovena" (kn. Pomorski. kr. Danski „*duces, reges Slavorum*", srbski Mihalj i Vukan na svršetku XI. vieka *rex Slavorum)*. Tako se zvahu, a još se i danas zovu njeki priedjeli upravo „zemlja slovenska", kao na pr. sjeverna Macedonija. Pomorje (prednje i Ransko), sjeverna panonska Hrvatska (sadanja Hrvatska i Slavonija), Slovenija itd.

b. Ali nesamo, što domaći pisci slovenski znadu, da su svi narodi slovenski jednoga porjekla nego to priznavaju i tudji ljetopisci i zemljopisci, njemački, grčki, talijanski, arabski itd., držeć sve slovenske narode za narode jednoga porjekla, jednoga roda. Mimoiduć starije, kao Jornanda, Prokopa, Mauricija, Lava mudroga i druge, spominjemo tudjer samo njemačke ljetopisce srednjega vieka (Fredegara, Vidikunda, Ditmara, Adama Bremskoga, Raimunda de Agiles, Helmolda i dr.), koji različne ove grane slovenske od Labe i Šumave tja za Kijev, od Novgoroda do egejskoga mora zovu uviek Sloveni (Vendi). Isto valja i za historike byzantinske počam od Konstantina Porfyrogenite. Arabski zemljopisci iz X. XI., XII. itd. vieka (Al Bekri. Masudi, Ibn Haukel, Abn Išak, Edrisi i dr.) govore o velikoj zemlji slovenskoj i njezinih mnogobrojnih narodih (*Sclab*, *Seclab*, *Saclab*). koji bi, da nisu razciepkani te da se medju sobom neprestano nekolju, bili najmoćniji narod na svietu. Atinjanin L a o n i k C h a l k o k o n d y l a s (u polovici XV. vieka) spominje, kako su narodi slovenski u Europi razšireni od ruskih ravnica tja do Moreje; i opazuje, da su ovi narodi uzprkos njihovoj različitosti jezikom i običaji vrlo slični. Niemci Krantz i Kantzow (XVI. vieka) govore o jednom narodu „Vandala" (Slovena), koji se dieli na Čehe, Poljake, Vende, Ruse. Kranjci Herberstein i Valvasor, koji imadu za svoje vrieme dosta obširan i jasan pojam o Slovenih, vele da je slovenski jezik daleko razširen. (Valvasor veli, da „*die Slavonische* oder Windische Sprache durch gewaltig viel Mäuler und weit und breit gehe") Kohl (1729.) i mnogi drugi.

c. Sviest se slovenska sasma jasno očituje ne samo kod slovenskih i tudjih poviestnika i zemljopisača nego i kod slovenskih slovničara, lexicografa i drugih pisaca, dočim oni poznavaju slovenske jezike, pače njekoji od njih počeše sravnivati slov. jezike medju sobom.

U *Čeha* S i g m u n d H r u b ý z J e l e n í, baveć se filologičkimi nauci, nastojaše upoznati se i s ostalimi jezici slovenskimi, te u svojem četirijezičnom riečniku (1537.) sravnjuje rieči slovenske (t. j. česke sa sveslovenskim značajem) s latinskimi, grčkimi i njemačkimi; njegovu kuću polažahu Poljaci i Hrvati. Slavni J a n B l a h o s l a v sravniva u svojoj českoj gramatici (1571.) českí jezik ne samo s moravskim i slovačkim narječjem, nego i s poljštinom, te govori u posebnom odsjeku i o „dialektech našeho jazyka," t. j. o českom, slovačkom (a o v a m o b r o j i H r v a t e o d U g a r s k e p a d o C a r i g r a d a, o d a v l j e t j a d o M l j e t a k a, koji imadu razna imena, kao Hrvati, Bošnjaci, Ilirci,) poljskom, ruskom, moskovskom; navadja i slovinsku pjesmu iz okolice Mljetačke, pače znade i to, da i „u zemlji bosanskoj, gdje je takodjer naš iezik, alia tamen dialectus, imadu carmina, slična latinikom." M a t o u š

Benešovský zove jezik češki najplemenitijim cvietićem jezika naroda Ilyrskoga t. j, slovenskoga, daleko u svietu razširenoga (u predgovoru k svojoj gramatici českoj 1577.). On sravniva česke rieči s poljskimi, ruskimi, hrvatskimi, slovenskimi; priobćuje sedam psalma u jeziku crkveno-slovenskom, te pokazuje u obće obsežno za ono vrieme poznavanje jezika slovenskih i slovensku sviest. „Česki jezik", veli, „nenalazi se samo u zemlji českoj, nego imade više od stotine zemalja, u kojih se govori našim slovenskim jezikom;" pa izbrojiv slovenske zemlje veli: „Svi ovi narodi govore jezikom slovenskim, pa se s toga nemože jezik naš stisnutim smatrati;" za tiem: „naš jezik obsiže velik dio svieta, tako da mu se u tom nemože ni jedan drugi jezik pod nebom prispodobiti." Václav Rosa spominje u predgovoru k svojoj slovnici (1672.) českoj, kako se na ogromnom prostoru Europe i Azije govori slovenskim jezikom. Petar Lodereker uzeo je u svoj sedmerojezični riečnik (1605.) osim českoga još i poljski i „dalmatinski jezik" veleći u českom predgovoru, da „jezik slovenski, iz kojega, kao iz studenca i bogatoga vriela, izviru mnogi drugi jezici, zauzimlje gotovo prvo mjesto iza latinskoga."

Česke knjige izdavane su ne samo na korist „naroda českoga i slavne ove (česke) kraljevine, nego i na korist svih Čeha, Moravljana i Poljaka, kao i onih naroda, koji rabe naš plemeniti i daleko razšireni jezik slovenski", (tako Juraj Melantrich u predgovoru k českomu izdanju Mathiolova herbara god. 1562); izdavane su i „na korist slavnoga naroda českoga i drugih naroda, kojih se jezik slaže s jezikom českim" (tako braća iz Púchova u Münsterovoj kosmografiji 1554.), a posvećivane „ljubiteljem svega što je obće koristno, kao i ljubiteljem jezika slovenskoga" (Konáč iz Hodíštkova svoju kazalištnu igru *Judita* Ivanu Hodjejovskomu, god. 1547). Spomena je vriedno i to, što je Čehom bilo dobro poznato, da su polabski Sloveni poniemčeni bili, jer se tuže na ovo „proćeranje, uništenje, osramoćenje našega jezika slovenskoga" u tih zemljah, kao što čitamo u spomenutom već manifestu Pražana god. 1420., zatim u sbirci českih kronika od god. 1437., u Ješinovu predgovoru Dalemilovoj Kronici (1620.), u Balbinovoj apologii jezika slovenskoga itd.

d. Sličnih stvari nalazimo i kod pisaca poljskih. Stanislav Orzehowski mnije, da Poljaci kao i ostali puci slovenskoga jezika imadu svoj jezik iz grčtine (*Quincunx 1564*). poznaje i slovenski (bugarski) jezik, iz kojega je uzeo i njekoje rieči u poljštinu (*Politia 1566.*). I. Gornicki, spominjuć, kako jezici poljski, česki, ruski, hrvatski, srbski, bugarski i dr. bijahu prije jedan jezik, svjetuje, da si jezik poljski, ako neimade dosta vlastitih izraza, uzajmi ponajprije od českoga, zatim i od ruskoga, hrvatskoga ili srbskoga jezika (*Dworzanin 1566.*). Knapski takodjer neima ništa proti tomu, ako Poljaci rabe „ruske ili inoslovenske rieči, koje se odviše nerazlikuju od poljskih." (*Slownik polski 1621.*). *Budny* u svojem predgovoru k poljskomu prevodu novoga zavjeta (1574). veli o slovenskom (t. j. u crkvenom jeziku) prevodu biblije, da je on veliko blago za sve Slovene, te svjetuje, da bi

ga „svi slovenskoga našega naroda sadanji i budući prevoditelji, bili oni Poljaci, Rusi, Hrvati ili Česi“ upotriebili u svojih prevodih. Isti Budny posvećuje ruski katekizam (1562.) knezovom Radziwiłłom za to, da „baveć se tudjimi jezici nezaborave svojega starodavnoga i slavnoga jezika slovenskoga.“ *Kwiatkowski* napisao je djelo o tom, kako je razširen i koristan jezik slovenski (1569.). St. Grochowski sjeća se u svojoj pjesni *Kalliópea Słowieńska* (1588.), da spada k narodu slovenskomu. Jakov Piekowszczyk piše u pjesni u slavu sv. Ane (1610.) da će tu sveticu slaviti „slovenskim“ stihom. Gašpar Miaskowski zove Szczęsnoga Herburta „slovenskim“ Hreljom. Kochanowskoga slavuljem „slovenskim“ (*Hercules słowiański 1612.*). Vojt. Dębołęcki (njekadanji vojnički duhovnik kod Lisovčika u Českoj) posvećuje svoje djelo *Wywod jedynowłasnego państva swiata* (1633.) „narodom krune poljske i svim ostalim jezika slovenskoga“, te zove „jezik slovenski prvim na svietu.“ And. Węgierski napisa cielo djelo o crkvenoj povjesti slovenskoj (1652,). te pripovieda u uvodu o različitih narodih slovenskih, o njihovom pokršćenju, osobito o reformaciji u Českoj i Poljskoj, a napokon i ob uniji u crkvi ruskoj; drugim su mu geslom rieči iz Alstedia: „Lingua slavonica (quae et sarmatica dicitur) seu illyrica longe lateque patet per Europam et Asiam. Cujus variae sunt dialecti.“

e. I kod ostanaka polabskih Slovena znao je Abraham Frencel (de originibus linguae sorabicae 1693., gde u ostalom izvodi Slovene od Židova) kako je razširen „slavni i moćni narod slovenski, kojemu bi se zaista morao sav sviet pokoriti, kad bi bili Sloveni tako sretni kao što su kriepostni;“ u svom pako riečniku srbskoga (lužičkoga) jezika sravnuje jezik svojem s jezikom českim i poljskim. Njegov otac Mihalj uredio je pravopis jezika srbskoga po pravopisu poljskom i českom. Ovaj je pravopis jezuita Ticinus (u srbskoj slovnici, Prag 1679.) još više českomu prilagodio, i to zato, „jer se pristoji, da naš srbski jezik, kao brat jezika českoga, polazeći od jedne te iste slovenske majke, imade jedne te iste znakove.“ — I dugo već zaboravljeni potomci bodričkih Drevljana u Lüneburgu, premda već mnogo viekova odciepljeni od svih ostalih Slovena, znali su još u XVII. i XVIII. vieku, da su Sloveni; zvahu bo svoj jezik „slivensťa ric“ t. j. slovenski jezik.

f. Kod Jugoslovena bila je slovenska sviest spojena i sa samim imenom. Već sam jezik, na koji su bile prvobitno prevedene bogoslužne knjige i koji je postao crkvenim i književnim jezikom mnogih slovenskih naroda, zvao se je od starine a zove se još i danas κατ' ἐξοχήν „jezik slovjenski“, i to ne samo kod naroda, koji su primili pravoslavnu vieru (kod Bugara, Srba i Rusa) nego i kod naroda zapadnih, Hrvata (kod ovih se bo u mnogih okolicah „slovenski“ jezik, pisani glagolicom, rabio u službi božjoj), Čeha i Poljaka*). Kod Hrvata, primivših rimo-katoličku vjeru, dakle kod Hrvata u Hrvatskoj, Slavoniji, (t. j. zemlji slovenskoj) i u Dalmaciji, zvaše se jezik njihov, napose od svršetka XVI. vieka,

*) Već u legendi o sv. Prokopu, „dědici slovenskom“ zovu se sazavski redovnici (u Českoj) Slovjeni, koji „slúžieť slovenskim hlaholem.“

ponajviše jezikom „slovinskim“ (lingua illyrica), kojim su pisali slavni pjesnici dalmatinski i dubrovnički; koruški pako Slovenci zvahu od davnine svoj jezik „slovenskim.“ Kod Jugoslovena rabilo se je dakle ime „jezik i narod slovjenski, slovinski“ sad u užjem, sad u širjem smislu.

Navalom turskih barbara pade Bugarska i Srbija u dubok sanak; sav duševni život na jugu usredotočio se kod zapadnih katoličkih Slovena, naime kod Hrvata u Dalmaciji, u Dubrovniku i kod Slovenaca.

Učeni Jugosloveni, baveći se svojim jezikom, svraćali su pozornost svoju i na ostale slovenske jezike. Hrvat Faustin Vrančić kaže u predgovoru k rječniku slovenskomu (t. j. hrvatskomu, kod Lodereckera 1605.), da „neimade većega jezika na svietu, na koliko je poznato, od našega slovinskoga; jer se njim govori u velikom dielu Europe i Azije.“ On pripovieda na dalje, kako su prije tisuću godina izašli iz Ruske ili Moskve Bugari za Dunav, iz Poljske zemlje Sloveni polabski, Česi, a na jug u Dalmaciju i Macedoniju Hrvati i Srbi, kojim je jezik (dalmatinski, hrvatski, srbski ili bosanski, što je sve jedno) puno čišći od poljskoga i ruskoga. — Slovenac Adam Bohorić ukazuje u gramatici svojega jezika (u Vitembergu 1584.) odmah na naslovnom listu o srodnosti slovinskoga jezika s moskovskim, ruskim, poljskim, českim, lužičko-srbskim, hrvatskim i dalmatinskim, te spominje u predgovoru, kako je razširen jezik slovenski, budući se on govori u Africi i Turskoj, u Moskvi, u Ruskoj, Poljskoj, Českoj, u austrijskih zemljah, u Srbskoj, Bugarskoj itd., i kako se jedno narječje od drugoga manje razlikuje, nego li njemačka nariečja u Mišnji, Saskoj i drugdje. Bohorić je takodjer znao da je Karlo IV., kralj česki, pozvao jugoslovenske redovnike u Prag, da uvedu i kod Čeha službu božju u slovenskom jeziku.

Medju svimi Jugosloveni osobito se je odlikovao katolički svećenik Juraj Križanić (Hrvat, rodjen god. 1617. u lipničkoj župi sv. Ilije u Hrvatskoj), koji je vrlo dobro poznavao ne samo jezike nego i poviest, i u obće sve odnošaje naroda slovenskih. Otišav u moskovsku Rusku, radio je tamo na književnom polju. Medju inim napisao je i gramatiku slovensku (u Sibiriji 1665.), i to hrvatskim jezikom, u kojoj sravnjiva jezik staroslovenski s ruskim, poljskim i hrvatskim. U predgovoru tuži se, što je slovenski jezik kod Bugara vrlo izkvaren, kod Poljaka tudjimi riečmi pomješan, a srbski i hrvatski da je sposoban samo za domaću porabu, pa osim toga da ima u njem mnogo tudjih rieči. Kako je Križanić poznavavao poviest i odnošaje Slovena, svjedoči jasno u svojoj knjizi o *carstvu ruskom*. Križanić duboko osjeća žalostan položaj i poniženje svih grana slovenskih, Rusa, Leha, Čeha, Bugara i Hrvata, pa se tuži osobito na Niemce; spas cieloga Slovenstva očekuje jedino od Rusije i ruskoga naroda, koji jedini od Slovena živi pod vladaocem svojega jezika. Križanić netaji niti mana Slovena spominjuć medju inim, kako prianjaju uz sve, što je tudje, osobito uz Niemce, koji Slovene preziru, a iztisnuvši jih iz polabskih krajeva nastoje još i danas posijati medju nje neslogu i mržnju. Niemci i Grci krivi su, što Poljaci i Rusi, prem narod jednoga jezika i djeca jednoga otca, živu u neslozi i neprijateljstvu. Neobično razborito sudi Križanić o razciepljenju

[illegible] na [illegible] grdan [illegible] je malo [illegible] za Slovene [illegible] poslijedica [illegible].

Slovenska [illegible] pjesnika [illegible] ostalih pisaca jugoslovenskih. [illegible] pjesni [illegible] (1637) [illegible] čine Poljaka [illegible] kraljevića Vladislava, [illegible] pjesnik [illegible] svoja [illegible] slovinskomu [illegible] jeziku [illegible] da se njim slave [illegible] čini Aleksandra [illegible] macedonskoga, [illegible] Nemanića, [illegible] Kraljevića Marka, kralja [illegible] Janka, kralja [illegible] Skenderbega, Šimana [illegible] Vladislava, Kazimira i Sigmunda, [illegible] Sigmunda [illegible] Vladislava. Slično [illegible] pjesnik [illegible] Palmotić (1637) u [illegible] Kristijadi, da se [illegible] Krsta

„Slovinski jezik koji
Od [illegible] mora [illegible]
[illegible] zemlju svoju
[illegible]"

[illegible] Križanić [illegible] Barberiniu, [illegible] da je slovinski jezik [illegible] kojim [illegible] bogatstva [illegible] pa da je sam car Karlo IV [illegible] se s njim [illegible]. [illegible] Palmotića:

„[illegible]
Od jezika slovinskoga,
[illegible] od [illegible]
[illegible]"

[illegible] (1677—17[illegible]) [illegible] pjesnika Ovidia [illegible] ga [illegible] u tom [illegible] Palmatinci, za [illegible] množina mu[illegible] od Marice, [illegible] Rusije i [illegible] Aziju do kitajskih [illegible] jadranskoga, [illegible] Sava, Raba, [illegible] sastavi u slovenskom jeziku [illegible] sv. Benedikta [illegible] koji se izmed [illegible] ledenoga mora [illegible] mora u širini." [illegible] za njegovim pri-

*) [illegible] Križaniću: Kukuljević: [illegible] u Hrvatah iz prve polovine XVII vieka. Arkiv knj. IX. Str. [illegible]. Bezsonov: Kat. [illegible] Križanić Nebljuski. Moskva [illegible].

mjerom povedu i drugi učenjaci jugoslovenski, te da više rabe jezik slovinski. Kačić Miošić nabraja u „*Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* (1756.) sve zemlje što ih je Alexandro ostavio Slovenom od mora latinskoga do baltičkoga, naime: Sarmaciju Bosnu, Dalmaciju, Moskoviju, Poloniju, Boemiju, Ungariju, Slavoniju, Bugariju, Srbsku zemlju, i druge „slovinske države", koje Sloveni već odavna posjeduju.

g. Kao što je narod ruski u poljsko-litvanskoj i moskovkoj Rusiji zaostao u književnosti svojoj (izuzam književnost bogoslovnu) za ostalimi narodi slovenskimi, tako se i slovenska sviest stoprv kasnije (izuzam ljetopise) pojavlja u literaturi ruskoj, prem je ta sviest inače već odavna imala veliku praktičku vriednost, osobito medju pravoslavnimi Jugosloveni i Rusi. O tom ćemo kasnije govoriti, kad budemo promatrali uzajamne odnošaje, koji u starije doba vladahu medju pojedinimi plemeni slovenskimi.

2. *Uzajamnost medju pojedinimi narodi slovenskimi u starije doba do XVIII. vieka.*

Slovenska sviest medju pojedinimi narodi slovenskimi nije se stezavala na to, da se samo teorijski priznalo zajedničko porjeklo, nego ona je vodila i do praktičkih posljedica, osobito kod susjednih ili obližnjih naroda slovenskih: vodila je naime k političkomu panslavizmu. Prva se klica političkomu panslavizmu ukazuje u nastojanju Sama, Svatopluka, Boleslavâ i Břetislavâ, da proti navali njemačkoj osnuju jaku državu zapado-slovensku. Ukazuje se takodjer u savezu, što su ga razna zapadno-slovenska plemena medju sobom utanačila; tako su na primjer Lutici i Česi od vajkada tja do XI. vieka živili u prijateljstvu; a polabski se Srbi i Bodrici sdruživali s Poljaci. Kad su polabski i baltički Sloveni propali i politički izumrli, čemu su znatno doprinieli češki i poljski križari, vojujući sa Niemci proti Bodricom i Luticom: ostadoše tada od zapadnih Slovena samo dva naroda i dvie države, češka naime i poljska. Tečajem vremena razvili su se izmed ova dva preostavša samostalna naroda zapadno-slovenska vrlo prijateljski odnošaji.

a. Česi i Poljaci. Medju Česi i Poljaci, koji su polag domaćih pripoviesti potomci dvaju brata, Čeha i Leha, pojavi se već u prastaro doba osobito srodstvo, na koje upućuju već najstarije u oba naroda domaće pripovjedke o poljskom Kraku i češkom Kroku i o njihovih mudrih kćerih Vandi i Libuši; o češkom Přemislu i o poljskom Piastu, koji da bijahu obojica nizkoga roda itd. Poljska primi kršćanstvo od Čeha, sv. Vojtjeh postade zaštitnikom obaju naroda, Poljska bijaše utočištem mnogim češkim knezovom i gospodi (Slavnikovićem i Vršovcem); a usuprot su i Poljaci zaklanjali se u Českoj. Mnoga poljska plemena biše njeko vrieme podložna češkim vladaocem (Samu, Svatopluku, Boleslavu); Boleslav Hrabri vladaše Moravskom i Slovačkom, te je, prem bez uspjeha, nastojao, da u ime slovenskoga obiju naroda porjekla, skloni

i Čehe na svoju stranu. tomu opirala se ponajviše dinastička sebičnost českih knezova, koji su sve to više naginjali k carstvu njemačkomu, premda ne onoliko, koliko knezovi slezki i pomorski. Isti Přemisl Otokar II., koji je inače njemačkomu življu prijao, stajaše u prijateljskih odnošajih s poljskimi knezovi. U listu, što ga je on pisao Prandotu, biskupu Krakovskomu (god. 1255.), pokazuje se kao velik štovatelj sv. Stanislava, zove biskupa i njegova nasljednika svojim otcem, i želi ostati u najboljem prijateljstvu s poljskimi knezovi i braniti jih proti svim neprijateljem. U listu, pisanom njekomu kardinalu u Rimu, tuži se češki vladalac, kako njemački malobraćani ugjetavaju u Poljskoj i Českoj minorite „slovenskoga jezika“, što da se nepristoji i je na štetu i sramotu „naše kraljevine, slovenskoga jezika i naroda našega.“ Ovako takodjer piše Přemislova supruga, ruska kneginja Kunhuta, u svojem listu, pisanom Agnezi, predstojnici duvna u Třebnici, a kćeri slezkoga kneza Henrika Vratislavskoga i Ane Česke, predbacujući joj, da na štetu redovnikâ „svojega jezika“ više prija njemačkim malobraćanom, prem je sama iz poljske i česke krvi, pa ju moli, da radje podupira redovnike „našega i vašega jezik.“ — Kad se je Přemisl Otokar II. pripravljao na odlučni rat s Rudolfom Habsburžkim (1278.), onda je u ime zajedničkoga porjekla obiju naroda pozivao i knezove poljske u pomoć proti nezasitivim težnjam njemačkim, pokazivajuć zajedno i pogibelj, koja od pohlepnih Niemaca prieti ne samo narodu českomu, nego i poljskomu.

Sdruženje obaju zapadoslovenskih država na svršetku XIII. i početku XIV. vieka trajalo je samo njekoliko godina. Ali odnošaji medju oba naroda ostanu vrlo prijazni, i to osobito za dobe Karla i Kazimira (koji je zvao Jana, kralja českoga, svojim otcem, a Karla svojim bratom). Ovomu prijateljstvu mnogo pomogne to, što su Poljaci i Litvini polazili sveučilište u Pragu. Ovi su odnošaji postali još prijaznimi u vrieme vjerozakonskoga i narodnoga pokreta za dobe husitske; pa da je husitstvo tolikom silom prodrlo u Poljsku, kojom se je ukazalo u Českoj, zaista bi se bile obie države, Poljska i Česka, sjedinile u jednu veliku državu slovensku, česko-poljsko-rusku u sried Europe.

Slovenska se sviest, panslavizam, pojavi onda velikom snagom. Česi na koje je navaljivala gotovo sva Europa, osobito pako vjekoviti neprijatelj Slovena, Niemci, nastojahu nasloniti se na srodni narod poljski i na sdružene s njimi Rusine. Pa premda se je moćna poljska hierarchija neprestano grozila onim, koji bi prionuli uz krivovjerske Čehe, te prem je zapriečila, da kralj Vladislav nije primio ponudjene si krune česke: to ipak nije mogla zapriečiti, da simpatije u Poljskoj, Litvi i u Ruskoj prama „braći českoj“ neprestano nerastu. Poljaci i Rusini ustručavahu se vojevati proti „krivovjernim“ Čehom, pače tisuće njih pohrle Čehom u pomoć proti Niemcem. Veliki knez litvanski Vitold, koga su bili Česi zamolili, da primi njihovu krunu, prijao je Čehom; pače na njegovu dvoru, gdje se je njekoč bavio Jerolim Pražki, prosuše se glasovi, da je Jan Hus nepravedno bio odsudjen. Sinovac Vitoldov, knez rusko-*litvanski, Sigmund Koribut* i druga gospoda ruska i poljska pohrle u

Česku, da tamo vojuju pod slavnim vojvodom Ianom Žižkom. borećim se „za oslobodjenje istine božjega zakona. navlastito jezika českoga i slovenskoga.“ Ivan Žižka bijaše iskren privrženik sdruženju Češke i Poljske. Poljaci su vojevali takodjer pod Žižkinimi nasljednici.

Obratno vojevahu Česi, imenito Žižkini sljedbenici. „Sirotci“, i Poljaci proti njemačkim križarom u Pruskoj. Sdružena vojska obiju „pobratimskih i srodnih naroda“ vojevaše pod svojimi kapetani Čapkom i Ostrorogom proti zajedničkomu neprijatelju u Pruskoj (1433.). Kapetan Čapek strogo je kaznio svoje zemljake, uhvaćene u njemačkoj vojsci, „što su se podali Niemcem proti vlastitomu narodu svomu slovenskomu.“ Čete ratobornih Čeha dolaze odsele češće u Poljsku i Litvu. te podučavaju Poljake i Rusine u vojničtvu. (Odanle poslovica: „co Polak to pan, co Czech to hetman).“ Sam Vladislav, kralj poljski. prijao je iz političkih i narodnih razloga Čehom, premda mu je hierarkija branila obćiti sa krivovjerci, te nastojeć jih pomiriti sa sveobćom crkvom zaključivaše, da tako učine u ime slovenskoga porjekla obiju naroda.

Misao o sdruženju Češke i Poljske sa političkih i narodnih razloga, uzdržala se je u Češkoj i Poljskoj i na dalje. Kod izbora kralja g. 1437. nastojala je moćna stranaka češka, naime stranaka gorljivih Husita, da bude izabran kraljević poljski Kazimir, zahtievajuć, da „Česi, ako nemogu imati gospodara iz svoga vlastitoga naroda, barem pomisle na drugi slovenski;“ te da se „pristoji tražiti gospodara u drugom slovenskom, a nipošto u njemačkom jeziku.“ Težnje ove stranke nadju i u Poljskoj najiskrenijega odziva; sam brat Kraljevićev. kralj Vladislav, uztvrdio je u oči Kazimirovu takmacu, Albrechtu austrijskomu. da mu brat imade veće pravo na češku krunu, budući da su Česi i Poljaci jednoga porjekla slovenskoga. Poljska vojska provali u Češku. da pomogne stranki poljskoj, a Albrecht pozva „sav jezik njemački“ u boj, da zaprieči sdruženje obaju naroda, koje da kako nepodje za rukom.

Prijateljstvo medju Česi i Poljaci trajaše još i za kraljevanja Jurja Podjebradskoga i Kazimira poljskoga. Juraj je u ime zajedničkoga slovenskoga porjekla činio Kazimira pozornim na pogibelj, koja od Njemaca prieti obima narodima, te je molio kralja poljskoga da posreduje medju njim i plemićkim savezom. Kazimir pako nehtjede nikako primiti ponudjene si krune, te je iz sve duše nastojao, da načini mir medju Jurjem, pobunjenim plemstvom i papom, „jadikujuć nad propašću naše kraljevine slovenskoga jezika i toga prirodjenoga nam jezika.“ Ovi prijateljski odnošaji izmedju krivovjerskih Čeha i „krivovjerstvu naklonjenih“ Poljaka nebijahu po volji niti papi niti Niemcem, a još manje bijaše im po ćudi izbor kraljevića Vladislava za kralja českoga (1471). Na ovaj izbor odlučno djelovaše prvobitna srodnost i starodavna uzajamna ljubav medju oba naroda, poljskim i češkim;“ pa je i u Poljskoj i Češkoj bila velika radost „s toga proslavljenja jezika slovenskoga.“

Rod Jagajlovića spoji konačno pod svojim žezlom tri krune slovenske, naime česku, poljsku i litavsko-rusku. Uzajamna sveza medju Česi i Poljaci *postane* sve to iskrenijom. Česi su osobito štovali mudroga

kralja poljskoga Sigismunda, te ga molili, „da se kao Poljak brini, da kraljevina česka nepropadne pod kraljem poljske krvi.“

Nu panslavizam ovaj nije imao samo političkih, nego i drugih duševnih, vjerozakonskih i književnih posljedica. Na sveučilištu u Pragu učilo je mnogo Poljaka, Rusina i Litvana, a polag njega ustrojena je i akademija u Krakovu. (U drami *Academia cracoviensis* 1537., u 2. dielu pripovieda Poljska Českoj o težnjah kralja Kazimira; Česi pako tieše Poljake, da mogu i oni imati sveučilište, kakovo imadu Česi). Husitstvo prodrlo je uzprkos svemu odporu poljske hierarhije i u Poljsku, nalazeći osobito u Velikoj Poljskoj mnogo privrženika, i to ne samo kod gospode (na pr. Ostrogovi), nego i kod svećenika (Andrija Gałka), na što se jako tuže mnogi katolički pisci XV. vieka. Husitstvo uvrieži se u Poljkoj osobito onda, kad se je „jednota bratří českych“, progonjana u svojoj domovini, izselila u tolerantniju Poljsku ustrojiv ovdje dosta mnogobrojnu crkvu, koja stajaše u savezu sa sborovi „jednota“ u Českoj i Moravskoj; mnogi su Česi postali poljskimi pisci (Turnovský, Rokyta, Rybinský itd.). Obratno dolazili su Poljaci opet u Česku, gdje su se osobito posvećivali duhovničkomu stališu. Zanimivo je, što Simeon Turnovský na sinodi evangelika u Torunju god. 1595., govoreć o porazumljenju Luthera s Husovimi potomci u Českoj i Moravskoj, navadja rieči Lutherove, što ih je ovaj u Vitembergu god. 1542. prozborio Augustu i Izraelu: „Vi kod slovenskoga naroda, ja sa svojimi kod naroda njemačkoga budimo Isusovi poslanici.“

Jezik česki, prije od poljskoga razvijen, djelovaše i na poljštinu znamenito. Nabožne pjesme, pjevane u Poljskoj (*Boga Rodzica*, *Salve regina*, pjesma *bl. djevici Mariji*), prevedene su ponajviše iz českoga. Čehizma u riečih i frazah uvuklo se je mnogo u bogoslužne i druge knjige poljske. Hieronim Małecki dokazuje g. 1574., kako je jezik česki potrebit svakomu, osobito pako bogoslovnomu piscu poljskomu, a Gorńicki kori poljske plemiće, da mješaju česke rieči s poljskimi, te da više ciene češtinu, nego poljštinu (1566.). Jezik česki bio je u Poljskoj veoma cienjen („Pierwéj gdy co zacnego i w Polszcze zmawiano, tedy to czeskim slovem zdzierżeć obiecano“); bio je bo poznat ne samo u kraljevskom dvoru u Krakovu, nego i na Litvi. Veliki knez litvanski Svidrygajlo pisao je českim vojnikom dva česka lista (r. 1431.); kralj polski Kazimir Jagelončik primio je u Bretislavi g. 1455. českim listom plemče Urbana ze Stařice u svoju službu; česki jezik rabio se je kao diplomatički u dogovorih (na pr. poslanika poljskih za kralja Jurja Podjebrada u Českoj); Česi pisali su više puta česki u Poljsku i u Litvu. Na pravopis poljski djelovaše pravopis česki. Česke knjige (n. p. herbar Mathiolov) prodavane su i u Poljskoj dozvoljom poljskih kraljeva; poznavanje poljštine kod Čeha a i čestine kod Poljaka nebijaše ništa neobična. U Poljskoj pisao je Polidamus (1535.) a ponješto i Bielski (1555.) o poviesti českoj, o kojoj je radio i Poljak Paprocký, koji je pisao ne samo poljski nego i česki; radeći kroz više godina s veseljem na poviesti „slovenskih“ plemena. I u Sleskoj, osobito u gornjoj, koja još nije bila tako ponjemčena, imao je česki jezik prednost pred poljskim.

U njekojih kneževinah slezkih sudili su i sudovi jezikom českim, a u češki pisanih naredbah za kneževine Opolsku i Ratiborsku (1562., 1671.), pa i za kneževinu Tješinsku (god, 1537., 1592.) veli se naročito da se „imaju sudbene razprave voditi jezikom českim ili ovomu jeziku srodnim, a ne inače i to nesamo od domaćih, nego i od tudjih.“ Isto tako rabila se je čeština i u kneževinah Zatorskoj i Osvječimskoj, i to ne samo za vlade češke, (za koje n. pr. knez Hanuš Osvječimski piše češki okô 1453. knezu zatorskomu Vaclavu), nego i za poljske vlade tja do prve polovice XVI. vieka.

Osobitu važnost polagali su Česi i u to, da budu kraljevi iz habsburžke kuće vješti jeziku českomu, te je višeputa izrečena nada (Benešovsky 1577.), da bi mogli Habsburgovci jezikom i narodom českim zavladati i drugimi narodi slovenskimi. Kad je izumrla kuća Jagajlonaca, te se i Habsburgovci natjecali za izpražnjeno priestolje; carski su poslanici navadjali medju inim i to, da su habsburžki kandidati vješti jeziku českomu. Carski poslanik Vilhelm s Rosenberga, kojega je kano „Piasta“ t. j. domaćega plemića htjela jedna stranka izabrati kraljêm poljskim, govorio je saboru poljskomu jezikom českim. Istim jezikom služio se je i kandidat za prestolje poljsko, car Maximilijan, govoreći sa poslanici poljskimi. Poljsko je i česko plemstvo dobro osjećalo, da su Poljaci i Česi braća, a Zamojski, opisivajuć (god. 1589.) Rosenbergu odnošaje svega kolikoga Slovenstva, opominjao ga, da se prije svega brini za dobro obiju glavnih naroda slovenskih, Čeha naime i Poljaka.

Sve se ovo medjutim promjenilo, kad je propala država česka. Propasti je ovoj doprinesao i poljski kralj Sigmund III. svojimi Lisovčiki, koje u ono doba u posebnoj brošuri opominje Mat. Zolecki, da se radje brinu za obranu svoje domovine proti turskoj, a da se okane vojevanja za stvar tudju. I jedan od tadanjih neprijatelja Česke, poljski bojnik Bart. Pogodziński, koji je valjda vojevao u carskoj vojsci proti Čehom, piše u brošuri „*Nowiny s Czech i o przyrodzeniu tych ludzi*“ (1620.): „Prem je narod češki krvlju srodan Poljakom, jer oba naroda vuku svoju lozu od dva brata: to se je ipak veoma udaljio od kreposti i duha naroda poljskoga; narod taj je u svem nalik Moskvi itd.“ Slovenske je sviesti medju Česi i Poljaci u sliedećih dobah sve to više u praktičkom životu nestajalo te se je stegnula samo na znanstveno, historičko-filologičko polje.

b. Poljaci, Rusini i Rusi. Stare priče poljske pričaju o trećem bratu Čeha i Leha, naime o **Rusu**, koji da je sa svojim narodom naselio zemlju Rusku; stare pako priče ruske izvode najistočnije grane slovenske, Vjatiće i Radimiće, od Ljaha, t. j. Poljana; na Poljane Kujavske sječaju nas i Kijevski Poljani. I prem se je kašnje narod ruski, primiv byzantinsku kulturu, drugčije razvijao, nego li narod poljski, koji je kao i češki prionuo uz prosvjetu zapadnu: to si ostaše ipak oba susjedna naroda slovenska i nadalje u neprekidnom političkom i kulturnom doticaju, pa i bio taj doticaj kad što krvav i neprijateljski; jer je ne jedan put poljska vojska stajala kod Haliča, Vladimira, Kijeva i Moskve a vojska ruska kod Zavichosta, Lublina, Varšave i Krakova; u staroslovenskih

pako krajevih zatatranskih, štono ih ovlažuju Dnjepar i Visla, prolievala su ne jednom krv u strašnih bojevih bratskih djeca praotaca Leha i Rusa, Vjatka i Radima. A kao što su Poljaci dobro znali, da su zemlja ruska, taj drugi sviet, i narod ruski, koji je svojom množinom ravan (kao što piše Krakovski biskup Matouš okô 1150.) zviezdam na nebu, česti ukupnoga Slovenstva: tako su i Rusini smatrali Ljahe i zemlju njihovu za svoje srodnike.

Naravno je, da su bile sveze Poljaka i jugozapadnoga ogranka naroda ruskoga, Rusina (Malorusa i Bielorusa), uže nego li sa sjeveroiztočnim mu ogrankom u državi Moskovskoj (Velikorusi), i to uslied bližjega susjedstva; a osobito tiem, što su Rusini, kasnije postavši podanici države poljske, osjećali i praktički upliv naroda poljskoga. Viša prosvjeta poljsko-evropska bila je povodom, što su u Rusiji primane mnoge poljske ustanove u političkih uredbah, u zakonodavstvu, u družvenom životu (osobito kad se je njekadanje rusko boljarstvo pretvorilo u poljsko plemstvo) itd. što je poljski jezik, koji je imao bolju i veću književnost nego ruski, prihvaćen od Rusina zajèdno s protestantskim ili katoličkim vjeroizpovjedanjem, tako da je tečajem XVI. i XVII. vieka postao jezik poljski materinjskim jezikom svega plemstva ruskoga. Svećenstvo i plemstvo u ovih ruskih zemljah pisalo i govorilo je kasnije više poljskim nego ruskim jezikom; ovaj posljednji bude, prem nije nikad sasma iz javnoga života (u zakonih i listinah) i knjige izčeznuo, ograničen ponajviše na crkveno polje. Ovdje valja još spomenuti, da su granice medju narodom poljskim i ruskim ostale uviek one, kakove bijahu u IX. vieku, naime rieke San, Vepar i Bug.

Obratno ni jezik poljski nije se u starije doba mogao oteti jakomu uplivu, što ga je nanj ruština imala. Rusini, pišući poljski, i Poljaci (Orzęhowski, Rej, Szymonowicz, Stryjkowski itd.), živući medju Rusini (osobito u crvenoj Ruskoj), prenesoše iz bogatog izvora ruskoga mnogo rieči u poljski jezik. Mnogi su Poljaci bili vješti jeziku ruskomu, kojim je izključivo govorio prvi kralj poljski iz krvi litavske, Vladislav Jagajlo, neznajući ni latinski ni poljski. Kardinal Zbihnjev Oleśnicki omilio je Vitoldu osobito za to, što je znao čitati i pisati ruski; povjestnik Długoš učio je još pod starost svoju ruski, da uzmogne čitati Nestora, ruskoga ljetopisca. Isto tako učahu se ruski ljetopisci poljski Chwalczewski, Bielski, Stryjkowski i dr., da mogu rabiti kronike ruske.

Slovenska srodnost Poljaka i Rusina bijaše u Poljskoj i u Ruskoj dosta dobro poznata, a ona se je pokazivala u praktičkom životu i u poljskih saborih, gdje su govorili n. pr. kaštelan smolenski Meleško god. 1589. poljski i ruski, u književnosti (srav. kronike poljske i ruske; u drami Mart. Bielskoga *Sejm niewieści*, izd. 1595. govori Polyxena ruski) itd. Kallimach opisujuć Poljsku u svojem listu, pisanom papi Inocentu VIII. (god. 1490.) veli, da medju Dnjeprom, Dnjestrom, Odrom, baltičkim i crnim morem, stanuje narod jednoga plemena, Poljaci. Petar Skarga u svojem djelu *O rządzie i jedności kościoła bożego* (Krakov g. 1590.) zove narod ruski „braćom našom, združenom s nami susjedstvom, jezikom i jednom državom." Krist. Warszewicki *(De origine*

generis et nominis poloni dialogus 1590.) izvodi Poljake iz Novgoroda; jezik Novgorodjana da je najsličniji jeziku poljskomu, a Novgorodjani da su izrazom i licem nalik plemstvu mazovskomu.

Sviest o jednom slovenskom porjeklu nije kod Poljaka i Rusa ni onda izginula, kad su medju njima buknule nesretne vjerozakonske razmirice i borbe. Mnogi razboriti Poljaci osudjivali su postupak fanatičkoga kralja Sigmunda III., dobro predvidjajući pogubne posljedice nevaljale politike njegove, koja učini Poljsku, tada još najsilniju slov. državu, mrzkom ne samo Rusinom, nego i ostalim narodom slovenskim. „Koju korist imade kralj od svih onih nesgoda, što ih je zapodjeo s narodom ruskim?" pita Dobromilski starosta Herburt u svojih zapiscih o narodu ruskom (1613.). „Nas različitih slovenskih naroda imade osamnaest; svi ovi oslanjali su se na poljskoga kralja, da će ih osloboditi; svi su se nadali, da će ih narod poljski iztrgnuti iz težkoga jarma poganskoga; svi su bili pripravni u nuždi za kralja i narod poljski žrtvovati i život svoj. A sada, kad se je počela činiti krivica narodu ruskomu, oni su nam glavni neprijatelji. Sada vole sami pogibati u ratu, vole sami sažigati svoje žene i djecu svoju, kao što to učiniše u Smolensku, nego da se s nami, krvlju svojom, izmire. A koja je zapreka pomirenju sa Moskvom? jedino uvriedjena vjera ruska. A što je doprinielo, da bude Potocki poražen? Jedino mržnja ruskoga naroda prama narodu našemu." Ovako je sborio god. 1627. i knez Zbaraski na saboru poljskom.

Uvrede, nanešene ruskoj vjeri, dadu povod i kozačkim ustankom, a konačno i buni kozaka i ruskoga puka pod Chmelnickim. Ali i u ovih krvavih ratovih medju Ljachi i Rusini, u ovih burnih vremenih, gdje se nije moglo ni pomisliti na pomirenje obaju do smrti pobiesnjenih naroda, kada su puk i kozaci vikali svojim vodjam: „Vodi nas na Ljache, učini konac Ljachom", kada hetmani kozački u svojih proglasih zvaše Ljache „prirodjene glavne neprijatelje naroda ruskoga", kada se često doziva u pamet poljska poslovica: „Odkada je sviet svietom, nije Ljach Rusinu bratom" — ni u ono doba, velimo, nije još sasma utrnula slovenska sviest, pa doista od obiuh stranaka podvikivao je kao iz duše Rusin Lazar Baranović (u *Lutni Apollínovoj* god. 1671.):

„Pożal się boże nieszczęsnéj godziny,
Że się sarmackie z sobą tłukli syny,
Turczyn się cieszył, źe zsobą wadzili."

Mnogi su se zaista slagali s njegovim pozivom, da se oba naroda, „Rusin mężny i Lach potężny" okane medjusobnoga rata, te da zajedno navale na Turke i Tatare.

Isti Chmelnicki kaže u universalu, što ga je Biela Crkva (1678.) izdala, i kojim pozva narod ruski, da se listom digne na oružje proti Poljakom, on sám veli, da Poljaci polaze od nas „Sauromata i Rusa, pa da su s početka bili jedno samo sa samostalnom braćom Sauromati i Ru i", nu poslje da su se nesavjestno i uzalud digli kao Kain na Abela,

proti Sauromatom ili Rusom, vlastitoj od davna rodjenoj si braći."

Posljedice slovenske sviesti medju Poljaci i Rusini bijahu ponajviše unutarnje, književne i družtvene; kod Poljaka (i sdruženih š njimi Rusina) pako i Rusa u moskovskoj državi porodi slovenska sviest posljedice glavno političke naravi; a one su se ukazale u podpunoj snazi glavno onda, kad se je podala sgoda, da se obje susjedne države slovenske, naime poljsko-litavska i rusko-moskovska, spoje u jednu državu. Sviest se ova uzdržala i poslje, i to uzprkos svim groznim borbam, što no su radi prvenstva na sjeveru vodile obie države, i uzprkos onaj odanle razpirenoj ogorčenosti. U Poljskoj nisu nikada zaboravili rieči ljetopisca Bielskoga: „sama jedność mowy nas i Moskwę jawnie wydaje, żechmy z jednego naroda z sobą poszli, i przetož spólnego musim być ojca dzieci." Da se nisu obie države mirnim načinom već prije sdružile, uzrokom je tomu težka kletva naroda slovenskoga, razlika naime u vieri; ruski bo car nije se mogao pokatoličiti, ako se nije polag tadašnjega mnienja htjeo iznevjeriti svomu narodu, a poljski kralj nije iz istoga razloga mogao primiti vjere pravoslavne.

Poslje kako su izumrli Jagajlovci u Poljskoj, podala se Ivanu Groznomu dva puta sgoda (1573., 1575.), da zasjedne poljski priestol, o čiem se dugo priegovaralo; ali najveća zapreka tomu bijaše razlika vjeroizpoviedanja. Da se obie države spoje, želili su osobito Litvini i Rusini, većinom pravoslavni; Rusini i radi „srodnosti jezika i običaja." Nu i u Poljskoj preporučali su kandidaturu Ivana Groznoga, jer da nitko nemože biti prikladnijim od njega kraljem poljskim, pošto da će biti onda mir medju obiema državama, te da će one tada zajednički raditi (tako se razlaže u poljskom spisu „Sententia cuiusdam de electione regis Polonorum 1573.). Isti primas Uchański, nadbiskup u Gnjezdu, savjetovao je Ivanu, neka u listovih, što ih šalje u Poljsku, očituje, „da nije krivovjerac, nego kršćanin, kršćen u ime presv. trojstva, te da Poljakom i Rusom, koji jesu jednoga plemena slovenskoga, valja kano braći imati i jednoga vladaoca" *).

Poslje smrti kralja Stjepana Bathorya (god. 1586.) bijaše razlika vjerozakona opet zapriekom, što nije Feodor Ivanović zasjeo prestol poljski. Osobito Litvani nastojahu ob izboru Feodora, dokazivajuć kako bi koristno bilo, da se sdruže obie susjedne države „jednoga jezika i naroda slovenskoga." A kad su već dvie protivne stranke bile izabrale Maximilijana austrijskoga i Sigmunda Švedskoga još je litvansko

*) Radi predstojećega sdruženja Poljske, Litve i Moskve u jednu državu nastade u Europi za onda velik strah. U izvješću jednoga od francezskih poslanika u Poljskoj (1572.) stoje ove rieči: „Samo Bogu ima se zahvaliti, što moskovski car nije zavladao Poljskom. Niemci bi bez dovoljne obrane prvi pali kao žrtva njegove podvostručene snage, a kolika bi odavle nastala groza za ostalo kršćanstvo!"

plemstvo nastojalo okô izbora Feodora za kralja, ili barem okô združenja Litve, ruskih zemlja, Podlešja i Mazovije s moskovskom državom, nehoteći Niemca imati na priestolju, jer — kao što su medj ostalim kazali Krištof Radziwiłł, vojvoda Vilnanski, i Ivan Hlebović, vojvoda Trocki, moskovskim poslanikom — da „njemački jezik nemisli ništa dobra po jezik slovenski."

Kad je poslje Feodora zasjeo na moskovski priestol Boris Godunov, nastojahu opet ob užem savezu obiju država (1600.), a medju uvjeti viečnoga mira i saveza, što ih predloži poljski poslanik, litavski kancelar Ivan Sapieha, bijaše prvi, da imadu oba vladaoca, kao i svekoliko stanovništvo u Poljskoj, Litvi i Moskvi, živjeti „u vjekovitoj nerazlučnoj ljubavi bratskoj kao ljudi jedne vjere kršćanske, jednoga jezika i naroda slovenskoga;" ostali uvjeti govorahu ob uzajamnom nasljedstvu obaju vladalaca kao i o spojenju obiju država u jednu.

Početkom XVII. vieka činilo se opet, da će se moskovska država sjediniti s Poljsko-litvanskom, bud neposredno, ili bar da će na moskovski priestol zasjesti kraljević Vladislav, koji bi bio imao tada primiti vjeru pravoslavnu. Veliku korist, koja bi sliedila iz takova spojenja Poljske s Moskvom, ocienio je sam hetman Żółkievski (1611.), dokazivajući kralju, kako bi kraljević Vladislav da postane carem ruskim lahko mogao kašnje biti izabran za poljskoga kralja „gdyż żaden z competitorów nie mógłby pokazać takich Rzeczypospolitéj commoda, jakie by byli złączenia naszéj Rzeczypospolitéj z państwem Moskiewskim." Na ove koristi pokazuje i poljski bojnik Marchocki (1606—1612.); Palczowski (1609., koji je bio u moskovskoj državi tja onkraj Volge) predlaže, kako bi mogla ta država posredstvom Poljske postati državom evropejskom: glavnijim bi se naime gradovom imala podieliti prava, koja imadu gradovi pruski ili državni gradovi u Njemačkoj, moskovske bi zemlje valjalo naseliti narodom iz Poljske, a ondješnjemu narodu ruskomu trebalo bi podieliti ista prava i slobode, koje uživaju u Poljskoj. Da taj savez nije oživotvoren, tomu valja tražiti glavni razlog opet u razlici vjerozakona. Nu slovenska sviest medju Poljaci i Rusi nije ni onda sasma izčeznula, kad su strašni dogadjaji uzburkali državu Moskovsku, te kad su čete poljskoga plemstva, podupirajuće ruske samozvance, a napokon i ista Poljska udarila na Rusku, da osvoje moskovski priestol, navaljujuć na narod ruski neizmierne nevolje; jer kad su obje razjarene države na Poljanovcih kod Vjaźme (1634.) sklapale konačni mir, tu su opet navedeni oni isti uvjeti, koji su bili stavljeni i za Borisa Godunova, a medju njimi prvi je bio uviet „da valja živiti u vjekovitoj ljubavi, kao ljudi jedne vjere kršćanske, jednoga jezika i naroda slovenskoga."

Slovensku je sviest najsjajnije zasvjedočio pravoslavni poljskoruski plemić Adam Kysel, kada se je god. 1646. dogovarao s ruskim carem Alexejem o savezu izmedju Poljske i moskovske Rusije proti krimskim Tatarom, On je biranim govorom hvalio veliku dobu vjekovitoga saveza medju obima moćnima susjednima državama, koje je, „kano dva cedra libanska, iz jednoga korjena stvorila desnica svevladajućega gospodina iz

jedinstvene krvi slovenske i iz jedinstvenoga jezika naroda slovenskoga, kano što o tom svjedoče izvori, osobito pako jezik sam, koji je obima državama kao jedinstvenomu narodu zajednički i nepromjenljiv." Kysel, govoreći dalje o povjesti naroda slovenskih, razdieli ju u tri dobe, naime „u dobu sretnu, gdje su Sloveni, sjedinivši sile svoje, bili na glasu po svem svietu — sam bo Rim, stari i novi, svjedoči o slovenskoj hrabrosti; u dobu nesretnu, u dobu naime zlokobnih razdora, gdje su Sloveni, razdruživši se, uzajamnim zatiranjem i prolićem krvi bratsku ljubav razkinuli, te tako priliku dali, da mnogimi predjeli našimi zavladaše narodi tudji, pače i poganski; napokon pako nastade, (veli Kysel) treće doba, doba vjekovitoga saveza bratske ljubavi, povratak u prvobitno stanje. u stanje jednoga roda i prijateljske ljubavi."

Ali ove rieči ostaše za onda samo glas vapijućega u pustinji, i neimadoše nikakovih praktičkih posljedica. Nu i u vrieme strahovitih ratova, porodivših se iza Kyselova poslanstva medju Poljskom i moskovskom Ruskom radi ustanka pod Chmelnickim, opet se pojavi misao, da se car Alexej izabere poljskim kraljem; ona ostade ipak neizvedena radi razlike u vjerozakonu. Poljski kralj Ivan Kazimir kaže u universalu god. 1658., kojim uriče sabor da vieća o spojenju Poljske s moskovskom Ruskom, da će se na tom saboru „s vladaocem i susjednim narodom ruskim, koji je s nami jedne te iste krvi i poriekla slovenskoga a vjerozakonom se i običaji malo razlikuje, utanačiti stalan mir i čvrsto sjedinjenje na trepet susjedom, nenavistnikom svemu imenu slovenskomu." Tako nepodje za rukom izabrati carevića Feodora i cara Alexeja za kralja poljskoga (1673.), vjerozakon bijaše opet zapriekom, što se nisu spojila oba „jezikom, običaji i uredbami srodna a vjerozakonom samo malo različita naroda."

Ali i jezik i književnost poljska djelovaše ipak znatno na rusku književnost u državi moskovskoj; posredovanjem Poljaka upoznaše se Rusi od polovice XVII. vieka sa zapadoevropejskimi pripovjedkami, osobito pako s romanom o vitezih; u Poljskoj kupovahu Rusi poljske i latinske knjige, koje su zatim prevadjali na jezik ruski (n. pr. kroniku Stryjkowskoga).

Poljski jezik poznavali su i u samom carskom dvoru moskovskom; car Feodor (pitomac Sime Potockoga) i carica Sofija govorahu poljski. Lazar Baranović, posvećujuć (1672.) svoja djela, *život sv. otaca* careviću Feodoru, a *duhovne strune* careviću Ivanu, veli: da ih izdaje jezikom poljskim, jer ih je pisao u doba, kad su Poljaci zamislili pozvati na poljski prestol Feodora, da tako učvrste savez mirnoga sdruženja. On je znao, da i Feodor i Ivan štuju ruski i polski jezik. Poljskí upliv na duševnom polju sasma oslabi u Velikoj Ruskoj, kad je Petar Veliki, nastojeć svoju državu približiti ostaloj Europi, neposredno posegao na same izvore zapado-evropejske posvjete, naime na izvore njemačke, holandezke i englezke. Potonji dogadjaji XVIII. vieka tako razdvojiše oba naroda, poljski i ruski, da su proizveli medju njima razmirice, koje do danas traju.

Ob uzajamnih odnošajih jugo-zapadne grane ruskoga naroda, o Rusinih naime i njihovoj braći u moskovskoj državi, nećemo ovdje obširnije govoriti. Zajedničko jim poriekło rusko, pravoslavna vjera, jezik, pismo, prosvjeta itd. vezali su od davna narod ruski u velikoj, maloj i bieloj Ruskoj što užom svezom, prem su se Rusini uslied raznih uzroka i okolnosti u političkom i socijalnom životu drugčije razvijali, nego li ruski narod u državi moskovskoj. Jezikom ruskim, i to sad litavsko-ruskim, sad moskovsko-ruskim, razpravljali su se poslovi medju Poljskom, Litvom i Moskvom; iz Poljske su ruski plemići često pošiljani u Rusiju; učeni Rusini, upoznav se evropejskom prosvjetom poljskom, prenieli su — u prijašnje doba — njezine klice u Moskvu (Slavinecki, Simeon Polocki). Napokon su gotovo svi Rusini i državno sdruženi sa svojom veliko-ruskom braćom. Najprije bijahu velikoj Ruskoj pridruženi zadnjeparski Malorusi (1654., 1667.), a hetman Mazepa obveza se, da će svom silom nastojati, „kako da spoji i nerazlučno sjedini oba ruska naroda" (1637). Kod diobe Poljske pripadoše Ruskoj i ostali Malorusi (osim galičkih i ugarskih) i Bielorusi.

c. Česi i Rusi. Uzajamni odnošaji medju slovenskimi narodi, koji su zemljopisnim položajem znatno jedan od drugoga udaljeni, nisu da kako mogli biti takvi, kao što u slovenskih naroda susjednih, te su se stezali glavno na teoretičko priznavanje zajedničkoga porjekla Takovi bijahu odnošaji medju Českom i ruskim narodom.

Česi su uviek znali, da u prostranoj Ruskoj, u poljsko-litavskoj i u moskovskoj, stanuje narod im srodan, koji govori jezikom slovenskim (srav. Blahoslava, Benešovskoga, zatim opis zemlje Ruske i kroniku moskovsku od Hosiusa, kosmografiju Münsterovu od braće z Puchova i dr.); pače god. 1615. utvrdio je ustmeno i pismeno pražki professor Matija Sudetin, da Česi polaze od Rusa (ex Russia seu Roxolania); čim je on razljutio svoje drugove tvrdeće, da Česi polaze iz Hrvatske. Nik. Troila uze ustmeno i pismeno (Anti-Roxolania 1616.) pobijati mnienje Sudetinovo, kao da Česi polaze od barbara Scytha, Roxolona. Uz Troila pristane i sveučilište..

Ime „Rusin, ruski" značilo je Čehom takodjer sljedbenike pravoslavne vjere u obće, kao što na pr. Dalemil kaže o sv. Metodu, „že Rusin bieše, mši svú slovensky slúžieše;" a u zapisku, nalazećem se na svršetku tako zvanoga remeškoga evangelija (od g. 1395.) zove se pravoslavna vjera „ruskom vjerom", a slovensko pismo „pismom ruskim." *)

Česi su inače dosta malo neposredno obćili sa Rusi; pojedini od njih pohadjali su do duše zemlje ruske, kano Hieronim Pražki, koji je prilikom svoga putovanja na iztok god. 1413. došao tja do Pleskova i Vitebska, gdje se je vrlo prijazno ponašao prama pravoslavnomu vjeroizpoviedanju. Na dalje njeki plemić moravski dodje god. 1447. sa 600 konjanika u pomoć novgorodskomu knezu Jurju proti njemačkim

---

*) Poljak Mat. iz Mjehova veli opet u opisu Sarmacie (1517.) „da u crkvah Rusina slave, čitaju i pjevaju službu božju jezikom Srbalja, koji je slovenski."

vitezom; češki brat Rokyta bio je s poljskim poslanstvom u Moskvi (g. 1570.) gdje je nastojao predobiti cara Ivana za svoje vjeroizpoviedanje; jezuita Tanner došao je takodjer (1678.) s poljskim poslanstvom u Moskvu, gdje je češkim jezikom govorio s tamošnjimi ljudmi, sravnivajuć kad što pojedine ruske rieči s češkimi. Česke čete dolažahu ne samo u Poljsku, nego i u zemlje ruske, gdje su se i kozačke i moskovske vojske upoznale sa staročeskim načinom dizati vozne ograde (vozové hradby) i priredjivati tabore.

Obratno dolažahu u Česku Rusini, koji su bili Čehom bliže nego moskovski Rusi to zemljopisnim položajem (god. 1253. došle ruske čete galičkoga kneza Danila pod Opavu, pomagajuće Ugrom), to kano podanici prijateljske države poljske. U husitskom ratu nalazilo se mnogo i ruskih ratnika, da srodnim Čehom pomažu proti Niemcem; u bitci kod Ušća vojevahu Poljaci i Rusini uz Čehe, naime Koribut, Friderik ruski itd. Kod Rusina (koji su takodjer primali pričest pod prilikom kruha i vina), osobito u vojvodini Ruskoj (u Galiciji) nalažahu Česi dosta veliku prijazan; kralj je Vladislav uzalud pozivao Poljake i Rusine u rat proti Čehom, premda jim obećavao sve zemaljske i nebeske polakšice.

Jezik je češki zaista silno djelovao na jezik ruski koji se je rabio u kneževskih i kraljevskih pisarnah. Jezik u listinah i zakonicih ruskih u XV. i XVI. vieku sieća nas u mnogom na upliv jezika českoga, koji je bio poznat, kako već spomenusmo, ne samo u Krakovu, nego i u Vilni. U zanimivom predgovoru k crveno-ruskom prevodu *Vislickoga Statuta*, što ga je za vlade Vladislava Varnanskoga (god. 1444.) učinio Vańka Kerdejević, kastelan chelmski, jedan od savjetnika kralja Vladislava Jagajla, kaže se medju inim, da „Čechove sut ludi na zapade słonca na horach, a ludi dovcepny, malo ot ruskoho jazyk ottarhneny; a Ruś jest ludi bliski riči svy jazyka česka.“ U Pragu „u slavnom velikom starom meste Pražskom“ izdavao je g. 1517.—1519. dr. Skorina iz Polockoga jedan dio biblije jezikom tako zvanim bieloruskim, obilno prepletenim jezikom češkim, a pismom slovenskim.

Veličanstveni stas Petra Velikoga osieti se i u Českoj. Putujuć god. 1698. Petar iz Saske (gdje ga, „rusovskoho khčźora“, pozdravi 1697. lužički Srbin Mihajlo Frencel) u Beč kroz Prag, izjavi kod svečanoga objeda plemstvu českomu svoje veselje, što može š njim govoriti slovenski. Kad je car za oživotvorenje svojih osnova trebao raznih činovnika, pozva u Rusku pisare iz Česke, Slezke i Moravske, koji su se laglje mogli naučiti ruski, a tražio je i ljudi u Pragu, koji bi pomoćju Rusa mogli prevoditi knjige na ruski jezik. U odnošajih Petra prama Českoj imade stranom i političkih motiva. Bečki su državnici u sjednici (1717.), u kojoj se viećalo o tom, imade li se carević Alexej predati Petru Velikomu, u obzir uzeli i tu okolnost, da bi mogao Petar, ako mu se odbije zahtjev, s vojskom provaliti iz Poljske u Slezku, a od ovuda u Česku, gdje bi mu se nezadovoljan puk lahko predao.

d. Česi, Poljaci i Jugosloveni. Kao što se slovenska sviest medju Česi i Rusi pojavljala samo na teoretičkom polju, tako se ona predstavljala *i medju sjever*ozapadnimi plemeni, češkim i poljskim, i medju Jugosloveni,

koji su od pradavna, osobito pako navalom Magjara, podpunoma razdruženi od sjeverne si braće.

Kao što češki i poljski ljetopisci preokrenuv zgode izvode svoje praotce i narode, Čehe i Lehe, iz južne Hrvatske: tako opet jugoslovenski ljetopisci izvode, što je vjerovatnije, Srbe i Hrvatc iz sjevernih, zatatranskih krajeva (iz Biele Hrvatske i Srbske Konstantina Porfirogenite), iz krajeva onda „njemačkih, poljskih i českih", te ih zovu kadšto i Gote, o kojih mnijn da su slovenskoga plemena, pa da ovi, došav na jug, nadjoše ovdje u Dalmaciji i Iliriku prastanovnike Hrvate, s kojimi da se pomješaše, te postaše jednim narodom, srodnim u životu, običajih i jednoga jezika (Dukljanski ljetopisac i archidiakon spljetski Toma). Chalkokondylas veli o Srbih (Tribalih), da su izašli iz sjevernih, ruskih krajeva, premda o tom nije siguran. Vrančić pako u predgovoru k svomu riečniku veli, da su Hrvati i Srbi došli iz zemlje Poljske preko Tatra u Panoniju, te se naselili u Dalmaciji od Istre do Macedonije, od mora tja do Drave. Poljak Gregor iz Sanoka († 1479. kao nadbiskup lavovski), koji je pratio Vladislava Varnanskoga po Srbskoj i Bugarskoj, mniję, da Jugosloveni dolaze od Veneta, koji stanovahu u Sarmaciji, kasnije u Daciji, Moesiji, Dalmaciji i Iliriji, mnienje ovo da potvrdjuje i jezik, koji je kod svih stanovnika velike ove zemlje jednak.

Česi a kasnije i Poljaci bolje upoznaše se sa Jugosloveni, kad Karlo IV. god. 1347. u Pragu osnova samostan „na Slovanech", te u nj pozva redovnike iz Hrvatske i Bosne, koji su bili obreda slovenskoga, a obavljali službu božju u jeziku slovenskom, „na čast i uspomenu sv. Hieronima, prevodilca biblije na jezik latinski i slovenski, od kojega dolazi i jezik slovenski u kraljevini Českoj; s toga da bude sv. Jerolim proslavljen u Českoj kano kod svoga naroda." Zadaća ovomu samostanu bijaše prokrčiti put sjedinjenju crkve iztočne i zapadne; a kad je moćni srbski Stjepan Dušan voljan bio primiti ovo sjedinjenje, nastojaše češki kralj Karlo u toj nakani utvrditi ga izjavljujuć veliku radost još i radi toga što je objema zajednički „uzvišeni i plemeniti jezik slovenski" (1355.). Samostana „na Slovanech" i slovenske službe božje nestade u husitskih ratovih.

Po primjeru Karla osnovaše i kralj poljski Vladislav i njegova žena Jadviga slovenski samostan na Kleparzi u Krakovu, pozvav u nj slovenske redovnike iz Praga (1390); služba božja obavljala se je ovdje u slovenskom jeziku još u drugoj polovici XV. vieka, pa već na svršetku istoga vieka (1490.) naštampane su u Krakovu slovenskim pismom i jezikom *osmoglasnik* i *časoslovac* trudom Svajpolta Fiola.

Nu doticaj taj Čeha i Poljaka sa Jugosloveni bijaše inače omedjašen samo na pojedince. Nećemo da ovdje spominjemo, kako se za Přemisla Otokara II. i za Sigmunda sukobiše ugarske, srbske i bugarske vojske sa vojskom českom; kako su češke čete pod Jeníkom z Meškova god. 1443. pošle tja do Bugarske te kako su se takove čete g. 1448. borile i na nesretnom Kosovu polju, onda polske čete kod Varne 1444. itd. U životopisu srbskoga despota Stjepana (u vrieme husitskih borba) pripovieda se, da je u Pragu niknulo „krivovjerstvo Husovo, koje da u

mnogom dolikuje pravoslavju", da je Hus pohodio Jeruzolim, Sinai itd. Na saboru basilejskom prozvali se Čeh Prokop Veliki i Dubrovčanin Stojković, dominikanac, u vatrenih prepirkah „zemljaci po jeziku i narodu."

Već prije spomenusmo književne radnje Blahoslava, Benešovskoga, Loderekera i dr., iz kojih se vidi, da su ti pisci poznavali jezik Jugoslovena. Václav Vratislav zabilježi o Bugarih, kojih je zemljom proputovao, da „govore jezikom slovenskim, tako da se i mi Česi možemo š njimi razgovarati" (1599.). Obratno i Jugosloveni poznavahu jezik českí; tako se na pr. u Budinićevu djelu *Summa nauka hristianskoga* (prev. iz lat. Canisia, 1583.) jasno vidi upliv češtine; Budinić poznaje i česka slova *č*, *ž*. Još u drugoj polovici XVII. vieka zahtjevane su i pošiljane katoličke bogoslužne knjige česke, ponajviše od družtva sv. Većeslava, u jugoslovenske zemlje, naime u Slavoniju, u Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu, pače i u Srbsku i Bugarsku, „gdje se služe českim, ili drugim, ne jako različitim jezikom", kao što veli pražki nadbiskup Valdštein g. 1692.

Od Poljaka boravljaše Stryjkovski medju Jugosloveni u Carigradu, gdje je čuo junačke pjesme, pjevane uz „srbske gusle jezikom turskim i slovenskim;" a na drugom mjestu opominje Poljake (1575.), da se čuvaju Turčina da neupadnu u njegovo robstvo, kao što padoše nesretni Jugosloveni, nad kojimi plače s Jeremijom:

„Dziedzictwa cudzoziemcom nasze się dostaly,
Srogie ręce sierotom chleb własny pobrały,
Wodę śmy własną swoję za pieniądze pili,
Drwa śmy sobie u pogan w niewoli kupili,
Nad szyją nam okrutni katowie stojeli,
Spracowanym od pracy wytchnąć dać niechcieli."

Jan Krasiński (u spisu Poljske, g. 1574.) izbrojiv sve narode, koji rabe slovenski jezik sa malimi tek razlikami dialektâ spominje, da su Turci vješti slovenskomu jeziku, te da ga na carigradskom dvoru rado čuju; što da dolazi odtuda, jer je turski sultan osvojio njekoje zemlje slovenske; mnogi Sloveni, primiv muhamedansku vjeru, da služe u vojsci turskoj. Srbin Mihajlo Konstantinović iz Ostrovice, došav poslje raznih sgoda u Poljsku, napisao je ovdje svršetkom XV. vieka poljskim jezikom zanimive *pamiętnike Jańczara.* Ovo djelo bilo je poslje i na jezik česki prevedeno*).

I od Poljaka nadahu se Jugosloveni oslobodjenju izpod turskoga jarma, kao što navodi već spomenuti Herburt. Gundulić viče kralju Sigmundu III. „da otomanska težka sablja pod tviem britkim mačem puče;" on hvali kraljevića Vladislava, što je medju Dnjestrom i Dunavom napao, stisnuo, slomio i smrvio ognjevitoga zmaja ljutoga; njegov glas da svi narodi slušaju. Križanić preporuča takodjer caru Alexeju savez s Poljskom proti Tatarom i Turkom, da tako oslobodi Jugoslovene.

*) Objelodani ga u srbskom prievodu dr. J. Šafařik u Biogradu 1865.

Nu Poljska je već davno bila zaboravila slovensku svoju zadaću, koju joj, rekli bismo, i sama narav odredila. Mjesto da bude sredotočjem i zaštitom Slovenom, čemu bje u husitskom ratu tako liepa klica položena, pošalje svoje krvoločne Lisovčike na „krivovjerne" Čehe, proti „schismatičkoj" pako Ruskoj moskovskoj odpremi u pomoć samozvancem čete svoga razuzdanoga plemstva, te okruni napokon svoju državničku mudrost krvavimi bojevi, što no jih vodila proti vlastitomu narodu ruskomu, hoteć ga svom silom pretvoriti u uniate, katolike — i to sve za volju najvećim neprijateljem Poljske i cieloga Slovenstva: jezuitom naime i njihovim prijateljem *).

Mjesto padajuće Poljske stupa na pozorište druga moćna slovenska država — Ruska.

e. Rusi i Jugosloveni. Odnošaji medju narodom ruskim i Jugosloveni dolikuju u mnogom odnošajem medju Poljskom i Českom. Medju Jugosloveni, navlaš pravoslavnimi, i Rusi obstojaše već odavna najuži savez, i to ne samo na književnom, nego često i na političkom polju.

Njeka plemena, poslje ruskimi zvana, izvodiše svoje porjeklo od Dunava, „gdje je sada ugarska zemlja i Bugarska" (Poljani, Drevljani, Dregovići, Slovjeni, Sjeverani). Obratno pošlo je od ovih Slovena kasnije opet mnogo plemena na jug onkraj Dunava, gdje se takodjer ukazuju Slovjeni, Dragovići, Sjeverani, kasnije Hrvati, Srbi i dr. A premda ovaj savez nemogaše biti neposredan i za to što se mnogi aziatski barbari urinuše medju Ruse i Jugoslovene (Bugari, Kozari, Magjari, Pečenjezi, Polovci, Tatari), kao i porad množećih se Rumunja: to ipak ostadoše uzajemni odnošaji medju južnimi Sloveni i Rusi vrlo prijateljski.

Od Jugoslovena, a poimence od Bugara, primiše Rusi sa pravoslavnom vjerom i znameniti simbol crkvenoga i narodnoga jedinstva, jezik naime „slovjenski" i pismo „slovjensko." Ovim jezikom „slovjenskim", što ga Nestor, zaveden njegovom sličnosti s ruskim, smatraše jednak ruskomu (slovenskij jazik i ruskij jedin jest), obdržavana je služba božja u Ruskoj, Bugarskoj i Srbskoj; ovim jezikom slovenskim pisane su knjige i u jugoslovenskih zemljah (da kako s primjesom ovdje ruskih, ondje bugarskih i srbskih življa), i to sve dotlje, dok se nisu domaća narečja razvila u saveršene književne jezike; ovaj je jezik još i danas crkvenim jezikom kod Rusa i Jugoslovena. Slovenski su rukopisi, napisani u Bugarskoj i Srbskoj, donešeni u Rusku i ondje prepisavani i rabljeni; mnogi su Jugosloveni u Rusiji dostigli svećeničke časti, zasjeli biskupske stolice ruske; metropilita Kyprian 1376.—1406. bijaše Srbin, a Gregor Camblak 1415.—1419. Bugarin. Iz Ruske dobivahu Jugosloveni, stenjući u turskom jarmu, crkvene knjige na svoju veliku sreću.

Nu ovaj se upliv crkvenoga jezika rusko-slovenskoga nije protezao samo na pravoslavne Jugoslovene, naime Srbe i Bugare, nego i na katoličke

---

*) Savezu Poljske s rimsko-njemačkim carem god. 1683. opirahu se mnogi u posebnih brošurah spominjuć, da nisu Poljaci nikad htjeli imati kralj eva iz kuće austrijske, te da sada hoće pomoći da utvrde gospodstvo nad „braćom u Ugarskoj, Moravskoj, Českoj i Hrvatskoj."

Hrvate (u Dalmaciji), koji već od davna obavljahu službu božju slovenskim, glagolicom pisanim jezikom. Kad su se u prvoj polovici XVII. vieka trudom Levakovićevim popravljale slovenske knjige glagoljske, tu imadjaše na „izpravljeni" ovdje jezik velik, pače odlučan upliv onaj jezik, što ga rabljahu rusinski uniati u crkvi, i koji bje smatran jedino pravim i prvobitnim jezikom „slovjenskim." Uplivu tomu nalazimo ponješto već traga u misalu Levakovićevom, izdanom god. 1631. a osobito u *brcviaru* i *misalu* od god. 1648. (a kasnie opet god.. 1688. i 1706. trudom Pastrićevim), kojih oba morade Levaković prirediti na izrični nalog papinske stolice pod nadzorom Trleckoga, ruskoga uniatskoga biskupa u Chelmu. Kad su se jedan viek kasnije u Dalmaciji izpravljale ove knjige, povjeri nadbiskup Zmajević ovaj posao svećeniku Karamanu, (potonjemu nadbiskupu zadarskomu), koji je živio u svojoj mladosti njeko vrieme u Petrogradu. Karaman je uveo u te knjige i ruski naglas. Njegov su misal (god. 1741.) pregledali i preporučili četiri rusinska, takodjer uniatska svećenika. Tim načinom postade jezik, što ga je rabila crkva ruska, unijatska i pravoslavna, crkvenim jezikom kod Jugoslovena, obavljajućih službu božju u slovenskom jeziku, bili oni katolici ili uniati. Tim se izpuni želja Karamanova *(Considerazioni 1753.)*, da kod svih Slovena, obavljajućih službu božju slovenskim jezikom, bude jedan jezik.

Inače bijahu si Rusi i Jugosloveni uviek sviestni, da su članovi naroda slovenskoga (sravni gore Bohorića, Vrančića, Križanića, Gradića i dr.). Simeon iz Suzdala, koji je pratio ruskoga metropolitu Izidora u Fiorencu, kaže u svom putopisu (1437.) o Hrvatih, da je kod njih „jezik ruski, a vjera latinska", a sravnivajuć narječja, koja je bio čuo u sjevernoj i južnoj Njemačkoj, kaže, da se razlikuju „jako Rus' s Serby." Praktičku stranku uzajamnosti medju Rusi i Jugosloveni zasvjedočuje i Sigmund barun Herberstein, rodjen Kranjac iz Vipave, (koji je bio dva puta u Moskvi, g. 1517., 1526, u diplomatičkom poslu), kažuči u svojem opisu ruske države, da mu je poznavanje slovinskoga jezika, što ga je u svojoj mladosti bio naučio, prem mu se znanci podsmijavaše, vrlo koristilo u Ruskoj državi; jezik slovenski da je s ruskim i moskovskim jedan te isti. Drugi Kranjac, Valvasor (1689.) kaže, da je ruski jezik slovinskomu (kranjskomu) vrlo sličan, gotovo š njim jednak.

Glasoviti Rusin Meletij Smotrycký (u *Apologiji peregrinatiey do krajów wschodnich* 1628) opisavši svoje putovanje po svetoj zemlji, veli: „I prinašao sam na tom mjestu našega spasenja i na drugih mjestih nekrvnu žrtvu jezikom slovenskim, prem sam mogao žrtvovati jezikom ondje običnim, grčkim, i to zato, što sam za tebe, najmiliji mi narode ruski i za sve narode, koji jezikom slovenskim hvale, slave i diče stvoritelja svoga, iz vlastitoga nagona žrtvovao žrtvu, snimajuću s nas griehe naše;" on želi na dalje: „da bi svikolici narodi slovenski živili u crkvenom jedinstvu, te jednim srcem hvalili i slavili ime otca, sina i duha svetoga." Smotryckoga gramatika crkvenoga jezika slovenskoga (1619, u kojoj osobito preporučuje nauku ovoga svoj kolikoj grčko-ruskoj crkvi prirodjenoga jezika) razširila se iz poljsko-

litvanske Ruske ne samo po Moskviji, nego i po jugoslovenskih zemljah, imenito kod pravoslavnih Srba (izdana po nalogu dolnjo-karlovačkoga mitropolite Pavla Nenadovića u Rimniku god. 1755.) i katoličkih Hrvata glagoljaša (na latinski jezik prevede ju Sović, † 1774.). Od Rusa primili su napokon Srbi i Bugari pismo gradjansko; jezik ruski imao je u obće veliki upliv na jezik obiju ovih naroda jugoslovenskih.

Nego uzajemnost medju Rusi i Jugosloveni nije se stezavala jedino na teoretičko poznavanje zajedničkoga jim porjekla, na polje duševno i literarno, već se ona pojavila i na polju političkom.

Pošto su Turci oborili države Srbsku i Bugarsku kao i kraljestvo bosansko, gledahu ti podjarmljeni Jugosloveni na susjednoga kralja ugarskoga kao na svoga budućega osloboditelja; na kralja, koji se nazivaše ne samo kraljem hrvatskim, slavonskim i dalmatinskim, nego i kraljem bosanskim (od g. 1138.), srbskim (1202.), bugarskim (1270.), kumanskim t. j. rumunjskim (1235.) te koji su to pravo ugarske krune ne jedan put nastojali u život privesti. Ta nada u oslobodjenje od jarma turskoga još se povećala, kad je kruna ugarska prenešena na careve njemačke i kraljeve česke, pa su ju (krunu) branili od tada ne samo Hrvati i Ugri nego i Česi i Niemci. U turskih bojevih znatno su pomagali jugoslovenski uskoci carskoj vojsci, pa je ona veseljem bila primana u Bosnoj, Srbiji i Bugarskoj, kad se je koncem 17. stoljeća napokon pružila caru prilika, da ofensivno postupa proti Turskoj. Množina Srbalja i Hrvata nastanila se tada u Ugarskoj nadajuć se, da će se za koje vrieme vratiti u oslobodjenu svoju domovinu, pa budu podanici kršćanskoga „bečkoga cesara."

Rimsko-njemački carevi gospodujući i onako mnogobrojnim narodom slovenskim u Českoj, Ugarskoj i Hrvatskoj, mogahu pomoćju tih svojih Slovena tim lašnje zavladati ostalimi Sloveni, na što je već i Čeh Benešovský ukazivao (1577.). Kao što su oni vladaoci njekada gospodu česku u Poljsku pošiljali, tako su i Jugoslovene upotrebljavali za svoja u Carigradu poslanstva, gdje je na dvoru sultanovu vrlo dobro znan bio jezik hrvatski (u njem izdaše sultani mnogo listina); i tako je g. 1530. Hrvat Jurišić hrvatskim jezikom govorio pred sultanom, kad je pratio onamo carskoga poslanika Josipa Lamberga, Kranjca, pošto turski tumači nebijahu vješti njegovomu slovenskomu narječju. Jošte na koncu XVIII. stoljeća (g. 1783.) pozva srbski pjesnik Obradović cara Josipa II., da oslobodi Srbiju, Bugarsku i Grčku; pa slavi to oslobodjenje po Josipu, „mile Srbije milim gospodarom."

Nu to oslobodjenje nije izvedeno; ostaše bo Bosna, Bugarska i Srbija i Hercegovina u vlasti turskoj. Južni Sloveni, a napose pravoslavni uzeše se odvraćati od careva njemačkih i kraljeva ugarskih, o kojih se vidjelo, da nisu dovoljno snažni te bi mogli riešit cielo jugoslovenstvo turskoga jarma a to tim manje, što su carevi njemački prije svega dužni bili skrbiti se i baviti njemačkimi poslovi. K tomu uzeše turski Jugosloveni s nepovjerenjem gledati na odnošaje svoje pravoslavne braće, nastanjene u Ugarskoj, gdje su pravoslavnoj vjeri uzprkos podieljenim povlasticam kojekakve zaprieke stavljali. Sgadjalo se kod

južnih Slovena nješto slična onomu, što se godilo Rusinom u Poljskoj: ugnjetavanje pravoslavja i kod Rusina i Srba odvrati oba naroda jednoga od Poljske, drugoga od Ugarske. Ozbiljnu opomenu sadržavajuće rieči poljskoga plemića Herburta, što no jih je bio izrekao s obzirom na odnošaje Poljske k narodu ruskomu, mogle bi se uporaviti i na odnošaje „cesara bečkih" i kraljeva ugarskih prama pravoslavnim Jugoslovenom. Rusini obratiše svoj pogled k Moskovitjanom Rusom, a tako učiniše i Jugosloveni.

Carevi ruski, jedini vladaoci vjere pravoslavne, stekoše savladav muhamedanske kane, kazanskoga, astrahanskoga i sibirskoga veliku važnost u obće, a napose kod pravoslavnih Jugoslovena. Riešiv se na istočnoj strani nemirnih susjeda, mogahu oni sada to jačom snagom obratit se proti ostankom muhamedanskoga gospodstva u Evropi, naime proti Turskoj i njenim područnikom, razbojničkim Tatarom krimskim. I tu se stjecahu interesi tako Ruske kao Poljske i cara njemačkoga, jer svim njim bijahu Turska i Krim jednako zakleti neprijatelji.

Već Hrvat Jure Križanić pozivlje (u spomenutom gore djelu o carevini ruskoj) cara Alexija, da se kao mogući vladaoc slovenskoga jezika (naroda) spoji sa braćom Poljaci proti krimskim Tatarom a za tim da počme oslobadjati Jugoslovene.

„Slovenski narod, kij je za Dunaj zašel", piše Križanić, „uže je svoj jazik zgubil, i vladateljev slovenskoga roda nigdje vešće njest nego ovdje na Rusi. Za to adda na tebe jedinogo, o prečestni carju! jest spalo smotrenje vsego naroda slovenskogo. Ti jako otec izvoli nosit skorb i činit primisel na razsipanih djetej, da ih sobereš.. Ti reku edin, o carju! sada nam esi od boga dan, da i Zadunajcem (Bolgarom, Serbom i Hervatom) i Ljchom i Čehom posobiš, da učnut poznavati utiski i odsudi svoje i ob osvjetljenju naroda promišljat, i njemecki jaram iz vratov zmetat." „O care, kliče opet naš J. Križanić ruskomu vladaocu, u rukuh držiš čudotvorni štap Mojsijin, možeš njim tvoriti divna čudesa: držiš podpunu samovladu, a zato uživaš podpunu poslušnost kod podanika, pa možeš pomoćju božjom umnožati i proslaviti ne samo tvoje carstvo, nego i savkoliki narod slovenski. možeš steći si u Slovena viečni blagoslov!"

Nada u pomoć ruskoga cara sve se više širila medju južnimi Sloveni, imenito odkako je svršetkom XVII. stoljeća, Ruska, otresavši se pograničnih neprijatelja, mogla i agresivno postupati. Već g. 1688. pozivaše arhimandrit Isaja, iz sv. Gore (Athos), u ime patriarka carigradskoga, srbskoga patrijara (Arsenija Crnojevića) i gospodara Vlaške, mlade care ruske da izadju na mejdan za oslobodjenje pravoslavnih Grka, Rumunja i Slovena, koji radostno očekuju carsku vojsku, pa neka nedopusti, da katoličke vojske bečkoga cesara i mletačke republike zauzmu pravoslavne zemlje; jer narodi oni da neljube Niemaca, a da će jih pomagati takodjer u najvećoj nuždi.

Tjesniji savez sa Jugosloveni sklopio je imenito Petar veliki „pravoslavni car slovenski." Tada stupiše mnogi Jugosloveni u rusku

službu. Od ovih. Sava Vladislavić Dubrovčanin upravo je naznačio koristi, koje bi potekle za Rusku iz sveze sa stanovnici Crnegore, Bugarske, Srbske, Macedonije, Bosne i Dalmacije, koji su „istoga porjekla i jezika sa Rusi*).“ Petar je takodjer u početku svoje vojne proti Turskoj g. 1711. mislio na obći ustanak svih Jugoslovena pozivljuć je, neka po primjeru slavnih svojih predja „jezika slovenskoga“ ustanu proti Turčinu. Jugosloveni radostno obrekoše svoju pomoć, te su najvećim slavljem primili Petrovoga poslanika Miloradovića, rodjenoga Srbina. Uznešenimi odami slave Petra Dubrovčani Gradić (1710.) i Ružić (g. 1717.) pozivljuć ga, neka dodje i spasi kršćanstvo od robstva turske zmije. U narodnih pjesmah crnogorskih onoga vremena pozivlje Miloradovič, taj „poslanik kršćanskoga pravoslavnoga slovenskoga cara“, Crnogorce u boj, „da kršćanski narod izbavimo i slovensko ime proslavimo.“ Potiče jih tim, da su „s Rusma i jedinoga roda, jedne vjere i jednoga jezika.“

Zajednička vjera pravoslavna, te zajedničko porjeklo slovensko Rusa, Srbalja i Bugara zauzimlje vrlo važno mjesto u svih potonjih rusko-turskih ratovih; ne jedan put pozivlju ruski carevi u boj proti Turčinu „grčke i slovenske narode (g. 1769.):“ Srbe, Crnogorce ter ine stanovnike slovenskoga roda i plemena, koji su sa Rusi jednoga roda i porjekla (g. 1788.).

Napose vladaše liepo porazumljenje medju Rusi i Crnogorci; a u dotičnih saveznih ugovorih medju dvorom ruskim i Crnogorci svakda i osobito se naglasuje zajednička vjera pravoslavna kao i zajedničko porjeklo slovensko Srba i Rusa, i to osobito počam od Petra velikoga u svih dalnjih vremenih; pobjede ruske vojske velikom su radošću slavljene u Crnojgori, te je u njih nazrievano „proslavljenje slovenske ruke“, kakovo je njekada bilo (kao što piše crnogorski vladalac Stjepan Petrović Crnogorcem god. 1771.). Crnogorci vojevahu god. 1788. kao saveznici ruski proti Turskoj, a god. 1806.—1807. u zajedinstvu sa ruskom braćom proti Francuzom. Krasno je odbio vladika Petar priekore francezkoga maršala Marmonta, koji ga je korio sbog saveza sa tobožnjimi barbarskimi Rusi. „Vi mrzite i grdite Ruse“, veli vladika, „a ostalim slovenskim granam laskate, da ovako vaš car lašnje se dokuči svoje cieli. Ali mi svi Sloveni nepoznajemo druge nade, druge slave, nego biti u zajednici sa mogućom i bližnjom nam braćom Rusi; poginu li Rusi, poginut će i svi ostali Sloveni; tko je proti Rusom, taj je i proti svim Slovenom.“

Važnost i upliv Rusije nije se širio jedino medju Jugosloveni u Turskoj, nego takodjer i medju Srbi te inimi pravoslavnimi stanovnici naseljenimi u Ugarskoj i Erdelju. Srbi, što no se bijahu g. 1691. u Ugarskoj nastanili, izkusiše sbog svoje vjere raznolike pritiske i obraćali se sbog tih nepravda ne jedan put na ruskoga poslanika u Beču. To učini g. 1696. i 1706. srbski patriarka Arsenij

*) Vladislavić preveo je Orbinijevo djelo: „Il regno dei Slavi“ na ruski jezik a izdao ga na svjetlo Th. Prokopović (1722.).

Crnojević, kao i uhvaćeni srbski despota Gjuragj Branković; nu nagovori i opomene cara i njegovih poslanika neurode kod' bečkoga dvora nikakovim plodom. Ugarski Srbi pozdrave g. 1710. po vlastitom poslaniku cara Petra velikoga kao osloboditelja braće u Turskoj stanujuće, moleć ga, da se obazre na jadne Srbe tražeće službu u njega „svoga pravoslavnoga cara." Upliv Petra vel. tim je više medju njimi rasao, čim je dulje obstojao pritisak pravoslavne vjere, a Rakoczy, proti komu revno su pomagali cara njemačkoga, svjedoči i sam kasnje (god. 1722.) da bi oni, budući s njimi jedne vjere, bili pozdravili rusku vojsku kao mesiju, došloga da jih oslobodi.

Ti pritisci tako su napokon dodijali ugarskím Srbom, da je 175.. mnogo tisuća njih ustalo ter se preselilo u južnu Rusku (Nova Srbija), gdje su kao „jednovjerci" radostno primljeni. Savez medju ugarskimi Srbi i Rusi bijaše dosta živahan; mnogi Srbi polazišе u Rusku na nauke (Raić), drugi opet stupiše u službu, bud gradjansku bud vojničku.

Na korist pravoslavlja radila je Ruska i u republici dubrovačkoj, koju Petar vel. g. 1711. nazivlje privrženicom i prijateljicom ruskoga naroda i jezika. Republika, premda je dugo otezala, dozvoli napokon g. 1775., da se uvede u Dubrovniku ruski konzulat i podigne pravoslavnu crkvu. Dubrovčanom nebijaše po ćudi ugnjezdjenje Rusa na jadranskom moru: bojahu se naime — kako se to vidi iz spomenice, što ju je dubrovački poslanik Remedillo predao carici Mariji Tereziji — da će tim još zamašnije razširit se ruski upliv medju susjednimi pravoslavnimi Jugosloveni, koji da će drage volje podupirati sve namjere ruske.

Zajednička vjera pravoslavna Rusa i Jugoslovena pribavi Ruskoj toliki upliv, kakov ostale europejske vlasti nikada nebi bile mogle postignuti. Ruska je, marljivo šaljuć pravoslavnim u Turskoj živućim Jugoslovenom nabožne knjige, sv. posudje, odiela, novaca itd. uzdržavala neprestano s njimi duševno obćenje. Na taj važni momenat oslanja se, inače apokryfička, oporuka Petra velikoga svjetujuća, da Ruska svom snagom nastoji upirati se ponajviše na pravoslavje u Turskoj, Ugarskoj i južnoj Poljskoj; a sám kralj pruski Friderik II. naročito spominje živahne simpatije, što no su jih gojili pravoslavni stanovnici Ugarske za Rusku. Tih simpatija živo se poplaši bečki dvor, kada je god. 177.. Ruska namjeravajuć pripojiti si obie rumunjske kneževine imala postati susjedom Ugarske; pa je s toga svimi mogućimi načini gledao zapriečiti to sdruženje, što mu je i pošlo za rukom.

3. Slovenska uzajamnost na znanstvenom i književnom polju novijega vremena.

Stanje slovenskih naroda bijaše na svršetku XVIII. vieka vrlo turobno.

Južni Sloveni stenjahu većom stranom pod jarmom turskih barbara, kojim moradjahu ne samo ogroman danak plaćati, nego

još i sinove svoje (janjičari) slati, da čuvaju to gospodstvo; pa s toga nemogahu niti pomisliti na kakov viši duševni život. Jugosloveni ili su viečnu stražu stražili proti Turčinu (Hrvati i Crnogorci) pa jim usljed one bojne krike niti nebilo moguće posvetit se poslovom mirnijega života, ili su njeki pod gospodstvom tudjega življa na tom ali veoma ograničenom polju radili, koliko su mogli (dalmatinski Hrvati i Slovenci).

Narod česki spavaše san dubok. Izgubiv državnu samostalnost, lišen uslied dugotrajnih groznih ratova kao i atomičnoga izselivanja svoje inteligencije, bude poplavljen življem tudjim, koji sve dublje zasizaše i u sam narod, zauzimajuć velike prediele zemlje, otudjivajuć mu višje klase pučanstva. Nad duševnim njegovim životom, životom toga prokletoga krivovjerskoga naroda, revno bdijahu revni stražari — jezuite, dozvani iz drugih krajeva ili iz inozemstva, paleć pisma i knjige njegovih djedova, a darivajuć ga suhoparnimi svojimi djeli i slikajuć mu slavne predje njegove — one božje vitezove, borivše se za slobodu božanskoga zakona i jezika českoga i slovenskoga — kao izmet pakla i vojnike vražje.

Narod poljski, ako si i je bio sačuvao državnu samostalnost, padaše sve dublje, budući zadovoljan, što „Polska nierzadem stoi." Nebilo više u njega Kochanovskih, Reja i Klonovića, pa niti Ostroroga niti Zamojskih; mjesto njih razapnu jezuite svoje mrieže nad cielom Poljskom, pa si stekoše za ovu kraljevinu velikih zasluga, navlaš sbog toga, što su zavadili narod poljski sa ruskim. „Radostnim klikovanjem gledahu Isusovci — veli slavni poljski historik Lelewel — na tisuće kozaka, koji su kao žrtve padali u ratu ili se izselili, na izgone sociana, na uništenje disidenta; do brza prihvate oni u svoje ruke svekoliko odgojivanje i obuku ciele generacije. Mechaničko učenje njekih u namišljene formule sbijenih znanosti, korbačem ulivanih, moralo je otupiti ćut i razum. Pogubni sustav odvraćati pozornost od predmeta nabožnih, od morala i od svega, što oplemenjuju srce i socialne odnošaje, ubijaše okretnost i uvjerenje, a ove zamieni lahkovjernost i obskurantizam."

Narod ruski u njekadašnjoj kneževini moskovskoj nalazio se u stanju prelaznom: začeo se on istom sabirati te dizati iz dosadanje osamljenostl, u kojoj je čamio posred ostalih europskih naroda, te uticati u europske odnošaje, premda vrlo lagano i ne bez velikih zaprekah. Svakolika njegova pozornost svraćala se poglavito na državno uredjenje; narodnosti bo njegovoj nepretijaše nikakov neprijatelj; nu pomoćju emigranta, većinom pustolovaca, nadošlih u namjeri da se obogate, pa u toj namjeri neobzirućih se ni malo na sredstva, kojimi htjedoše svomu se cilju — bogatstvu prikučiti, pomoćju takovih ljudih uzvinuše se tu življi tudji, imenito njemački, do gospodstva tako na polju duševnom kao i političkom. Narod ruski u ruskoj Litavskoj i Poljskoj (biela i mala Ruska) izgubio-je gotovo sve višje razrede pučanstva, koje se popoljačiše; narodnost ruska upirala se tu jedino o prosti narod, koji je glavnu podporu u uzdržavanju svoje samostalnosti nalazio u vjeri pravoslavnoj, vjeri „ruskoj."

Uz ovake turobne, podrovane odnošaje cieloga Slovenstva, gdje su jedni narodi bili prestali živiti ili samo životarili, drugi sabirali svukoliku snagu svoju da rade u vlâstitom tjesnijem krugu, tu se nije dalo očekivati, da bi se misao o slovenskoj uzajamnosti i solidarnosti kod cieloga ovoga ili onoga plemena življe osjećala, kako je to bivalo za husitskih vremena. Medjutim ta pomisao prelila se je sa života praktičkoga na polje teoretičko, znanstveno, u knjige pojedinih učenjaka.

Ove znanosti, iz kojih idea slovenske uzajemnosti nikada nije bila izčezla, jesu znanosti historičko-filologičke: historik ovoga ili onoga naroda slovenskoga iztraživajuć starine svoga naroda bio je po naravi same stvari napućen, da uči staru poviest i ostalih naroda slovenskih; jezikoslovac izpitujuć jezik svoga naroda obaziraše se pri tom i na jezike ostalih naroda slovenskih. Tako se je uzajamnost slovenska na polju znanstvenom tim dublje ukorjenivala i širila, čim su se revnije i obsežnije njegovale znanosti historičko-filologičke, čim su učenjaci nastojali što dublje proniknuti u prošlost svoga naroda, za što su dakako tražili sve moguće pomoći.

Učeni temelj historičko-filologičkim znanostim udariše česki učenjaci. Česi, kao što su već davno prije bili najvatreniji zastupnici i privrženici slovenske ideje u životu praktičkom, tako su ju uzprkos svim nepovoljnim okolnostim, u koje su u XVII. i XVIII. stoljeću bili pali, sačuvali bar na polju znanstvenom; pače upravo iz nepovoljnih onih okolnosti nastalo je u narodu českom novo gibanje, koje ga privelo k uskrsnuću i novomu životu.

Od svršetka XVII. vieka narodnost česka, nikim njegovana, očevidno primicaše se svomu grobu; davno bo odmakla su bila vremena, kad je česki sabor činio naredbe „za uzdržanje starodavnoga jezikoga českoga i za njegovo obradjivanje“, sjedjahu bo tada u tom saboru njemački ili ponjemčeni staleži kraljestva českoga.

Sistematično nastojanje vlade da poniemči narod česki, koje se zače izvadjati počam od polovice XVIII. vieka, bijaše posljedicom krutih onih okolnosti, u kojih se je narod česki, omedjašen i stegnut na prosti narod, nalazio u Českoj i Moravskoj.

Ali upravo ovi napori vlade nagaziše na veliki odpor u onih kruzih českih, kojim bijaše uspomena njihovoga naroda, njegova slavna prošlost, draga i mila, pa jih potaknuli na novi rad na polju znanstvenoga iztraživanja, koje je, kao u obće u XVIII. stoljeću po cieloj Europi, udarilo novim smjerom i novimi stazami. Na polju domaće poviesti nastade živahno gibanje. Za primjerom plemenitoga rodoljuba Balbina, koji je prvi po nješto kritičnije radio na veoma zanemarenoj do tada českoj povjesti, uzeše i drugi učenjaci pozornije i kritičnije obradjivati domaću historiju. Iztraživajuć oni najstariju poviest samostalne Češke povedeni su bili do početka i do pradomovine Čeha, pa tako i do poviesti svih Slovena.

Već g. 1745. izdao je savjetnik kod česke dvorske kancelarije, Ivan krst. Jordan obširno djelo o povjesti slovenskoj (*De originibus*

slavicis), djelo za ono vrieme vrlo znamenito. Jordan sabrao je tu velikom marljivošću viesti o starih Vendih, Antih, Slovenih (koji su prije stanovali oko Volge i Dona, a kasnije došli do Ponta i Dunava pod imenom Maeotida i Sarmata), obširno pretresuje porjeklo Čeha kao i viesti českih i poljskih kronika o Čehu i Lehu, pripovieda zatim o Hrvatih, Srbih sjevernih i južnih, o Moravcih, Slovencih itd. kao i o narodih u susjedstvu Slovena živivših; razjasni ne samo znamenitost i srodnost poviesti slovenske, nego i jezika slovjenskih sravnjivajuć jezik češki (i narečje slovensko) sa hrvatskim, a tako i sa crkveno-slovenskim i poljskim itd. Praotac kritičkoga izpitivanja češke poviesti Gelasij Dobner posvetio je cieli uvod kritičkomu razglabanju Hajkove kronike (g. 1761.) o porjeklu češkoga naroda, pa ga napunio različitimi viestmi, koje se tiču cieloga Slovjenstva (Sarmate drži za Slovene). Slično govori i Pubička u svom uvodu k češkoj poviesti (1770.) obširno o Slovenih u obće; a tako i ostali češki povjestnici sledećih za ovimi doba, kao: Pelzel, Voigt, Cornova i dr. (Voigt u svom djelu o duhu čeških zakona vojuje proti nazorom njemačkih učenjaka, kao da su Sloveni bili narod surov i neprosvjetljen). Dobner pobijajuć existenciju Čeha i Leha dovodi Čehe i Lehe iz Kaukaza, od starih Ziha i Laga (kao što je to još prije njega učinio Niemac Abel 1729.); a tim potakne u čeških i poljskih kruzih oštru polemiku, u kojoj digoše se proti njemu Duchovský, Pubička, Athanasius, Moszczeński i poljski knez Jabłonovski, koji se broji za pravoga potomka Lehovoga, pa i drugi mnogi. U tih, inače dosta suhoparnih prepirkah (u njih učestvovao je i slavni Schlözer) zanimivo je to, što se u njih sve više izticahu znanosti slovenske, imenito češke i poljske, pojavljajuć se dosta živo; Jablonowski zove ju „velikim uresom naroda slovenskoga"; u djelu Duchovskoga obraća se *Lucifer* k Čehom „k slavnomu, velikomu i nepredobitnomu narodu slovenskomu", pa pozivlje „svoju krv slavne Slovene", da sudjeluju n njegovoj tuzi.

Dubljim učenjem domaće povjesti privedeni su povjestnici češki do toga, da sravnjivaju odnošaje staročeske sa stanjem ostalih slovenskih naroda: izdavale su se tu razprave o raznih predmetih s obzirom na starožitnosti i poviest slovensku u obće, kako se to vidi iz dosta mnogobrojne polemičke literature o Čehu i Lehu u spisih družtva Jablonovskova (u Lipskom, razprava o Vendih, Antíh; Slovenih i Srbih od Pubičke g. 1773.), u spisih pražkoga učenoga družtva (Dobner: o većoj starosti glagolice od tako zvane ćirilice 1785., o slovenskoj liturgiji kod Čeha g. 1785., pitanje o slovenskom pismu spominje i Voigt 1775.; Pelzel: o Samu 1775., o litvanskom knezu Sigmundu Korybutu 1786.; Voigt: o slovenskom kolendaru g. 1777.; Heyrenbach: ob austrijskih Slovenih g. 1796. i dr.). Fortunat Durich bavio se mnogo pitanjem za cielo Slovenstvo vrlo važnim, o dobi naime Cirila i Metoda, o slovenskom jeziku i pismu, a to sa stanovišta historičkoga i jezikoslovnoga u prvom svezku (koji je jedini kao uvod k cielomu djelu god. 1795. tiskan). „*Bibliotheca slavica antiquissima dialecti communis et ecclesiasticae universae Slavorum gentis*" govori ob izvoru Slovena, o njihovom jeziku i njegovih starinah, koje su se uzdržale kod tudjih

pisaca, o navadah i običajih, ob uredjenju i vjeri starih Slovena; Durich pokaza tu neobično obširno poznavanje sveslovenskih odnošaja kao i jezika slovenskih. Slovenska sviest pokazuje se u raznih slovnica českoga jezika, i to theoretički (u predgovorih k djelim: Béle, Doležala, Bernoláka, Herkela i dr.).

Al sve radnike, koji su većim ili manjim uspjehom radili na literaturi slovenskoj, daleko je nadkrilio otac slavistike Josip Dobrovský (od g. 1753.—1829.) Dobrovsky imade se smatrati tvorcem jezikoslovne i historičke znanosti slovenske, i „sam Sloven, po otcu Čeh, plamteć za pravu slavu naroda“ obradjivaše prvi te znanosti obsežno i kritički šireć viesti o Slovenih tako u obće u inozemstvu kao napose kod Slovena; pa je tim silno potaknuo i povod dao daljim studiam slavistike, ali ujedno i krasnomu razvoju slovenske ideje i slovenske uzajamnosti. „Podj k svojoj slovenskoj braći, mili iz Češke poslani Slovine“, veli Dobrovsky a uvodi k slovenskomu sborniku „*Slovin, poslanica svim slovenskim narodom iz Češke* (1806.) „naviešćaj taj radostan glas: Slava bogu na visini, a na zemlji mir ljudem dobre volje! — Da bi ti našao gdje god ljudi slovenskoga jezika, koji nebi ti ni rieči razumieli, to se jedva dade misliti,“

Dobrovsky zahvatio je u krug svoga djelovanja cielo Slovenstvo, a napose bavio se ovimi nauci: starožitnostmi i poviesću slovenskom (o korjenu imena Čeh, o Slovenih i njihovom prastarom porieklu, ob imenu i običajih, razpravljajuć različite diele češke poviesti, imenito najstariji dio, kao: o pokrštenju Bořivoja, Ludmili i Drahomiři, Vaclavu i Boleslavu, o slovenskom bogoslužju u Češkoj, o sv. Ćirilu i Methodu, djelo za ono vrieme prekrasno itd ; s Pelclom izdade „*Scriptores rerum bohemicarum*“); zatim radio je na polju slovenskoga narodopisa (ob običajih raznih slovenskih naroda, razprava stranom izvorna stranom po drugih piscih izradjena); na polju poviesti literature češke i slovenske u obće (poviest literature češke, o češkom prevodu biblije, o glagoljici, koju je Dobrovsky držao za izum potonjih monaka, itd.). Napose steče Dobrovsky neumrle zasluge za jezikoslovno izpitivanje slovenskih jezika, pošto mu je on udario čvrsti temelj, a po njem radili su dalje njegovi nasljednici: on je prvi znanstveno dokazao, da se češki približuje ostalim slovenskim jezikom, prvi je on sastavio temeljitu slovnicu jezikoga českoga, koju sam preporučiva kao uzor za sastavljanje slovnica i kod ostalih slovenskih jezika, razpravljao o raznih čestih slovenskoga jezikoslovja (o slovenskom dualu, o konjugaciji, ob odnošaju staroslovenštine prama ostalim slovenskim jezikom, o ruskoj etimologiji, o ruskoj slovnici, o govoru polabskih Drevljana itd.), obzirao se i na praktičku stranu Slovenstva (izdao je naputak kako da se praktični nauči jezik ruski), izdanjem pako svoga za ono vrieme važnoga djela „*Institutiones linguae slavicae veteris dialecti*“ (1822.) izveo je podpuni prevrat u dosadanjoj slavistici. Mnogo se je toga od vremena Dobrovskoga promienilo u struki slavistike, mnoge su njegove radnje, mnogi njegovi nazori zastarjeli i odbačeni; nu zasluge njegove oko poznavanja cieloga Slovenstva i slavistike, kojoj je on prvi utro put, te zasluge jesu neumrle.

Dobrovsky, premda je gotovo sva svoja djela pisao latinskim ili njemačkim jezikom, mislio je, da se narod češki neće ojačati, nebude li vruće gojio slovenske znanosti, koja je obširnom njegovom naukom neobično jasnom i svjetlom postala. „Ako li svi stanovnici austrijskih zemalja — veli Dobrovsky u svom govoru caru Leopoldu II. *ob odanosti i privrženosti naroda slovenskih k vladaocem austrijskim* (1791.) — najusrdnije učastvuju u mislih s narodom srbskim, kakove je on nedavno izjavio na svojih skupštinah prama kući austrijskoj, to imademo mi Česi još većega tomu razloga. Mi smo pleme velikoga razgranjenoga naroda slovenskoga, pa se vrlo dičimo tim, što smo u zajednici s ostalimi slovenskimi plemeni carsko-njemačkoj kući uzdržali njenu slavu i mogućnost, pa i sada možemo sjedinjenimi silami svih ostalih slovenskih plemena austrijsku državu i na dalje braniti proti svim nasrtom neprijateljskim.“ Dobrovský dokazujuć za tim, da pod austrijskom vladom živuća slovenska plemena, naime Hrvati, Srbi, Slovenci, Poljaci, Rusini sačinjavaju polovicu svih stanovnika austrijske države, izvodi odatlje: da sloveni bivši dugo tlačeni, i prognani iz krajeva polabskih „sada ruskoslovenskim plemenom gospoduju od crnoga do ledenoga mora“ i tja do Azije, da su oteli sultanu Krim, porazili ga i za malo da ne protjerali, spojeni sa plemeni slovenskimi, kojih snaga i moć stoji caru na službu; u napokon moli, neka bude car milostiv Čehom.

Radnje českih učenjaka, na pose Dobrovskoga, silno su djelovale na učene krugove ostalih slovenskih naroda.

b. Kod Jugoslovena, kao što je bilo osjećanje slovensko i kod učenjaka i kod pjesnika i u praktičkom životu dosta živo, razvijalo se ono od XVIII. stoljeća još moćnije i bujnije. Misao o razgranjenosti jezika slovenskoga po cieloj Evropi, od Istre, Dalmacije i Tračke pa do zemalja ruskih neprestano prodire iz učenih djela jugoslovenskih. Dubrovčanin Šeb. Dolci napisa historičko-kronologičnu razpravu o jeziku slovenskom (*„De illyricae linguae vetustate et amplitudine“ 1754.)*, u kojem držeć se radnja što slovenskih što tudjih (rabio je i djelo Jordanovo o Slovenih) pripovieda, da kako dosta kritički, o plemenu Slovena ili Ilira (k njim pribraja Tračane, Sarmate i Skythe), o razširenju plemena i jezika slovenskoga po Evropi, o njegovih srodnih granah (napose zove Ruse „Mosci dilectisimi“) kako su bili tako jednoga jezika kao i jedne vjere. Dalmatinski Hrvat Klem. Grubišić dokazuje u spisu o začetku i poviesti glagoljice (1766.) stvari za poznavanje poviesti slovenske književnosti veoma koristne, obsežnim i za ono vreme upravo učenim aparatom, da je ona (glagoljica) mnogo starija od tako zvane ćirilice; on dovodi Slovene iz Frigije; (već Severini g. 1767., 1771. dovodi Slovene, kojim pribraja Panonce i Tračane, od paflagonskih Heneta). Dubrovčanin Franjo Appendini (u razpravi *„de praestantia et vetustate linguae illyricae“*, u uvodu k II. dielu ilirskoga riečnika od Stulli-a. 1806.) govori o srodnosti slovenskih jezika, koje sravnjuje; inače pada i on u pogrieške tada često se pojavljujuće, te nazrieva, poput Dolcia, svagdje Slovene u Celtih, Gotih, Ilirih, Skitih Sarmatih itd., u obće u svih „sinovih Jafetovih.“ Ovako po prilici piše i

6

Dubrovčanin Sorkočević (1808.), Srbin Solarić,koji (kao i Levesque † g. 1812.) nazrieva u Rimljanih prvobitno Slovene (1818.), pa i u ostalih spisih svojih premda nekritičkih, dokaza poznavanje ostalih slovenskih naroda i vruće osjećanje slovensko.

Slovenci, koji su u obće gojili od davna jezikoslovje njekom ljubavju, uvedoše medju Jugoslovene strogu nauku. Bartol Kopitar (1780.—1844.) utro je tomu stazu obširnim naukom slovenštine. Stanujući u Beču imao je sgode upoznati književnost i odnošaje ostalih Slovena, te poveden primjerom Dobrovskoga „svoga zemljaka" (t. j. kao Slovena) revno je prionuo obradjivati sve struke slovenskoga pismenstva, literature, historije i jezikoslovja; ponajviše pako zanimao se pitanjem o prvobitnom crkvenom slovenskom jeziku, koji je držao za jezik starih Slovenaca; jednako zanimaše ga i glagoljica, koju smatraše starijom od tako zvane ćirilice. Premda je i Kopitar, kao i Dobrovsky, samo njeke struke slovenskoga znanja ponajglavnije obradjivao, nemogaše ipak pritajiti živoga osjećanja za sveslovenstvo, koje vidimo kako se kod njega mnogo puta iztaknu i kojim potaknut podigne svoj glas na obranu cieloga Slovenskoga naroda. „Kako da drugačije živimo, nego na slovensku", povikne njekomu protivniku Slovena, „nije svatko rodjen majmunom!"

Poviestnici jugoslovenski pripoviedaju u uvodu k poviestim svojih naroda obširnije o Slovenih u obće sravnjivajuć njihove običaje, jezik itd.; tako Linhart u povjesti Kranjske (2. diela, 1791.), Raić u poviesti raznih slovenskih naroda (medju nje računa on i Gote, Vandale, Herule, Avare i dr.) napose Jugoslovena, (4 diela, 1794.), napominje poviest baltičkih, ruskih itd. Slovena; a na pose marljivo prisakupi sve podatke o povjesti jugoslovenskoj; Pejačević u poviesti srbskoj, Mikoczy u povjesti Hrvatske (1806.); Katančić u spisu o Dunavu i starih stanovnicih podunavskih (1798.); on dovodi južne Slovene od Thračana i Ilira, sjeverne od Sarmata.

c. Napredak na polju slavistike kod Poljaka najljepše se pokazuje u velikom riečniku poljskoga jezika od Linda, koji se može nazvati prvim slovenskim znanstveno sastavljenim rječnikom (1807.). Linde, kako sám veli, sastavljajuć „riečnik poljski nikada nije s uma smetnuo pobratimstva slovenštine sa poljskim jezikom, pa je nastojao sabrati i poredati je u najljepšem redu", u čem ga pomagahu Zlobický, Engel i „poglavica češke književnosti", Dobrovský. Linde dokazuje mogućnost obćega jezika slovenskoga, kad bi se približala jedno drugomu pobratimska narečja slovenska i to onako, kako je to bivalo kod jezika talijanskoga, i preporučuje uzajemno obogaćivanje pojedinih jezika slovenskih. Poljaci uzeše više baviti se s ostalimi narodi slovenskimi. Jur gore spomenuti knez Josip Jabłanovsky (1712.—1777.), zatim grofovi Josip Ossoliński (1748.—1827., koji drži Herodotove Budine za Slovene, kao i potonji Šafařík) i Ivan Potocki (1761.—1815) revno i toplo se bavili starijom poviešću Slovena. Potocki zamisli ogromnu osnovu izdati svekolike viesti raznih plemena, što no se odnose na najstariju poviest Slovena, počam od VI. stoljeća prije Isusa (provale

Darija u Skythiu) do X. stoljeća poslje Isusa, u francezkom prevodu; već je bio prvi svezak dovršio (1793.); na svom putovanju po Europi (g. 1794. bijaše na dolnjem Polabju, revno iztražívajuć ostanke tu utamanjenih polabskih Slovena, zatim med Slovenci; od g. 1797. putovaše zemljami ruskimi) svuda je iztraživao podatke starije poviesti slovenske, o kojih govori velika jedna strana njegova djela. Kleczevski (1769.) drži Slovene za potomke Skita i Sarmata, kao što je to mnenje u obće kod poljskih pisaca veoma razšireno bilo, pa i sám Naruszewicz (1796.), premda smatra zemlju medju Volgom i Dnieprom za pradomovinu Slovena, tvrdi ipak, da su i Sarmate srodnici Slovenom; Sarmate i Venete drži za predje Slovena takodjer Bogusz-Sestrencevicz (1812., 1824.); i Czajkovski (1817.) nazivlje Slovene potomci Skyta; Majewski (*„O Sławianach“ 1816.)* dokazuje srodost Slovena s Indijanci u jeziku. Chodakowski (Czarnocki † 1825,) bavio se njekoliko godina sabiranjem slovenskih starožitnosti, dao se pješke na daleke pute, naročito proputovao Ruskom da sabere gradivo za staru poviest Slovena, kojih spomen htio je, kako sam priznaje, uzkrisiti.

Sve ine pako nadkrilio je u samostalnom iztraživanju podataka za najstariju poviest i starožitnosti slovenske V. Surowiecki. O njih napisà on već oko g. 1807. veliko djelo; rezultate svoga iztraživanja sastavio je u djelcu *„Sledzenie początku narodów słowiańskich“* (1824.). Tu je Surowiecki na temelju vjerodostojnih svjedočanstva prvi kao izviestno postavio, da su Sloveni (Vendi) u najstarije doba stanovali u istočnoj Europi, u zemljah zatratanskih, da je taj narod bio različit od Sarmata, Skyta i Ilira; razjasnio je njihovu poviest, njihove odnošaje kao i njihovo razširenje na jug i zapad; sve on to razabire kritičkim umom i bistrim, nikakovimi presudami nezasienjenim okom, kao i toplim slovenskim srcem; a slavni Šafařik, koji je potakuut ovim djelom Surowieckoga napisao svoju razpravu *„Ueber die Abkunft der Slawen“* (1828.), izražuje tu duboko štovanje tomu poljskomu i u obće slovenskomu učenjaku.

U pjesmi Ivana Woronicza (1757.—1829.) *„Assarmot* (1803.) zvanoj, blagoslivlje taj „patriarka naroda sarmatskih“ buduće svoje koljeno, Slovene naime; pokazuje jim polnoćne (sjeverne) zemlje, koje su napučene kao nebrojene zviezde, steruće se od šuma hercinskih, i mora baltičkoga za Dunav i do crnoga mora, pa daleko za Volgu i Ural; pripovieda o njihovoj velikoj slavi, iztiče kao glavno njihovo svojstvo slobodu, pa jim podvikuje:

„Wspólnego rodu nie zabaczajcie,
Wzajem się bratnią dłonią wspierajcie,
Jednego ojca dzieci, jedne miejcie prawa:
Cnota waszym żywiołem, a rzemiosłem sława!“

Slovensko osjećanje odzieva se i u pjesmi *„Lech“* od istoga piesnika:

„Sławo! stare bożyszcze Sławiańskiego rodu,
Rozświeć zamierzchłe dzieje północy i wsch

kliče pjesnik, slika proročanskim duhom budućnost baltičkih, polabskih i poljskih Slovena, kojimi da je iz hrvatske Ilirije nadošao Lech zavladati:

„Nie obcym ja przybyszem, ani w obcéj ziemi,
Łącze się z wami bracią tu mojemi.
Košć z košci ojcow naszych, ród jeden składamy,
I jednym wszędzie duchem oddychamy.“

I u časopisih poljskih nalaze se razprave i viesti ob inih Slovenih i to ne riedko (medju njimi takodjer razprava biskupa u Vilni Jana Kossakovskoga, † 1808.: *„Rzut oka na literaturę czeską i związek jezików słowiańskich“).*

d. Kod Rusa potaknuo je slavni Leibnitz prvi ozbiljno i znanstveno njegovanje sravnjivajućega izpitivanja jezika. Željeć poznati različite jezike u zemlji svjetovaše Petra velikoga (1713.) neka se učine potrebne naredbe, pomoćju kojih bi se lasnje mogli upoznati različiti u ogromnoj Ruskoj državi živući jezici. Zanimivo je i to, što se je Leibnitz obratio na Petra velikoga „kao Sloven na Slovena.“ „Naše poreklo je isto“, reče Leibnitz Petru u Torgavi, „oba smo Sloveni: Vi ste ukinuli barbarstvo u največoj državi ovoga svieta, ja sam pako utvrdio (osnovao) ne manje uzdrmano gospodstvo. Nas oba, osnovatelji novih vremena, potičemo od onoga plemena, čiju sudbinu još nitko nemože proricati.“ Leibnitz obrati prvi pozornost na gore spomenute ostanke polabskih Bodrica, Drevljana, a njegovim potaknućem sabrane su razne viesti o tom narodu, o njegovih običajih i o njegovom jeziku.

Predlog Leibnitzov učinjen Petru nije doduše činom postao, ali ta misao nije niti se izgubila ili zabacila. Za vladanja Katarine II. g. 1787. poče se izdavati u Petrogradu sravnjivajući riečnik od 200 jezika, medju ovimi i jezika: „ruskoga, slovenskoga, (crkvenoga) slovensko-ugarskoga, ilirskoga, bohemskoga, srbskoga, vendskoga, Sorabskoga, polabskoga, kašubskoga, poljskoga, malorurskoga.“ Kod sastavljanja ovoga, inače površnoga i nedostatnoga rječnika, sudjelovaše i Teodor Janković iz Sriema, zatim i Dobrovský (za češtinu, a kašnje dodade on i hrvatsku kajkavštinu) a poslje i Vuk Karadžić, izpraviv dio srbski.

Dubljim izpitivanjem jezika i poviesti domaće bijahu ruski učenjaci potaknuti i dovedeni na to, da uče odnošaje ostalih naroda slovenskih. Potaknut Schlözerom sabrao je Stritter iz byzantinskih kronista gotovo sve viesti, odnoseće se na Slovene (g. 1774.). Lomonosov, Tatiščev (koji izvodi Slovene od Noema 1768.), napose pako Karamzin tumačio je obširno u uvodu k poviesti ruskoj povjest starih Slovena, premda je po običaju tadašnjega vremena slovenstvo djelomice krivo shvaćao. Kačenovský začeo se u interesu samo ruske znanosti približavati ostalim slovenskim literaturam; već g. 1816 i kašnje dokazivaše on češće važnost i potrebu da valja upoznati se i s ostalimi slovenskimi jezici, napisà on (g. 1817.) razpravu o slovnici jezika slovenskih, u kojoj medju ostalimi spomenu i važnost Česke u njemačko-rimskom *carstvu za Karla IV.* Sliedeće godine oglašujuć, da će izdavati *„Viestnik*

Evropy" iztaknu, da će mu glavnim ciljem biti njegovanje starožitnosti, jezika, poviesti i narodopisa ruskoga kao što i srodnih slovjenskih naroda. (Kačenovský postane g. 1836. profesorom slovenske filologije na sveučilištu moskovskom). Kalajdović revno sabiraše drevne spomenike jezika i književnosti staroslovenske, te pružaše ovako važno au do tada netaknuto gradivo iztražiteljem na polju slovenskoga jezikoslovlja, književnosti i poviesti; tako učini i Köppen izdav „*Slovenske spomenike u Ruskoj se nalazeće*" (1825.), gdje imade osim ruskih takodjer i staroslovenskih spomenika, tako zvani ulomci Frisinski, staropoljske molitve; u *bibliografičkih* pako *listovih* priobćivaše mnogobrojne viesti o slovenskoj bibliografiji. Vostokov baveć se crkvenim jezikom slovenskim (kojemu je odnošaj prama ostalim slovenskim jezikom ustanovio) imenito novoodkritim (pronadjenim) evangjeljem Ostromirovim, prvi je dokazao po analogiji nosne glasove (nasales) u staroslovenskom jeziku, pošto takovi glasovi dolaze i u poljštini (1820.), česa do tada nitko nije bio opazio. Dobrovskoga *Institutiones* prevedene su bile do brza na ruski jezik (1825.), a iz njih učinjeni izvadak predavan je u srednjih školah ruskih.

e. Studium slavistike nebijaše medjutim ograničen jedino na učenjake slovenske, nego njim se baviše mnogo i učeni muževi neslovenski, napose njemački. Niemci, kako su u obće poviest svestrano i revno obradjivali, te se mnogo njom bavili, svraćahu pozornost svoju i na poviest polabskih i baltičkih Slovena, na njihovih bo ruševinah osnovala se moguća država njemačka. Spominjujuć ovdje samo mimogredno starija djela Krantza, Kantza, Kohla, Gerckena itd., valja naročito navesti djelovanje Schlözera; ovaj bo stanujuć od g. 1762. u Ruskoj, uzeo je poput zemljaka svoga Müllera, revno baviti se poviešću ruskom i u obće slovenskom, koju je napose osobitom ljubavlju njegovao; prvi on izdade kritičku poviest sjeverne Europe (1771.) i ruskoga ljetopisca Nestora (1802.), a već g. 1771. dokazuje potrebu obće slovenske slovnice i obćega riečnika. Lužičan Anton prvi pokuša nacrtati poviest kulturnu starih Slovena, koje drži za potomke Sarmata; on je osobito cienio i revno učio poznavati jezike, običaje i stare navade Slovena, pa negleda na nje kao na barbare, kao što to čini Gebhardi, koji napisa obširniju poviest svih slovenskih naroda (1790.—1797.), ali mu je ona prepuna mržnje, predsuda, a pisao je njekom ogorčenošću i ujedljivošću. Poviešću slovenskom revno se je bavio i suvremenik Gebhardiev ugarski Niemac Engel, a njegova historička diela o južnih Slovenih (o Hrvatih, Bugarih Dubrovniku i Srbih), o galičkih Rusih, o kozacih zaporožkih ciene se svuda tako sbog svoje nutarnje vrednosti kao i sbog silnoga ondje nagomilanoga gradiva. Rohrer pisa o narodih slovenskih carevine austrijske (1804.), Slezanin Alter o slovenskoj diplomatici (1801.), Hacquet o Jugoslovenih (1801.), i drugi. Slovenskimi jezici bavio se i Adelung (*Mithridates*) i dr. Na jugu medju ostalimi mnogo je radio na poviesti slovenskoj Assemani, njegova *Calendaria ecclesiae universae* (Romae 1755. 6. diela) sadržaju mnogo

viesti i podataka za poviest naroda slovenskih, a tako i Farlattievo djelo *Illyricum sacrum*, i dr.

I slavni njemački filosof Herder bavio se slovenskimi narodi ali načinom ponješto različitim od onoga, kako to činiše n. pr. Gebhardi i Engel. „Kolo mienjajućih se vremena“, piše Herder g. 1787. *(Ideen zur Geschichte der Menschheit*, 4. diela) spominjuć tužnu poviest naroda slovenskih, „neprestano se okreće, a koliki bi bili ovi narodi, stanujući većinom u najljepših predjelih Europe, da su dovršili svoje naobraženje pa da se je tu promet razvio; jerbo se može misliti, da će zakonarstvo i politika u Europi mjesto bojnoga duha sve to više hotjeti i morati podupirati marljivost, obrtnost i mirno zajedničko obćenje medju narodi: a tada ćete i vi slovjenski narodi, koji ste toli duboko pali, njekoć marljivi i sretni, od dugoga i težkoga sna probudivši se, riešeni okova robovanja, uživati se svojih prekrasnih zemalja od jadranskoga mora do Tatra, od Dona do Mulde, te slaviti nanjih svoju staru slavu mirne radnje i prometa.“

f. Nauka o slovenskih stvarih, koja je izašla iz Česke, sve se ljepše razvijala, broj radnika na polju slavistike je rasao, obćinstvo začelo se življe zanimati slovenskimi poslovi, samosviesti i znanju slovenskomu širio se obsek sve dalje napredujuć zajedno sa narodnim probudjenjem, kakovo se zametnulo i razmahalo početkom XIX. vieka u svih naroda slovenskih.

Pogibelj, koja prietijaše narodnosti Českoj u XVIII. vieku, pobudi učenjake na življu radinost, pa jih ujedno i potaknu, da kušaju malaksali narod česki probuditi i privesti k novomu životu. Dok su Dobner, Pelzel, Durich, Dobrovský i drugi njemačkimi i latinskimi spisi djelovali na krugove višje, u mnogom narodnosti českoj otudjene, i to u smislu narodnom djelovali*), uzeše drugi djelovati na prosti narod, na jedini taj stalež naroda českoga, koji se jeziku českomu nije otudjio, koji ga je rabio i njim se služio, i to izdavanjem valjanih starih djela kao i drugimi shodnimi radnjami. Velike zasluge steče si u tom Procházka, Rulik, Pelzel (izdade novu kroniku česku), Kramerius i neumrli Josip Jungman. Jezik česki sve se je više čistio i usavršivao, čemu je pripomagalo i sve dalje šireće se poznavanje ostalih jezika slovenskih. Puchmajer sravnjivaše jezik česki sa ruskim *(pravopis rusko-česki* g. 1805.), a kasnje izdade (1820.) podpunu slovnicu rusku (njemački pisanu) po uzoru slovnice Dobrovskoga, koja je i u Ruskoj sa pohvalom primljena bila. Kod Čeha zametnula se i misao o kakovom budućem sveslovenskom jeziku, misao, koju je u Poljskoj već Linde iztaknuo g. 1807. Jungmann (u uvodu k izdanju na česki jezik prevedenoga

*) I plemeniti grof Fr. Kinský izrazio se je (u spisu *Erinnerungen über einen wichtigen Gegenstand, von einem Böhmen*, 1773.) o podizanju „materinskoga svoga jezika kao valjani potomak Slovena“, pokazuje njegovu ljepotu i obsežnost veleć, da nalikuje u mnogom latinštini i grštini; preporuča nauku domaće poviesti al ujedno dodaje, da se ta njegova preporuka mnogim neće dopadati.

Miltonovoga djela: *izgubljeni raj* g. 1811.) veli čitatelju, koji bi možda prigovarao tomu, što će u toj pjesmi naći i rieči „inoslovenskih:“ „Sloven treba da privikne ljepšim riečim slovenskim i da je razumie, pa bi bilo željeti, da i mi Česi občenito rieči slovenske malo po malo takodjer uvadjamo.“

Utemeljenjem musea českoga (god. 1818.) i podignućem „Matice česke“ (g. 1831.) i časopisa muzejalnoga položen je ujedno i nastojanju učenjaka, pisaca i uzkrisitelja naroda českoga ljepši temelj, na kojem se mogaše književnost česka bujnije razvijati. Jezik česki, koji se do sada rabio ponajviše u spisih, odredjenih za prosti puk, nalazio je pristup i u djela znanstvena; pisana su u njem djela povjestnička, jezikoslovna, a napose odkako je bogatstvo njegovo sabrano i pokazano bilo u djelu jednoga od najpoglavitijih radnika na polju česke književnosti: u Jungmannovom riečniku, koji je sastavljen po primjeru Lindeovoga poljskoga riečnika, pa se u mnogom približuje ostalim slovenskim jezikom.

Probudjenjem naroda českoga sticaše si i misao slovenska, mnogimi gojena pače i u djelih učenjaka pjestovana, sve više i više privrženika. A mnogo tomu doprinese, što su tada našli staročeske pjesme (kraljodvorskoga i zelenogorskoga rukopisa), u kojih se zasja život slovenskih Čeha do tada nevidjenom sjajnošću; te pjesme primiše i ostali slovenski narodi velikom radošću i uzhitom. Književnici česki imajući medju sobom otca slavistike Dobrovskoga nastojahu upoznati jezik, književnost i poviest ostalih slovenskih naroda, s toga dopisivahu s učenjaci i književnici inoslovenskimi, priobćivajuć si tako uzajemno misli i nazore, šaljuć jedan drugomu viesti književne

Ali sve ostale njegovatelje slovenske ideje živuće medju narodom česko-slovenskim nadletiše dva Slovaka: Pavao J. Šafařik i Jan Kolár; oba pripadaju ne samo svomu narodu nego i cielomu Slovenstvu.

Šafařik (1795.—1861.) od mladih jur ljeta osobitom ljubavlju prianjaše uz nauku slavistike, napose omile mu jezici i literature slovenske, a nemanje i poviest slovjenska; neumornom marljivošću sabiraše on posvuda podatke i viesti na tu nauku se odnoseće, kako to svjedoči njegova knjižnica i bogata sbirka rukopisa nadjena u njegovoj ostavštini poslje smrti mu, u kojoj imade bilježaka o slovenskih stvarih još iz dobe njegova djakovanja u Jeni. God. 1826. izdade Šafařik prvi veći plod slavističkih nauka: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten.* Prvi taj pokus (kako ga Šafařik sám zove) sadržavaše u jednoj rukoveti sve, što god je o toj stvari tada poznato bilo, a namiera mu bijaše ovim djelom dati ljubiteljem slovenštine provodić k dalnjim naukom; a to djelo, kako i sám Dobrovský priznaje, odgovara i cieloj osnovi pa je i veoma potrebno; nanj oslanjahu se sva potonja u tu struku zasjecajuća djela. Na temelju spisa učenoga Poljaka Surowieckoga o najstarijoj poviesti Slovena izdade Šafařik god. 1828. knjigu: *„Ueber die Abkunft der Slaven“*, u kojoj, obširnije i temeljitije (imenito pomoćju jezikoslovlja) razvija nazore Surowieckoga dokazav napokon, da su Sloveni (Vendi, Srbi) prvobitno stanovali u Europi; a tim je on prekinuo pače presjeko svako dalnje umovanje nadriučenjaka,

koji su dovodili Slovene sad iz arke Noemove, sad opet od Sarmata, Gota itd., kako se to već svidilo različitim njegovim predšastnikom, koji su o tom predmetu pisali.

Obširnije razložio a djelomice i izpravio je Šafářik svoje nazore o najstarijoj poviesti Slovena u svom prekrasnom djelu: *„Slovanské starožitnosti“* (1837.). Šafařik budući dobro poznavaše sva vrela i pomoćna sredstva, naslika tu po starih neizkvarenih viestih, pomoćju sravnjivajućega jezikoslovlja, i u obće ogromnim učenim aparatom i genialnimi kombinacijami najstariju poviest slovensku počam od prvih historičkih vremena pa do X. vieka, kad su narodi slovenski prekinuv prijašnju zajednicu počeli svaki za sebe živjeti. Ovo djelo služi svagdje temeljem svekolike poviesti slovenske: bez njega nemože biti ni jedan poviestnik slovenski pišuć i radeć na povjesti svoga vlastitoga naroda; tu bo se nalaze sve viesti o starih Slovenih marljivo sabrane i kritički poredane; pa se u istinu svi slovenski historici u uvodu k povjestnim radnjam svoga naroda na to djelo pozivlju te iz njega crpe (Palacký, Rački, Hilferding, Solovjev i dr.). *Slovenske starožitnosti* su ures strožije znanosti slovenske: izvedoše podpuni prevrat a primljene su u cielom Slovenstvu velikim uzhitom, (odmah kako su izašle, prevedene su na ruski, a brzo za tim i na poljski jezik), a i ostali učeni sviet u Europi pozdravi taj Šafařikov proizvod najvećom hvalom i priznanjem, pa s toga punim pravom veli o njem Palacky, da „to djelo neće nikada poginuti, nego će živjeti i obilnu korist podavati neprestano, dok god bude Slovenstva i povjesti.“ Veoma se mora žaliti, što Šafařik nije dospio da izdade drugu čest toga djela, u kojoj bi bio, kako je on to osnovao, naslikan nutarnji život starih Slovena. Da se upoznadu različiti narodi slovenski, njihova sjedišta, jezik i književnost, izdao je poznato djelce *Slovanský Narodopis* g. 1842. sa mapom, koje svagdje veoma ciene i uvažuju. Ta je knjižica probudila medju Sloveni i u ostaloj Europi veliku senzaciju: ukazao se bo tudjer narod slovenski kao ogroman, brojeć do 80 mil. duša, steruć se od Šumave tja do Urala, od ledenoga do aegejskoga mora.

Šafařik bivajuć na Slovenskom jugu (u Novom Sadu) odabrà si tu za glavni predmet: proučiti stvari i odnošaje jugoslovenske u obće, a srbske i starobugarske napose. Neumorno sakupljivaše tu sve viesti i izvore, listine, stare rukopise i tiskane stvari jugoslovenske. Prvom posljedicom tih nauka bijaše historička gramatika jezika srbskoga (serbische Lesekörner 1833.), gdje je dokazano, da kao što su svi jezici slovenski medju sobom tako da je i srbski već od davnih davnina, dokuda sižu historički spomenici, bio od ostalih odieljen, kao što su i danas, pa da ovi jezici nisu podnipošto kćeri tako zvane staroslovenštine (starobugarštine). Drugi plod toga znanstvenoga iztraživanja je obširna poviest jugoslovenske književnosti (osim bugarske), koja ležaše dugo u rukopisu, pa je tek poslje smrti Šafařikove izdana; na dalje sbirka starosrbskih i starobugarskih pismenstva: *Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův* 1851., od kojega je izašao tek prvi dio. Napose zanimaše Šafařika *tamno i zamršeno pitanje* o *glagolici* (sám priznaje da je osobito ljubio

riešavati zapletena pitanja, odnoseća se na slovensku znanost). U toj stvari izvede takodjer veliki prevrat. U početku nagibao se i on k mnenju, da je glagoljica mladja od tako zvane čirilice (*Pohled na prvověk hlaholského pismenictví 1852*; *Památky hlaholského pismenictví 1853.*), a kasnje (*Glagolitische Fragmente 1857.*; *Ueber den Ursprung und Heimat des Glagolitismus 1858.*) izjavi se, da je glagoljica starija, a njeno iznašašće pripisuje upravo sv. Cirilu (kao što su prije Dobner, Grubišić, Kopitar).

Šafařik preseliv se iz slovenskoga juga u Prag dao se tu dalje na nauke sveslovenske (Slovanské starožitnosti, Slovanský narodopis, razprave o slovenskoj mythologiji, poviest, ethnografija, izpitivanje slovenskih jezika itd. sve je ovo pisano bilo u Českoj), na obradjivanje jezika slovenskih i literature češke. Sa Palackim utvrdio je pravost njekih staročeskih spomenika (*Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache 1840.*), razpravljaše i o drugih, napisa izvrstnu slovnicu staročeskoga jezika itd.; a budući je obćio gotovo sa svimi inoslovjenskimi književnici, to je upoznavao ovako Čehe s izvrstnimi razpravami o književnih radnjah ostalih Slovena. Kako se je najvolio baviti izpitivanjem slovjenskih jezika, bio je osnovao razne osnove, što će sve učiniti; ali to bijahu i ostadoše ponjekle same priprave; dovršiti djelo o slovenskoj etimologiji kao i o riečniku slovenskih korjena nije dospio, kao što nije mogao na kraj iztjerati i mnoge druge stvari. Tako nije mu se niti davna izpunila želja, da sjedne na stolicu profesora slovenske filologije na sveučilištu pražkom.

Šafařik, premda učenjak u najstrožijem smislu ove rieči, očituje ipak u svih svojih spisih živu i goruću samosviest slovensku, pa se upravo tim znamenito razlikuje od otca slavistike — Dobrovskoga. Pisuć duže njemačkim jezikom zače u Českoj pisati češki, pa tek na domaku života uzeo si opet rabiti jezik njemački u svojih spisih. Svaku pozornost zaslužuje, jer nas upoznaje sa posve slovenskom mišlju slavnoga učenjaka, njegova besjeda, što no ju reče na slovenskom saboru g. 1848. u Pragu. Šafařik pozdravlja nehinjenom radošću „junačku braću iz bližnjih i dalekih krajeva slovenskih, sinove jedne majke“, pozivlje je, neka se posavjetuju o svojoj budućnosti i tako dokažu Niemcem, Magjarom i Talijanom, „neprijateljem, tlačiteljem i vragovom“ svih Slovena, koji jim odriču svaku sposobnost k slobodi, odriču jim slovjenstvo nazivljujuć jih surovimi, barbari i robovi, neka jim jasno dokažu, da Sloveni imadu dovoljno i fizične i moralne snage, da su dorasli slobodi i višemu političkomu životu pa usljed toga i vriedni, da obstoje i živu i nadalje kao Sloveni. „Iz robstva neima puta k slobodi bez borbe i krvi, ili pobjeda i slobodna narodnost, ili častna smrt a po smrti slava!“

Šafařik shvataše cielo slovenstvo sa stanovišta znanstvenoga; nu njegov zemljak J a n K o l á r (1793.—1852.) zahvaćaše ga vrućim srcem, ali više sa poetičke strane, u liričko-epičkoj pjesmi *Slávy Dcera* (1821., 1824., 1832., 1845.).

„Slávo, matko milá, dej mi křídla,
na nichžto bych všudy, kde jsou sídla
bratrů Slávů, mohl lítati:
Čechove k vám, Srbi, Chorváti,
Po tom kde jsou Visly, Volgy zřídla!“

Bolnom dušom prolazi pjesnik zemljami polabskimi i baltičkimi, ovom „njekoć koljevkom, a sada rakom moga naroda“; spominje samu sebi grozan pritisak i progonstva, što su jih u tih zemljah morali Sloveni trpjeti od Niemaca, svojih zakletih neprijatelja; bavi se okolo važnih, historičkih mjesta u Českoj, Moravskoj, Slovenskoj pa dalje do Ugarske i Srbije; baca kletve na vragove i protivnike Slovenstva kao i na domaće izrode koljena slovenskoga; diže gorke tužbe sbog razdrobljenosti i podrovanosti slovenskih plemena, koja su, premda toli mnogobrojna, ipak pretrpjela toliko jada i gorkih uspomena; želio iz njih svih slijati jedan kip, kumir, „pred kojim bi morala pokleknuti ciela Europa;“ oplakuje nebrojene krivice, koje su činjene i još se uviek nanose Slovenom: „Ah! da nikoga neima na zemlji, koji bi Slovenom pravicu krojio!“ I pozivlje jih kriepko, neka budu „jedna cjelost, a né komadići, neka budu sve ili ništa“, te se tieši nadom u ljepšu budućnost:

„Co z nás Slavů bude o sto roku?
Cože bude z celé Europy?
Slávský život na vzor potopy
Rozšiři svých všudy meze kroků;
A ta, kterou měli za otroků
Jen řeč, křivé Němců pochopy,
Ozývati se má pod stropy
Paláčů i v ústech samých soků.
Vědy slávským potekou též žlabem,
Kroj, zvyk i zpěv lidu našeho
Bude mocným nad Seinou i Labem.“

Za tim uzvinu se pjesnik do carstva nebeskoga, gdje stoluje Slavia sa svojimi štovatelji; gdje prebivaju muževi i žene naroda slovenskoga svih viekova, svetci i svetice, junaci, gospoda, pjesnici itd., kao i dobročinci Slovenstva. Iz neba spušća se u pakao, k slovjenskim izrodom, odmetnikom i ostalim vragovom Slovenstva: Niemcem i Magjarom, Turkom itd., koji svi tu grozne trpe muke sbog krivica, nanešenih slovenskomu svietu. Napokon podvikuje Slovenom:

„Učte se svůj národ milovati!
Hučte Tatry hlas ten k Horám Černým,
Hučte Krkonoše k Uralům:
Peklo zrádcům, nebe Slávům věrným!“

Slavy Dcera učini ogromnu senzaciju. Svekoliko Slovenstvo stupi tu na vidik sjajnim licem, naslikano u idealnih gorućom *ljubavlju nadahnutih* pjesmah; tu vidimo smjele misli o cielom

Slovenstvu; nagomiljanjem pako, za ono vrieme neobičnim, historičkoga gradiva iz cieloga Slovenstva (kojemu je pjesnik kasnije dodao temeljito razjašnjenje) prodrle su viesti i podatci o poviesti i ob odnošajih slovenskih i u šire krugove.

Za razširenje i utvrdjenje ideje slovenske steče si Kolar i drugimi svojimi djeli velike zasluge. Mimoiduć ovdje njeke ne dosta kritičke pokuse u povjestnoj i arkeologičnoj struci slovenskoj, u što se kao pjesnik nije mario pačati (tako i on, kao i Solarić, drži staru Italiju zemljom Slovenskom, pa ju, premda je to i proti poviesti i nepravo, zove slovenskom) spominjemo naročito spis mu *o književnoj uzájemnosti slovenskoj* (1837.), misao koju je već pred god. 1830. bio izrazio. Sloveni — tako sudi Kolar — smatraju se, premda već od viekova razdrobljeni, ipak za jedan veliki narod, svoja različita narječja za jedan jezik, pa smjeraju k prvobitnomu jedinstvu. A slovenski radnici i učenjaci imali bi, okaniv se jednostranoga te izključivoga njegovanja vlastitoga plemena, pripravljati se i raditi, kako bi se što bolje upoznali sa raznimi nariečji i literaturami slovenskimi onako, kako je to bivalo kod njekadašnjih Grka, koji su, premda pišuć raznimi narječji, svagdje i uviek držali i osjećali da su jedan narod. „Slavus sum, nihil slavici a me alienum esse puto", ovo imalo bi biti geslom svakomu naobraženomu Slovenu. Jedino kada se Sloveni takove dovinu uzajemnosti, istom tada mogle bi se sve pojedine slovenske narodnosti uzdati u napredak i ljepšu budućnosti; te od ostarajućih već naroda romanskih i germanskih poprimiti dalji razvitak ljudske naobraženosti i prosvjete.

Medju ta dva zastupnika slovenske uzajemnosti u narodu československom, naime Šafaříka na polju strogo znanstvenom, Kolara na polju pjesničtva, pristupi i slavni historik naroda českoga, Moravan Franjo Palacký (rod. 1798.). Palacký zaronio je dublje i temeljitije sa višega stanovišta, nego ikoji njegovih predšastnika, u poviest naroda českoga, toga najzapadnijega ogranka slovenskoga plemena. Prvi on je jasno pokazao stanovište (položaj) naroda českoga u slovenskoj poviesti, na zemlji, na kojoj se je od vajkada Slovenstvo Njemstva doticalo, s njim krvave bojeve vodilo; on prvi pokaza i zadaću naroda českoga iz poviesti potičuću, a ta je: da služi kao most medju Njemstvom i Slovenstvom, u obće medju istokom i zapadom." Iduć ovako tragom sudbine naroda svoga, toga „mučeničkoga" naroda, približi se slavni historik i k ostalim narodom slovenskim; pokazuje na ciljeve českih i poljskih knezova smjerajučih na utemeljenje mogućne zapadno-slovenske države, prispodablja nutarnje odnošaje Čeha s odnošaji inoslovenskimi; razpravlja o suglasju pravnih odnošaja staročeskih sa starosrbskimi, staropoljskimi i staroruskimi (g. 1837., prevedena je ta razprava na ruski i srbski), u obće razsvietljuje povjest slovensku na sve strane; slikuje na dalje pokret husitski, oriašku borbu Čeha sa zapadom, napose sa Niemci; razjašnjuje zametak tomu okršaju; pokazuje na moguću slovensku samosviest kakova se bila njekoć pojavila ne samo u Českoj, Rusiji i Litvi a napokon dovela do podignuća Jagelona na prestol česki; pokazuje na ovaj

„panslavizam“, koji za našega vieka tolike misli porodio, potaknuo, a koji se već u znamenitoj snagi za husitkih vremena bio pojavio.“

Ovo slovensko stanovište opažuje se svagdje u toga historika naroda českoga, u učenih njegovih radnjah (u najnovijem svojem djelu o husitismu god. 1868. iznosi Palacky na vidjelo u poglavju XI. svoje nazore o razlici medju poviesti njemačkom i slovenskom), u javnom životu. na polju publicističkom i parlamentarnom. Sloveni pako, tako bližnji kao i udaljeniji, nazrievaju u tom prijatelu Šafařikovom jednoga od svojih prvih vodja; uveo je bo Palacky ideju slovensku iz kruga strogo znanstvenoga na praktičko polje, na polje javno, političko, pa je tako s nova uzkrisio ideu Žižke i Korybuta, Čapke, Hinka Ptàčka i ostalih borioca „za oslobodjenje istine zakona božjega i napose jezika českoga te slovenskoga.“

Václav Hanka (1791.—1861.), djak Dobrovskoga, bibliotekar u českom muzeju, promatraše napose sa praktične strane slovensku uzajemnost. S toga dopisivaše revno i mnogo s učenjaci i književnici inoslovenskimi (medju ostalim nagovaraše ruske ministre za prosvjetu Šiškova i Uvarova, da se podignu slovenske stolice na ruskih sveučilištih, što se je i dogodilo); nastojaše iz svih sila, da se Česi upoznaju sa jezici, literaturom i odnošaji ostalih Slovena, napose Rusa, njegovih ljubimaca, prevadjaše te izdavaše književne proizvode inoslovenske (*Slovo o polku Igorově*, *Krakovíaky*, *evangelia Ostromirovo i Sásavsko*, *modlitby glagolské)*; svraćao pozornost Čeha na ostale jezike slovenske, sastavio slovnice (poljsku, rusku, staroslovensku), a i drugimi praktičkim poukami i članci podavaše českomu obćinstvu temeljite viesti ob inoslovenskih literaturah. Njegovim nastojanjem umnožana je muzealna knjižnica množinom inoslovenskih knjiga a tim pružena mogućnost i prilika, da se obširnije i temeljitije uče slovenske stvari.

Franjo L. Čelakovský (1799.—1852.) bavio se već od mladih godina pjesničtvom, životom itd. naroda slovenskih, a plodom tih nauka bijaše sbirka narodnih pjesama slovjenskih (1822.—1827.), brzo zatim i izvrstni *Ohlas písní ruských* (1829.), te napokom sbirka poslovica svih naroda slovenskih (1852.). Osim narodne poezije bavio se Čelakovský i umjetnim knjižtvom naroda slovenskih izručujuć Čehom u izvrstnih prevodih mnoge književne proizvode inoslovenske. Osim toga marljivo je radio i na filologiji, kojoj se je sasma posvetio pošto bijaše imenovan profesorom slovenske filologije najprije na vratislavskom (1842.), a kašnje na pražkom sveučilištu (1849.). Glavno njegovo djelo u toj struci, u kojoj poče raditi već od g. 1821. (revno bavio se najprije osobito ruštinom i jezikom propalih Drevljana), jest: *Srovnavací mluvnice slovanská* (1853.), taj prvi i do sada jedini pokus u slovenskoj književnosti, koji uzprkos mnogim pogreškam jest djelo veoma liepo i zaslužno. Da se bolje upoznadu Česi sa jezikom poljskim i ruskim, kao i književnošću tih naroda, napisà i izdade Čelakovsky chrestomatije obaju tih jezika.

Ivan E. Vocel (rod. 1803.), pošto je u uzhićenom patriotizmu opjevao djela vlastitoga naroda českoga (*Přemyslovci*, *meč a kalich*,

Labyrint Slávy 1846.) povede napokon junaka posljednje pjesme Jana, upoznav ga sa bojevi svoga naroda, iz Česke „k zapadu Slave;“ slikuje mu borbe baltičkih Slovena sa Niemci, pád bodričkoga kneza Nikole kao i propast baltičkih i polabskih Slovena; vodi ga u Moravsku na brdo Velehrad, na Vislu do sakovane Poljske, do Tatra, toga utočišća Slovaka, k Srbom na polje Kosovo, do Moskve, a napokon i u pradomovinu Slovena u Indiju; pa ako i opaža svagdje lica žalostna, namrgodjena, ipak negubi nade, da će jednom i prosvjeta Slovena visoko sinuti, da će „spas naroda slovenskih nadoći sa duševnim svjetlom:“

„Věžte, že jen světla bleskné meče
Vydobudou věčnou slávu vám!“

Vocel bacio se kasnje na učenje českih starožitnosti, a tim poveden prione némanjom revnošću oko starožitnosti i starije povjesti ostalih slovênskih naroda (imenito baltičkih). Plod svojih iztraživanja u toj struci predloži obćinstvu u najnovijem djelu: *Pravěk země české.*

Svikolici ovi pojavi radnje na polju česko-slovenske književnosti, izvedeni u duhu sveslovenskom, poticahu silno mladje pisce, da tim gorljivije prionu uz nauku jezika i literatura inoslovenskih; djela i razprave, prevodi iz poljštine, ruštine, hrvaštine množahu se znamenito (Zap, Koubek, koji su se oba duže bavili u Galičkoj, Havliček, koji je putovao u Ruskoj, Štulc, Tomíček, Franta, Rittersberg, Hansgirg, Chocholoušek, Kolář, Bendl, Kořinek i mnogi drugi). Karlo I. Erben Ignjat Hanuš, Štúr nastojahu okô narodnoga pjesničtva, života i mithologije slovenske, Šembera oko starije poviesti zapadnih Slovena, Jireček, Vocel oko slovenskoga práva itd. Izpitivanje slovenskoga jezika nadje u Českoj dostojnoga zastupnika u prof. Martina Hattale, koji je prvi rezultate novijih filologičkih iztraživanja uporavio na jezik československi, u tom pravcu do sada slabo obradjivani; a zatim iztraživajuć samostalno u struci svravnivajućega slovenskoga; jezikoslovja znamenito ju obogati pa treba još jedino želiti, da bi učenomu svietu predao historiju i svravnjivajuću slovnicu jezika slovenskih.

Nauka slovenskih jezika, literature, poviesti itd., nalazi kod Čeha sve više ljubavi i učastvovanja, pa se nesteže jedino na učenjake i pisce, nego prodire i u širje krugove: „pitanje slovensko“ jamačno da se najrevnije goji i razpravlja u českom obćinstvu.

g. U Poljskoj napredovahu, poslje Rakowieckoga, Chodakowskoga, Surovieckoga i drugih, u slovenskih naukah, napose u struci práva slovenskoga Vaclav Maciejowski (rod. g. 1792.) i Andrija Kucharski (1795.—1862.) Maciejowski baveć se jur od mladosti poviesti i pravom naroda slovenskih, pokuša prvi zaorati u ležeće na ugaru polje slovenskoga prava obširnim djelom: *Historya prawodawstw słowiánskich,* (Varšava 1832.—1835., 2. izdanje 1856.—1859.). Djelo ovo, prvo svoje vrsti u književnosti slovenskoj uz mnoge vrline imade i mnogo pogriešaka, nedostataka. Osim ove poviesti izdao je Maciejowski i razprava, tičućih se slovenskoga prava, literature, poviesti, itd.. *(Pamietniki itd. 1839.),* a bavio se takodjer, premda niti dovoljno

kritično niti sretno, i starijom poviesti naroda slovenskih, nemotreć ju sa tiesnijega gledišta poljskoga. Kucharski putovaše po različitih zemljah slovenskih sabirajuć gradivo za svoj predmet, pa je god. 1838. izdao *Najdawniejsze pomniki prawodawstwa słowianskiego*, spomenike prava ruskoga, hrvatskoga, srbskoga i českoga, djelo u mnogih stvarih vrlo pogriešno. Kucharski nije zadovoljio nadam u nj položenim. Pravo ostalih Slovena poznavali i njim su se bavili i drugi poljski pravoslovci, kao: Hube, Helcel, a u naše evo doba nastoji revno i uspješno oko njega Heinrik Hoffmann, docent toga predmeta na varšavskom sveučilištu.

Od poljskih historika zanimaše se inimi slovenskimi narodi napose slavni Joachim Lelewel (1786.—1861.) baveć se poglavito staroslovenskom geografijom i poviešću prije propasti poljske države; rezultate svoje radnje na tom polju sabrao te izdao je u djelu *Narody na ziemiach sławianskich* (1853.). u kojem se nalaze sakupljene različite viesti o Slovenih do X. stoljeća. Slovene izvodi Lelewel u tom svom spisu od Geta, Tračana, Mežana i Daka; iz njihove podunavske domovine dodjoše ostali Sloveni na sjever. Ovo djelo daleko je zaostalo za Šafařikovimi „*Slovanské starožitnosti*", koje je Bońkowsky 1842. na poljski jezik preveo, a isto tako njegov „*Slov. Národopis*" prevede Dahlmann na poljski 1843.

Poviesti inih Slovena nisu ni drugi poljski poviestnici s oka pustili, pak govore o njoj više ili manje obširno u uvodu u poviest poljsku (Moraczewski, Szujski); u izradjivanju pojedinih partija poviesti slovenske ili poljske (Szajnocha, Wegner). Slovensku filologiju ter izpitivanje jezika uzeše Poljaci tek u novije vrieme gojiti i obradjivati (Malinovski, Suchecki, Małecki), a isto tako poviest i literaturu inoslovensku: Valer. Krasiński, koji se zanimaše poviešću naroda slovenskih i pitanjem slovenskim u obće; Bogusławski, pisac poviesti lužičkih Srba; Papłoński, koji se mnogo bavio slovenskimi jezici i dotičnimi literaturami; Wiszniewski u obširnoj svojoj poviesti književnosti poljske, kao i Maciejowski u sličnom svom djelu; Alex. Chodźko, profesor slovenskih jezika u Parizu, Zmorski, prevodilac narodnih pjesmah hrvatskih i srbskih, Korytko, sabiratelj narodnih pjesama i dr.

Slavni pjesnik Mickiewicz čitaše god. 1840.—1844. na parižkom „Collège de France" o *poviesti i literaturi naroda slovenskih*, u kojih predavanjih imade puno starih fantastičnih i pretjeranih pogrešaka i nedostatka, koja medjutim ipak svjedoče da je i najveći slovenski pjesnik razumio duh vremena, da je shvaćao „jedinstvo našega plemena, da je razmišljao „ob uzrocih naše prošle nesloge kao i o sredstvih, koja bi nas imala voditi k našemu budućemu sjedinenju". „Književnost je polje", veli Mickiewicz, „na kojem svi narodi slovenski snašaju plodove svoga rada i duševnih svojih napora; gdje se sastaju, a ne razstrkavaju i mrze. Dao Bog, da bi to mirno sastajanje na tom uzvišenom polju vodilo i donelo jih do jedinstva i na drugih putevih."

Pjesnik vidi u cieloj poviesti slovenskoj poglavito borbu dvaju *neprijateljskih živalja*, Poljaka i Rusa, a cvatuću budućnost plemena slo-

venskoga nazrieva jedino u uzkrišenju Poljske i u njenom prvenstvu medju ostalimi Sloveni.

Književnost i poviest Česka Poljakom ljubi se više nego ikojega drugoga plemena slovenskoga. Galički Poljak Adam Rošćiszewski (1774.—1844.) osobitom ljubavlju prianjaše uz narod češki pa je nastojao svimi sredstvi (knjigom. dopisivanjem itd.) razširiti i utvrditi uzajemnost češko-poljsku. Chojecki obširno je opisao sve odnošaje češke *(Czechia i Czechowie 1847.)* pa slika tu vrućom simpatijom poviest, probudjenje naroda českoga i njegovu noviju književnost. Iz poviesti češke najviše zanimaju Poljake borbe Husita; borbe te opisa Gliszczýnski *(Hus i Husyci* 1859., ponajviše po Palackom) na nje oba zire se pred svimi inimi i historički nauk K. Hoffmanna: *O panslawizmie zachodniem* (1868.). Jezikom i literaturom českom mnogo se baviše varšavski Poljaci Ad. Naake-Nakęski, dr. J. Novakowski (oba ova šire revno viesti o poslovih českih medju svojimi zemljaci), zatim njekoliko mladih djaka Květa, profesora jezika českoga na varšavskom sveučilištu.

Mickiewicz govori o narodu českom, o njegovih učenjacih i literatih velikim počitanjem, označuje ga za „patriarku slovenske znanosti“ kako glavnoga zastupnika slovenske ideje, kao posrednika i miritelja ne samo slovenskoga svieta sa neslovenskim, nego i Slovena sa Sloveni. „Česi priznavaju i Ruse i Poljake za svoju braću na polju znanja i umljenja. Ruski pisac neuzdaje se u poljskoga, ovaj pak nevjeruje ruskomu; ali oba primiču se jednakim povierenjem radinomu i savjestnomu učenjaku českomu; jer čim se on osobito odlikuje, jest njegova visoka i mirna bezpristranost; on spominje tim narodom njihov zajednički izvor, njihovu crkvu i prve jim učitelje pozivljuć neprestano na slogu; on govori jednakim poštovanjem o sv. Jacku sv. Ivanu Krakovskom kao i o sv. Ćirilu i Methodu; on želi pomiriti unuke Koścziuszkoga sa potomci njegovih pobjeditelja; napokon sili je gledati u slavnu i sjajnu prošlost sjećajuć jih bojeva, kod kojih su sudjelovali.“

Premda je ideja slovenske uzajemnosti uhvatila već i kod Poljaka čvrst korjen, ali ipak ne u onolikoj mjeri, kao n. pr. kod Čeha ili južnih Slovena. Ima tomu više razloga, o kojih govorit će se na drugom mjestu.

h. I lužički Srbi probudiše se nastojanjem njekoličine gorljivih rodoljuba (Klina, Lubjenskoga i dr.) k novomu životu. Zanemareni njihov jezik bude očišćen pomoćju ostalih slovenskih, naročito českoga i poljskoga jezika, a prama českomu udešen i priredjen je i pravopis srbski. Srbsko-lužičko sjemenište u Pragu podržavaše njekim načinom stalan savez medju Česi i Srbi; u 'njem predavahu Dobrovsky i Hanka srbski jezik. Uzajemnost slovenska prihvaća se kod Srba velikim oduševlenjem. Najvatrenijim njenim širiteljem bijaše Jordán; od god. 1843.—1848. izdavaše on *Slawische Jahrbücher*, koji časopis može se reći, da je bio zrcalom duševne radnje svih Slovena, a uz to širio i drugim načinom, ustmeno i pismeno medju svojimi zemljaci kao i medju Niemci viesti o

slovenskih narodih. U tom smjeru radi i Smolař, koji izdaje u Budišinu časopis *„Slawisches Centralblatt.“*

i. Koncem XVIII. stoljeća uzpirilo se kod Jugoslovena življe kretanje, koje se tečajem vremena razmaklo te raziširilo na cielom jugu, od Alpa pa do crnoga mora.

Pokret taj poteče od južnih Slovena živućih pod ugarskom krunom, a imenito od Srba pa zatim i od Hrvatą. Živahnije narodno osjećanje u Magjara, koje se napose poslje smrti cara Josipa II. (1790.) razmahalo bilo, probudi kod njih težnju, da bude njihov jezik mjesto dosadanje neutralne latinštine gospodujućim jezikom u cieloj Ugarskoj, a njemu da se pokore, da mu budu podvrženi ostali narodi nemagjarski živući u zemljah krune Ugarske. Ali to nastojanje Magjara nagazi na živi odpor kod tih slovenskih naroda, imenito Hrvata, te su mnogo doprinieli, da se je i kod njih narodna samosviest počela širiti i u narod prodirati. Hrvati oprieše se odvažno „divljim Hunom“ dokazujuć pri tom, da je trojedna kraljevina slobodna država. Ugarski Srbi, ili, kako su je uredovnim stilom zvali, Iliri, potomci njekoč mogućih Ilira, pred kojimi je i Alexander veliki drhtao, uzeše takodjer odbijati navale „azijatskih barbara“, prionu vjerno uz cara, pa postignu, premda na kratko vrieme, vlastitu ilirsku dvorsku kancelariju; a sve ovo Magjare je strašno ljutilo; u saboru ugarskom, i to u sjednici držanoj 2. ožujka 1791. upozori zastupnik Jezernicky prvi na pogibelj, koja prieti Ugarskoj, bude li se vriedjao pravoslavni živalj u zemlji; pošto bi se moglo dogoditi, da i ostali pravoslavni narodi iz Europe i Azije u silnom broju navale na Ugarsku te ju poplave.

Pokret medju ugarskimi Srbi neosta stegnut jedino na njihov zemljište. G. 1804. skočiše i turski Srbi na oružje, te nakon krvave i dugotrajne borbe dovinuše se poluneodvisle kneževine srbske (1815.).

Zajedno s tim pokretom, s tom borbom Srba na polju vanjskom, političkom zapodjenuo se i pokret duševni. Uzkrisitelj naroda srbskoga, Dositej Obradović (1739.—1811.) pokuša prvi prokrčiti put čistomu narodnomu jeziku u književnost mjesto dosadanjegâ „slovenosrbskoga“, pa si u obće steče velikih zasluga za narod Srbski. Na toj njim utrvenoj stazi stupaše dalje proslavljeni Vuk Štefanović Karadžić (1787.—1864.), koji je tako govoreć s nova izneo na glas narod srbski, te upoznao naobraženi sviet sa njegovim životom (pjesmami, običaji itd.) i jezikom. Nemanje zasluge izhodi si oko srbstva slavni Šafařik; stanujuć u Novom Sadu dao se revno na znanstveno iztraživanje poviesti srbske i jezika srbskoga; u obće pripada polovica njegovoga djelovanja Čehom, a druga polovica Jugoslovenom, napose Srbom, o duševnom podignuću njihovom vatreno je nastojao. Kod utemeljenja *„Srbskoga ljetopisa“* (1825.) i *„Srbske Matice“* (1826.) učestvovaše osim Mušickoga i Magaraševića takodjer i Šafařik; njemu i Dobrovskomu imadu Jugosloveni zahvaliti zametak i početak svih znanstvenih iztraživanja.

Uz Srbe snažno napredovahu i Hrvati. Idea narodnosti uze poslje *svršenih* francezkih bojeva čim dalje tim silniji mah, pa se gotovo kod

svih evropejskih naroda očitovala u živahnijem narodnom osjećanju. Ovo narodno osjećanje širilo se te uzimalo ogromniji obseg usljed pritiska naroda magjarskoga, koji morade izvesti kod nemagjarskih naroda što veći odpor. Kad je medju Slovaci ustao Šafařík, a medju Srbi blagotvorno uzeo djelovati Mušicki, Karadžić i dr.: diže se g. 1835. medju Hrvati dr. Ljudevit Gaj sa uznositom ideom (koju već bio zamislio Slovenac Japel † 1807.): složiti, sjediniti u književnosti sve stanovnike „velike Ilirije, te lire u Europi“, t. j. Jugoslovene (koje on nazva Iliri) od crnoga do jadranskoga mora, od Alpa i Dunava do mora egejskoga. Tu ideju je Gaj uzprkos svim zapriekam većim dielom i izveo, postignuo barma to, da su svi katolički stanovnici Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Ugarske i Bosne, rabeć pismena latinska odrekli se svojih mjestnih narječjah, te svojih vrlo neumjestnih pravopisa, pa prihvatili jedan književni jezik (nazvan ilirskim), kojim pisahu već slavni Hrvati Dubrovčani pa i jedan prama českom udešeni pravopis. Tim se je postiglo, da su Hrvati i Srbi u jeziku sjedinjeni, ako i jesu u pismenih ostali i na dalje jedan od drugoga odieljeni. Ilirizam nije ostao stegnut jedino na književno polje, nego kao zastupnik ideje jugoslovenske predje on i na polje političko, te je bio naperen proti nastojanju Magjara, silujućih čim dalje tim goropadnije narinuti svoj jezik i ostalim nemagjarskim narodom krune ugarske.

Naporom Japla, Jarnika, Vodnika i t. d. probudiše se i Slovenci iz duga sna, u koji padoše poslje reformacije. Vodnik pozdravi uzhitnom pjesmom „*Iliria oživljena*“ spojenje njekih zemalja jugoslovenskih u jednu francezku pokrajinu (1811.). Slovenski pisci uzeše po primjeru Kopitarovu obradjivati svoj zanemareni jezik uvedši u nj česki pravopis te nastojeć svimi silami, da probude prosti narod — toga jedinoga zastupnika narodnosti slovenske — u Koruškoj, Štajerskoj, Kranjskoj i Gorici; i napori njihovi nisu ostali bezplodni.

Bugarom obraćahu pozornost svoju slovenski učenjaci, imenito česki i ruski, već i s toga razloga, što je od njih potekla prosvjeta ostalim Slovenom, donešena solunskimi apostoli Cirilom i Methodom. Slovenski taj narod bio je pao u duboku zaborav; još Dobrovský i Kopitar imali su o njem i o njegovom jeziku, o toj kćeri divne crkvene slovjenštine, vrlo kržljave i kukavne viesti. Karadžić obaziraše se u svojih studijah srbskih i na Bugare. U Ruskoj, premda je ruska vojska ne jedan put bila medju Bugari, divi se jošte god. 1825 *Moskevský Telegraf*, što imade u europejskoj Turskoj ljudi pravoslavne vjere, koji govore jezikom, sličnim crkvenoj slovenštini. Velike zasluge za Bugare steče si Rus Venelin (1802—1839.) koji je prvi i to vrućom ljubavlju bavio se njihovom poviesti i njihovimi najnovijimi odnošaji, te upoznao svoje zemljake sa narodom bugarskim. Veće sućuvstvo za Bugare nastade kod slovenskih učenjaka, napose onda, kad se je saznalo, da od njih potiče crkveni jezik i književnost slovenska. Šafařík kritični je razjasnio stariju poviest i književnost Bugara, te u obće znamenito pripomagao, da su pobliže upoznani; na temelju njegovih iztraživanja nastavljaju, imenito učenjaci ruski, obradjivanje bugarske po-

viesti, knjizevnosti i jezika: Hilferding, Palauzov, Sreznevski, Bezsonov, Biljarský, Grigorović i dr.. U Ruskoj izobražava se sada mnogo Bugara, naročito za učiteljsko zvanje.

Narodna sviest u Bugara od ovo trideset godina znamenito se podigla osobito nastojanjem njekolicíne vatrenih rodoljuba (medju njimi napose odlikuje se arhimandrit Neofyt) obilatim podizanjem i utemeljivanjem narodnih škola kao i žilavim odporom proti grčkim Fanariotom, koji, kao da su preuzeli ulogu bizantinskoga carstva, popuniše poslje propasti samostalne bugarske države cielu hierarchiju u Bugarskoj svojimi ljudmi, nastoje svimi silami, da pomoćju crkve liše Bugare njihove narodnosti, ter je pretoče u Grke. Borba ta još nije sasma dovršena, premda se pobjeda priklanja očevidno na stranu Bugara.

Znanost slovenska nadje vrle zastupnike medju Slovenci, iz njih niknu Kopitar i proslavljeni njegov djak Fr. Miklošić (rodj. 1813.). Miklosić, premda se bavi poglavito staroslovenštinom, koje ustroj i bogatstvo vjerno iztražuje, sabrao je i ogromno gradivo za sve ostale slovenske jezike. te ga ugradio u svojoj *„slovnici slovenskih jezika“*; osim toga obradjuje i ostale grane slovenskih studija, kao: bajoslovje (mythologiju), narodno pjesničtvo (o srbskom narodnom eposu), poviesti (izdanjem srbskoga diplomatara) i t. d., a u sborniku *„Slavische Bibliothek“* nastoji (po primjeru Dobrovskovoga *Slavina* i *Slovanky*) upoznati obćinstvo sa njekadašnjimi i sadanjimi odnošaji slovenskih naroda.

Jugoslavenski učenjaci, baveć se revno jezikom, poviesti, pravom te inimi odnošaji svoga naroda približuju se takodjer ostalim narodom slovenskim: tako jezikoslovci Jagić, Daničić, Jarnik, Janežić, Majar (ovaj posljednji želi stvoriti njeki obćeniti slovenski jezik); povjestnici Rački, Kukuljević; Krstić (ovaj prevede Maciejowskoga historiju prava slovenskoga), Bogišić i t. d. Poznavanje ostalih jezika i književnosti slovenskih, imenito češke i ruske (u oba ova napisano je mnogo razprava o južnih Slovenih) širi se medju Jugosloveni u sve to većoj mjeri.

U Ruskoj nadje slovenska znanost vrloga zagovornika i dobročinca u ministru narodne prosvjete Šiškovu (1759.—1840.). Šiškov bavio se sám jezici slovenskimi, koje je rabio u svojih filologičnih iztraživanjih, preveo je kraljodvorski i zelenodvorski rukopis na ruski, te je stajao u književnom dopisivanju sa Hankom.

Köppen bijaše zamislio misao: pozvati u Rusku Hanku, Čelakovskoga i Šafaříka, da tamo urede slovensku bibliotheku te sastave sveslovenski riečnik. Sam car pohvali tu namjeru, na što poče akademija dogovarati se sa ona tri slavista; nu pošto nisu Šafařík i Hanka toga poziva prihvatili, a pošto je malo za tim buknula i buna u Poljskoj, zaspì ta stvar do kraja.

K procvjetu i razvitku slavistike u Ruskoj znatno doprinesè podizanje slovenskih stolica na ruskih sveučilištih. Hanka je već ministru Šiškovu dokazao i naglasio, koliko je važno, da se zavedu i podignu stolice slovenštine na ruskih sveučilištih, a isto tako njegovu nasljedniku

u ministarstvu (od god. 1884.), grofu Uvarovu, koji je tu osnovu i u život priveo: god. 1839. potvrdjeno je utemeljenje slovenskih stolica na sveučilištih petrogradskom, moskovskom i harkovskom, a zasjedoše te stolice tri slavista, koji su bili na državne troškove poslani u zemlje slovenske, da tamo na mjestu prouče jezik, književnosti te ine odnošaje ostalih Slovena. Ta tri slavišta jesu: Preis, Bodjansky (nasliednik Kačenovskoga) i Sreznevski; ovim stolicam dodane su kašnje još dvie druge u Kazanu i Kievu. Jezici slovenski kao i poviest literatura slovenskih postanu obligatnimi predmeti na ruskih sveučilištih.

Broj Slavista te u obće broj ljudi, koje je zanimala slavistika kao i poznavanje slovenskih odnošaja ili samo po sebi ili pako kao pripomoć do temeljitoga poznavanja domaćih ruskih odnošaja (arkeologičkih, povjestničkih, književnih, jezikoslovnih) — broj takovih ljudi svakim danom više se je množio. Djela učenjaka inoslovenskih, imenito českih, odnoseća se na Slovene u obće, prevadjaju se na ruski; tako njeka djela Dobrovskoga (prevedena Pogodinom i Ševirevom); Kolařov spis o slovenskoj uzajemnosti (preveo ga J. Samarin g. 1838.), Šafařikove „Slovanské starožitnosti" i „Slovanski narodopis" (1843.) kao i ostale razprave tako njegove kao i Palackoga (prevodio Bodjanski). Venelin osobitom se je ljubavlju i gorljivošću zanimao poviešću i starinami Bugara; Kovalevski i Popov Crnogorom. Velezaslužni profesor ruske poviesti Mihael Pogodin probaviv njeko vrieme u zemljah slovenskih, stupi u savez s učenjaci inoslovenskimi, naročito sa českimi; Šafařik u predgovoru k „Slovenskim starožitnostim" priznaje zahvalno i spominje pomoć, koju mu Pogodin pružio. „Budi i Tebi hvala", veli, „predragi Mihajlu Petroviću Pogodine, koji si prigodom svoga bavljenja kod nas mjeseca kolovoza 1835. vidio djelo jošte tada nedovršeno, ocienio ga po duši pravednoga Slovena, pa od toga vremena neprestao mi svaku pomoć davati, da bude što bogatije i ljepše izdano."

Na te ruske prijatelje ostalih Slovena prešao je sadanji naziv *Slovenofili*, kojim su na početku ovoga stoljeća nazivani Šiškov i privrženici staroga sloveno-ruskoga sloga, a protivnici tako zvanoga novoga, Karamzinom uvedenoga sloga. Slovenofili smatrahu rusku narodnost i cielo uredjenje, kakovo obstojaše u moskovskoj Rusiji prije Petra velikoga, uzorom uredaba, kako oni' vele, staroslovenskih, a ove da su, nastojanjem i promjenami Petra velikoga u svom prirodjenom razvoju pridržane, uredbami zapadno-evropskimi izkvarene te sa pravoga puta svedene. Slovenofili tvrdjahu, da se je slovenska narodnost najčišćom uzdržala medju iztočnimi i južnimi Sloveni vjere pravoslavne, vjere „slavenske", imenito medju Veliko-Rusi, Bugari i Srbi, a zatim medju onimi Sloveni, koji su za vrieme gorkih historičkih nezgoda i nevolja najmanje zahvaćeni zapadnom civilizacijom, pa ovako najviše u njoj zaostali. Ostali Sloveni, i to poglavito Poljaci, Česi, Hrvati i Slovenci, pa i Rusini, bijahu njim (Slovenofilom) uplivom zapadno-evropskim „izkvareni" Sloveni, širenjem kulture evropske otudjeni prvobitnomu slovenstvu i pravoslavnoj vjeri slovenskoj. Po nazorih Slovenofila imadu (prije svih pravoslavni) Sloveni izpuniti veliku zadaću u poviesti čovje-

čanstva: sačuvati slovenski sviet — kako veli Chomjakov — čovječanstvu, razploditi ga, ili barem preporoditi. Nazori ovi proviru iz svih organa njihovih, iz: "*Moskvitjana*", „*Ruske Besede*", zatim iz „*Dena*" i „*Moskve*", kao iz drugih časopisa. Zanimiva je njihova *poslanica Srbom* god. 1860. pisana u ovom pravcu.

Protivnici Slovenofila, tako zvani „zapadnjaci", imadu nazore ovim sasma protivne. Njim bijaše europska prosvjeta, taj proizvod dugovječna te zajedničkoga rada svih naroda zapadne i srednje Europe, idealom, od kojega bijaše narod ruski povodom krutih svojih historičkih okolnosti tako dugo udaljen i odbijen, pa kojemu je tek nastojanjem Petra velikoga priveden; tvrdjahu oni, da iz starih uredaba, stare književnosti itd. moskovskih Rusa bez sudjelovanja europske prosvjete nemože se ništa valjana razviti. Za ostale Slovene nisu gojili zapadnjaci velikih simpatija.

Iz tih dvaju protivnih načela niknuše na polju ruske književnosti žestoke razpre o njegdašnjoj i sadanjoj Rusiji. Borbe te vodjene su u četrdesetih i petdesetih godina dosta oštro, nu kašnje izgubiše mnogo od svoje žestine. I Slovenofili i zapadnjaci znatno popustiše od svojih nazora, kojih su se toli okorjelo držali: niti je bilo Slovenofilom sve, što je starorusko i staroslovensko, prečistim idealom, a naproti i zapadnjaci uvjeriše se, da nedolazi sav spas od zapada. Nego ipak ostala jih još množina, koji drže, da su pravoslavje i ćirilica glavne oznake čistoga Slovenstva, dočim su drugi počeli nagibati k indiferentizmu glede slovenstva. U cielom nazori o slovenskom pitanju znamenito se promieniše kod ruskoga obćinstva.

Znanost slovenska našla je a i nalazi u Ruskoj čim dalje tim više njegovatelja. Najviše bave se studijami slovenskimi slaviste po svom zvanju (slaviste po zanatu), jezikoslovci te historici literarni, profesori: Ismael Sreznevski u Petrogradu (izdao je mnogo staroslovenskih spomenika, radio na različitih partijah slovenskih starožitnosti i bajoslovja itd.); Josip Bodjanský u Moskvi (preveo mnogo toga iz Šafařika, Palackoga, pisaše o narodnom pjesničtvu slovenskom, o slovenskom pismu); Viktor Grigorović u Odesi (sabirao putujuć Turskom slovenske rukopise, izdao vrle viesti i razprave o jugoslovenskoj književnosti i poviesti); Petar Lavrovski u Harkovu (napisao djelo o sv. Cirilu i Methodu, liepe razprave tičuće se slavistike); Memnon Petrovsky u Kazanu (izdao ja antologiju slovenskoga pjesničtva i drugih razprava); nemanje njihovi djaci (Duvernoy, Potebnja itd.), te ini prijatelji slovenštine; napokon tak zvani Slovenofili. Od svih ovih imade ipak i takovih, koji neimaju pravoga temeljitoga poznavanja ostalih Slovena, nepoznavaju dovoljno slovensko jezikoslovje, književnost i poviest, pa s toga gledaju na ostale Slovene sa gledišta ne dosta objektivnoga, ne pravo slovenskoga, nego sa ograničenoga stanovišta velikoruskoga, smatrajuć odnošaje velikoruske njekakovim idealom slovenskim, *mjerilom cielomu* ostalomu slovenstvu.

Jedno od prvih mjesta ide ovdje bez ikakova prigovora Alexandru Hilferdingu, tomu temeljitom poznavaocu cieloga slovenstva. On je podao ruskomu občinstvu više izvrstnih radnja iz slovenske poviesti: poviest baltičkih Slovena, Srba i Bugara, opis Bosne i Hercegovine, o lužičkih Srbih, ob ostancih Bodrica, najstariju poviest Slovena itd., pa nastoji upoznati svoje zemljake sa odnošaji naroda slovenskih tako historičkimi kao i političkimi; imenujemo ovdje naročito spis o zapadnih Slovenih; on kao da zauzimlje mjesto službenoga ruskoga panslaviste. U jednakom smjeru radi nadepuni Vladimir Lamanski, pisac djela: o Slovenih u Španjolskoj, Aziji i Africi, o slovenskih rukopisih u Zagrebu, o položaju Srbije te i ob inih pitanjih, odnosećih se na Slovenstvo; u obće on je jedan od najvatrenijih širitelja ideje slovenske u Ruskoj, krčeć joj put perom i govorom; Majkov bavi se poglavito poviešću i jezikom srbskim, pa napisa temeljitu poviest njegovu (jezika srbskoga); Biljarski zanima se jezikom bugarskim; Novikov napisa djelo o srbsko-lužičkom jeziku, i o Janu Husu; Bezsonov izdade bugarske narodne pjesme itd.

Slovenom obratiše svoju pozornost i ostali Slovenofili pišući o ruskih stvarih (Aksakov, Chomjakov, Ševirev itd.) kao i sabiratelji narodnih pjesama, običaja itd. (Sněgirev, Kirějevský, Afanasjev itd.), koje je već sám predmet, kojim se baviše, nuždno vodio k studiju slovenskih razmjera. Mnogo umjetnih i narodnih pjesama slovenskih bude i na ruski prevedeno (Chomjakovom, Puškinom, Vjazemskim, Aksakovom itd.). Pa i ostali ruski povjestnici, literati, sabiratelji starožitnosti, ako i nisu bili mnenja Slavofila glede ostalih Slovena (kao Solovjev, Buslajev, Pipin i d.) dobro uvažujuć ipak korist, koja imadě poteći specialno za rusku znanost iz sravnivanja sa odnošaji, napredkom i znanjem ostalih Slovena — ti, kako rečeno, ruski književnici nastojahu upoznati se s duševnim stanjem ostalih Slovena.

Od pjesnika podvikuje Puškin za vrieme poljskoga ustanka god. 1831. evropskim „Kletvetnikom Ruske“, neka prestanu mješati se u bratoubojnu razmiricu poljsko-rusku, koju tako slabo razumiju kao Kreml i Prag.

„Słovjanskije l' ručji soljutsja v Ruskom morě?
Ono l' izsjaknět? — vot vopros!“

Homjakov gleda u pjesničkoj svojoj uznešenosti, kako se „slovenski orlovi viju nebu pod oblake“ pod zaštitom „starijega sjevernoga orla“ (1831.), koga pozivlje, da nezaboravi „mladje svoje braće“ na jugu i zapadu, pa neka jim daje kreposti i pomoći u težkih njihovih borbah (1832.). Uznešeno opjeva Prag, Srbe, pozivlje Jugoslovene, da razkinu okove pa se tješi ljepšom budućnošću svih naroda slovenskih.

„Vspomnim: my rodnyje bratja,
Djeti materi odnoj,
Bratjam-bratskija objatja,
K grudi grud', ruka s rukoj!“

Ukrajinski pjesnik **Ševčenko** (god. 1849.) u posveti k pjesmi *Jan Hus*, koju poslà Šafaříku, spominje gorkim srcem hude okolnosti, u kojih

„vyrostały u kajdanach (okovih)
Słavjańskiji dity (djeca)
i zabuli nevolniki:
čiji vony diti“.

Pozdravlja Šafaříka, jer su se njegovim nastojanjem Sloveni upoznali:

„Sława-ž tobi Šafaříku
vo viki i viki,
ščo zviv jesi v odno more
słavjańskiji riki!“

pa napokon moli Boga, „ščob usi (svi) Słavjane stali dobrymi bratami i synami sońca pravdy.“

1. Što se tiče inozemstva, to valja reći, da je slavistika našla najveće učestvovanje kod **Niemaca**; njihovim jezikom pisana su djela Dobrovskoga, Kopitara, Miklošića, Šafaříka, Palackoga i drugih. Njemački jezikoslovci kao: Bopp, Pott, Grimm, Schleicher i d. potegnuše u krug svojih izpitivanja jezika indoevropejskih takodjer i jezike slovenske, imenito jezik starobugarski. Schleicher bavio se napose izpitivanjem i iztraživanjem jezika slovenskih, te je ovu nauku znamenito obogatio. Njemački učenjaci položiše temelj kritičkoj poviesti ruskoj (Schlözer, Lehrberg, Müller, Scherer, Ewers, Krug i d,), pa se i do sada njeki uspješno njom bave (Herrmann); jednako radiše oni na poviesti poljskoj (Röpell, Caro), i na jugoslovenskoj (Fallmerayer, Ranke, Dümmler, Kanitz). U prosvjetljenijoj zapadnoj Europi manje se zanimahu sa Sloveni; tek u novije dobe obratiše i njim veću pozornost: kod Danaca Thorson, kod Engleza Bowring, gospodja Talvj, Wratislaw, kod Franceza Boué, Cyprien Robert, Reus, Taillandier, Martin, gorljivi slavista Leger; kod Talijana Tomaseo, P. Mensinger i d.

Raširenju poznavanja i znanja o Slovenih mnogo pomogoše i stolice za slovenske jezike i književnosti na sveučilištih u Vratislavi, Berlinu i Parizu. U razlozih, koji potaknuše podignuće stolice u Parizu, upravo se naglasuje „politička važnost slovenskih jezika“ kao i potreba, da se dobro upoznadu narodi slovenski, „kojih budućnost jest neizmierna (immense), koji ipak ne mogu ostati tudji našoj sudbini.“ God. 1868. bavilo se francesko zakonodavno tielo i opet tim pitanjem, pa je odredilo, da se stolica slovenskoga jezika imade od sada zvati stolicom **slovenskih jezika**, da se ovako, rekoše, nebudu pomagali ruski panslavistički napori, kojimi se nastoji razširiti misao, da ima samo jedan slovenski jezik.

Čuje se kadšto govoriti, da zapadna Europa imade u cielom vrlo kržljave viesti o Slovenih; kod Franceza i Engleza razlog je tomu pojavu, što su jim Sloveni udaljeni, kod Njemaca pako, osobito u viših kruzih, vladajuće predsude, koje prieče temeljito učenje te objektivno i *nepristrano* shvaćanje slovenskih stvari.

4. *Slovenska uzajamnost u praktičnom životu za novijih vremena.*

Neumornom radinošću slovenskih učenjaka i drugih pisaca širijahu se medju slovenskimi narodi viesti i nauci, odnoseći se nesamo na ovaj ili onaj narod, nego na cielo pleme. Sloveni uslied hudih svojih i gorkih okolnosti znatno se medju sobom udaljiv pače otudjiv počeše se lagano buditi iz svoje dosadanje razštrkanosti i razdrobljenosti te osjećati, da su svi jedno veliko pleme. Živahnije gibanje, koje nastade na početku XIX. stoljeća kod svih Slovena, ne samo na polju književnom i znanstvenom, nego i u životu vanjskom, političkom, mnogo je pripomagalo podignuću i razvitku slovenske misli medju jednokrvnimi plemeni slovenskimi, imenito medju Česi, već davna najgorljivijimi njenimi pjestovatelji. Već je Dobrovský u svom govoru caru Leopoldu II. (1791.) naglasio, da borbe nastavše tada medju ugarskimi Srbi nalaze kod Čeha, kao njihove slovenske „braće", najtoplije sućuvstvo, a „ilirizam" nenadje nigdje tolikoga povladjivanja kao kod Čeha, kao što se je u obće slovenska uzajemnost medju njimi, pa medju Jugosloveni, navlaš medju Hrvati i Slovenci, najsilnijom pokazala.

Ali u isti mah uze i inostranstvo, napose Magjari i Niemci, sa negodovanjem gledati na to približanje Slovena. I uzeše na Slovene, napose na Čehe, kao glavne ovdje kolovodje, sve žešće udarati; slikahu njihove napore oko podignuća narodnosti česko-slovenske kao pogubne ne samo državi austrijskoj, nego i narodu njemačkomu. Česi, tako govorahu Magjari i Niemci, čine golemu propagandu za spojenje svih Slovena pod žezlom cara austrijskoga živućih, propoviedaju politički panslavizam, dovodeć ovako s jedne strane u pogibelj tim načinom carstvo austrijsko i narodnost magjarsku, s druge pako priečeć silovito sjedinjenje naroda njemačkoga.

Potomci Arnulfa i Arpáda pružili si opet poslje tisuće godina složne ruke proti potomkom Svatopluka; pa uzeše na taj, kako vele, „čavao zabijen do najplemenitije čestі tiela Germanije" bacati sva prokletstva i goropadne nadievke, u časopisih i posebnih brošurah ter inih spisih, kakovih je osobito u posljednjih tridesetih i četrdesetih godinah sila božja izdana: Pulszky, Lukacs, Zay sastavili se tu sa Laubeom, Wuttkeom, Fallmerayerom, Menzelom, Heffterom i d. Nu i Sloveni, napose zapadni (Česi, Slovaci, lužički Srbi, Poljaci) neprekrstiše ruku, nego junački odbijahu navale svojih vjekovitih neprijatelja; na tom polju pomole se Vocel, grofovi Lav i Josip Thun, Štúr, Jordan (izdavatelj časopisa *Slawische Jahrbücher)*, Malý, Gizewiusz, a sve ine nadleti u oštroći Julian Klaczko u spisu *die deutschen Hegemonen* i d. Česi razsvietljivajuć odnošaje svoga naroda, komu je zadaća „krčiti ostalim Slovenom put prosvjeti i u naobraženju" (L. Thun), svraćahu tude pozornost na koristi, koje bi potekle odatle za državu Habsburga, kad bi ovi htjeli pomagati Slovene na književnom i političkom polju, položiv ovako čvrstu ogradu proti laganom ali sjegurnom uplivanju Ruske na ostale Slovene. Na ovu okolnost svraćahu pozornost još davno

prije Schlözer (1809.) i Kopitar (1810.) preporučujuć podignuće stolice slavistike na sveučilištu bečkom, kao u središtu carevine, u kojoj imade toliko različitih naroda slovenskih; a ovako isto svjetovaše i Šafařik (kancelaru Pillersdorfu) g. 1847., kad se je radilo o podignuću stolice za slovensku filologiju na sveučilištu pražkom.

Kraj ove mjestmice vrlo oštro, ter odrješito vodjene polemike pismene podigao se ne manje žestoki prepir na zagrebačkom saboru medju hrvatskimi rodoljubi „Iliri" i privrženici Magjara; borbe te dovedoše tja do prolievanja krvi (29. srp. 1845.) Jednako burni prizori sgodiše se i na saboru ugarskom medju poslanici magjarskimi i nemagjarskimi

a. Austrijski Sloveni. Sabor slovenski god. 1848. Nastade burna god. 1848. Po primjeru Francezke uzrujaše se svikolici narodi evropski; Talijani i Niemci mišljahu, da je kucnula ura njihovomu toli željenomu narodnomu sjedinjenju, a Magjari, da je bora sada izvoditi davno osnovanu osnovu, zajarmiti naime sebi sve odporne življe nemagjarske pod krunom ugarskom živuće, naime Slovene i Rumunje. Niemci zamisliše, ma bilo i silom, zatjerati Čehe, Moravce, Slovence, a stranom i Poljake u novu državu njemačku, zvala se ova sada carevinom ili republikom, a Magjari bilo kapom ili šakom Hrvate, Slovake, Srbe i Rumunje pomagjariti i magjarskomu življu gospodstvo osjegurati; napokon i Talijani posizahu ruke za njekadašnjimi pokrajinami republike mletačke, za Istrom naime i Dalmacijom. Austrijskim Slovenom zaprieti velika pogibelj: zapadnim od Niemaca, južnim od Magjara i Talijana. Ova pogibelj prisili razdrobljene Slovene austrijske, da misle na uži savez, pa videć, da je u dalnjem obstanku moguće austrijske države osjegurana jim i narodnost, stupiše na popriště na korist uzdržanja cjelokupne austrijske države proti navalom njemačkim, magjarskim i talijanskim. Geslo austrijskih Slovena bude izreka, što no ju izreče Fr. Palacký u odgovoru izrečenom na poziv za izbor petdesetorice u frankfurtski parlamenat (11. travnja): da kad i nebi bilo Austrije, morala bi se stvoriti. Ovaj odgovor napisa kasnije i ban Jelačić na svoju zastavu.

Zajednička radnja slovenskih naroda bivaše sve nuždnijom. Već na početku mjeseca travnja g. 1848. dogovarahu se Šafařik i hrvatski ban Jelačić u Beču o potrebi takova porazumljenja i sjedinjenja Slovena austrijskih, a kašnije (koncem travnja) predloži Kukuljević u zagrebaćkih novinah kongres povjerenika austrijskih Slovena, i taj da se drži u Pragu kao u gradu svim najpristupnijem. Ideu ovu prihvatiše svi Sloveni velikim uzhitom.

U Pragu sastade se koncem travnja privremeni odbor, sastavljen ponajviše od Čeha i Poljaka, da radi o shodnih pripravah. Odbor taj izdade 1. svibnja proglas svim narodom slovenskim u Austriji, u kojem se pozivlju muževi njihova povjerenja, neka dodju 31. svibnja na kongres u Prag, da se posavjetuju o potrebah svih austrijskih Slovena. Neaustrijski Sloveni imali bi se pripustiti samo kao pozvani gostovi. „Sloveni, braćo!" veli se u tom proglasu, „tko od nas negleda tugom na prošlost našu? A tko će tajiti, da ono, što smo pretrpjeli, nije poteklo iz našega medjusobnoga nepoznavanja te razdrobljenosti, dieleće

braću od braće? Ali poslje dugih viekova, u kojih smo bili jedan na drugoga zaboravili, tečajem kojih toliko se nevolja na glave naše sasipalo, došli smo do toga spoznanja, da smo jedno, da smo braća." Ovaj proglas podpisaše medju ostalimi: Josip Matija grof Thun, Šafařik, Palacký; Hanka, Štúr, Vocel, Rieger, Miklošić, Ljubomirski, Dobrzanski i drugi.

Zajedno izdan je (5. svibnja) proglas neslovenskim narodom austrijskim, da se umire glede namjera slovenskoga kongresa: izrečena je tu neuzkoljebiva vjernost prama vladajućoj kući habsburžkoj, cjelokupnost Austrije, pomirljivost i ravnopravnost svih naroda neslovenskih, ali zajedno i tvrda odluka braniti prava Slovena. Odbor izradio je takodjer poslovni red za budući slovenski kongres, kao i program predmeta, o kojih će se na njem viećati (27. svibnja). Taj program osvrće se na burno vrieme kao i borbe iz njega sliedeće pa hoće, da se austrijski Sloveni „po rodu, jeziku, uredbah i običajih pa i po zajedničkoj ili uzajemnoj poviesti najbliži", spoje u jedno za postignuće jednoga cilja. Sastavitelj programa, objasniv znamenitost Slovena u Austriji kao njihove uzajemne odnošaje, označiv odnošaje slovenskih k ostalim austrijskim narodom, sadanje odnošaje austrijskih Slovena k ostalim Slovenom (naglašuje se tu imenito poravnanje rusko-poljske razmirice, oslobodjenje turskih Jugoslovena, zaustava silovitoga poniemčivanja, kakovo su izvodili Saska i Pruska, kao i izvedenje književne uzajemnosti slovenske u najširem smislu), a napokon odnošaje austrijskih Slovena prama ostalim europskim narodom, predlaže za glavnu razpravu ova četiri pitanja: *a)* Jesu li se sabrali tu Sloveni, da sklope savez na zajedničku obranu, pa kojim načinom? *b)* pod kojimi uvjeti žele stvoriti austrijsku saveznu državu? *c)* Što se želi gledeć na ostale neaustrijske Slovene i kojim načinom de se podigne slovenska znanost i umjetnost? *d)* Imadu li odluke frankfurtskoga parlamenta, bilo po koji dio slovenske Austrije, pravnu valjanost? pa ako neimaju, kojim načinom da se proti njim prosvjeduje?

Koncem mjeseca svibnja sakupili se u Pragu slovenski gosti iz svih krajeva austrijskih, stranom izabrani zastupnici, stranom glasoviti rodoljubi, uživajući povjerenje svih naroda. Iz slovenskoga juga prispjela su 42 učestnika, Poljaka i Rusina bili su 61, Čeha, Moravaca i Slovaka 237, svih skupa 340. Od neaustrijskih Slovena, koji su tada pozdravili Prag, imenujemo ovdje napose Rusa Bakunina i poznanjske Poljake Libelta i Moraczewskoga.

Članovi slovenskoga kongresa razdieliše se u tri odsjeka: československi (predsjednik Šafařik), jugóslovenskí (predsjednik Pavao Stamatović, protopresbyter novosadski) i poljsko-ruski (predsjednik Libelt), za predsjednika cieloga kongresa bijaše izabran Palacký. Dne 2. lipnja otvoren je slovenski sabor na Sofijinom otoku ogromnom učašću. „Čemu se naši ocevi nikada nisu nadali, što je za mladih lieta jedva poput krasna snivanja pred očima nam lebdilo, česa se još pred kratko vrieme neusudismo niti kao goruču želju izustiti — to se dan današnji preblaženima očima našima kao gotov čin evo predstavlja: Sloveni, braća

sašla se iz svojih na daleko i široko razštrkanih zavičaja u velikom broju ovdje u staroslavnom Pragu, da se ovdje priznadu za članove jedne velike porodice i da si pruže ruke k viečnom savezu bratinstva i ljubavi.“ Ovako je započeo predsjednik kongresa, Palacký, svoju besjedu, pa pozdravljajuć gostove slovenske pokazao je na znamenitost ovoga časa, kada Sloveni, proniknuti duhom i osjećanjem bratske ljubavi i sloge, postigoše svoju njekadašnju baštinu, slobodu, koje veliki narod slovenski nebi bio nikada izgubio, „da se nije sám u sebi razpao, razkomadao, jedan se drugomu otudjio, da nije svaki sliedio vlastitu i različitu politiku.“ „Sloven jest i bit će nepredobitnim, kad se bude geslo spojene **slobode i sloge** ozivalo u srcu njegovu.“

Iza toga proglasi predsjednik kongres otvorenim. Poslje mnogih oduševljenih govora i pripravnih poslova počeli su odsjeci raditi o glavnih točkah predbježnoga programa, predloženoga glavnim odborom; nu do skora odstupe od toga nacrta te prime za temelj viećanju Libeltov predlog, da se na sve narode europske izdade jedan manifest o načelih i svrhah slovenskoga kongresa, da se caru podnese predstavka o željah austrijskih Slovena, a napokon, da se skłopi savez izmed slovenskih naroda i obskrbi sredstvi za podupiranje spomenutih svrha. Načela slovenskoga kongresa uložena su u *manifestu europskim narodom*, što ga je na temelju viećanja svih triju odsjeka (od 7.—10. lipnja) a poimence po predlozih Zaha, Libelta i Bakunina sastavio Fr. Palacký.

„Slovenski kongres u Pragu“, veli se na početku manifesta, „jest novi dogadjaj, tako u Europi kano medju samimi Sloveni. Prvi put, odkada nas povjest spominje, sastadosmo se s raznih krajeva kao članovi velikoga plemena slovenskoga u velikom broju, da upoznamo se medju sobom kao braća, viećamo o zajedničkih nam poslovih. I sporazumismo se nesamo krasnim svojim jezikom, što ga govori osamdeset miljuna ljudi, nego i skladnim kucanjem srdaca naših i jednakosti duševnih naših težnja.“ Na dalje govori se u njem: kakova je razlika izmed poviesti osvojnih Niemaca i Romana i izmed poviesti miro- i slobodoljubivih Slovena, koji su gotovo svi izgubili svoju samostalnost i slobodu, ali sada opet, gdje je nastao novi posvuda život zahtjevaju svoju staru baštinu, slobodu, a to ne samo za sebe, nego i za sve ostale bez razlike staleša i narodnosti. „**Sloboda, jednakost i bratinstvo** svih u državi živećih jest, kao prije tisuće godina, tako i danas geslom našim.“

Manifest, braneć podpunu ravnopravnost svih narodnosti, odsudjuje težnje i pretensije Njemaca i Magjara, hotećih gospodovati nad Sloveni; ogradjuje se proti svojevoljnomu postupanju vladaoca s narodi, te se očituje za ustrojenje jedinstvene države austrijske kao saveza ravnopravnih naroda, medju kojimi imadu se Slovenom dati jednaka prava s Niemci i Magjari; odbija od sebe Europom izumljeno „strašilo političkoga panslavizma“, kojemu se lahho ukloniti može pravednošću prama svim narodom slovenskim; zauzima se odrješito za Poljake, koji su nasiljem izgubili svoju samostalnost, prosvjeduje proti komadanju Poznanja kao i proti niemčenju Poljaka i lužičkih Srba; pozivlje Magjare, da se

okane nasilja proti ugarskim Slovenom, te izjavlja nadu, da se oslobode i Sloveni u Turskoj. Napokon predlaže kongres svih europejskih naroda, u kojem bi se viećalo o svih sunarodnih pitanjih.

Osim ovoga proglasa na europske narode bijaše prema razpravam u saboru sastavljen nacrt predstavke na cara austrijskoga; ali ona nebje sasma izradjena. U toj se adresi izjavljuju austrijski Sloveni „kao sinovi velikoga plemena slovenskoga“, zahtieva se preustrojenje Austrije u državu saveznu, ne izključivo slovensku, u kojoj bi svi narodi, osobito slovenski, imali sasma jednaka prava. Česi i Moravci zahtievahu na temelju kralj. patenta od 8. travnja odgovornu vladu; isto tako i galički Poljaci i Rusini, ujamčiv si medjusobno strogo izvedenje ravnopravnosti glede poljske i ruske narodnosti u učioni i u uredih; ugarski Slovaci i Rusini zahtievahu, da budu priznani kano poseban u Ugarskoj narod, s Magjari sasma ravnopravan i kano takav u saboru zastupan; Srbi i Hrvati, da se izvedu svi, prošli i budući, zaključci Karlovačkoga kongresa (osobito što se tiče posebne vojvodine) i sabora trojedne kraljevine; Slovinci, da se sve zemlje, u kojih oni obitavaju, spoje u jednu slovensku kraljevinu, gdje bi vladao jezik slovenski. Konačno prosvjedovaše Česi, Moravci i Slovenci proti utjelovljenju njihovih zemalja u njemački savez, te se izjaviše oni i ostali Sloveni za podpuno suverenu državu austrijsku.

Treći predmet predloga, da se naime sastavi ugovor i savez medju austrijskimi Sloveni za osiguranje narodnih im prava, nebijaše dovršen. Libeltov i Bakuninov predlog nemogaše se primiti, jerbo su se protezali na svekolike Slovene u obće, predlog pako Zachov za to, jer se obzirao na sve narode u Austriji, dakle i na neslovenske. O predlogu kneza Ljubomirskoga o užem savezu austrijskih Slovena, kao i o drugih još predlozih (tako o izdavanju slovenskoga časopisa, ustrojenju slovenske bibliotheke, akademije itd.) nije se viećalo radi naglo nastalih nemira u Pragu (12. lipnja).

Nemiri ovi proizvedeni su tudjim uplivom (kao što je kasnije 11. rujna i sam knez Windischgrätz posvjedočio), uplivom naime europejskih buntovnika (a medju njimi i Bakuninovim) i magjarskih emisara, da se tim načinom oslabi vojna moć austrijska, te da se ova nemože uspješno obratiti proti buni u Italiji i pripravljajućem se magjarskom i njemačkom ustanku, a napokon i za to, da slovenski kongres dodje u podozrienje.

Dogadjaji ovi prekinuše dalnje radnje slovenskoga kongresa; njegovi se članovi razidjuše, koje prisiljeni, koje pako neimajuć nade, da će se tako brzo nastaviti viećanja u gradu postavljenu uslied tih dogodjaja u obsadno stanje. Uslied toga se kongres razidje nedočekavši naravnoga svršetka. Nu dogadjaji ovi odgodiše samo, ali neuništiše dogovora. Ni jedan od odlazećih poslanika, pa niti obćine i narodi, koji su ih bili poslali, neodrekoše se namjere, da izvedu i učvrste savez Slovena, stojećih pod austrijskom vladom; da steku Sloveni po uzvišenom načelu jednakosti naroda ona prava, koja su svakomu narodu, upravo za to što je narod, neporušivo podieljena samom naravi; da se

austrijski Sloveni popnu do onoga ugleda, koj ih po broju i duševnoj snagi uz druge narode ide. Slovenski je kongres u Pragu imao položiti prvi temelj ovomu novomu bratinskomu životu narodnomu. Ako je on i bio prekinut dogadjaji sbivšimi se ne njegovom, nego krivnjom tudjih živalja: to se ipak nemože kazati, da mu je zadatak propao ili da mu je radnja bila bez koristi, kao što nisu pražki dogadjaji osujetili velikoga zvanja Slovena u razvitku svega kolikoga čovječanstva u obće, niti su oslabili znamenovanje Slovena u Austriji na pose. Naročitom voljom odlazećih poslanika bio je kongres samo na neizvjestno vrieme odgodjen, da se u zgodnije doba dovrši, što se nije moglo u prvom sastanku svršiti.

Prem slovenski kongres u Pragu nije postigao opredieljenih si svrha, niti je imao pozitivnih posljedica: to je ipak ostao u poviesti Slovena, osobito zapadnih i južnih, vrlo znamenitim dogadjajem kao prvi poslje mnogo viekova pokus, da se idea slovenske uzajemnosti uvede i u praktički život.

U ostalom nije ovaj sabor prošao ipak bez svakoga uspjeha; Sloveni bo zauzeše se do skora solidarno za jedinstvenu državu austrijsku proti Magjarom i Niemcem: u državnom saboru bečkom braniše ju Česi i Moravci, Slovaci, Rusini i Poljaci, na bojištu pako ugarskom boriše se za nju Hrvati, Srbi i Slovaci, kojim u pomoć pritekoše i čete českih dobrovoljaca, a na poziv Čeha i čete Mihajla Obrenovića i t. d. Sveza svih Slovena u Austriji, a osobito izmed Čeha i Hrvata, bijaše iskrena i živa. Koncem svibnja obrati se sam ban Jelačić u ime hrvatskoga sabora u Prag s molbom, da bude uži savez izmed Čeha i Hrvata; česki i hrvatski sabor imali su biti kroz posebne poslanike u neprekidnom obćenju. Narodni je odbor u Pragu odgovorio banu uz sveobće klicanje posebnim listom, sastavljenim po Šafařiku (3. lipnja), da prima njegov predlog; u tom se listu spominju i njekadanji uzajemni odnošaji izmed oba ova naroda slovenska; u Zagreb je poslje izaslan kao česki poslanik K. J. Erben. Česki se sabor nije više sastao.

Jelačić pako, raznim načinom stišnjen Magjarom i bečkim Niemcem, koji su htjeli vladu i sabor u Beču prisiliti da proti njemu šalje veliku vojsku, poslao je Strossmayera k českim poslanikom; a ovi izabraše odmah Palackoga i Riegera, poslaše ih k ministru Bachu, gdje su izhodili, da se ministarstvo u razpri magjarsko-hrvatskoj odlučilo na korist Jelačića bana; a tim i u prilog jedinstva države austrijske u formi federativnoj na temelju ravnopravnosti. Jelačić, tim ohrabren, javio je (dne 22. listopada) „Slovanskoj Lipi“ u Pragu posebnim listom, da će krenuti na pobunjeni Beč, proti „vragu Slovenstva“, izjavljujuć veliku radost, što su česka braća pružila pred Bečom desnicu njemu i njegovoj vojsci.

Nada se austrijskih Slovena, da će se Austrija preustrojiti u federativnu državu, u kojoj bi imali svi narodi jednaka prava, neizpuni. Iza kako bi ugušen ustanak u Beču, a još pogibeljniji u Magjarskoj, i to jedino pomoćju Slovena austrijskih i inostranih (Rusa), ustroji se do duše nova država austrijska, ali ne na temelju ustavnom i federativnom,

nego država absolutna, u kojoj su Niemci gospodovaili nad svimi ostalimi nenjemačkimi narodi; gospodstvu tomu podlegoše ne samo buntovni Magjari nego i s manjim još obzirom Slovenci, koji spasiše državu. Staro strašilo političkoga panslavizma izneseno opet na vidjelo, da se poplaši Europa, a da se baci sumnja na Slovene.

Slovenska narodnost bješe njegovana opet samo u knjizi i u znanosti.

Stoprv god. 1860., kad je nastao novi pokret u državi austrijskoj i ponovljen javni parlamentarni život, predje slovenska uzajemnost opet na praktičko polje. Na carevinskom vieću u Beču idjahu Česi, Poljaci i Sloveni jednom stazom, uzajemno se podupirajući. Odnošaji Čeha, Poljaka, Rusina, Slovaka, Srba, Hrvata i Slovinaca smatrani jesu kao zajednički poslovi slovenski, te se kao takovi razpravljaju i u knjzi, novinstvu i u javnom životu, u saborih i taborih i u družtvenom životu. Spominjemo ovdje samo sakupljivanje dobrovoljnih prinesaka u Českoj i u Hrvatskoj, gdje se je u tu svrhu ustrojio i posebni gospojinski odbor, na korist borećih se Crnogoraca god. 1862., zatim sakupljivanje prinesaka u Českoj na korist Poljaka g. 1863., navodimo Velegradsku svečanost u Moravskoj i t. d.

b. Poljsko-ruska razmirica. Deoba Poljske otvori medju Poljaci i Rusi dubok jaz, a da li će se jaz taj ikad izravnati kakovim dobrovoljnim ugovorom, o tom će odlučiti stoprv budućnost. Dosele barem nije ta poljsko-ruska razmirica izravnana; a mržnja izmed oba ova slovenska naroda, koji se već od vjekova borijahu za prvenstvo na sjeveroiztoku Europe, naraste osobito iza obiju poljskih bezuspješnih buna god. 1831. i 1863.

G l a v n a, p a č e j e d i n a z a p r e k a p o m i r e n j u o b i j u n a r o d n o s t i j e t a, š t o P o l j a c i h o ć e p o n o v i t i n j e k a d a n j u d r ž a v u p o l j s k u u g r a n i c a h, k o j e i m a d j a š e p r i j e p r v e d e o b e g. 1772., ili pače još prije Andrusovskoga mira (1667.); što bi dakle oni, osim prvobitne Poljske Piastovaca, osim staropoljskih, narodom poljskim naseljenih zemalja (Velike Poljske, Male Poljske, Mazovie, a dielomice i Pruske Slezke), htjeli ponovljenoj svojoj državi utjeloviti još i ruske zemlje (crvenu Rusku, crnu, malu, bielu Rusku i t. d.), kao i zemlje litvanske (Litva, Žmudj), koji su „zabrani kraji", kao što ih Poljaci zovu, raznimi dogadjaji i okolnostmi postali čestmi poljske države, a gdje je poljski življ sve do god. 1863., pa i dan danas, predstavljen samo plemstvom a stranom i gradjanstvom, na koliko ovo nije židovsko, koji su stalniji bili prije većom stranom ruke narodnosti, dok su napokon primili narodnost poljsku i vjeru katoličku. Prosti puk bijaše ovdje od pamtivieka i je još danas ruski ili litvanski. U p r a v o u o v i h r u s k o - l i t v a n s k i h z e m l j a h s u k o b i š e s e p o l j s k i i r u s k i i n t e r e s i.

Ruska se država, koja je od vremena Ivana III. kroz tri vieka nastojala, da osvoji ove podnjepranske zemlje, ovo „očinstvo sv. Vladimira", nemože odreći ovih zemalja ležećih iz baltičkoga i crnoga

mora, koje su joj za dalnji razvitak neobhodno potrebne, i koje je odkupila tolikimi i težkimi žrtvami.

Oko tih se podnjepranskih zemljah vrti sva rusko-poljska razmirica; a o ničem drugom. Nećemo ovdje spominjati ni te okolnosti, da u ovih zemljah, na ime u 9 zapadno-ruskih gubernijah: u Kovanjskoj, Vilenskoj, Vitebskoj, Mogilevskoj, Minskoj, Grodanjskoj, Podoljskoj i Kijevskoj, stanuju većom stranom (67%) sami pravoslavni Rusi (Malorusi i Bielorusi), imajući istu vjeru, isto ime i književni jezik sa Velikorusi, s kojimi se oni već god. 1648. htjedoše sdružiti u jednu rusku državu. *)

Da i nema ove okolnosti, Ruska bi ipak dužna bila pobrinuti se, da te zemlje osvoji, jer su joj neobhodno potrebne ne samo za dalnji njen razvitak, nego i zato, da si sačuva značaj europske države; a prama ovim sadanjim faktičnim potrebam ruske države i naroda izčežavaju svi stari Herodeljski i Ljubeljski ugovori, u sebi inače preznameniti i poštovanja vriedni.

Poljaci, zauzevši gledište historičkoga prava, ali zajedno i stanovište aristokratičko, neodriču se tja od propasti njekadanje svoje države još ni nade, te nastoje svimi mogućimi sredstvi, da obnove ovu svoju državu u njezinoj podpunoj cjelovitosti, ma bila ona ili sasma samostalna ili osobnom unijom s državom ruskom sdružena. Namjeru ovu htjedoše najprije izvesti pomoćju Napoleona; poslje kako je on pao i kako je bila ustrojena posebna kraljevina Poljska (kongresova), spojena s carstvom ruskim, dojimahu se oni (osobito Adam Chartoryjski) opet u tom smislu cara Alexandra. Ove su idee širili i učvršćivali mnogimi tajnimi družtvi, koja su nastajala u vojsci, plemstvu, medju omladinom, a ne samo u kraljevini Poljskoj, nego i na Litvi i u drugih zemljah ruskih, gdje se je nastojanjem kuratora Vilnanskog sveučilišta, Adama Czartoryjskoga i vilnanskih profesora poljski duh osobito gojio; napokon nastojali su oko ove namjere svoje i ustankom od godine 1830.—1831.

Poslje ovoga bezuspješnaga ustanka zastupaše glavno poljska emigracija težnje poljske. Postojano braneć riečju i pismom njegdanju Poljsku, laćala se je za izvedenje svoje namjere svih mogućih sredstva, a prvo medju ovimi bijaše, da svagdje i svagda škodi Ruskoj, što joj dakako nije bilo težko, jer zapadna Europa, gojeć već odavna prama Ruskoj, prem nepoznatoj, osobitu antipatiju, te nepoznavajuć gotovo nikako ili vrlo slabo rusko-poljskih odnošaja, rado prisluškivaše svakojakim to krivim to izopačenim viestim, što ih je poljska emigracija u časopisih, pamfletih i znanstvenih spisih širila o Ruskoj i o poljsko-ruskoj razmirici.

---

*) Narodopisni i vjerski odnošaji u zemljah njekadanje Poljske bijahu oko god. 1863 sliedeći: 7½ milijuna Poljaka, vise nego 8 milj. Rusina, 2½ milj. Litvina i Lotiša, skoro 2 milj. Njemaca, 2⅓ milj. Židova, pa još i njekoliko tisuća Rumunja, Tatara itd. Po vjerozakonu ima tu 9⅔ milj. katolika, 2⅓ milj. unijata, više od 6 milj. pravoslavnih, 2 mil. protestanta i 2⅓ mil. židova.

Mržnja prama Ruskoj dopre u poljskoj emigraciji konačno do onoga stepena, da se njekoji emigranti nisu sramili upotrebiti laž i na naučnom polju; počeše bo tvrditi, da Rusi (Velikorusi) nisu ni Sloveni, nego pleme turansko, Mongoli, narod sasma različit od Poljaka i Rusina i t. d, (Duhiński, Rykaczewski i d.) Ovo su nazori, kojih nepoznavaše ni stariji Poljaci: Bielski, Kromer, Sapieha, niti noviji Mickiewicz, Lelewel, Morączewski, Krasiński i dr., pa i bili politički neprijatelji Rusije.

Drugo sredstvo poljske emigracije bijaše podupirati svaku revoluciju, kao i svaki pokret, smjerajući proti Rusiji; oni bo u svakoj burnoj dobi i u svakom potresu obstojećih u Europi odnošajah smatraju sgodno vrieme, da obnove njekadanju Poljsku. Poljske čete bijahu u francezkoj vojsci republikanskoj i Napoleonovoj, od kojega su se nadali Poljaci, da će obnoviti Poljsku; god. 1848.—1849. borijahu se u Magjarskoj (Dembinski, Bem, Wysocki), a god. 1853.—1855. služahu u vojsci turskoj (Iliński, Czajkowski ili Sadyk paša), davši se upotrebiti nesamo proti Rusom, nego i, što je još gore, proti srodnim si Jugoslovenom (u naše doba tako zvani kozaci Sadyk paše). Djelovanjem ove emigracije bukne god. 1863. nepromišljena buna u Poljskoj.

Uz emigraciju ostade i plemstvo u svih zemljah njekdanje Poljske, u poljskih naime, litvanskih i ruskih krajevih, vjerno svojim predavanjem, nastojeć kod kuće okô poljskih nakana, koje je gledalo izvesti ponajprije mirnim putem i u sporazumljenju s Ruskom. Za velike uzrujanosti misli u Ruskoj-Poljskoj prije zadnjega ustanka, god. 1861. i 1862. izriekom je zahtievalo podolsko, mińsko i dr. plemstvo, da se obnovi čitava njekadanja Poljska. U mnogobrojnih demonstracijah, očitujući poljske težnje, kao n. pr. u znamenitoj svetčanosti Horodelske i Lubeljske unije, učestvovaše poljsko plemstvo iz svih krajeva njekdanje Poljske, iz Litve, Ruske, pače i iz Smolenska; a god. 1862. proglasilo je po Andriji Zamojskom javno, da zahtieva sdruženje svih zemalja njekadanje Poljske u jednu državu. Stanovite ovo brane i Poljaci u austrijskoj Galiciji i u poljskih zemljah Pruske, prem živalj poljski neimade ovdje velike važnosti i snage, jer ga nezasitan živalj njemački neprestano guta.

Poljska buna god. 1863. imala je jednaku ciel, ali neimajuć dovoljne pomoći postigla je još manji uspjeh nego ustanak god. 1831.; bivši pako do skora ugušena, naniela je narodu poljskomu neizmjerne štete, te iz nova razširila duboku ranu rusko-poljske razmirice, i to upravo u ono doba, kada se moglo temeljito nadati, da će se ta rana zacieliti, te da će si oba slovenska naroda, Poljaci i Rusi, pružiti desnicu pomirenja u korist ne samo svoju nego i svega kolikoga Slovenstva.

Bilo je medju Poljaci iza same propasti poljske države te je i danas muževa, koji, nedajuć se zavesti privremenom antipatijom i gledajuć u dalju budućnost, dobro shvatiše pogibelj, grozeću narodu poljskomu, ako uztraje na stazi puke negacije dovršenih već čina. Uvjeriv se, da se nemože s uspjehom poduzeti rat sa tri velika neprijatelja, nastojahu predobiti na svoju ruku barem jednoga od njih, i to najjačega na uz

to porjeklom srodna — Rusiju. Misao, da narod poljski prione uz ruski, nalažaše osobito poslije Napoleonova poraza više privrženika medju Poljaci.

I ovi Poljaci razumjevaše istina pod „Poljskom“ čitavu nekadanju državu Poljsku; čemu se dakako nemožemo čuditi, ako pomislimo, da je u ono doba, gdje samo jedan stališ odlučivaše, u svih litvanskih i južnoruskih zemljah bilo plemstvo, inteligencija itd. isključivo poljska, te da su ove zemlje i sami Rusi smatrali poljskimi. Isti car Alexander I. htjeo je obnoviti svu nekadanju državu poljsku i biti njezinim ustavnim kraljem; tomu pako najviše se opre ruski historik Karamzin (god. 1818.), dokazujuć, da Alexander, prem samodržac, neima prava razkomadati Rusiju. U istom je smislu odgovorio i car Nikola poljskomu poslaniku gr. Jezierskomu prije samoga ustanka (26. pros. 1830.), odlučno zabaciv poljske molbe za pridruženje „zabranih zemalja“ s Poljskom. Cjelokupnost države ruske branjaše proti poljskim težnjam i veća strana ruskih urotnika, ugovarajućih s urotnici poljskimi (na svršetku vladavine Alexandra I.), pa samo Pestel i Bestušev slagaše se s Poljaci.

Pobjedonosni saveznici: Ruska, Austrija i Pruska, htjedoše veliku kneževinu varšavsku, što ju bio Napoleon ustrojio, medju se razdieliti (ugovorom u Reichenbachu od 27. lipnja 1813.). Poljaci, saznav za tu pogibelj, moljahu cara Aleksandra, da ih pod svojim žezlom ostavi; da neka s njimi vlada po svojoj volji, samo da zaprieči kako nebi velika kneževina došla pod njemačko gospodstvo; Poljaci i Rusi da jesu narod srodan. Molbu ovu podnio je Szaniawski Alexandru u Freiburgu, a Czartoryjski podupirao ju svom silom.

U ono doba stade i plemeniti domoljub poljski Stanislav Staszic raditi okô saveza Poljaka s Rusi. On je ovu misao već dugo gojio i učvrstio osobito za ponjemčivajuće vlade pruske u Velikoj Poljskoj i Moraviji, te ju branio g. 1813.—1814. Staszic je spas i budućnost Poljske vidio samo u savezu s Ruskom i pod okriljem njezine moći, kano takodjer u ustrojenju zajedničke slovenske države pod žezlom ruskoga cara, u kojoj bi tečajem vremena Poljska svojom prosvjetom i razvojem svojih sila zauzela prvo mjesto. Ovu je misao širio poslje bečkoga kongresa riečju i pismom. Izvodeć iz poviesti srodnost obiju naroda, branio je on savez Poljske s Ruskom uz uzdržanje posebnoga ustava i samouprave. „Sdružite se s Ruskom i izobrazivajte se!“ podvikivao je svojim zemljakom. *(O równowadze politycznéj Europy. Ostatnie moje do spółrodaków słowa).* Koźmianu pako, pitajućemu zašto vlada troši toliko milijuna za poljepšanje Varšave odgovori sliedeće znamenite rieči: „Ne shvaćaš li znamenovanja Varšave pod žezlom ruskim? Svojim zemljopisnim i političkim položajem odredjen je taj grad, da bude trećom, a možda i glavnom stolicom velikoga u jedno tielo i pod jednim žezlom sdruženoga naroda slovenskoga. Europa nije marila, da imade Poljake za svoje saveznike; imat će ih, utjelovljene u Slovenstvo, za svoje gospodare. Sdružimo se s Ruskom i izobrazimo se, crpimo iz nje moć, a ona neka crpi od nas prosvjetu.“ Ove svoje misli branio je Staszic tja do svoje smrti (1826.),

te je s nezadovoljstvom gledao, kako raste opozicija proti ruskoj vladi. „Jošte nije u njih ugasnuo duh anarhički", reče Koźmianu u jednoj burnoj sjednici saborskoga odbora. „Vidit ćeš, oni će jednoć još upropastiti Poljsku."

Velika bijaše šteta za narod poljski, što nije onda Ruska, nemareć za želje Poljaka, zauzela svu Varšavsku kneževinu, ostaviv Poznanj Pruskoj, i tim ga propustila polaganu poniemčenju; šteta bila je tim znatnija, što je car Aleksandro ne jedanput ustmeno i pismeno (1815) osobitu važnost stavio na slovensko porjeklo obiju sdruženih naroda poljskoga i ruskoga.

Slavenska ova sviest nedade se kao u prijašnjih tako i u potonjih viekova usprkos svoj mržnji medju Poljaci i Rusi sasma iztriebiti. U književnosti zastupahu ovu ideu Lind, Surowiecki, Staszic, Rakowiecki, Chodakwski i dr.; idea ta prodje kasnije i u praktički i politički život. Medju tajnimi družtvi, koja su u Poljskoj nicala već od XVIII. vieka, a bujnije još iza Napoleonova poraza; zanimivo je *prawdziwa masonerya rzeczypospolitéj*, što ju god. 1782. ustroji mladi plemić Kowacki na Volinju; izmedju tri u tom družtvu viša stupnja jest i „wolny Slawianin", za tim „równi bracia" i „župany promieniste." Smjer ovomu družtvu bijaše čisto demokratički, a zaista i sveslavenski. Niemci i Židovi nisu bili primani. Tajna družtva poljska stupiše koncem vladanja Alexandra I. u savez s tajnimi družtvi ruskimi. Kad se je Krzyžanowski, član osrednjega odbora varšavskoga god. 1823. u Kijevu dogovarao s vodjami ruske urote, reče mu Bestužez-Rjumin: „Vrieme je, da se prestaju Rusi i Poljaci mrziti; korist je obima narodima jednaka; rusko družtvo učinit će sve, da utrne ova mržnja." Pestel i Bestušev priznavahu pače Poljakom Poljsku u njekadanjih joj granicah, i to proti volji većine ruskih urotnika, koji su kao i Karamzin, branili cielokupnost Ruske, ustupajuć Poljakom najviše Litvu.

Slavjanska se sviest pojavi i na samom početku ustanka od god. 1830.—1831. uzprkos svoj mržnji i razdraženosti. U svojem proglasu vele Poljaci, da ih na ustanak „nevodi nikakova mržnjav proti Rusom, koji su, vele, kao i mi velikim narodom plemena sloenskoga." Tako govori i Skrzynecki u proglasu na Litvine: „nismo digli oružje proti narodu ruskomu, narodu velikomu, „plemenitomu i jednoga s nami porjekla." A kad se opet poslje neuspjeloga ustanka pojavi stara i još veća mržnja izmedju oba naroda, i kad je poljska emigracija huškala svu Europu proti Ruskoj: i u ono doba (1832.) počima narodni odbor, kojemu predsjednikom bijaše Lelewel, svoju odresu na ruski narod ovimi riečmi: „Rusi, braćo naša, zovemo vas braćom, jer ste, kao i mi, sinovi velike obitelji slovenske." *)

Ova sviest slovenska ostade i na dalje u grudih poljske emigracije; te se javlja u ne jednom njezinu spisu (*Čitanja* Mickiewiczeva

---

*) U vrieme poljskoga ustanka god. 1831. izpjeva Puškin poznatu svoju pjesmu „Klevetnikom Rusije." U njoj odbija, pjesnik, da se tudjinac mieša u taj boj, koj je starodavni

o Slavenih), pa i u današnje doba neprima svakolika emigracija žalostne nauke pojedinaca, da Rusi nisu Sloveni nego porjeklom Tatari. Sin slavnoga Mickiewicza, Vladislav, izdavajuć god. 1866. otčeva predavanja o Slovenih (*Les Slaves, histoire et littérature des nations Polonaise, Bohême, Serbe et Russe*, Paris 1866, 3 vols et 2 vols) oštro odbija ludo mnienje Duchińskoga i njegovih poljskih i francezkih drugova.

U poljskih zemljah nalazaše idea slovenska osobito medju *pruskimi Poljaci* uviek većega odziva. Poljaci su ovi danas u onom po prilici položaju, u kojem prije viekova bijahu izginuvša jim braća baltički Bodrici i Lutici. Poljski živalj gine ne samo u gornjoj Slezkoj i u obih pokrajinah pruskih (*West-* i *Ost-Preussen*), u kojih je već od više vjekova slovenski živalj ograničen samo na prosti puk, pa i ovaj je već dosta poniemčen, nego i u Poznanju, gdje pruska vlada već od g. 1831. niemči sav narod na široko. Sav poljski kraj u Pruskoj — od pomedja Krakovskoga tja za jezero Nebolsko u iztočnoj Pruskoj — već je kao prepleten grižljivim življem njemačkim, koji se sve to dalje širi na iztok. *) Pruski se Poljaci badava opiru tomu ponjemčivanju; neimaju bo dovoljne sile, ni moralne ni materijalne, kano što potvrdjuju neuspiešni ustanci u Pozanju god. 1846. i 1848. da zaprieče ovaj sasma naravni razvoj, kojemu lje neće ni vlada sadanjega sjeveronjemačkoga saveza nikakovih zaprieka staviti. Mnogi pruski Poljaci, nevideć spasa, prionuše tim uže uz slovensku uzajamnost. Tako Gizewiusz, iztočnopruski Mazur, koji je vatreno branio ugnjetavanu si narodnost, Libelt, Moraczewski, oba članovi slavjanskoga kongresa u Pragu i drugi.

Poznanjski Poljaci svrnuše svoje oči, osobito poslje druge polovice ovoga vieka, na susjednu kraljevinu Poljsku, gdje je u jedinoj od poljskih zemalja bio poljski živalj vladajućim, te se je osobito za vlade Alexandra II. jačao i kriepio. Zanimiva je *dedikacija*, koju je poznanjski grof Tito Działyński prvobitno stavio na čelo svoga izdanja *Žrzódłopisma do dziejów unii korony Polskiej i W. Litewskiego* 1569. (Poznanj 1856. 3. č., kasnije pako ju uzeo natrag). Posvećujuć svoje djelo A l e x a n d r u II., caru ruskomu, kralju poljskomu i velikomu knezu litvanskomu, spominje Działiński savez Poljske i Litve, koje su pod Grünwaldom (god. 1410.) mnoge godine uzdržale n a p r e d a k t o g a p o g u b n o g a z a n a r o d p l e m e n a, što no podkapajuć naš obstanak ne

---

„spor Sławjan meždu soboju,
Domašnij staryj spor, už zvvěšennyj sudboju,
Vopros, kotoraga ne razrěšite vy.“
„Vam neponjatna, vam čudža
Sija semejnaja vražda.“

Tada 1831. i C h o m j a k o v proklinje u *od* krvavi taj boj i razmirice slavenskih „odnopemennikov“ kao i njegove početnike,

„čej glas
Protiv Sławjan Sławjanskim bratjam
Meči vručil v prestupnyj čas!“

*) U Slezkoj bilo je godine 1861. samo 719.365 Poljaka izmed 3,390.695 stanovnika, u obih ruskih provincijah 690.441 Poljaka medju 2,866.866 stanovnika, u Pozanju 801.366 Poljaka medju 1,485.550 stankenika.

oružjem, nego lukavosti i himbenosti, iztisnulo je svuda iz rodnoga gnjezda, stare njegove vlastnike"; nadalje spominje, kako će cara savjetnici i susjedi njegovi odgovarati, da nepodje za primjerom Jagajlovaca i strica svoga; nemogu bo „Tvoji susjedi Tebi željiti slave, kakove sami nežele, i koja bi želje i nade svih naroda slovenskih jedino k Tebi obratila. Oni su dakako bili glavom Tvojim ocem, ali njekada se i nam duboko klanjali, prije nego su nas razkomadali. Najmoćniji vladaoče naroda slovenskih, okani se pohlepnih, zavidljivih i podlih ljudi — obnova a ne zator budi svrhom plemenitih težnja Tvojih."

I u poljskih, Rusiji podložnih, zemljah našlo se je njekoliko muževa, koji su, videć, da nemože uspjeti naoružani ustanak proti Ruskoj, i opaziv nemarnost ostale Europe prama poljskim stvarim. nastupili stazu Staszicevu, preporučujuć svojim zemljakom, da prionu uz Ruse, kao jedini svoj spas. Ovu je ideu osobito branio grof Adam Gurowski, i to načinom kod Poljaka neobičnim; sam bo kaže, da je glas njegov za to doba glasom vapijućega u pustinji. Gurowski vidi u Rusiji „jedinoga i samostalnoga zastupnika plemena slovenskoga, sjelo Slovenstva, koje njoj pripada i jedino u njoj imade svoju budućnost i podpuni svoj zadatak, da naime bude posrednikom izmedju Europe i Azije." On opominje svoje zemljake, da okanivši se praznih svojih nada i utopija o obnovi ciele njekadanje Poljske, koja je već neopozivno propala, po primjeru drugih Slovenah odlučno prionu uz načelo slavjansko, obično u Rusiji, pa da njemu služe u ogromnoj ovoj državi i pomognu razvitku njezinu. (*La civilisation et la Russe* 1840., *Pensées sur l' avenir de Polonais* 1841., *Le Panslavisme* 1848.)

U tom se je smislu izjavio takodjer markez Alexandro Wielopolski iza groznoga seljačkoga ustanka galičkoga proti plemstvu (1846.). On se u listu na kneza Metternicha (*Lettre d'un gentilhomme polonais sur les massacres de Gallicie)*, izjavljuje vrlo oštro proti austrijskoj politici u Galiciji, grozeći se, da će opet planuti „neumrla mržnja našega plemena slovenskoga proti Njemcem i Austriji"; grozi se nedalekim osvetiteljem, kojega su Krakovljani molili za vojsku i za zaštitu, te „kojemu će poći za rukom, da ujedini razpršene članove naroda slovenskih, koji su, umnoženi još i poljskimi plemeni, ogromnom gradnjom za novu zgradu." Željeznom doduše strogošću tišti Rusija Poljsku, ali „dio naših starih uredaba nalazi milost kod nje, kao ostanci narodnosti slovenske. — Sve smjera tamo, da se promjene odnošaji Poljaka prama Ruskoj; nova se pripravlja budućnost. Dužnost nam je u njoj sudjelovati. Onu neuredjenu i pustolovnu stazu, kojom još danas koracamo, valja nam hrabro i odlučno, pak nam se srce trgalo, zamieniti radnjom zdravom i dogadjaji ustanovljenom. Na mjesto što se slabimo prosjačeć od zapada njekakov položaj, možemo si, vrativ se k sebi samim, stvoriti budućnost u krajevih protivnih, te put si prokrčiti u srce ogromne ove države. Sve to slabiji, da budemo gospodari svoga udesa kao političkoga tiela, kao države, možemo naći sudbinu novu kao članovi istoga plemena."

Kroz mnogo često vjekova borijahu se medju sobom življi, na to pozvani, da se uzajamno dopune, ublaže i izmiene, pak sdruživši se, postigoše zajedničku sudbinu. Zar nebi moglo tako biti i kod obiju ovih naroda slovenskih, koja su do sada razjarena u bratskom boju; zar nebi mogla okrutnost tudjinca doprinieti, da se pospieši vrieme njihova upoznanja, te da se probudi u njih slovenska zajednica, u koje bi krila izčeznula njihova mržnja? I Rusija bi mnogo dobila, kad bi uz nju pristao poljski živalj; jer bi se oprostila groznice, u kojoj ju uzdržava neprestani odpor Poljaka; mogla bi se u nutra i pomoćju Poljaka čvrstiti i procvjetati."

„Onda bi se naša slovenska zajednica zaista bogatije i više digla od svake onih sada razdjeljenih narodnosti, koje bi u sebi ujedinila. Napokon država bi tim stekla upliv na sve zemlje, naseljene našom braćom, a tim još veći upliv na ostale narode slovenske na jugu i na zapadu. Poljsko će plemstvo bez dvojbe radje poći s Rusi na čelu slovenske civilizacije, prem mlade, ali jake i nadobudne, nego li da bude mrženo, vredjano, prezirano, pa da se povlači za vašom ostarjelom, tegotnom i ponositom prosvjetom."

„Dalek li je još onaj dan, kada bi plemstvo poljsko, decimirano, provodeć sa sobom ostanke naroda, što no jih još iza sebe imade, ponosito ali mučanje svojemu uvriedjenomu srcu nalagajuće, moglo kazati caru Ruskomu: „Dolazimo, da Vam se predajemo kao najvelеdušnijemu neprijatelju. Do sada smo Vam pripadali kao robovi, ratom predobljeni, nismo cienili svoje prisiljene zakletve; ali sada dobivate na nas novo pravo. Spajajuć odsele svoju sudbinu sa sudbinom Vaše države, predajemo Vam se kao ljudi slobodni, koji imaju snagu, da se priznavaju pobjedjene; to činimo iz vlastite svoje volje, iz srca i osvjedočenja. Vi postajete sada, čim ste bili i dosele, ali proti volji našoj, našim po božjoj volji gospodarom, kojega se sudu, očitovanu u udesih našega naroda, dragovoljno podlažemo. Imademo pako još ovu jedinu molbu: Nepropustite kazne zločina, što ga je tudjin počinio na braći našoj u Galiciji; nezaboravite, da je proljevena krv, krv slavjanska, koja viče za osvetom. *)

U smislu toga lista Wielopolski je radio, i djelovao u tom smjeru na cara Alexandra II. pismom od god. 1857., kao i *spomenicom* od god. 1860., upravljenom na kneza Gorčakova i predloženom samomu caru. Wielopolski, videći „sreću Poljske samo u savezu s Ruskom, što ga i želi", i govoreći o uzajamnoj mržnji naroda poljskoga i ruskoga, izriče nadu, da će gorka ova ćustva do skora ustupit mjesto ćustvom prijateljstva; početak imade učiniti Ruska, a ponajprije njezina vlada, kako gospodujući narod. On pokazuje na tadanju burnu dobu u Italiji i Au-

*) Političkim panslavizmom, sdruženjem Poljaka i Rusa pod zajedničku slovensku zastavu grozi se i grof Valer. Krasinski (*Panslavizm and Germanizm*, London 1848.) napose Niemcem, ako nebudu pomogli, da se uzkrisi država poljska. „Kad bi vi mogli uništiti nas kano Poljake, *a mi bi* vam se osvetili kao Sloveni."

striji, na vladajuće načelo narodnosti, a napokon i na korist, koja bi proizašla odanle, kada bi Rusija opet obnovila Poljsku, te stvorila tako prijateljsku susjednu državu, spojenu s Ruskom.

Ovo sjedinjenje je obima nuždno, osobito „proti zajedničkomu neprijatelju. Niemcem, koji su sbilja jak i grozan neprijatelj, kojemu se možemo opirati samo složnimi silami. Razdruženim u neprijateljstvu medju sobom valja nam podleći. Uzajamno se slabeć, gubimo mi, a dobivaju Niemci. Niemci su vjekovit i jedin uzrok sve nesloge, a politika njihova proti nam je vazda jedna, te samo njim koristi. Posljedica ove politike jest, što slovenske zemlje osvojiše. I dioba Poljske bijaše njihovim djelom; na nju bijaše Ruska samo Njemačkom potaknuta, a njom su se samo Niemci okoristili; jer stekoše komad slovenske zemlje za svoje naselbine, a naseljivanje to izvode groznim načinom tako, da će poljske zemlje biti sasma poniemčene, ako još 15 do 20 godina ostanu pod gospodstvom pruskim."

Dalje pokazuje Wielopolski na poznato ono potiskanje Niemaca na iztok, koje je već i u Rusku zazseglo, Koliko je već slovenskih zemalja propalo kano žrtva njemačkoj proždrljivosti i postalo zemljami njemačkimi? Istu sudbinu rado bi Niemci pripravjti i nam pod izlikom plemenite namjere, da šire prosvjetu na iztok. Prosvjeta ova nas se dojimlje kao pravi otrov, a s toga bih si želio iskren savez s Ruskom, te sam osvjedočen, da će nagon uzdržanja sama sebe, što ga je Bog ucjepio u srce svakoga bića, Rusku i Poljsku na taj savez konačno prisiliti. Neprijateljstvo izmedju oba naroda je obiema na propast."

„Sloga i ljubav izmedju Ruske i Poljske najvrućijom su mi željom. U njih leži prava veličina, moć i slava obijuh naroda. Ako se neizpuni ova želja srca moga, onda jao nam, jao i Ruskoj! Onda će uzkliknuti Niemci pobjedonosnom vikom, te će smjeti pokročiti prama iztoku."

Rieči Wielopolskoga neostaše bez posljedica. Ruska je vlada sbilja pokušala izmiriti oba naroda slovenska, Poljake i Ruse.

Wielopolski, stupiv god. 1861. u rusku službu (najprije kao ministar prosvjete u kraljevini Poljskoj, a kasnije kao civilni namjestnik) poče oživotvarati svoje idee i u praktičnom životu, nastojeć iz svih svojih sila, da se jaz med Poljaci i Rusi što prije izravna. U tom ga je revno podupirao i novi namjestnik kraljevine Poljske, carev brat, veliki knez Konstantin, privrženik Slovenstva. Sveučilište Varšavsko bje na novo ustrojeno, a nanj pozvani su poljski profesori iz Poznanja; slovenska studija predavana su ovdje u vrlo obširnom obsegu. Čeh dr. Květ poče svoja predavanja o jeziku i književnosti českoj uz veliko učestvovanje Poljaka; simpatije medju Poljaci i Česi postajahu sve to iskrenije; sam Wielopolski gojaše jih u podpunoj mjeri, a njegovim uplivom bude u Varšavi rodjeni sin kneza Konstantina na krstu pozvan Vaclav.

Činjaše se, da kraljevina Poljska (kongresova) postaje jezgrom naroda poljskoga, izmirenoga s narodom ruskim, te da se izgu-

njuju zapisci i rieči njekadanje dobe za cara Borisa, Mihajla i Alexeja, da naime oba naroda „žive u vjekovitoj i nerazlučnoj slozi kano ljudi jedne kršćanske vjere, jednoga jezika i naroda slovenskoga."

Nesretnom i nepromišljenom bunom od god. 1863. uništene su sve ove krasne nade; stari, zjevajući jaz izmed Rusa i Poljaka na novo se i još strašnije raztvori — da li za vrieme samo ili za uvjek, pokazati će nam budućnost.

Ovim ustankom razdraženo bje javno mnienje u Ruskoj u velikoj mjeri; Rusi bo se osvjedočiše, da nudjeni Poljakom uvjeti (ograničenje poljskoga naroda na kraljevinu Poljsku) nisu dovoljni, a da težnje poljske smjeraju opet, kao i god. 1831. na obnovu ciele njekadanje Poljske, i na gospodovanje življa poljskoga nad življem ruskim (malo- i bieloruskim) i nad zemljami, kojih se Ruska nikada i nikako odreći nesmije.

Razdraženost u ruskih krugovih rasla je sve to više; gotovo svi časopisi ruski izjaviše se proti Poljakom, oštro i strastvenó pišuć proti njim i odlučno odbijajuć njihove pretensije i diranje u cjelokupnost zemlje Ruske, Kijevske i Moskovske. Poljaci opet dozivahu nebo i pakao u pomoć proti „iztočnim barbarom", koji da hoće uništiti svu europejsku prosvjetu; proti njim da je Europa dužna ustrojiti njekadanju Poljsku kao jak bedem prosvjete proti iztočnomu barbarstvu. Razdraženost ova medju Poljaci i Rusi traje još i danas, jer ju neprestano uzpiruju ne samo poznanjski i galički Poljaci i emigracija, nego i sami Rusi; jer kao što s jedne strane Poljaci nastoje, da Rusom škode po svoj Europi, razvikavši ih za barbare pače i za Mongole, tako opet s druge strane gdjekoji ruski časopisi nemogu iznieti ni dosta pogrda na Poljake; a ruska vlada zabranjuje Poljakom — prem su državljani ruske carevine — da u zapadnih gubernijah stiču žemlje, pače da i javno poljski govore, te počima napokon rusizirati i poljsku kraljevinu, kojoj je posebni položaj u ruskoj državi ukinut. U ovoj razdraženosti strasti nenalaze žalibože rieči umjerenih kod nijedne stranke nikakova, ili vrlo slaba odziva, pače kadšto se i zlo tumače, te bivaju često uzrokom, da padnu u podozrienje oni, koji ih izustiše. Nepreostaje dakle drugo, van čekati, dok se razdražene strasti ponješto utalože i ustupe mjesto mirnijemu razmatranju o poljsko-ruskoj razmirici, i dok stranke postanu pristupnije razboritim opomenam.

„Od mnogobrojnih ruskih glasova o poljskom pitanju pro i contra valja ovdje osobito spomenuti revnoga prijatelja slovenstva, Mih. Pogodina, koji se od god. 1831. do danas bavi ovim, ne samo za rusku, nego i za sve koliko Slovenstvo vrlo važnim pitanjem. *) Pogodin, kao

*) Sbirku razprava i ocjena o poljskom pitanju od god. 1831.—1867. izdao je nedavno Pogodin pod naslovom: *Poljskoj vopros* (Moskva 1868, str. VIII, 240), i to na korist zapadnih Slovena, umirenih Poljaka i zapadnih Europljana, a napokon i Rusa, koji hoće, da se pouče u ovom pitanju. Sa mnienjem Pogodina u poljskom pitanju slaže se i drugi slovenofil, Hilferding (*V čem iskat razrešenja poljskomu voprosu*, 1863. i drug-

pravi Sloven i Slovenofil, prost je mržnje prama srodnomu narodu poljskomu, te goji od davna — kao što sam kaže — „štovanje prama poljskim kriepostim i vatrenu prijaznost prama Poljakom, kao najsjajnijoj slovenskoj grani, i jednomu prvih članova cieloga slovenskoga družtva, koji je bio najmilijom ideom moje mladosti.“ U izviešću, što ga je god. 1839. podnio ministru prosvjete o stanju zapadnih Slovena, odlučno i ozbiljno preporuča, da Ruska odustane od ugnjetavanja poljskoga življa u kraljevini Poljskoj, te da ga radje svimi sredstvi podupire, što bi moglo „djelovati i na ostale slovenske narode, a osim toga veoma se dojmiti budućih mogućih odnošaja Rusije prama ostalom Slovenstvu.“

Poljska t. j. zemlje čisto poljske, u granicah jezika poljskoga, dakle glavno kongresova kraljevina, spojena s Ruskom zajedničkim vladarom, ali drugčije sasma samostalna, jest jedinim spasom naroda poljskoga od prietećega mu ponjemčenja. To je mnienje, što ga Pogodin tja od g. 1831. do danas neprestano branio, slažuć se pri tom, kao što se vidi, s Wielopoljskim. Pogodin kazuje podjedno na znamenitost s Ruskom izmirene Poljske, i to ne samo obzirom na Rusiju, nego i na ostalo Slovenstvo; on netaji pogibelji, koja bi se mogla u slučaju europejskoga rata poroditi za Rusku iz otvorene rane na zapadnoj medji, jer bi neprijateljska Poljska bila prednjom vojskom evropske koalicije proti Rusiji. „Združena Poljska i Ruska nepredobitna jest moć u Evropi, koje se plaše prijatelji i neprijatelji naši i vaši!“ Kao prvi uvjet izmirenju Poljaka i Rusa zahtieva Pogodin, da se Poljaci odreknu svih pretenzija na zapadne gubernije, kojih se Ruska nikako nemože niti nesmije odreći, te predlaže, da poljsko, u tih zemljah stanujuće plemstvo ili postane ruskim, ili pako zamieni svoja imanja sa imanji u kraljevini Poljskoj.

S ovim se mnienjem o odnošajih Poljske i Ruske, što ga očituje strogi monarkista Pogodin, slaže i ruski socialistički demokrat, Alexandro Hercen. I Hercen, želeć iz sve duše Poljakom što veću slobodu, savjetuje jim, da na svoju vlastitu korist i na korist svega Slovenstva ostanu u savezu sa slobodnom Ruskom; u pitanje o zapadnih gubernija nedira, ostavljajuć njegovo riešenje narodu maloruskomu.*)

Hoće li se napokon Poljaci i Rusi izmiriti pod njekimi uvjeti, koje bi, izključivši surovu silu, obje neprijateljske stranke primile dobrovoljno, to se do sada kazati nemože.

Po našem mnienju imaju u riešenju ovoga važnoga pitanja — ako uzmemo, da će se to pitanje riešiti načinom mirnim, nipošto pako oružjem — prvi glas Rusini (Malorusi i Bielorusi), narod, koji od pamtivieka stanuje u onih zemljah, radi kojih se Poljaci i Rusi prepiru,

---

dje). — Godine 1843—1843 pokušao je Petar Dubrovsky izdavanjem rusko-poljskoga časopisa *Dennica-Jutrzenka* u Varšavi, namienjenoga književnosti svih Slovena, da na temelju slovenskom približi Ruse i Poljake. Bilo bi probitačno, da se taj pokus i sada opet ponovi.

*) Razprava *Rossia i Polša* od godine 1859.—1860. (*Za pjat' lět*, London 1860, b. I. str. 109.—192.) — I Mazzini pozivlje u svojem listu (od god. 1868.) Poljake na slovensku solidarnost.

i to u zemlja od „Podolja, Vołtini i Vołoch pospolu až do samoho Vilna i Smolonska“, kao što veli Chmelnicki u universalu naredu ruskomu od god. 1648., brojeć ovdje 9—10 milijuna duša. Ovaj narod, a nipošto pako poljsko ili popoljačeno ondje stanujuće plemstvo, a još manje ostali Poljaci, ima sveobćim glasovanjem odlučiti, hoće li pripadati Ruskoj ili Poljskoj. Na koliko možemo sada suditi, niti narod niti njegova inteligencija nepristaje uz namjere Poljaka, da bi se naime obnovila sva njekadanja Poljska; nego upiru oči svoje u braću si Velikoruse. Malorusi naime imali bi po pravu riešiti tako zvano poljsko pitanje. Ova grana ruska od njekada obitava od južnih ogranaka Tatra i od Sana tja do Kavkaza (crnomorski Kozaci), od Pripeća i Seme tja do crnoga mora, broji na prostoru od 12.000□ milja 15 milijuna duša. Ovdje oko Kijeva, Vladimira, Haliča Črnihova, Perejaslavi i dr. življahu slovenska plemana (kasnije ruska), već dugo prije dolazka Varjaga u demokraciji“, ovdje vladahu knezovi Kyj i Mal, za tim mnogobrojni knezovi iz Rurikova roda, a napokon i iz roda Gediminova; na Dnjepru nikne slavna Kozačina, ovdje djelovahu i hetmani Dašković, Bajda, Bohdanko, Sahajdačni, Chmelničenko, Dorošenko i dr.

Ljasi (Poljaci) pojavljivahu se u ovih zemalja ponajviše kao neprijatelji; tako već za vremena Boleslava (Hrabroga i Smionega) pod Kijevom, poslje i pod Haličem i Vladimirom. Ljasi uvedoše ovdje plemske uredbe, odtudjiše narodu ruskomu više striše, potomke Rurikovića i Gedeminovića i njihove boljare; Ljasi posegoše i za starinskom vjerom pravoslavnom. Koje dakle čudo, što ruski narod, pretrpiv mnoge nevolje, nanešene si od svoje „ljaške“ gospode, neugodnu si o njih uspomenu sačuva, što mrzko gleda i na sadanje jim potomke, a zahvalno spominje svójih Serpjaha, Nalivajka, Muškata, Kukuruza, Chmelničenka, Perebijonosa, Nečaja, Morezenka. Palijeva i drugih neprijatelja ovomu gospodstvu, te što mu nisu mile njegove težnje, odbacujuć od sebe, sljedeć svoje predje, sve pretenzije lješkoga plemstva na ruske zemlje, i podvikujuć Ljahom: „Majte vy sobi svoju Polšču, a nam Ukrajina nechaj zostajetsja!“ Ovo stanovište naroda ruskoga zauzimaju i svi znatniji njegovi zastupnici (Kostomarov, Kuliš, Bělozerski i drugi), nikako nepriznavajuć tobožnoga historičkoga prava i poljskih na ruske zemlje pretenzija, koje da neimaju danas nikakova znamenovanja, osim što škode narodu ruskomu.

Ako ocienimo i to, da i galički Rusini stoje proti Poljakom i to nemožemo si misliti, da bi poljske težnje i nade o obnovi njekadanje Poljske mogle istinom postati, Rusini jesu i budu glavna zaprieka, koja se nedade uklonuti.

Ako pomirenje medju Poljaci i Rusi za rukom nepodje, onda prieti velika pogibelj čitavomu Slovenstvu u obće i ruskomu narodu napose. Njemačko „tiskanje na iztok“ traje još i danas, i to na neizmjernu pogibelj svega kolikoga Slovenstva; njemu već pade žrtvom velika množina slovenskih zemalja, bilo što je slovenski živalj odanle silom izrinut, bilo što je poniemčen. Njemački se živalj, imajući veliku podporu u močnom sjevero-njemačkom savezu, kao i u plemstvu baltič-

kih gubernija ruskih, širi sve to dalje na iztok u poljske i litvanske zemlje; uvodi on žalibože i podporom same vlade mnogobrojne naselbine u dalekih krajevih ruskih. Pojavljuju se pače u novije doba glasovi, da se Niemci, sjedinivši će pod načelničtvom pruskim, poput njekadanjih pruskih križara, krenuti i na istok, da osvoje najprije Poljsku, Žmudj i baltičke pokrajine (Kattner 1868.) Pogibelj ovu opaziše već i ruski domoljubi, a nedavno digao je Juraj Samarin (Okrainy Rossiji 1868.) svoj glas, podvikujuć svojim zemljakom: „Tko imade uši, da čuje, čuj!"

Uztraje li poljsko-ruska razmirica još dulje, može razdraženost Poljaka tako narasti, da će u stanovitoj političkoj konstelaciji i same Niemce pozvati u pomoć.

„Polabski Sloveni, koji njekoč zauzimahu polovicu sadanje Germanije, bijahu razkomadani i nesložni, te jedni druge ratom si pokoravahu. U tih borbah pozivahu njemačke susjede i neprijatelje svoje u pomoć proti svojoj braći slovenskoj, dok su napokon jedan za drugim pali svi u tužno robstvo i izginuli. Tko nam jamči, da neće i sada tako biti, ako nas drugčije nepouči prošlost i bratinska ljubav? Uztraje li borba medju Poljaci i Rusi na dalje, bude li se taj boj bio za narodni obstanak: Tko nam jamči, da neće Poljaci u svoje vrieme pozvati Niemce, dospjevše medjutim k jedinstvu i velikoj vojnoj moći, u pomoć Rusom? A ja s tugom predvidjam, da će u toj borbi ovako ili onako opet izginuti jedno veliko pleme slovensko. Kamo će ovim putem dospjeti Slovenstvo i naše veliko zvanje, koje imade tako ogroman narod, zauzimajući polovicu Europe, za prosvjetu čovječanstva?

Znamenite rieči, nadahnute vrielim slovenskim čuvstvom i državničkom zaista razboritošću, Dr. Franjo Rieger u Moskvi god. 1867. smejlo razjasnio nesretno ovo pitanje slovensko i pokazao veliku mu važnost. O da bi Rusi i Poljaci, kojim mnogo stoji do uzdržanja svoje narodnosti, ocienili taj česki glas; pa da bi bar razboritiji muževi obiju slovenskih naroda, mislili na kakovo izmirenje! Drugčije će sigurno „uzkliknuti Niemci pobjedonosnom vikom, te će drzovitije pokročiti na iztok."

Imade doduše medju Poljaci mnogo muževa, pače može se to tvrditi i o cielom narodu, koji se neće Slovenstvu otudjivati, i koji rado priznavaju slovensku ideu, pače u njoj vide svoj spas. Braneć pako tvrdokorno svoje pretenzije na obnovu sve kolike njekadanje Poljske sa litavsko-ruskimi zemljami, te veliki i moćni narod ruski, ovaj prvi narod slovenski, izključujući kod riešavanja slovenskoga pitanja, dovode takovim radom svoje težnje slovenske ad absurdum. Po njihovu mnienju pripada medju narodi slovenskimi narodu poljskomu prvo mjesto; koji bi, oslobodiv se, imao stati na čelu svim slobodnim slovenskim narodom. Tako poljski panslavizam propovjedao je uz druge i Adam Mickiewicz.

Drugi Poljaci, koji ili nepriznavaju Rusom slovenskoga porjekla, ili jih izključuju iz slovenskoga svoga programa, propovjedaju zapadni

panslavizam, t. j. ideu slovensku, koja se ograničuje samo na Poljake, Rusine i Čehe, a u slučaju i na Jugoslovene. Po njihovu imala bi država Austrijska u savezu sa zapado-europskimi državami, imenito sa Francezkom, njegovati a u slučaju i oživotvoriti ovaj paslavizam kao uztuk prama panslavizmu ruskomu. Prvi bi tomu uvjet bila obnova njekadanje Poljske, bud i ratom proti Pruskoj i Ruskoj. Tako predlaže grof Valer. Krasiński (Panslavizm and Germanizm, 1848.), da austrijska država privoljom i pomoćju Njemačke i zapadne Europe ne samo nebi imala zaustavljati nego svimi sredstvi podupirati politički pokret zapadnih Slovena, da se tako ustroji velika savezna država, sastojeća se iz Poljaka, Čeha, u obće iz Slovena u Austriji, kao takodjer iz Magjara i Rumunja, i koja bi svakoj zemlji davala uvjete za podpuni razvitak njezine narodnosti; sve bi zemlje bile spojene pod jednim vladarom. Ovo jest po njegovu mnienju jedino sredstvo, da se zaprieči rusko-slovenska država. Jednako poziva i poljski publicista Judian Klaczko (u jednoj razpravi: *Kongres u Moskvi i propaganda panslavista* u časopisu „*Revue de deux mondes*" 1867.) Austriju, da iztisnuta iz Njemačke i iz Italije, traži glavnu si podporu u življu slovenskom, te da pomoćju zapadne Europe, imenito Francije i Englezke, obnovi Poljsku i da priznade svojim programom: spojenje triju kruna, Ugarske, Češke i Poljske pod jednim žezlom. U prilog zapadnomu panslavizmu kao uztegu proti ruskomu govori takodjer poljski povjestnik Andrija Moraczewski (*Opis pierwszego zjazdu Słowiańskiego*, Poznanj 1848.); nu on kao demokrat i republikanac zabacuje sjedinjenje zapadnoga Slovenstva u austrijskoj monarkiji, preporučujuć ustrojenje slovenskih republika. Zapadni panslavizam propovjeda i historik i publicista Drag. Hoffman (*O panslawizmie zachodnim*, 1868.), obširno razpravljajuć o panslavizmu pojavivšem se tako moćno u husitičkih bunah medju Českom i Poljsko-Litavskom. Uz ove ili slične idee prijanjaju i mnogi galički Poljaci, privrženici federacije, plemstvo (Lubomirski, Potocki, Borkowski i dr.), osobito pako stranka demokratička (Smolka).

Kako će se napokon odnošaj Poljaka urediti naprama slovenskomu pitanju, to se sada nemože predviditi. S toga nam se neće o toj stvari ovdje na široko govoriti.

Preostaje nam jošte, da prozborimo o odnošajih i stanovištu, koje ostali narodi slovenski, osobito Česi, zauzimlju prama razmiricam poljsko-ruskim. Nedade se tajiti, da je položaj Čeha na prama ovom pitanju vrlo nepriličan i škodljiv. Nemožemo, da i nesmijemo gojiti mržnje niti prama Poljakom niti prama Rusom, pače osjećamo prama obima narodima, koji nikad nam nebijahu neprijatelji, jednaku ljubav, i sa žalošću gledamo na bratski jim boj, kojemu nevidimo konca na neizmjernu štetu svega kolikoga Slovenstva. Sveta nam je dakle dužnost kao najrevnijim od davna gojiteljem slovenske uzajamnosti, da bezpristrano djelujemo na oba naroda u pomirljivom duhu, objema pokazivajuć pogibelj, koja prieti svemu Slovenstvu, pa da se u budućе čuvamo i one pogreške, koju je g. 1863. počinio jedan dio naroda

našega — stranom iz ljubavi prama slobodi, stranom pako, što nije ni najmanje poznavao odnošaje rusko-poljske ili što je bio zaveden na sasma poljsko stanovište — stavivši se bezobzirno na stranu ustaša Poljaka i nehoteći slušati opomena naših pravka, Palackoga i Riegera, koji su savjetovali, „da, sjetiv se ponajprije odnošaja i potreboća vlastitoga naroda, nesudjelujemo u onih strastih, nego da objektivno i nepristrano motrimo žalostnu to borbu izmedju dva srodna nam naroda.“ Već je Mickiewić sgodno opazio, da ruski i poljski pisac, gledajuć se s nepovjerenjem, jednakim povjerenjem prijanjaju uz pisca českoga. Težimo dakle za tim, da se oba naroda, plojski i ruski, medjusobni si neprijatelji, k nam obraćaju sa što većim povjerenjem i ljubavi, te da nas napokon pripoznaju pomirujućimi sudci u neblagoj svojoj razmirici. Presudu će nam zaista nadahnuti stroga pravednost i ljubav, što ju gojimo prama objema narodima slavjanskima, potomcima Leha i Rusa, bajoslovnoj braći pradjeda nam Čeha.

c) Slovenska idea u Ruskoj. Slovenski sastanak u Moskvi god. 1867. „Na tebe jedinoga, o prečestni carju, est spalo smotrenje vsego naroda slovenskogo. Ti edin, o carju, sada nam esi od boga dan, da i Zadunajcom i Ljehom i Čehom posobiš.“

Tako kliče već oko g. 1665. Hrvat Jure Križanić caru Alexeju. Alexej, obterećen bližimi, maloruskimi i unutarnjimi poslovi, nije se mogao još obratiti k udaljenim Jugoslovenom, već je ostavio ovaj zadatak svojim nasljednikom, koji su sbilja postojano koracali stazom naznačenom Križanićem njegovu praotcu. Zajedničko porjeklo slovensko i zajednička pravoslavna vjera Rusa i Jugoslovena zauzimlju važno mješto u svih rusko-turskih ratovih XVIII. vieka, te su konačno doprinieli, da se jedna čest srbskoga naroda oslobodi iz turskoga jarma na dočetku XIX. stoljeća (1804.—1815.)

Srbi, boreći se za svoje oslobodjenje, nenadjoše nigdje simpatija, nigdje pomoći, osim u Ruskoj, kojoj je ustanak srbski dobro inače došao za njezina rata s Turci (1806.—1812.) Ruska je podupirala Srbe vojskom i novci; državni viećnik Rodofinikin pomagao je Kara-Gjorgu kod uredjivanja oslobodjene zemlje; Srbi prisižahu „vojevati za jednaku s Rusi vjeru, za krst častni i pravoslavnoga kralja ruskoga“; ruski general Kamenski pozivlje „hrabre Srbe, vjernu braću i saveznike“ u boj proti zajedničkomu vragu. Za Srbe zanimala se je Ruska u dogovorih s Napoleonom I. (god. 1808.), kada je razpravljala, kako se imade Turska razdieliti (1808) u prilog samostalnoj kraljevini srbskoj; a isto tako i u miru Bukareškom (1812.), što ga radi Napoleonove provale s Turskom utanači, izhodi Srbom podpunu amnestiju. A kad je turska priemoć Srbe, od svih ostavljene, opet podjarmila, i kada se oni obratiše na vladaoce sakupljene na bečkom kongresu — tu bijaše opet jedina Rusija, koja jim bar neodreče svoje pomoći. Ustankom Miloševim a zajedno i posredovanjem Ruske (koja se i u Akermanskom ugovoru 1826. i u Drinopoljskom miru 1829. svojski zauze na Srbiju) postigoše

Srbi napokon polusamostalnu kneževinu, koja može jednoć, koja može kao njekada Rasa, postati jezgrom veće samostalne države srbsko.

Srbska je odsele uviek gojila ljubav „prama jednovjernoj i jedinoplemenoj“ Ruskoj, naravnoj si zaštitnici.

Na ovih se simpatija Jugoslovena prama Ruskoj oslanjaše i zapovjed cara Alexandra I., izdana zapovjedniku ruske podunavske vojske, Čičagovu, u proljeću god. 1812., kad se je Austrija sdružila s Napoleonom proti Rusiji. Čičagov se imao okoristiti ratobornim duhom slovenskih naroda u Srbskoj, Bosni, Dalmaciji, Hrvatskoj, Iliriji, pače i u Ugarskoj na korist Rusije“, poticati jih na ustanak proti Austriji, i obećati im samostalnost, ustrojenje slovenske države.

U samoj Ruskoj poče osobito poslje francezkih ratova, kad se slavistika i narodni ponos uzpored dizao, slovenska sviest prodirati i u širje krugove, te se očitovalo takodjer u mnogobrojnih tajnih družtvih, koja su iza Napoleonove propasti niknula u Poljskoj i Ruskoj, a navlastito u vojsci. Družtva su ova smjerala, da unište obsolutnu monarkiju u Rusiji i da utemelje federativnu republiku poput sjevero-američkih država. Glavnimi načelnici ove daleko razgranjene urote, koje su glavni odbori bili u Petrogradu, a na jugu u Tulčinu, bijahu knez Trubecki, Prestel, Restužev-Rjumin, Muravjev-Apostol i Riljejev. God. 1723, osnovano bje djelovanjem Berisova Slavensko družtvo ili sjedinjenih Slovena, smjerajuće na utemeljenje *federativne republike slovenske*, koja bi obuzela sve zemlje slovenske, naime Rusku, Poljsku, Česku, Moravu, Srbsku, Hrvatsku, pa i Ugarsku i Rumunjsku; ovo družtvo stupi god. 1824. u uži savez sa družtvom Tulčinskim.

Ali namjere ruskih urotnika neizpuniše se. Ustanak vojske mjeseca prosinca 1825., kad je car Nikola zasjeo na prestolje, bude ugušen, a načelnici njegovi pogubljeni ili u Sibiriju odpremljeni. Idee ipak njihove nisu propale, jer su ih tajno njegovali i u samoj Ruskoj, a javno su ih propovjedali emigranti, poimence Hercen i Bakunin. U svojih spisih spominje Hercen dosta često ideu slovenske federacije, shvativ ju kao socijalni demokrat u obliku federativne republike. Bakunin nastojao je — prem bezuspješno — na slovenskom kongresu u Zlatnom Pragu, da oživotvori idee dekambristâ, podnesavši i predlog ob ustrojenju *federacije naroda slovenskih* sa osrednjom vladom (slovenskim viećem), pa je svršetkom god. 1848. izdao u tom smislu strastven proglas svim Slovenom austrijskim.

Uz maglaste ove namjere ruskih revolucionaraca imaše slovenska uzajamnost u Ruskoj dosta praktičnih i obstojećim odnošajem primjerenih posljedica. Ruski Slovenofili njegovahu tu ideu sve to revnije ne samo u književnosti, nego i na polju praktičkom.

Pred svimi odlikuje se Mihalj Pogodin. Ovaj revni prijatelj Slovena, vrativši se u Rusku iž svojega putovanja po zemljah slovenskih (1835., 1839., 1842.), podnio je ministru prosvjete, grofu Uvarovu, izvještaj o stanju Slovenstva, osobito austrijskoga. U zanimivih ovih viestih opisuje Pogodin većom stranom tužne odnošaje, političke i književne austrijskih Slovena, kano i njihove sveslovenske težnje; savjetuje, da

Rusija i materijalno podupire radnje njihovih učenjaka, te predlaže, da se i znanstvenimi radnjami sveslovenskoga smjera nastoji širiti poznavanje Slovena, da se sastavljaju gramatike, riečnici, chrestomatie itd. sveslovenske, da se bolje uredi slovensko knjižarstvo, ustroji sveslovenski časopis, u Rusiju pozovu slovenski učenjaci, pedagogi i dr. Konačno ukazuje Pogodin na odnošaje Pruske, Francezke i Englezke prama Ruskoj, te spominje, da bi mogle ove velevlasti, ako bude Rusija nehajna prama ostalim Slovenom, upotrebiti ih za neprijateljske svoje namjere proti Ruskoj.

Pogodin je počeo sakupljati i prineske za materijalnu podporu slovenske nauke; grof Uvarov doznačio je 10.000 rubalja za podporu Šafařikovih i Hankinih radnja (1838.) Kada je god. 1840. došao Gaj u Moskvu, sakupiše mu trudom Pogodina i pomoćju general-gubernatora kneza Golicyna, Chomjakova, Ševyreva, Samarina, Aksakova, Pavlova i dr. 17.000 rubalja za podupiranje učenih radnja i za širenje ćirilice medju Jugosloveni.

God. 1858. ustrojio se je u Moskvi nastojanjem više prijatelja Slovenstva (osobito grofa Uvarova, Samarina, Koškova, Košeleva, Buslajeva, Bodjanskoga, Chomjakova, Aksakova, Solovjeva, Pogodina, Bachmeteva i dr.) i dozvolom vlade slovenski dobrotvorni odbor (*Slavjanskij blagotvoritelnyj komitet*), koji bi ostalim Slovenom, osobito Bugarom i Srbom pružao novčane pomoći i druge podpore za obrazovanje, za uzdržavanje njihovih crkava, učiona itd. Učašće je za odbor raslo; prilozi u novcu, knjigah i dr., tako od sukromnika, kako i od vladnih krugova (god. 1868. i od ministra prosvjete, Tolstova), obilato dolazili; tako da su se mogle pružiti znatne podpore raznim jugoslovenskim podhvatom, mladim Srbom i Bugarom, učećim se u Ruskoj itd. Predsjednikom toga odbora je sada Pogodin, a tajnikom prof. Nil Popov, vrli prijatelj i poznavatelj Slovenstva. Jednaki su odbori u novije doba osnovani u Petrogradu, (predsjednik Hilferding), u Odesi i Kievu, te se o tom nastoji, da se u svih većih gradovih Rusije zavedu.

Nenadanoga uspjeha postigla je idea slovenske uzajamnosti u Ruskoj dolazkom u Moskvu mnogobrojnih gosti slovenskih na etnografičkoj izložbi (u svibnju 1867.). Prem ovaj sastanak zapadnih i južnih Slovena nebijaše kongres poslanika i povjerenika, kao što slovenski kongres u Pragu god. 1848.; prem sakupljeni u Moskvi Sloveni neiznesoše postavne predloge uredjenja odnošaja svega kolikoga Slovenstva to je ipak on i bio uslied raznih okolnosti i u političkom obziru vrlo znamenit za sve Slovenstvo.

Poziv na učestvovanje kod narodopisne izložbe u Moskvi na zapadne i južne Slovene izašao je od samih Rusa, naime od Lavrovskoga, Lamanskoga, N. Popova, Rajevskoga i dr. Tim načinom pružena bi zapadnim i južnim Slovenom prilika, da se na mjestu samom upoznaju sa svimi odnošaji najvećega i najznamenitijega ali malo poznatoga naroda slovenskoga. Moskovski sastanak bio je osobito za to veoma znamenit, što su onamo došli muževi, odlikujući se u književnosti, znanosti itd. te

uživajući povjerenje svih slovenskih naroda (Palacký, Rieger. Brauner, Erben, Hamernik, Subotić, I. Šafařik, Kovačević, Pučić, Holovacki i dr., zapado- i jugoslovenski učenjaci, književnici, državnici, umjetnici, obrtnici i dr., sastaše se osobno s odličnimi Rusi. upoznaše se i priobćiše si svoja mnienja i svoje tužbe. Slovenska se uzajamnost pojavi ovdje na sbilja praktičkom polju.

Slavjanski gosti bješe po svoj Rusiji primljeni s najvećom slavom, i to od svih, nižih i viših stališa. U mnogobrojnih govorih, što ih kod raznih prilika počam od samih granica kraljevine Poljske tja do Moskve besjediše odličniji gosti slovenski i njihovi ruski domaćine (spominjemo ovdje samo govore Riegerov, Braunerov, Tolstojev, Lamanjskov, Majkovljev, Solovjevov, Or. Millerov) — u ovih se govorih očituje idea slovenske uzajamnosti u tolikoj snagi i krepkoći, kakovoj se nitko prije nije nadao, ni mogao nadati. Ruski je narod , primiv sa slavom i oduševljenjem svoje slovenske goste, svoju „rodnu braću", kao što ih nazvà sam car Alexandro, zasvjedočio iskrene i vruće simpatije, što ih u grudih svojih goji prama ostalim, zapadaim i južnim Slovenom.

Moskovskim je sastankom znamenito pokročila slovenska uzajamnost u obće, a medju narodom ruskim na pose. Odredjena su podjedno sredstva za njezino razprostranjenje i utemeljenje; zaključeno je naime, da se književna i duševna uzajamnost medju pojedinimi slovenskimi narodi imade njegovati češćimi sastanci slovenskih učenjaka, književnika, kano i to, da se književni podhvati slovenski imadu uzajamno podupirati. Znamenovanje kongresa, kao i mnienja i želje, koje se ovdje pojaviše, možemo najbolje razabrati iz lista (sastavljena doktorom Riegerom), kojim se slovenski gosti opraštaju s gostoljubivim narodom ruskim.

„Mi sinovi raznih slovenskih plemena, radeći glavno o njihovoj prosvjeti, nadjosmo sgodnu priliku, da jedan drugoga upoznademo, da upoznamo nam rodni svez i potrebe, kako bi obratili veću brigu na ovaj posao, kojemu valja nam svim željeti što hitriji i trajniji uspjeh u obće, na polju znanosti na pose. Mi očitovasmo jedan drogomu svoja ćuvstva, svoj bratinski savjet, svoje želje i svoje nade.

„Tim načinom, kao što smo mi, posietiv Rusiju, braći našoj dali priliku, da se upoznade s nami i s našimi težnjami, tako je i nam poslužila sreća, da se bliže upoznamo s Rusijom, približujuć se ne samo s njezinimi prvaci nego i s njezinim narodom. Mi upoznasmo narod čisto slovenski i u njegovu biću — narod, u kojem se je moćno probudila te se sveudilj razvija sviest srodnosti i bratske s nami sućuti; narod velik, velik ne samo brojem, nego i uspjehom izobraženosti, kakav je postigao u toli kratko vrieme i kod toli neprijaznih okolnosti; narod takodjer visokim shvaćanjem svoga u ljudskoj poviesti, znamenovanja i krasnim čvrstim temeljem, koj si izhodi, da na njem podigne svoju prosvjetu i svestrano blagostanje.

„Kod ovoga sastanka osjetismo potrebu, da se slovenski narodi dalje već nerazilaze, pa da se bar u znanosti i u prosvećenih krugovih jedan drugomu sve više približe, priobćujuć si svoje misli

i radnje i podupirajuć se, a tako njegujuć zajedničko blago samorodne slovenske prosvjete.

„U svem tom neimade nikakove političke cieli; težnje ove niti nesmiju biti pogibeljne ostalim narodom. Sveobćom se prosvjetom može tim samo koristiti, jer će se kriepki narodi u punoj snazi i vatrenom oduševljenju svojem složno latiti zajedničkoga posla, potićući jedan drugoga, i jer će se k slavnim več veteranom ljudske prosvjete pridružiti u skladnoj falangi novi, častiželjni borioci za slobodu, čovječanstvo i prosvjetu.

„Sloveni nisu po svojoj narodnoj ćudi vikli vriedjati i krivicu činiti drugim; ljubav i priznavanje njihovih prava odvraćahu oni vazda ljubavlju i štovanjem prava drugih. Nu znajući iz vlastitoga izkustva, kako malo imademo prijatelja u Europi, osjećamo svi potrebu, da se medju sobom ljubimo, uzajamno podupiremo, kano prava braća, te da nezaboravimo jedan drugoga u vrieme pogibelji.“

Misli, izjavljene u Moskvi, očitovaše se oget godinu kasnije u Zlatnom Pragu, kada se je polagao osnovni kamen narodnom kazalištu (u svibnju 1868). Svi slovenski krajevi učestvovaše kod ove svetčanosti. U Prag došlo mnogo gosti iz svih slovenskih zemalja; idea slovenske uzsjamnosti pojavi se u velikoj snazi ne samo u oduševljenih govorih, nego i u neizmjernoj množini dopisa i pozdrava, stignuvših u Prag iz svih slovenskih zemalja. Isto se pokazalo mjesec dana kasnije (u lipnju), kad je Palácký svetkovao sedamdesetogodišnjicu svoju; ovom se sgodom sjajno pakazalo, koliko svi slovenski krajevi štuju slavnoga povjestnika naroda českoga.

Premda je Moskovski sastanak dojmio svih naroda slovenskih u obće, te je znatno učvrsstio u njih slovenske uzajamnosti, njegovanu jur duže vremena, to je on ipak najveći upliv imao na narod ruski.

Slavjansku ideu njegovahu u Ruskoj do tada samo njekoji učenjaci, osobito tako zvani Slovenofili, i još njekoji ljubitelji slovenskih nauka, ako i nisu sliedili slovenofilskih načela. Obćinstvo pako i masa naroda ruskoga u obće marila je vrlo slabo za ostale Slovene; mnogi pače Rusi, poimence tako zvani zapadnjaci t. j. sliedbenici i štovatelji zapadno-europejskih uredaba, držali su se neprijateljski prama ostalim Slovenom, od kojih da se nemogu Rusi ništa naučiti. Idea slovenske uzajamnosti, niknuvša kod manjih i slabijih slovenskih naroda, kojim je najviše podpora bila potrebita, nije mogla i za to naći u Rusiji odziva, što narod ruski, brojem velik, nije od nikada trebao nikakove, bud moralne, bud materijalne podpore.

Nu razvijanjem narodne sviesti i u Ruskoj, koja se osobito za poljskoga ustanka god. 1863. znamenito podigla, počeše i kospomolitski nazori ruskoga obćinstva — neslažući se u ostalom s duhom i smjerom vremena — uzmicati pred živahnijom narodno-ruskom samosvješću. Zapadna Europa, sviet naime romanski i germanski, koje je dosada rusko obćinstvo smatralo za ideal svojim težnjam, neprestade s preziranjem gledati ruske „barbare“, pače pomišljaše ponoviti rat

krimski. Občinstvo rusko, videć u tom do sada neizmjerno slavjenom zapadu zakletoga vraga svoga, što nosi ime „rusko“, nemogaše na ino, no primiti velikom ljubavlju iskrene simpatije ostalih naroda slovenskih, na koje je do sada dosta oholo i nemarno gledalo,

„Klevete proti Rusiji i njezinoj vladi“ — kaže vrlo dobro Juraj Samarin, tumačeć razloge, s kojih je izdao svoje djelo proti širenju se Njemaca u baltičkih provincijah ruskih *(Okrainy Rossii*, 1868.*)*, — koje su u naših krajevih izmišljene, a i razširene onkraj granica u svih jezicih, nedjeljuju u Europi jednako. U Francezkoj, u Njemačkoj i Englezkoj nevjeruju doduše podpuno, ali primaju dragovoljno za istinu sve, štogod se izmisli. Ondje je javno mnenje u svojih predsudah tako, ostarjelo i tako viklo smatrati svoju prama nam mržnju za znak višje prosvjete, da za nju neima pitanja o tom: je li je, nije li ono istina. Mi smo odavna već u svojih tužbah, prošlih, sadanjih i budućih osudjeni tako, da je svaki, koji se na nas tuži, već unapried opravdan, bio on Poljak, Niemac, Čerkez ili Turčin.

„Nu ove viesti o nas nečine takav utisak na Slovene u obće, izuzam dakako Poljake. Sloveni su timi viestmi uznemireni, prem nevjeruju; oni pače često proti njim iz njekakova hištoričkoga ćuvstva prosvjeduju, ako i neimaju faktâ pri ruci, da ih pobiju; jer i na njih leži kletva ostale Europe, pa znadu iz vlastita izkustva, do koje nesramnosti može doćerati ćuvstvo plemenske mržnje.Na svaki pako način Sloveni jedini mogu i hoće mirno i bezpristrano nas saslušati. S Francezkom, Engleskom i Njemačkom možemo ratovati, ugovarati i dogovarati se kano država s državom, ali htjeti se opravdati pred njezinim občinstvom iii nastojati, da ga poučimo, to bi značilo, bez ikakova uspjeha žrtvovati svoje dostojanstvo i govoriti u tutanj. Jedini sviet, kojemu se možemo obratiti narodnom svojom sviesti, i kojega javno mnienje možemo i moramo cieniti, jest sviet slovenski.“

Moskovski kongres učini u ruskom občinstvu neočekivani obrat. I stranke, koje se dosad ponašahu nemarno prama ostalim Slovenom, i koje su ih iz njekakove, u ostalom nedokučive oholosti njekim načinom i prezirale, zahvaćene su sveobćom strujom; te shvatiše istinu upravo navedenih Samarinovih riečih u cieloj mjeri. Narod je ruski bez razlike stranaka uvidio, da nije osamljen u Europi, da ga ipak svi evropski narodi negledaju strahom i preziranjem, da ima i u ostaloj Europi, u južnoj i srednoj. srodnih mu naroda, koji iskrenom, srdačnom ljubavju za nj prijanjaju kao k prvomu i najmoćnijemu slovenskomu narodu.

Od Moskovskoga sastanka postadoše odnošaji ostalih Slovena obljubljenim predmetom kod svih ruskih stranaka bez razlike, budi ove stranke shvaćale slovensko pitanje s posebnoga svoga gledišta; svekoliko rusko občinstvo želi svim Slovenom uspješni narodni i politički razvitak, nazirajući u jačanju življa slovenskoga u ostaloj Europi najveću korist za sam narod ruski. Svi znatniji časopisi ruski, znanstveni, književni i politički (a medju njimi osobito *„Moskva“*, *„Moskovskija Vědomosti“*,

„*Ruskij Invalid*“, *Birževya Vjedomosti*“), motre najvećom pozornošću i najvrućijim sučuvstvom savkolik razvoj ostalih Slovena, zapadnih i južnih, na književnom i političkom polju, pa o njem upućuju temeljito rusko obćinstvo.

Slovenska je idea u Ruskoj prekoračila već uzke slavjanofilske medje, gdje je prvobitno bila njegovana, te je prodrla i u širje krugove ruskoga naroda, stupiv i na praktičko polje.

Videći ovo veliko oduševljenje za slovensku ideu u narodu ruskom, gojimo sladku nadu, da će slovenski pokret u Ruskoj doprinieti i k izmirenju naroda poljskoga i ruskoga na temelju mogućem, te da će u tom obziru prvi korak učiniti moćni i vitežki narod ruski. Tim bi se izpunile najiskrenije želje naroda českoga i hrvatskoga. A narod česki stekao bi tim neizmjernih zasluga ne samo za svekoliko Slovenstvo, nego bi se i za sebe najbolje pobrinuo, kada bi medju se i medju po osvojni narod njem. stavio čvrst bedem proti njemačkoj „težnji na iztok.“ Osim toga laglje bi si posredstvom izmirenih Poljaka prokrčio put k narodom romanskim (imenito k Francezom), ovim naravnim saveznikom proti življu germanskomu.

Čvrsto se nadamo, da će se izpuniti ova naša želja, te mislimo, da mnienje naše goje svi plemeniti, pravom slovenskom uzajamnosti nadahnuti i za dobro naroda svoga brižljivi domoljubi ruski, koji nevide sav spas samo u centralisaciji i rusiziranju. Ovamo brojimo izmedju ostalih: Pogodina, Rošeleva, Jelagina, veliko- i maloruske federaliste. U tom je smislu u najnovije doba veoma umno razpravljao slovensko i iztočno pitanje umni general Fadjejev, te je ruskomu narodu doznačio visoko znanje naprama slovenskoj si braći, tako i naprama Poljakom.

e. Zaključne primjetbe. Idea narodnosti osvoji u novije doba savkolik historički razvoj europskih naroda. Kao što bijaše prije vjerozakonska idea svemogućom, ter dala povod krvavim borbam i podredjivala si sve ostale, uz nju pojavljajuće se idee: tako sada istom, a možda i većom snagom, vlada idea narodnosti, i neima nade, da će se borbe, radjajuće se iz ove idee, tako skoro svršiti

Pod zastavom idee narodnosti ujediniše se konačno Talijani iza stogodišnjega napora u jednoj talijanskoj državi, o kojoj se još Metternich izjavi, da je Italija „puki geografički pojam.“ Pod ovu zastavu hrle sada Niemci, učiniv sretan početak, da oživotvore uzku zajednicu svoga naroda, za kojim su od davna već težili svi plemeniti i izobraženi domoljubi. Političko sjedinjenje obiju naroda je naravnim i nuždnim dogadjajem, ono nemože više izostati uzprkos svim kolikim ogromnim zaprekam, jer su oba ova naroda (njemački i talijanski) od pradavna prava narodna i geografička zajednica, spojena jednakim historičkim razvojem, jednakom prosvjetom i jednim jezikom; ako i jesu pojedine česti obiju naroda bile nesretnimi dogadjaji za vrieme odieljene, i višeput se neprijateljski pobijale, sačuvaše si ipak vazda ćuvstvo i podpunu sviest narodnoga svoga jedinstva, što jih je napokon moralo i mora dovesti do istinitoga jim jedinstva.

Drugačiji bijaše razvoj naroda slovenskih. Slovenom nebijaše sudjeno kao Njemcem ili Talijanom stvoriti jedad narod. Usljed raznih dogadjaja pociepao se veliki narod slovenski na množinu plemena i grana, koje su se u neizmiernoj daljini razselile i tudjimi, neprijateljskimi narodi oddielile. Osim toga primili su kršćanstvo, a tim i prosvjetu sa dvie različite strane; napokon nepodje ni zapadnim, ni južnim Slovenom za rukom, da na trajnom temelju stvore veliku državu, — pa je sve ovo učvrstilo ono nesretno razkomadanje plemena slovenskoga na pojedine narode, koji su se odsele razvijali većinom svaki za se.

Zapadni Sloveni, dakle navlaš Česi (sa Moravci i Slovaci), Poljaci, polabski i baltički Sloveni, koji su svi stupili u krug zapadno-europskih naroda, sačinjavahu do duše za Svatopluka i za čeških i poljskih Boleslava njeku cjelinu, koje su si česti bile srodnije, nego li su n. pr. različita plemena njemačka. Ali nepodje jim za rukom podići na trajnom temelju veliku državu i s toga ni jedan narod, kao što se dogodilo kod Njemaca. Jednako bijaše i kod Slovena južnih. Posljedicom političkoga a djelomice i kulturnoga razkomadanja zapadnih i južnih Slovena bijaše i narodno njihovo razdrobljenje, čim se razvi njekoliko jezika, važnih to simbola narodnoga jedinstva. Ovi jezici, pisani takodjer različitim pismom, uzeše tečajem vremena čvrste oblike te stvoriše i posebne, ovdje bogatije, ondje siromašnije književnosti, i tako se dovrši razcjepkanje plemena slovenskoga na njekoliko naroda, ponajviše malenih. Od mnogobrojnih zapadoslovinskih plemena razviše se i uzdržaše narodi: Česi i Poljaci, a i ostanci lužičkih Srba, a od plemena jugoslovenskih narodi: Slovinci, Hrvati, Srbi i Bugari.

Samo iztočni Sloveni stvoriše za rana jednu veliku državnu cjelinu i jedan narod — narod ruski, o kojem već u XII. vieku reče krakovski biskup Matouš: „Ruś jest to kano čitav sviet; narod ruski, on je u nebrojenoj množini ravan zviezdam na nebu!“ Narod ruski, jedini od Slovena, stvori takovo narodno jedinstvo, kao što n. pr. narod njemački ili francezki; ništa pako mu neškodi, što se je u različitih okolnostih jedan mu odjel, Rusini, ponješto drugačije razvijao, nego sjeveroiztočni odjel, Velikorusi, kao što to ni Niemcem ni Francezom neškodi, što se diele na sjeverne i južne Niemce i Franceze. Kao što se pod imenom „Niemci“ ili „Francezi“ razumieva jedan narod, imajući za glavni simbol svoga jedinstva književni „jezik njemački“ ili „jezik francezki“, u kojem sve grane njemačke ili francezke njeguju svoju književnost, isto tako i ime „Rusi“ označuje jedan narod, sa zajedničkim književnim „jezikom ruskim“ i književnošću ruskom, koju već od davna zajedničkom radnjom obradjuju Malo-, Bielo- i Veliko-Rusi. Ovdje se nemogu u obzir uzeti nariečja, podriečja i patos svake okolice, dà ništa u tom neodlučuje, da li se nerazumiju prosti ljudi iz Švaba i Holštajna ili iz Provence i Normandije, ili iz Galicije i Moskve.

U sadanje se doba pojaviše kod južne grane ruskoga naroda, kod Malorusa, težnje smjerajuće, da se odciepe od dosadanjega *književnoga jedinstva* s Velikorusi. Začetnici ovih težnjah *(Ukrajinofili)* tvrde,

da se maloruska grana jezikom, značajem, običaji, predavanjem družtvenimi odnošaji, poviešću itd. bitno razlikuje od Velikorusa; a pošto je inače po broju dosta velika (15 milijuna duša na 12,000 □milja, po broju dakle **drugi** narod slovenski) za odieljeni od Velikorusa samostalni život, s toga da imade i pravo na samostalan duševan razvoj. Oni dakle ponajprije zahtievaju, da se jezik maloruski mjesto dosadanjega književnoga ruskoga uvede u sve niže i srednje učione u maloruskih zemljah, kako bi se položio temelj k daljnjemu razvoju posebne književnosti i znanosti maloruske. Politički se separatizam nije kod Malorusa do sada pojavio.

Nehoteći se mješati u ovaj posao, koji smatramo za unutarnji izmed obiju ruskih grana, maloruske i velikoruske, primjećujemo s našega stanovišta samo toliko, da bi oživotvorenje ovih separatističkih težnja, u koliko bi se Malorusi odciepili od zajedničke **književnosti ruske**, vodilo do razdrobljenja sila, pa bi bilo na štetu uspješnijemu razvoju i procvjetanju književnosti i znanosti ruske. Jedan književni jezik neizključuje raraznolikosti političkih i drugih mnienja, kao što to vidimo kod Njemaca i Franceza, kojim bud se tečajem vremena možebit politički razdielili, neće zaisto pasti na um, da uvedu ovdje dolnju njemštinu, ondje opet provençalštinu književnim jezikom.

Kod ostalih slovenskih naroda ostade narodnost njih svakoga ograničena samo na manji prostor, i razvi se u osebine sada već točno i strogo označene. Niti je Poljakom pošlo za rukom, da asimiliraju Rusine, koji su kroz mnoge vjekove državi poljskoj pripadali, i to glavno radi razlike u vjeri i u svem, što odavlje proiztiče u prosvjetu, pismo itd. Ova je razlika vjere priečila, da se Hrvati i Srbi — prem se nerazlikuju u jeziku, sliju u jedan narod, te je bila većim dielom i uzrok različitomu jim historičkomu i narodnomu razvoju.

Radieljenje slovenskoga plemena na njekoliko posebnih, strogo označenih osebina na njekoliko *naroda* dovršen jest čin, koji se neda više u sadanje doba i okolnosti promieniti. Sloveni zaista predstavljaju samo takvu cielinu, kao što n. pr. narodi romanski (Francezi, Talijani, Španjolci, Portugalci, Rumunji), ili kao narodi germanski (Njemci, Holandezi, Flami, Englezi, Danci, Švedi). Osim toga je medju Romani i Germani s jedne i Sloveni s druge strane ta bitna razlika, što se Romani i Germani u obće jednako razvijahu, što čine veliku geografičku cielinu, i što se sastoje ponajviše iz velikih, jedan od drugog neodvisnih naroda (n. pr. Španjolci i Francezi, Njemci i Englezi); narodi pako manji (Holandezi, Švedi i Danci), imajuć inače sgodan geografički položaj, nebijahu nikad zaustavljeni u svojem razvoju, uviek si čuvahu državnu svoju neodvisnost. Gotovo svega toga neimaju — osim Rusa — narodi slovenski. Kod Slovena nebijaše razvoj jednolik, položaj geografički jest kod mnogih veoma nesgodon, kao što se možemo lahko osvjedočiti, zavirimo li

u ethnografički zemljovid Slovenstva *), a napokon bijahu i pojedini narodi, većinom mali i slabi, raznimi nesretnimi dogadjaji na dulje vjekove zaustavljeni u svojem razvoju, a gotovo svi su izgubili svoju samostalnost.

Prem se slovenski narodi to naporom i trudom njekolicine domoljuba, to nastojanjem viših vladnih krugova prilično već izkopaše iz bjednih odnošaja, u kojih su uslied različitih nesretnih dogadjajah dulje ili kraće životarili, i prem velikom revnošću napreduju na stazi prosvjete i izobraženosti: to nam se ipak nepredstavljaju u onakovoj slici, kakova se očituje kod germanskih i romanskih naroda.

Dočim ovi narodi, davno si zajamčivši narodno svoje biće, neprestano i s većim uviek uspjehom rade oko dalnjega razvitka ljudske prosvjete i izobraženosti: Velika čest naroda slovenskih ima se tek boriti za svoj obstanak, izvojevati ga koje kako, gdješto i najvećim naporom gojiti i podupirati. Ova „borba za obstanak" nije još do danas svršena.

Česi stekoše si dugovjekim naporom svojih vodja na polju književnom i političkom dostojni položaj, ne samo medju narodi u državi austrijskoj nego i medju narodi europskimi. Oni idu za tiem, da izhode narodnu ravnopravnost, da se njihov živalj priznade u javnom životu, i da zemlje krune češke ujedine. Sadanje njihovo stanje, kao u obće sva jim poviest, jest prije svega borba s napredujućim življem njemačkim, borba, koju vode sa znatnim uspjehom, i kojom obraćaju sve to veću popornost zapadne i iztočne Europe, jer medje krune češke imadu zaista odviše znamenit položaj u srednjoj Europi, nego da bi mogle izbjeći pažljivosti državnika i politika, koji dalje u budućnost gledaju.

Slovenski narodi krune ugarske, Slovaci, Rusini, Srbi i Hrvati stoje u taj čas pod gospodstvom magjarskoga življa (najviše Slovaci, a najmanje Hrvati). Težnje Slovaka (i Rumunjâ) za posebnim slovačkim *okolišem*, kao i težnje ugarskih Srba za posebnom *srbskom vojvodinom* ostale su do sele bez uspjeha; isto tako neuspješe ni težnje Hrvata, da Trojedna kraljevina (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija i vojnička krajina) bude u državi austrijskoj posebna, od Ugarske nezavisna državna cielina. Sadanja gospoda u kruni Ugarskoj, Magjari, uništivši sve ove težnje, podčiniše sve zemlje krune sv· Stjepana osrednjoj vladi u Pešti, utvrdiše tu gospodstvo življa magjarskoga, htjeli bi mu predobiti još i Slovake i Jugoslovene, pa goje u obće koje kakove želje, koje su inače nemoguće i neizvedive, za to su ostalim narodom samo za vrieme pogibeljne. Jugosloveni u Dalmaciji stoje dosele pod gospodstvom talijansskoga življa,

Sloveni, uzpevši se neumornim uporom svojih vodja i uzkrisitelja na dosta visok stupanj, bore se sve to jače za podpunu ravno-

*) Osim poznatoga Šafarikova „*Slovanského zeměvidu*" spominjemo ovdje i vrlo dobro izvedenu „*Etnograf. kartu slavjanskih narodnostej*" (u Petrogradu 1867.): „*Mapu světa slovanského*"; i česka „*Matice lidu*" izdade,

pravnost sa življem njemačkim i talijanskim, kao i za **ujedinjenje** svih zemalja, u kojih stanuju (Kranjske, Primorja, južne Štajerske i Koruške), u jednu **cielinu**, u jedno zemljište (Sloveniju), koje, ležeće na medji svieta romanskoga, njemačkoga i slovenskoga uz zgodan mu u obće položaj zemljopisni, ima jamačno veliku znamenitost i budućnost.

Jugosloveni na balkanskom poluotoku većom još stranom očekuju dan svoga od turskoga jarma oslobodjenja. Podpuno su samostalni samo Crnogorci; gotovo sasma slobodni jesu Srbi u **kneževini srbskoj**, važnom to središtu svega Jugoslovenstva; Bošnjaci i Hercegovci, kano i Srbi u Staroj Srbiji (medju Srbijom i Macedonijom), a napokon i mnogobrojni Bugari u njekadanjoj Moesiji, Thraciji i Macedoniji stenju doslele pod gospodstvom turskim. **Srbi** ponajprije žele, da se Bosna i Hercegovina pridruži Srbiji; mnogi sanjaju takodjer o velikoj srbskoj državi, koja bi se, kao za Stjepana Dušana, protezala gotovo po svem balkanskom poluotoku. — **Bugari**, koji pobjedonosno biju stari bojak s Grci-Fanaristi, te ih većinom iztisnuli iz biskupskih stolica, idu prije svega za tim, da zemljište, u kojem obitavaju, zauzme onaj položaj, kako ga danas imade kneževina srbska. Kad bi se izpunile ove srbske i bugarske želje, ustrojile bi se u sjevernoj polovici europske Turske dvije poluodvisne države, **srbska** naime i **bugarska**, *iztočnomu* bi se *pitanju* oduzeo pogibeljan značaj, te bi se učinio kraj svim težnjam za anexiom turskih pokrajina, pa dolazile one od kuda im drago.

Narod je **poljski** sada u položaju dosta opasnom. On jedini izmed slovenskih naroda gubi zemljište u znamenitoj mjeri; poljski živalj u gornjoj Šlezkoj i u obih pruskih (*Ost-* i *Westpreussen*) pokrajinah, koliko ga tamo još ostalo, neprestano proredjava i izumire, grozno ustupljujuć mjesto življu njemačkomu, koji se sam po sebi kano i podporom vlade sjeveronjemačkoga saveza tiska sve dublje u iztok, ne samo u Poznanju (gotovo već polovicom već ponjemčenu), nego i u kraljevinu poljsku, pače i u Litvu, uvriežujuć se svagdje u posjed zemalja, navlastito vlasteoskih. U poljskih, Rusiji pridruženih zemljah, živalj je osobito tim oslabio, što je glavni mu zastupnik, plemstvo, posljednjim ustankom materijalno neizmjerno mnoga pretrpilo, ne samo konfiskacijom i kontribucijom, nego oslobodjenjem kmetstva, koje je, i onako vlasteli nikada nepriklonjeno, oprostivši se njihove vlasti prešlo vladinoj stranci. Tim je poljski živalj izgubio gotovo svako znamenovanje, osobito u zapadnoruskih gubernijah: ono se nemože ovdje više ni ganuti, budući je materijalno upropašćeno i u sried neprijateljskoga seoskoga življa ruskoga, vladi sasma odana, gotovo skroz osamljeno. Dizajući se promet dolazi u ruke njemačkih naselbenika i Židova, prijanjajućih takodjer uz Njemce, koje sama vlada ponješto podupire, nesluteći, koliku pogibelj tim pripravlja življu slovenskomu u obće, dakle i ruskomu. Politički obstanak poljskoga naroda — izvan obćenite političke konstelacije — visi glavno o tom pitanju: podje li poljskomu življu za rukom, da mu prosvjeta pronikne sve slojeve, čim bi se jedino mogao uzdržati i proti njemačkomu i ruskomu.

Veću slobodu imaju Poljaci samo u austrijskoj česti njekadanje Poljske, u Galiciji, koja je zemlja, prem manjim dielom naseljena Poljaci (zapadna polovica), dosele sačuvala značaj poljski, i to mnogobrojnim u svoj Galiciji gotovo čisto poljskim plemstvom. Nu poljski je živalj u Galiciji znatno oslabljen; Rusini, kojih imade brojem više, a koji su odlučno neprijatelji Poljskoj, prem gospodujućoj manjini, tim s veće strane osujećuju njezin rad.

Malobrojni lužički Srbi jedva životare, ponješto življe kreću se saski Srbi (u česti njekadanje gornje Lužice); dočim Srbi pod pruskom vladom (u gornjoj i dolnjoj Lužici) u jednakom su položaju sa pruskimi Poljaci.

Jedini ruski narod prost je svih nevolja, s kojimi se gotovo svi ostali slovenski narodi imadu boriti. On jedini imade svoje političko i narodno biće ujamčeno, te može većim uspjehom napredovati na socijalnom i političkom polju. U novije se doba uz napredujući duh slobode opaža takodjer reakcija proti prevelikoj centralizaciji. Oslobodjenje seoskoga puka, javno narodno sudstvo s porotami i representativne skupštine gubernske najboljim su tomu dakazom, te obećavaju narodu ruskomu zamašan gospodarski i ćudoredni razvoj, iz kojega će uzrasti i politička snaga.

Prem se slovenski narodi počimaju, navlastito u novije vrieme, jedan drugomu veoma približivati i više nego ikada prije osiećati solidarnost kano djeca jedne majke Slave: to su ipak za sada još odviše zabavljeni i proniknuti prije svega svaki svojim vlastitim položajem, svojimi potreboćami i cieli svoga naroda, nego da bi pomišljali na kakovo uže sdruženje.

Ćuvstvo strogo obilježene osebnosti prodrlo je tako duboko u sviest svakoga pojedinoga naroda slovenskoga, da se nemože ni pomisliti, da će se oni sliti u jedan ili bar dvie narodne cjeline. Niti Bugari i Srbi, koji su zaostali za europskom prosvjetom, a još manje Česi i Poljaci, koja oba zapadnoslovenska naroda imaju toli sjajnu prošlost, neće i nemogu se odreći svoje posebne narodnosti, pače napinju se, da jim se narodnost razvije i da procvate,

Dà, ćuvstvo ove posebne osebnosti jest kod Slovena tako silno, da u njekojih slovenskih grana hodi tja do partikularizma, k odcjepljenju od jedinstva kroz vjekove sačuvana, kao što za naše doba vidimo kod Slovaka, koji se odciepiše od književnoga jedinstva s Česi i njeguju svoju književnost u posebnom nariečju. Isto opažamo stranom i kod Rusina (Malorusa), od kojih mnogi (tako zvani Ukrajinofili) zahtievaju, kao što već prije spomenusmo, da se nariečje malorusko podigne na samostalni književni jezik, te da se u njem goji književnost, neodvisna od književnosti velikoruske.

Ako objektivno i nepristrano promotrimo sve odnošaje i okolnosti, u kojih se narodi slovenski od vajkada nalažahu, i još danas nalaze: to držimo za nemoguće sve namjere i težnje, dolazile one od kuda god, *da se različiti* narodi slovenski preliju u jedan narod. Bio bi

to upravo posao Sisifov. Slovenski narodi mogu do duše primiti jedan diplomatički jezik*), ako bi to bilo ikada potrebito; u njem mogu zajednički njegovati i njekoje struke znanstvene književnosti; ali nemogu ni pomisliti, da će se sliti u jednu narodnu ili pače političku cielinu. To se nemože za naše bar doba pomisliti.

Slovenski narodi mogu tražiti užju svezu samo na polju duševnom; pred očima ima jim lebditi primjer starih Grka, a uzorom: raznolikost u skladu, kao što g. 1867. Rieger sgodno u Moskvi primjetio.

Na duševnom polju imadu Sloveni pred sobom još ogroman, dugačak posao, da bar ponješto dostignu ostale europske narode u znanostih, prometu itd. Ovo valja za sve Slovene, osobito pako na Slovene južne i iztočne, kojim je bio duševni razvoj zaustavljen raznimi nesretnimi okolnostmi, to stogodišnjimi borbami s barbarskimi narodi, to zemljopisnom daljinom od Italije, koja je kao baštinica rimske prosvjete i kao prednja pjestinja kršćanske kulture za rana već oplodila izobraženost ostalih, š njom u bližem doticaju stojećih naroda. Da sada Sloveni stvaraju njekakovu posebnu „slovensku" kulturu, koja bi se bitno razlikovala od obće evropske, nemože se u naše doba pomisliti; neima tomu niti dosta vremena, niti bi to bilo probitačno; Slovenom valja prije svega svimi silami nastojati, da se čim prije u prosvjeti uzporede sa germanskim i romanskim narodom, te da u zajednici š njimi sudjeluju kod razvitka sveobće ljudske prosvjete.

Arci že jedou jiní cestou hladší,
  Těžce my a pozdě za nimi:
  Tím jsme ale a náš národ mladší.
My, co jiní dokázali, známe:
  Leč to skryto přede jinými,
  Co my v knize lidstva býti máme.

---

*) Bude li to baš jezik ruski, nemožemo još danas za sigurno kazati; ovo bo zavisi od raznih okolnosti, ponajviše pako od toga, uzmogne li se književnost ruska do skora takmiti s književnosti njemačkom, francezkom i englezkom, i to u svih strukah čovječanskoga znanja. U ostalom neće Sloveni ni trebati jednoga zajedničkoga jezi a diplomatičkoga, ako se slavistička nauka ojača i u škole i širje krugove prodre. U tom slučaju mogu govoriti svojim jezikom bez bojazni, da se nebi razumjeli. Djetinska nam se čine nastojanja, da se smjerom svih slovenskih jezika i narječja stvori njekakov sveslovenski jezik. — O tom nećemo ovdje na široko razpravljati; spominjemo to samo zato, jer su se takve težnje sbilja pojavile.

III.
Slovenski jezici. [1]

Slovenski su jezici ogranci jezičnoga stabla indo-europskoga, te su po formi svojoj najsavršeniji a u historiji jezika na najljepšem glasu. Njim su u tom redu najbližji i najsrodniji jezici: litvanski i germanski, grčki i romanski, zatim keltički pak iza ovih jezici onih Indoeuropljana, štono su u Aziji zaostali. Podobnost otu i srodnost posvuda ćeš naći, poimence ako sravniš jezike, koji su se po formi svojoj najljepše razvili i sačuvali, osobito ako sravniš najrazvitiji jezik slavenski t. j. starobugarski sa litvanštinom, s jezikom gotskim ili s germanskim, sa starogrčkim i latinskim t. j. s nariečjem grčkim i romanskim, napokon sa sanskritom, štono je, rekli bismo, zastupnik cielokupne indoeuropštine, imenito njezinih grana azijatskih. Po stepenu te srodnosti sude ljudi, da su se iz uzajamne indoeuropštine novije grane kano iz kakove otčinske ili patrijarhalne zajednice lučile poput djetce od svojega otca i zarodjivale si nov rod, koji je, ponarasav i omnoživ se, opeta za se nov rod izrodio i odgojio. Tako se je po prilici njekada i germanština i litvanština razstala s ostalom indoeuropštinom poput kakove jedincate rodbine i to u doba, kada se je već bila od nje odvojila i grština i romanština. Ali i ova germ. litv. slovenska rodbina prestade življeti kano takova, čim se je iz ote zajednice iztrgla germanština. Litvanština sa slovenštinom življaše usuprot još dugo vremena u slozi poput složne rodbine, dok i nju tečajem vjekova samo vrieme u različite grane nepociepa i na dvije nove grane nepodvoji, t. j na litvanštinu i slovenštinu.

Ali ni slovenština nije jezik jedin, po svuda isti i svuda jednak ili bez svake razlike, već se u tom imenu razumjeva cielina svih jezika slovenskih sa njihovimi nariečji. Ona se razkriljuje ponajprije u dva krila, u krilo najme: južno-iztočno i u zapadno. Južno-iztočno opeta je za sebe trostruko: rusko (s granami: velikoruskom, maloruskom i bieloruskom), bugarsko, koje čini sredinu medju nevedenom i sljedećom; krilo: hrvatko-srbsko sa slovinskim.

Stablo zapadnoslovensko ima ove ogranke: češki, poljski i lužičko-srbski s grančicami obumrlih Slovena polabskih. Dajmo sada k ovomu i pojedina nariečja, pa nam eto prave slike jezičnoga stabla slovenskoga.

A. Krilo južno-iztočno
- a) rusko
  - 1. veliko-rus. s nariečji:
    - α) maloruskim,
    - β) novgorodskim i sjevern.
    - γ) sibirskim,
    - δ) srednjoruskim;
  - 2. malo-rus. s narječji:
    - α) iztočnim,
    - β) zapadnim,
    - γ) karpatskim.
  - 3. nariečje bielorusko.

[1]) Ovu je razpravu sastavio pr. J. Gebauer.

A. Krilo južno-iztočno

b) bugarsko

1. bugarština stara i crkvena;
2. bugarština nova s nariečji:
   - α) gornjo-moezijskim,
   - β) dolnjo-moezijskim,
   - γ) makedonskim.

c) srbsko-hrvatsko slov

1. hrv.-srbs. s nariečji:
   - α) južnim ili hercegovačkim (spisovnim), } što-
   - β) sriemskim, } kavština.
   - γ) resavskim,
   - δ) primorskim. čakavština.

1. slovinština s nariečji: (kajkavština.)
   - α) gornjo-kranjskim,
   - β) sriednjo-kranjskim,
   - γ) dolnjo-kranjskim,
   - δ) štajerskim,
   - ε) ugarskim,
   - ζ) rožanskim,
   - η) hrvatsko-slovinskim.

B. Krilo zapadno

1. čeština s nariečji:
   - α) českim,
   - β) moravskim,
   - γ) ugarsko-slovenskim.
2. poljština s nariečji:
   - α) mazovskim,
   - β) veliko-poljskim
   - γ) šlezkim,
   - δ) kašubskim, koje se takodjer broji u obumrlu slovenštinu baltičku;
3. srbština lužička s naried.
   - α) gornjim
   - β) dolnjim
4. izumrla slovenština polabska i baltička.

Ako te je volja pretresivati obćeniti karakter jezika slovenskih, moći ćeš si u tom stvoriti mnogostran sud.

Ako sravniš n. pr. lat. genit. *patris* s tal. *del padre*, franc. *du* (m. *de le*) *père* i još s ostalimi formami romanskimi, naći ćeš, kako se je stara jednolična forma promjenila u kasnijih jezicih; opazit ćeš, kako je i obični govor istim načinom mienjao ostale oblike jezične, s čega se je npr. mjesto spisovnoga *cantabo* govorilo *cantare habeo* — moram ili imam pjevati, pjevati mi je; — i kano što god se je ta razdjelba u kasnijih jezicih romanskih, postalih od obične latinštine, opet složila i novim se ruhom zaodjela, na kojem nemožeš pukim okom naći nikakove sastavine (n. pr. tal. *canterò*, španj. *cantaré*, portug. *conterei*, franc. *chanterai* i t. d. štono se takodjer uzimlje za oblike proste i jednostavne), tako je upravo i prosto lat. *cantabo* po-

stalo od korena, sačuvana u *cantare* pa iz korena *fu* (sanskr. *bhû*: postati, biti), ter su obje te česti stajale njekada — ali prije te formacije — jedna nuz drugu, nu opet osebice upravo kano dan danas u slov. *spivati budu* = pjevati ću, kanim pjevati. Kako je bilo u latinskom, tako biva u svih jezicih, t. j. po svuda opazaš neprestano izmjenjivanje i redinjanje starijih oblikah razloženih ili analitičkih s mladjimi ili synthetičkimi; ali i osim toga vidjevaš, kako se opet iza toga isti ti oblici razvode na novo u anatitičke. Takov je proces ne samo prirodjen, već je i potrebit. Značenje po pojmu počiva u samu korenu, a mimogredni posljedici opažaju se na posebnih za to slovčicah, ter to čini najstariju fazu jezika. S vremenom se takova slovčica spoji s korenikom rieči, iz česa nastane jedan jedincat oblik, a nemora, da se tim samo znamenovanje pomuti. Tim processom postaje iz forme analitičke forma syntetička. Ali ipak tim trvenjem okončicah gubi forma syntetička na svom značenju: *padre* i *pere* znače u jeziku latinskom i *pater* i *patris* i *patri* itd. Po tom upravo nastaje nova potreba okončica za takove drugotne ili sekundarne forme.

Najstarija forma historičke indoeuropštine jest syntetička, prvobitna analitička spada u dobu predhistoričku. Ona je ostavila za sobom samo tragove, koji su medjutim i dosta nejasni. Razabiranje tih tragova i njihovo pomladjivanje biva formom analytičkom. Tuj se opet opaža stvar sasma prirodjena t. j. kako se synteza može dugo održati uz analiyzu, prije nego li će joj sasvim ustupiti, upravo kakono je prije toga analyza uz syntezu mogla dugo životariti.

Ciela slovenština nahodi se se u fazi syntetičkoj, samo je njekoliko oblika glogolskih analitičkih, koji su se medjutim manje uživali a još i danas uživaju tamo, gdje se još nisu izgubila jednostavna vremena aoristi i imperfekti. U toj svojoj osebujnosti zasvjedočila je slovenština divnu konservativnost, dočim su germanština, grština, romanština, perština s nariečji indijskimi posmjes upuzle već u fazu analytičku. U slovenštini pako iz te dobe pokazao se je taj prelaz samo na novoj bugarštini.

Ova je analyza najpodobnija onoj u jeziku novogrčkom; svagdje drugdje nadvladala je synthesa forme analytičke i to na toliko, da često steže i one forme, koje su inače po pravu razložene ili osebice stojeće, na pr. polj. i mlrus. *kazałem* pokraj česk. *kásal jsem*, *peću* i novobug. *peštь* pokraj samostalnoga *hoću da pečem*.

Ta se konservativnost slovenštine pojavljuje na svakom drugom mjestu, pa je najpraktičniji dokaz zato taj, što ćemo mi jezik svojih najstarijih spomenika prije i laglje razumjeti, nego li će Njemci svoje stare spomenike i što je s druge strane razlika medju pojedinimi slovenskimi jezici i nariečji skrovnija ili manja, nego li su razluke u jezicih i nariečjih germanskih, kad jih medju se prispodobiš. Svaki i sljednji će Sloven razumjeti mnogo laglje svoga sukrvnika, razgovarajuć se s njim, nego li će pojedini Njemac svoga brata, govorećega drugim nariečjem, jer Njemac zna i razumije u obće samo ono nariečje, koje *je od matere* svoje naučio.

Sklonitba slovenska sačuvala je sve stare pregibe i padeže; jedina je nova bugarština, ugreznuv u fazu analytičku, znamenito se oddaljila; lokal rabi samo s predlogom; dvobroj je u novijoj slovenštini s veće strane zaginuo. Slovenština u svom cielku siromašnija je od sanskrita jedino o oblativ; premda ona i na onom mjestu ukazuje valjanu ekonomiju u porabi starijih, izvjestnih oblika.

Glagol je siromah. uzmeš li mu raznovrstnost u vremenu i u načinu, pak ju želiš u tom pogledu prispodobiti sa jezikom grčkim ili sanskritskim; jednostavna vremena prošla imperfekt i aorist, kojimi je stara slovenština sasma tanko i točno izricala odnošaje vremena prošlih, izumrla su s veće strane u narodu slovenskom poimence u jeziku: ruskom, poljskom, českom i slovinskom; s druge je nasuprot strane glagol slovenski nedostiživ osobito s obzira na vlastitost ili svojstvo sama njegova čina; glavne razlike, koje slovenština u tom pogledu prikazuje, nemože svaki tudj jezik naprosto i vjerno dostići, već mora, hoteć joj se barma primaknuti, poslužiti se raznim opisivanjem. Čini nam se, kano da je slovenština obratila svu skrb svoju na izvjestnost samoga čina, na njegov način i na vlastitost mu a zapustila ostale strane njegove snage.

Stvarajuć rieči, pozna i slovenština svu umjetnost i svako sredstvo, koje rabi ostala indoeuropština u tom pogledu t. j. i ona znade, što je: *stupnjevanje korena* što *pripona* ili *priepona* a što opet samo skladanje ili sastavljanje. Najmanje se drži skladanja ili kompozicije i u tom je daleko za jezikom: njemačkim, grčkim i sanskritskim; u tom je obziru na istom putu, na kojem i latinština. U stupnjevanju korena daleko je nadmašila i sam jezik grčki, pa se pričinjava, da se popinje i nad jezik njemački, te joj je u tom od jezika današnjih ravan premac samo jezik litvanski.

Znanstveno iztraživanje zadjenulo je o koren slovenskih jezika stoprv u naše doba, kada je sravnjujuće izpitivanje jezika *(vergleichande Sprachforschung)* u obće počelo napredovati. Učena i oštra domisao, znanstvena gorljivost, tanka okretnost, genijalnost i ljubav prema slovenštini zarodi na polju filologije slovenske znemenit i važan rad. Patrijarka slovenskoga jezikovnoga izpitivanja Dobrowsky, učenjaci Vostokov i Kopitar, veleduh Šafařík i današnji vještaci Miklošić s Hattalom doprinosili su postupice k savršenosti slov. jezikovnoga izpitivanja i izpitali su jezik slov. na toliko, da se posljedice njihova rada mogu nazvati: „savršenom dobiti ili gotovo pobjedom." Pregled posljedica toga rada sastavljen je i uvršćen u ovaj članak na temelju Miklošićeve „slovnice komparativne"; na podlozi Hattalove razprave „o promjenah konsonantnih skupeninah u slovenskih jezicih" i na temelju njegove slovnice „česko-slovenske"; na temelju Šafaříkovih početaka „slovnice staro-česke", njegova „narodopisa" i raztrešenih amo tamo članaka, kojimi on jezik izpituje; na temelju Buslajeve slovnice „ruske"; Małeckove slov. „poljske"; Phulove „gornjolužičke"; Janežićeve „slovenske" i dr. Sravnjivanje slovenštine s litvanštinom

sa sanskritom i s drugimi srodnimi jezici, uvrstilo se je samo na temelju Schleicherove slovnice „litvanske“ i „kompendija jezika indoeuropskih“. Benfeyove i Boppove kratke slovnice „jezika sanskritskoga.“

Razprava ova radi ponajprije o zvukovih; u njoj su se iztakle barma sve dialektične razlike jezika i nariečja slovenskih. U drugom redu dolazi nauka ob oblicih iliti oblikoslovje (*Formenlehre*), iz kojega se je napomenulo imenito pregibanje riečih. Iz nauke o tvorenju riečih uzelo se se ovdje samo to, kako se tvore oblici imeni korena glagolnoga pri samom glagolu. Spominje se u ovom članku i ostala čest te nauke, poimence obćeniti pregled o tvorenju imena, o tvorbi glagola kano i to, kako se isti javljaju prema načinu i naravi svoga čina; spominje se pregledno i skladba, budući da se je poimence o tom u nas Slovena dosada veoma malo radilo; navele su se ovdje naročito nepregibne česti jezika, budući da medju pojedinimi slovenskimi jezici i medju cielom indoeuropštinom vlada očevidan sklad, tako, da to, što opažamo u jednom, valja i za ostale jezike, t. j. opažamo prvobitne oblike i pregibe imene, zaimene, redje one glagolne, budući da se je njihovo prvobitno znamenovanje gdje više, gdje manje zamienilo i na se novu funkciju preuzelo.

I. Zvukoslovje ili nauka o zvukovih.

A Samoglasi.

Prvobitni samoglasi u indoeuropštini jesu: grleno *a*, podnebno *i* i ustno *u*; iz njih se razviše ostali glasovi, njeki već u doba predslovensko, drugi opet u doba slovensko. Način toga razvijanja i način nastalih po njem promjena samoglasnih jest mnogostruk, a moći ćemo ga razumjeti, ako taj razvitak podielimo onako postupno, kako se je i sbilja ukazivao; jedan naime spada u dobu predslovensku, drugi u praslovensku, a treći je način dialektični. Promjena samoglasna iz dobe predslovenske ukazuje se u lamanju glasova *ai*, *au*, *ui*, *e*, *o*. *y*, te je ona zajednička, ako ne cieloj indoeuropštini, a ono sigurno većoj česti njezinozj; praslovenske promjene ili promjene zajedničke ukupnoj slovenštini jesu one, iz kojih su kano posljedice potekli dvoglasi, nasali sa svojimi čistimi posrednicami pa zaginuli *hijat*; dialektičnimi zovemo one promjene, kojimi su se pojedini jezici i nariečja slovenska u kasnije doba (a čestimice već u vrieme historičko) medju se lučili. Amo pribroji najprije starobugarsko slabljenje glasovah na *jere*, njihove posrednice u ostaloj slovenštini, poimence one pri *l* i *r*; zatim stezanje, duženje, naglas, uzpodobljivanje, preglas i suživanje; napokon je veoma znamenita ona promjena, koju zovemo stupnjevanjem samoglasnim. Ovdje nam je spomenuti, da se rieci ili nazivi predslovenski, praslovenski i dialektični neuzimlju u strogom redu kronologičnom; jerbo mnoge promjene glasova, koje

zovemo praslovenskimi, sižu u dobu predslovensku i naopako mnoge dialektične slaže u fazu praslovensku ili u dobu još stariju; **predslovenskom** promjenom zovemo onu, po kojoj se slovenština slaže s ostalimi jezici indoeuropskimi; **praslovenskom** opeta onu, koja je po svojem načinu za slovenštinu karakteristična; **dialektičnom** napokon onu, koja je, makar se je i zarodila u doba pradavno, tim što se je nejednako razvijala, iztakla razlike posljedice i učinila u historičkoj slovenštini razliku medju pojedinimi slovenskimi jezici.

1. Već u ono doba, koje se pogledom na slovenštinu može nazvati **predhistoričkim**, postade putem **lamanja** *e* iz *ai*, *o* iz *au*, *y* iz *ui*; to se isto opetuje na mladjih jezicih iz dobe historičke. Glasovi *e*, *o*, *y* bijahu kano posljedci, proizišli iz drugih različitih samoglasa, najprije dugi **dvoglasi**, iza toga se stopiše u glas jedan, napokon odbaciše svoju prirodjenu dužinu i postadoše kratkimi samoglasi. **Fiziologički** se dade dokazati, da su glasovi *e*, *o*, *y* postali od *ai*, *au*, *ui*; ivgovaraj *e*, pa ćeš po samu organu, kojim ga izgovaraš, poznati, da je tuj polovica *a* a polovica *i*; tako se ima i s *o*; jer ako pustiš iz grla *a*, naberu ti se usta umah i na *au*; izgovarajuć *y*, tičeš se jezikom ponješto o prednjake zube, tako upravo izgovarajuć *i* naberu ti se usta ponješto na *u*. Ovo se isto dade dokazati i putem **historičkim**. U sanskritu postaje svakô *e* očevidno od *ai*, svako *o* od *au*, npr. *vêdmi* od korena *vid*; *bôdhâmi* od *budh*. Gotski biskup Ulfilas prevede sveto pismo s jezika grčkoga na gotski i upotriebi u imenih vlastitih *ai* i *au* mjesto slomljenih *e* i *o*; napisà on dakle ovako: *Baiailzaibul*, *Gaulgautha*, mjesto Beelzebul, Golgotha. Ta ista stvar očevidna je i u pravopisu francuzkom, koji izgovara *e*, *o*, a piše *ai*, *au*; gornjonjemačko *ai* (pisano *ei*) izgovara se u običnom jeziku kano *e*, npr. *brêt* mjesto *breit*, izgovori *(brait)*; *y* usuprot ukazuje se, kano da je lomljenjem postalo od *ui*; prispodobi starobug. *myto* sa litvanskim *muitas*, *smýkati* lit. *smuikûti*, *mydlo*, lit. *muilas*, *kýla* lit. *kuila* i dr. (gl. Schleicherovu lit. gram. str. 60.); u njemačkom *ü*, koje je najpodobnije slovenskomu *y* i koje je nastalo od *ui*, gdjeno je *i* imalo upliva na predidućo *u*, npr. *für* strnj. *furi*; u staroj latinskoj listini dolazi isto u rieči *Nezamuisl*, u kojoj se očevidno vidi zamjena *y* sa *ui*; u brisinskih spomenicih dolazi takodjer strsl. *y* zamienjeno sa *ai* npr. *mui* mj. *my*, *bui* mj. *by*, *buiti* mj. *býti* itd.; napokon u ćirilici i glagolici ima tomu takodjer traga u tom, što je taj zvuk zamienjen tvrdim **jerom** (štono je najpodobniji glasu *u*), koje stegnuto s *i* daje ы. — Da su *ai*, *au*, *ui* u začetku svome bili dvoglasi, bila je to stvar sasma potrebita i prirodjena; jerbo čim si spojio ili stegnuo u jedno dva samoglasa, učinio si tim dvoglas. Miklošič tvrdi, da je ы još u staroj bugarštini valjalo za dvoglas. Sanskritsko ê, ô dokazuju za se to isto, kada, hoteći izbjeći hijat, umeću *j* i *v*, od česa postaju *aj*, *av* (mj. *ai*, *au*), na pr. *najâmi* (vodim) mj. nê-âmi, *gavîša* mj. gô-iša (gojitelj). Drugi stadij toga spajanja bijaše samoglas *e*, *o*, *y*. Posljednji glas, t. j. *y* najmladja je grančica na stablu indoeuropskoga korena; stara ga indoeuropština nepozna. U slovenštini se opeta gubi, jer se u izgovoru čuje samo kano

i; jedina ga ruština, poljština i lužička srbština razaznaju u izgovoru od mekanoga *i*; čestina izgovara oba ta glasa jednako, nu njezina jih etymologija ipak razlikuje. Ostala slovenština rabi ili puko *i* ili *e* mjesto *y*. —

2. Praslovenske samoglasne promjene zovemo one, na kojih su postali dvoglasi, mutni (ili nečisti) samoglasi i one, kojimi se je porušio hijat.

a) Stara bugarština, štono je uzor jezika slovenskih, pozna samo jedan dvoglas, i to Ѣ (izgov. ea͡, ia͡) jać, ě. Ovaj je dvoglas zadržala i nova bugarština na istom mjestu, gdje ga je rabila stara, npr *rěka* (rieka), nvbg. *rěkъ*; ona ga rabi i mjesto stbg. *ę* i *ja*, npr. *měk* strb. *mękъkъ*, čeléd mj. *čeljadь*. Njoj se je u tom pogledu najbliže primakla slovinština; ona bilježi taj dvoglas sa *ê*, a izgovara ga takono Englezi svoje dugo *a*, npr. *lêk* od *lěkъ*, engl. *lake* (lejk). Čini se, kano da velika čest slovenštine neljubi dvoglasa, čemu je očevidan primjer i svjedok historička čeština; od staroga *ó* imadjaše čestina još 14. i 15. stoljeća dvoglas *ou*, koji su Slovaci do danas zadržali, nu već u 16. stolj. stegne ga na *ů*, koje i opeta glasi kanoti *ú*. Istim načinom i istim putem išli su osim bugarskoga i slovinskoga i njeki drugi jezici slovenski sa svojim dvoglasom *ě*. Budući da je taj dvoglas postao od *a* + *i*, što se vidi iz *měna* lit. *mainas*, *věncь* lit. *vainikas*, *cěsarь*, grč. *kaisar* itd. nije čudo, te je preskakivanjem nastalo *ia* ili *ja*; medjutim se je ovo *j* njegdje održalo, njegdje pomekšav predidući suglas u njem se izgubilo, njegdje je opeta bez traga izčezlo, dočim je druga čest t. j. *a* prošlo na *e*, *o* ili na *i*. Jedina štokavština u Hrvata i Srba razvukla ga je u drugih slovkah na *ije*. Sada ti s otim starobugarskim Ѣ stoji u slovenskih jezicih ovako: slovenski *ê* (= ej), npr. u rieči *rèka*; hrv.-srb, *ije*, *ie*, *je*, *e*, *i* npr. *bijel*, *kriepost*, *zavjet*, *mreža*, *sijati*; ruski *je*, koje se njegdje izgovara i *jo* makar se i pisalo Ѣ, npr, *vjera*, *gňozda*, njegdje ipak i samo *i*, npr. *sidět*; maloruski *i*, npr. *ďivča*; češki *je* (piše se *ě*), *e* npr. *věděti*, *ořech*, *les*; poljski *ja*, *je*, *jo* npr. *wiara*, *wiernóść*, *trzosto*; isto tako i dolnjo-lužičko *a*, *e*, *o*, uz pomekšanje predidućega suglasa, *masec*, *les*, *drovo* (m. mjasec, ljes, drjovo), dočim gornjo-lužičko nariečje stavlja na to mjesto ili glas *i*, koji piše sa *ě* (Pfuhl opisuje gornjo-lužički *ě* sa *i* = *ie* za dokaz, da je *i* jači), ili glas *y*, npr. *běły*, *symo* (symjo, sémě), ili glas *o*, npr. *džovka*, č. děvka, hrvsrb. djevojka, *bróh* (brjuh), stb. brěgъ; veoma riedko *e* npr. *sedźeć*. Osim Ѣ, što je uzajamni slavenski dvoglas, pozna čeština jošte jedan dvoglas, a taj je *ou*, nu ovaj je postao razvodom dugoga *ú* najprije (od konca 14. st.) na *au* a kasnije na *ou*; temelj je ovoga dvoglasa ili čisto *u*, npr. *kup-koupiti*, ili nasal *ą* n. pr. *dobroją* — *dobrou*, *nesątь* — *nesou*. Slovaci imadu više dvoglasa, osim *ou* takodjer i *ô* ili *uo*, npr. *môj*, *muoj*, zatim *ia*, *ie*, *iu*, npr. *božia*, *božie*, *božiu*, koje je čeština redomice sve stegla na *í*, npr. *boží*; opaziti je ovdje još samo to, da se dvoglas *ia* na primjer u *piat* (rozpiat, sepiat itd.) izgovara ili *kano ja*: *sepjat* ili kano *a*: *sepat*.

b) Glasovi nečisti ili mutni. Jezik slovenski nije ljubio slovaka, koje bi se okančale suglasom, za to se je toga čuvao na različite načine; kada mu je slovku završivao suglas nasalan *m* ili *n*, spregnuo je isti s prediducim vokalom i tako si je izveo nasale ili samoglase mutne, kojim je glas zvonio na nos. Lik takove promjene pojavi se već u sanskritu i u litvanštini, ali u slovenštini se dobavi osebne važnosti i sa svoje dosljednosti i intensivnosti i s bog toga, što je na vrelu same te promjene izvrjeo ogroman material za kasnije promjene i razlike dialektične (u sanskritu i u litvanštini ima se spajanje samoglasa s nasalom više mekanički, dà u litavštini se je nasalni zvuk, i neporušiv snage samoglasa, odlučio i zaginuo, što se opet u slovenštini nestalo, kada su se nosovke njezine čistile.)

Kakono u sanskritu i u litvanštini, tako je i u slovenštini svaki samoglas bio prikladan za to, da navuče na se nosovni prizvuk, t. j. da postane nasalom, te je po tom dosljedno bilo u istoj toliko nasala, koliko i čistih samoglasa; ali pravi nasalni zvuk zamućivao je te samoglase na toliko, te su se od mnogih njekadanjih nasala razvila i u historičkoj slovenštini održala samo dva, naime ę = en͡ i ą = on͡. Ovi se nasali izgovaraju poput franceskoga *in* u *fin* i *on* u *bon*. Sama nam pako francuština pruža dokaz, da se ti samoglasi često i zamjenjuju, tako *indepéndant*, *bon*, *emprunt*, pri čem opažamo etimologičke nasale: *in͡*, *en͡*, *an͡*, *on͡*, *un͡*, od kojih je opet današnja francuština sačuvala si samo: *en͡*, *an͡*, *on͡*; poimence je *in͡*, *un͡* prešlo u *en͡*; en͡ se same predalo u nasal *an͡*, a jedino *on* ostalo vjerno svomu početku. Upravo si tako moramo predočiti i onaj način, kojim su se od mnogih etymologičnih nasala, kojimi je prvobitna slovenština obilovala, održala samo dva *ę* i *ą*. Kako je bivalo u jeziku francuzkom, te je jedan nasal po svom glasu prigrnuo pod krilo svoje više drugih, tako su i u slovenštini mnogi mutni glasovi s vremenom se ujedinili i stekli se u naručaj nasala *ę* i *ą*; ali je nemoguće ustanoviti, koje je sve glasove progutao *ę*, koje opet *ą* ili koji su etymologični početci nasalu *ę*, koji opet *ą*; samo bi se u obće dalo reći: nasal *ą* progutao je one nosovke, koje su bile prvobitno glasa široka, a *ę* one s glasom uzkim. To bi nam posvjedočili primjeri: lat. *ang-ustus*, stb. *ą*-·, *z*-ъкъ, lit. *ung-lis*, stb. *ąg-lь*, lat. *ling-ua*, stb. *ję̨z-ykъ* (m. lęzykъ); lat. *nom-en*, stb. *im-ę*; ali tvrda pravila nemožemo si osnovati na ovih primjerih zato ne, jerbo neznamo onih nazala, koji su zujeli u predhistoričkoj dobi u jezicih slovenskih, niti znamo onih, koji su utonuli u historičkih nosovka *ę* i *ą*. Valjanijih primjera nemamo, a ovi, crpljeni iz tudjih jezika, nemogu nam nagraditi domaćega gubitka. Tako npr. *ję̨t-ra* — *jatra* poput grč. *enteron* i lat. *enter* i *venter* ima po pravu nasal *ę* ali polag sanskr. *autara* moralo bi to glasiti sa *ą*; stbg. *ątr* = č. vnitř = unutra, ili *ątroba* — *útroba* imadu pravom *ą* poput sanskr. *antar*; nu prema lat. *inter*, *venter* morali bi nam prikazati *ę*. Nagadjati u primjerih nemože se i nesmije, zato se moramo osoviti na temelj istinite

podobnosti, koju sama stvar pruža, to jest, moramo reći: u široko *ą* utonuli nasali samoglasa prvobitna širokoga, a u uzko *ę* nosovke s prvobitnim samoglasom uzkim.

Medjutim nesačuvaše jezici slovenski starobugarskih nasala, već izčistiše te mutne glasove od nosovnogá zvuka, pa se ti glasovi u različitih slovenskih jezicih i narieċjih pojaviše kano glasovi čisti i samostalni i tim, kako su se gdje zamienili, učiniše podstavu razlikam dialektičkim. Jedina poljština sačuva stare nasale. Tragovi nesala u inih slov. jezicih veoma su neznatni, još najčešći i najočevidniji su u narieċjih bugarskih u Erdelju i u Macedoniji. Današnji jezici slovenski imadu — izuzam poljštinu — mjesto starobugarskih nasala sljedeće čiste samoglase.

	m. *ą*	m. *ę*
bugarština	ъ	ь (njegdjei *ѣ*);
slovenština	*ô*	*e*;
hrv.-srbsk.	*u*	*e* (hrv. još i *a*);
dolnjo-luž.	*u*	*e*;
gornjo-luž.	*u* (*y*)	*e*, *a*, *o*;
ruština	*u*	*a*, *ja*;
slovačt.	*u*, *ú* (*ou*);	*a*, *ja* (po zubnih *ä*; *ia* = dugomu *ä*);
čeština	*u*, *ú*, *ou*	*a*, *á*, *ia* (n. *ja*);
	i, *í*	*e*, *í*, *ě*.

Opažaju se dakle u zvukoslovju nasala tri faze ili stdadija: u 1. stidiju su to čisti samoglasi, spojeni u jednu slovku; a taj stadij nasala slovenskih predstavlja ostala indo-europština; u 2. stadiju su to nasali slovenski, poimence starobug. i polj.; u 3. stadiju dolaze očišćeni samoglasi. Evo njekoliko primjera:

1. stadij:	2. stadij, stb. i polj.	3. stadij, čisti samog.
sansk. džambha,	ząbъ, p, ząb	zъb, zôb, zub, zoubek,
litv. ranka,	ręka, p. ręka, rączka	b. rъkъ; sl. rôka, ruka,
strnjm. sunt-arôn (sondern)	sąditi, p.sądzić, sędzia,	sudit, souditi, suditi,
	vinąti	vinouti; glž. vinyé; vinuti
sansk. pâjâmi	piją	č. piju i piji; pijem
„ pâjanti,	pijątь	č. pijou i pijí; piju
„ pañčan, pět	pętь, pięć	bg. i slov. pêt; hsrb. pet; dlž. peś; grlž. peć; rus. pjat, pjatyj; slv. pät. piatok, č. pět, pítka, patnáct, pátek;
„ džantu (= nj. Kind)	čędo	jsl. čedo; rus. čado; stč. sčedie;
„ pan pnu	pęti, piąć	č. spjak, sepal, spěti;
	telę, cielę	č. tele; rus. telja; mlr. tela; grl. čelo;
	sę, się	bug. sъ; sl. se; hrv.-srb. se; dluž. se; grluž. so; rus. sja; slvč. sa; č. se.

a) Izbjegavajuć *hijat*, mienjaju se samoglasi u srodne suglase, tako *u*, *y* na *v*, *i* na *j*, te u tom suglasi ciela slovenština, tako da primjer uzet iz jednoga jezika valja i za drugi; tako *poj-iti* od poi-iti, *bav-iti* od bay-iti, *krovъ* od kroy-ъ, *zabъv-en* od zaby-enъ, *slov-o* m. *slou-o* itd. Malo-ruština mienja sriedi rieči takodjer sponu *i*, pa i predsvuku *u* na *j* i *v*, kad se rieč prediduća dokanča na samoglas.

3. Na dialektične promjene spada:

a) Oslaba. Samoglasi se slabe tim, što mjesto zavažnijih dolaze slabiji ili manje važni, kano što se to vidi na sansk. *agni*, lit. *ugnis*, stb. *ognь*, lat. *ignis*; ovdje je najsilnije sskr. *a*, pa je oslabljeno u lit. i slov. na *u* i *o*; lat. *i* najmanje je snage medju svimi predidućimi. Oslabljivanje vokala ide u slovenštini često i tako daleko, da samoglas sasma izgubi svoju narav; dakako da to biva postupno, rekli bismo korak za korakom. Najvažnije je ono slabljenje, po kom su od punih njekadanjih samoglasa postali u staroj bugarštini samoglasi polovičati ili jeri ъ, ь. Prvi izmedju njih zovemo *tvrdim* i glasi skoro kano polovičato *u* ili *y*, ili ako hoćeš primjer, kano *u* englezko, npr. u rieči *but*; postao je pako taj poluglas od samoglasa tvrda, npr. stb. *tъ* u sanskr. *ta*, *synъ*, u sansk. *sûnu*. Drugi usuprot ь imenuje se jerom mekim a glasi kano *i* polovično, od kojega je i postalo slabljenjem njegovim, npr. stb. *ognь* od sanskr. *agni*. Medju današnjimi slov. jezici najdalje je u slabljenju vokala posegnula nova bugarština, jerbo je oslabila na jere i one pune vokale, koji su u nedavnoj starobugarštini obstojali, npr. *rъkъ* m. ręka, *volь* mj. volja. To je dokazom, da je taj zakon zvukoslovni djelovao više na grani bugarskoj, nego li na kojoj drugoj od grana slovenskoga korena. U ostalih slovenskih jezicih ili su samoglasi, koje je stara bugarština oslabila na jere, sasma zaginuli, ili je na mjesto njihovo došao samoglas pun, kako je gdje izgovor zahtjevao. Bez svake zamjene izginuše strb. jeri u svoj slovenštini, a samoglasi, koji su jih zamjenjivali, na koncu rieči; jedino ь ostavi trag ga sobom, utekav takodjer u posljednji suglas, koji je uplivom njegovim ostao dug. (Jeri u jeziku ruskom, u ćirilici, u crkvenoj glagolici nisu nikakvi samoglasi već puka grafička znamenja).

Primjeri punih samogl.		stbg. ъ, ь	odsuvka.
sansk.	*bhaga*,	*bogъ*	*bog*, *bůh*;
„	*krka*,	*hrъkъ*,	*krk*;
„	*vrka*, (grč. *(lyko-s)*	*vlъkъ*.	*vlk*;
„	*sûnu*,	*synъ*,	*syn*;
„	*ana*,	*onъ*,	*on*;
litvan.	*aši-s*,	*osь*,	*os* (*osa*);
sskr.	*agni*,	*ognь*,	*oheň*, *oganj*;
„	*vêdmi*,	*vêmь*,	*vím*, *vidim i znam*:
„	*asti*,	*jestь*,	*jest* ili *jesť*;
		pątь,	*pout* ili *pouť*.

Isto je tako mnogi samoglas izpao ovdje ondje bez svake zamjene kano i j e r u sriedi rieči. Tako glasi mjesto lit. *migla* ili grč. *omihlé* u starbug. *mьgla*, u českom samo *mhla*; u grč. *misthos*, u stb. *mьzda*, u čes. *mzda* itd. Ali su ti i takove ruke primjeri riedki i ruše se sami, jerbo u ostalih slov. jezicih stoji na mjestu stb. j e r a pun samoglas; tako npr. mjesto čes. *mzda* (od stb. *mьzda*) ima slovačtina *mezda*, pa i sama čestina u imenu pridavnom *ná-mezd-ný*, dakle pun samoglas; za to nam stoj ovo pravilo: mjesto stbug. j e r a u sriedi rieči imadu ostali slovenski jezici pune samoglase, i to

mjesto	ъ,	ь ima:		
čeština	*e*,	*e*,	npr.	*patek*, *orel*, mj. pętъkъ, orьlъ;
Slovaci	*o*,	*o*,	„	*piatok*, *orol*;
poljština	*e*,	*ie*,	„	*piątek*, *orzel*;
slovinština	*a*, *e*, ъ;	*a*, *e*, ъ,	„	*laž* i *lež* m. *lъžь*; *lav* i *lev*, mj. *lьvъ*; *cirkъv*, m. *crъkъvь*, *pevъe* m. *pěvьcь*;
nvbugar.	ъ, *e*,	ъ, *e*,	„	*sъn*, m. *sъnъ*; *pъs* m. *pьsъ*; *vreteno* m. *vrъteno*; *len* m. *lьnъ*;
hrv.-srb.	*a*,	*a*,	„	*petak*, *orao*, *orô*; *laž*, *lav* itd.
ruština	*o*,	*e*,	„	*son*, *lev*;
luž. srb.	*o*,	*e*,	„	*son*, *lev*;

Ti glasovi pako, koji ostalim slovenskim jezikom sriedi rieči nagradjuju stbg. j e r e, nisu stajni, zato se i zovu nestajnimi ili g i b i v i m i. Neimaju jih već genitivi gore navedenih rieči: *pátku*, *orla*, *piątku*, *orła*, *leži*, *lva* itd.; ima jih još samo pod iznimku hrv.-srb. jezik: *dana*, *danas* uz česko: *den*, *dne*, *dnes*. Takovim si samoglasom pomažu svi slav. jezici, utiskujuć jih radi lagljega izgovora u suglasne skupenine i i ondje, gdje npr. stb. nije imala j e r a, npr. č. *oheň* stb. *ognь*.

b) Samoglasi pa i skupenine glasova, štono u ostalih slov. jezicih zastupaju starobugarske *lъ*, *lь*, *rъ*, *rь* sriedi rieči jednake sa naravi s navedenimi promjenami. U tom je pogledu nova bugarština ostala majci svojoj najvjernija; ona bo stavlja na mjesto stb. *lъ*, *lь*, *rъ*, *rь* suglas *l*, *r*, i to s j e r o m, gdje na prvom mjestu gdje na drugom. Slovenština uze *r*, neučinivši ga samoglasom, mjesto stb. *rъ*, *rь*, dočim mjesto *lъ*, *lь* piše *ol* a izgovara *ov*, *ou*, *u*; hrv.-srb. jezik usuprot stavlja na mjesto *lъ* samoglas *u*, a na mjesto *rъ*, *rь* samoglas *r*. Česi i Slovaci rabe samoglase *l*, *r* za suglase, uz koje na mjesto j e r a rabi njeki puni samoglas (najčešće *o*, *e*).

Dakle mjesto stb. *lъ*, *lь* ili *rъ*, *rь* ima:

nova bug.	*l* s jerom,	npr.	*plъn* ili *pъln*;
ili	*r* „	„	*črъn* ili *čъrn*;
slov.	*ol* (izg. *ou*, *ov*, *u*)	„	*poln* (izg. poun);
ili	*r* (samoglas)	„	*črn* (piše se i čern);
hrv.-srb.	*u*	„	*pun*;

hrv.-srb.	*r* (samoglas)	npr.	*crn* (i s početka riečih *rdja* stb. *rъžda* = hrdja;
čestina	*l* (samoglas)	„	*plný* (takodjer na koncu, *řekl*, *mysl)*;
ili	*r* samoglas)	„	*vrtiti* (i na koncu rieči *vichr)*;
poljština	*l* a samogls.	„	*pełny*, *pułk*;
ili	*r* „	„	*czarny*, *cierpieć*, *kurczyć*;
luž. srb.	isto tako	„	*połny*, *čorny* i *carny*;
ruština	*l* sa *o*, *e*,	„	*polnyj*, *blocha*, *želtyj*, *sleza*;
	r sa *o*, *e*,	„	*corny*, (piše se čërnyj), *krov*, *zercalo*, *stremja*;

malo-ruština pretvara *l* na *u* i *v*: *połk* izgov. *pouk* ili *povk*; mjestimice ima samoglas *r*: *drva*, *krvavyj*.

Ista mnogostručnost javlja se i u njekih slov. jezicih sriedi rieči uplivom stb. skupenina *la*, *ra*, *lě*, *rě*. Većina slov. jezika ostade kod starobug. glasova, promjenivši jedino *ě* polag svoga načina i običaja; u jeziku ruskom predje medjutim *la* i *lě* posvuda na *olo* (u veliko rušt. gdje *lě* gdje opet *ele)*, *ra* na *oro*, a *rě* na *ere*; poljština i gornja lužičtina promjeniše *ła*, *ra*, u *ło*, *ro*; u poljštini još i *rě* na *rzo*, tako npr. *zlato*, *vlasъ*, *gradъ*, *krava* glasi u ruskom: *zołoto*, *vołos*, *gorod*, i *horod*, *korova*; u poljskom: *złoto*, *włos*, *gród*, *krowa*; u gornjo lužičkom: *złoto*, *włós*, *hród*, *krówa* (piše se *kruwa)*; u stbg. *plěnъ*, *mlěko*, *brěgъ*, *drěvo*; u ruskom: *polon*, *mołoko*, *bereg*, *derevo*; u českom: *žláza* mj. *žlěza*; rusko: *železa* (krivo je *želěza*); *vъ prědъ*; polj. *wprzod*, rusk. *vpered*, *žrělo*; polj. *žrzódło*; česk. *bříza* m. *brěza*; polj. *brzoza*; rusk. *bereza*.

c) S t e z a n j e m postaje od dvijuh slovaka jedna, a od dvaju vokala jedan jedin; nu to nebiva naglo ili samo mekanični, već lagano i s razlogom. Od staroga *znamenije* nije jednim mahom nastalo *znamení*, već najprije *znamenьje*, a onda *znamenjé*, koje se je pisalo i *znamenie*, a ovo se steglo u *znamení*. Ovo *j* obćenito je g i b i v o i nije dosta tvrdim zidom medju suglasi, a da se nebi sastali. Potanje o tom gledaj kod složene sklonitbe i kod glagola petoga razreda.

d) S a m o g l a s n o j d u ž i n i ili je uzrok e t y m o l o g i č a n ili puki f o n e t i č a n. Etymolog. povod dužine jest stezanje dvijuh samoglasa u jedan, npr. *mého* od *mojeho*, *mojego*; *moga* od mojega; *me* od *moje*. Fonetičkim uzrokom nije drugo, nego li naglas. Njegovim se uplivom kratak samoglas inače produžuje, poimence u riečih českih dvoslovčanih, *výlet*, *nájem* itd. D u ž i n u s a m o g l a s n u tvori i posicija ili položaj, to jest, kada iza samoglasa sliede suglasa dva ili više njih, npr. *zdvihnouti*, izgovara se *zdvíhnouti*. Uzrokom samoglasne dužine jest i suglas, koji je medjutim izpao ili se izsunuo, npr. *vím* m. *vědmъ*. S obzira na uzrok e t y m o l o g i č k i zato je samoglas dug, jer je upio u se drugi samoglas, jerbo zauzima mjesto dvajuh samoglasa, npr. *dál* m. *dělal*, *třá* m. *třeba*, *ňák* m. *nějak* itd. Iz otoga opet nesljedi, te bi slovka ili samoglas, etymologično dug, morao uviek ostati dug; jerbo upravo ovako, kako je od dvijuh slovaka postala jedna, može opet istim putem

slovka duga postati kratkom. A istina je živa i to, da većina slovenskih jezika nečini više razlike medju kratkimi i dugimi slovkami i samoglasi. Jezik češki imenito starao se je, da mu nepropane nijedna etymologična dužina; nu uz oto ima obilato primjera takodjer dužini fonetičnoj, tako da ćeš težko naći jezik, koji bi razmjerno imao toliko dugih slovaka, koliko on. Čeština se je u tom pogledu najbližje domaknuo jezik hrv.-srb., koji po Vuku ima ne samo dvoj naglas već i dvoju dužinu, čuvajuć na mnogo miesta takodjer dužinu etymologičnu, dočim slovinština podrža dužinu etymologičnu samo ondje, gdje joj pomože održati ju takodjer naglas, te ona nezna nijednoga dugoga samoglasa, na kojem nebi bio i naglas. Gornjo-lužička srbština pozna samó dužinu fonetičnu i produžuje *e* pred njekimi suglasi a *o* pred grlenici i pred *š*, *č*. O staroj bugarštini neda se u tom obziru rieći ništa izvjestna, budući da ona nije duljine grafičke naznačivala, premda se opet odtud neda izvoditi, da nije imala za svoga života dugih vokala, dapače se to može protivno reći o njoj i o svakoj starijoj grani jezika slovenskoga, čim je stvar jasna a uzroci poznati, s kojih su se dugi i kratki samoglasi u slovenštini gubili. Uzroci su ti u prvom redu naglas. Upravo kano što je jezik grčki i njemački njekada uz naglas imao takodjer dužinu slovčanu a tek s vremenom kvantiteta ustupila mjesto naglasu, tako da ona bez njega nevalja, tako je sada u većini slovenskih jezika nadvladao naglas, te sav rhytmus ili blagoglasje rieči počiva u izmjenjivanju naglašenih i nenaglašenih slovaka. U češtini i lužičkoj srbštini počiva naglas uviek na prvoj slovci, u poljštini na slovci predposljednjoj, ako je rieč višeslovčana; za ostale slovenske jezike nemaš stanovita pravila, već ti naglas skače od slovke na slovku, pa je upravo to skakanje naglasa doprinielo, te se je kvantiteta zamrsila.

e) Samoglasnomu uspodobljivanju (asimilaciji) uzroci su li fyziologički. Znamo, da je *kd*, *zp* itd. težko izgovoriti po njihovoj etym. naravi, ali je isto tako težko npr. palatalan glas prestrojiti na glas grlen; *je* ćeš izgovoriti mnogo lasnije nego li *ja*, jerbo se organi, na *j* nagibivi, netrebaju toliko premjenjivati, da se dobije *e*, koliko kada ti treba *a*. Kano što je svaki jezik, tako je nastojala i slovenština o to, da se organi neprenagle a izgovor da se olakša. Tuj su pako dva pojava vriedna, da se na nje osvrneš: asimilacija samoglasa prema samoglasu i asimilacija samoglasa širokoga ili tvrdoga prema suglasu susjednomu, mekomu, što se zove preglas.

Asimilacija samoglasa naprama samoglasu bijaše zamašna u stbg. a gospoduje još danas u jeziku poljskom. Stara bi bugarština malokad stegla dva samoglasa, koji bi se u obliku ili neposredno sastali ili jotom razstajali, već bi ona pravilno upodobila sljedeći samoglas naprama predidućemu, tako npr. *dobraago*, *dobruumu*, *dobrěěmъ* itd. mjesto oblikah etymol. *dobra-jego*, *dobru-jemu*, *dobrě-jemъ* itd. Poljština opeta upodobljuje širi samoglas korena, kad mu stupi u susjedstvo okončak sa samoglasom uzkim, npr. *pióro—pierze*, *plotę—pleciesz*, *pleciony—plecieni*, *biały—bielić*, *wiatr—wietrze*, *dziad—dziedzic*, *miał—mieli*, *miesiąc—miesięczny*, *siądę—siędziec*,

ciąg—ciężki itd. Iz ovih primjera vidiš pravu sliku, kako je preglašivanje išlo natražke.

Preglasom zovemo promjenu tvrda ili široka samoglasa na samoglas mekan ili uzak, koju je promjenu svakako izazvao susjedni meki suglas, pa je to asimilacija samoglasa na suglas. Stoji li suglas pred samoglasom, kojega se je ta promjena dotakla, to se takav preglas zove postupnim, inače je on natražnim. U tom pogledu najviše se je preglašivanju protivila dolnjo-luž. srbština, a najviše joj se je odavala čeština. U slovenštini najobćenitiji je preglas *o* na *e* iza mekanih suglasa, a to biva, kad god ono dodje kano okončak, ili kano spona po korenu mekana svršetka, dapače mnogoputa i sriedi samoga korena. Istina, da i ovdje ima iznimaka, poimence u dolnjoj-lužičtini. O staroj bugarštini možemo reći, da je to preglašivanje pravilno, mjesto okončica, počimljućih se sa *o*, koje se pripajaju korenu tvrda suglasna okončka, kano npr. *omь* za instr. muž. i sred., *oma* za dat. i instr. dvobr., *omъ* za dativ plur. muž, i sr.; *ovi* za dat. sing., *ove* itd. za plur. muž. i srd.; *o* za nom. akk. i vok. sred. sing.; *o* za vok. žen.; *oją* za instr. žen. sing.; *ogo*, *omu* itd. u sklonitbi pronominalnoj; *ovati* za glagole 6. forme ili razreda, *ostь* za tvorbu imena samostavnih itd. Stara bugarština ima po mekom korenitom suglasu pravilno *emь*, *ema*, *emъ*, *evi* itd., npr. *rabomь* — *krajemь*, *raboma* — *krajema*, *rabomъ* — *krajemъ*, *rabovi* — *krajevi*, *rabove* — *krajeve*, *slovo* — *polje*, *rybq* — *duše*, *ryboją* — *dušeją*, *togo* — *jego*, *tomu* — *jemu*, *kupovati* — *bojevati*, *radostь* — *bolestь* itd. Nova bugarština odaljila se je u tom pogledu od stare na toliko, da imade sijaset oblika s nepreglašenim *o*, npr. *bojove*, *Dorjovi* itd. Zato opet imade slovinština i veliko ruština, osobito ova posljednja, poimence na pismu, u tom obziru podpunu srodnost sa starom bugarštinom. Hrvat.-srbski jezik a uzanj poljski mnogo puta nepreglašuju glasa *o*, još redje malo-ruština a uzanj nariečje slovačko, dočim dolnjo-luž. srbština preglašuje *o* samo medju dvima mekanima suglasima, dà, dol.-luž. nariečje rabi forme, kojih nećeš nigdje čuti u slovenštini, kanoti *polo*, *morjo*, *bićo*, ali poza i forme preglašene: *pole* itd. Čeština se je, kako smo rekli, tomu zvukoslovnomu zakonu najradje pokoravala, što se vidi odtuda, te je preglašivala ne samo *o* na *e* (*pole*, *moře*, *bojem*, premda zna, i *bojovati* mjesto *bojevati* itd.) već i *u* na *i* iza mekanih suglasa, a glas *a* na *e* pred mekanimi i poslje njih; tako npr. *muže* m. *muža*, *muži* m. *mužu*, *duše* m. *duša*, *duši* m. *dušu*, *hrej* pokraj *hraj* itd. Preglasu *u* na *i* neima drugdje traga u slovenštini a postupno preglašivanje *a* na *e* dolazi mjestimice u slovenštini, npr. *duše*, *zarje*, pa onda u gornjoj lužičtini, kada *a* dodje medju dva mekana suglasa, npr. *piščeć* uz *piščał*. S obzira na natražno preglašivanje *a* na *e* slaže se čeština opeta samo sa slovenštinom južnom, npr. *dej*, *igrej* mj. *daj*, *igraj*.

S preglašivanjem suvisi u novoj češtini stezanje dugoga *é* na *í*, koje se uvuklo u spisovnom jeziku po suglasih mekanih a u običnom bez iznimke i poslje tvrdih; dat. plur. *čáším* preglašen je u stčes. na *čéšem* a u nvč. sužen na *čīším*, dočim se u običnom govoru i děl...

žuje na *dýl* itd. Tako se i u jeziku poljskom u izgovoru sužuje *é*, te se za razliku otu bilježi potezom, npr. *mojéj*.

f) Zamjenjivanje samoglasa samoglasom pokazuje se u slov. jezicih više po samovolji, nego li po stanovitu pravilu; tako se zamjenjuju samoglasi *y* i *e* u českom jeziku, npr. *hybký* i *hebký*, *sekyra* i *sekera*; ali valja spomenuti, da se u ovom redu zamjenjuju samo oni samoglasi, koji su mnogostručnošću svojom i specijalnošću stupili u to kolo, da iztaknu individualni karakter jednoga slovenskoga jezika naprama drugomu. Mjesto *y*, koje se pripaja iza korena tvrda, dolazi *ę* ili zamjenica njegova po korenu mekanu, tako npr. gen. sing., pa nom. akk. vok. plur. *ryby*, *ty*, ili mekani *dušę*, *ję*, česk. *duše*, *je*, prel. *nesy*, mek. *piję*, čes. *pije*. Proti tomu pravilu ima tako malo iznimaka, da bismo svu ovu promjenu mogli uzeti za predhistorično preglašivanje, kad nas zamjenka ę s nosovnim svojim zvukom nebi upućivala na drugi put. U jeziku srb.-hrvat. segnulo je ovo zamjenjivanje tako daleko, te je *y* i poslje tvrdih korena ustupio mjesto zamjenci *e*: *ribe* m. *ryby*; u nariečju hanačkom i kašubskom postalo je ovakovo zamjenjivanje i okončici i u korenu karatkteristićnim pravilom, *rebe*, *bele* — Čeština ima *ů* mjesto dugoga *ó*, a izgovara ga kano *ú*. S njom se u ovom slaže poljština, pa i oba nariečja lužička, samo s tom opazkom, da ni ovdje nenaznačuju dužine kano što u obće nigdje ne. U takovom slučaju pišu *ó* s potezom, npr. čes. *bůh*, u gen. kratko *boha*, polj. i dol.-luž. *bog* gen. *boga*; gornjo-luž. *bóh* gen. *boha*. Maloruština rabi u tom slučaju zamjenicu *i* mješto *ó* ili *ů*, npr. *bih* gen. *boha*. — Jezik polj. dobiva kano što i oba luž. nariečja oseban karakter, uzimljuć *o* mj. *e*. U jeziku poljskom, dolazi, kako smo već rekli kod asimilacije, mjesto prvobitnoga *e* pravilno *jo* pred suglasom tvrdim, *miotę*, *plotę* itd., nu preglašuje se opeta na *e*, kada suglas tvrdi postane mekanim, *micciesz*, *plecesz*. Tako isto ima nariečje gornjo-lužičko *o* ondje, gdje ostala slovenština ima *e*, koje je postalo preglasom: *polo*, čes. *pole*, *pićo*, stb. *pitije*. Osim toga nalazimo ipak mjesto prvobitnoga *e* samoglas *e*, npr. gornjo-lužički *jezor* mj. *jezero*, dolnjo-luž. *lod* mj. *led*. Ostali važniji primjeri zamjene jesu: u novobug. *ê* mj. stbg. *ja*, npr. *valêm*, *obêd*, *blъgarê* (mj. *blъgaлija*, ime skupno); u maloruštini *i* mj. stbg. *ě*; ovaj *i* pomekšava predidući suglas, i tim se poznaje od tvrdoga *i*, postaloga od *o*, npr *šino*, *ćisar*.

4. Stupnjevanje je samoglasna promjena u korenu rieči. Koreniti se dakle samoglas umnoži tim, što se mjesto manje važna samoglasa uzme zavažniji ili mu se doda još drugi samoglas u tu svrhu, da se umnogostruči pojam rieči, koji počiva u stupnjevanju korena. Sanskritsko *guna* i *vrdhi* ili njemački *ablaut* jesu pojavi analogički, ali nisu kadri doseći intensivnosti slovenskoga stupnjevanja. Ovomu je najpodobnije stupnjevanje u jeziku litvanskom, stoga bi se taj zakon zvukoslovni mogao nazvati slavensko-litvanskim. Pojedini se jezici slovenski u ovom pogledu slažu više, nego li u kojem drugom, tako da za dokaz navedeni primjer iz jednoga jezika, možeš uzeti i za drugi jezik; jedino

se nahodi iznimka kod stupnjevanja duženjem postaloga, budući da većina slovenskih jezika niti više neima dugih samoglasa. Dug samoglas je naravno zavažniji od kratka, a u primjerih: *skládám*, *litám* (mj. *létám)*, *stíhám*, *zdvíhám*, uz *kladu*, *letím*, *stihuu*, *zdvihnu* itd. jest i značenje ne samo umnoženo ali i stupnjevano, čega radi se ova promjena uzimlje za stupnjevanje, postalo duženjem. To isto valja i o stbg. *dvizati*, *klicati*, *nicati*, *stirati*, kojim je koreniti samoglas po Miklošiću bio njekada dug, a kratak naproti tomu u oblicih nestupnjevanih, *dvignąti*, *kliknąti*, *niknąti* i *stignąti*. — Drugi je način stupnjevanja, kada na mjesto zavažna samoglasa korenita dodje drugi samoglas važniji. Radi toga čine samoglasi prema svojoj važnosti sljedeći red u stupnjevanju: ь, ъ, *i*, *y*, *e*, *ě (ĭ)*, *o*, *u*, *a*. Jerovi, a uz nje i *y* pokazuju se ovdje oslabljeni i to ъ od *i* ili *e*, ъ od *y*, a ovo opet od *u*, nu s toga, što se pojavljuju na novo, moramo jih uzeti, da su stupnjevani, jerbo se samoglas manje važan ipak zamjenjuje važnijim, po čem se mienja i samo znamenovanje, kako će to dokazati primjeri. Valja ovdje i to spomenuti, da ovo stupnjevanje nije puko mekanično, kano da bi jedan jedini koren mogao proći cieli gori navedeni red stupnjevanja, već si koreni po važnosti svojoj izabiru svoje prvobitne samoglase iz onoga reda i svaki koreni samoglas sastavlja za se iz toga izbora svoj postupni red. Poimence su tom redu stupnice ь, *i*, *o*, npr. stbg. *čьn* — *čęti*, načiniti, *konьcь*, *pьn* — *pęti*; *zapinati*; *opona*, slov. *razpinjati*, *spona*; hrv.-srbs. *sapinjati*, *sapon*; rus. *pinat'*, *prepona*; polj. *opinać*, *opona* itd.; stupnice ъ *y*, *o*, npr. *zъv* — *zъvati*; čes. *pozyvati*, stbg. *pozov*, stupnice ъ, *y*, *u* (u čestini i *ou*, postalo duženjem), npr. *sъchnąti*, *izsychati*, *suchъ*; čes. *dъch* — *nadchnouti*, *dýchati*, *duch* itd.; stupnice *y*, *u*, npr. *tyji*, *tuk*. Stupnice *e*, *ě*, *o*, *a*, npr. stb. *ved* — *vrsti*, *nevěsta*, *voditi*; čes. *sváděti*, *teku*, *těkám*, *točím*, *stáčím*; *nésti*, *nositi*, *snášeti*; polj. *nieść* *przynosić*, *przynaszać*; rus. *nest'*, *nosit'*, *iznašivat'*, što se dopunjuje stupnjevanim aoristom stbg. *nešъ*; stbg *šьdъ* m. čes. *šed*, *choditi*, *chaždati* itd.; stupnice *ě*, *a*, npr. *šesti*, *saditi*; *lězti*, *laziti*; stupnice *o*, *a* (u čes. kano iznimka samo jedanput iznimkom *o*, *ů*), npr. *roditi*, *raždati*; rus. *rost*. *vozrostanje* (čes. *rostu*, *vzrůstám*). Treći način stupnjevanja sastoji se u predsuvci samoglasa *o*, *a* pred korene samoglase *i*, *u*, *y* i najviše pokazuje na sanskritsko *guna* i *vrddhi*. Tim načinom postadoše koreni dvoglasi *oi*, *ou*, *oy*; *ai*, *au*, *ay*, koje je slovenština medjutim, protiveć se dvoglasom, zabacila i oslobodila se jih drugim načinom u korenih zatvorenih, drugim opet u korenih otvorenih. U zatvorenu korenu promjenila je drugu čest dvoglasa u srodan suglas, pa tim dobila *oj*, *ov*, *ov*, *aj*, *av*, *av*, npr. od korena *pi* — *piji*, *ry* — *ryji*, *slu* — *sluji* postade samoglasnom predsukom *o*: *poi*, koje se je promjenilo u *poj* — *pojiti*, *slou* promjenjeno u *slov* — *slovo*, a *roj* promj. u *rov* — stbg. *rovъ*; samoglasnom pako predsuvkom *a* postalo je *pai*, a ovo se promjenilo u *paj* — *napájeti*, *slau* promj. u *slav* — *sláva*, a *ray* promj. u *rav* — nvbg. *zaravam* (= rivam, zarivavam). U korenih otvorenih stupnjevalo se je tim načinom jedino *i* s predsuvkom *a* i *y*, s preds. o i a, i tim je postala

iznimka od pravila te se je, padši dvoglasi, dobila metathesa prednjaka u zadnjak; tako je od korena *min*, stbg. *mьn* stupnjevalo se s predsvukom *a* litvansko *mainas*; polj. *miana*; čes. *měna*; tako imade litvanština od korena *kup* stupnjevano *kaupinti* i *kaupas* (—kupiti, kupa), slovenština pako od toga korena znadě samo po značenju zamjenjeni koren *kyp*, koji istim načinom stupnjuje na *kayp* — *kavp* a po metathesi *kvap* — *kvapiti*; samogl. *o* čini se, da je predsunut u korenu *čtyr*, od kojega je postalo *čtoyr*, *čtovr*, s preds. *čtvor* i slovač. *štvoro*. Mjesto *ě*, koje je postalo tim istim stupnjevanjem od *i* ili od predidućega *e*, ima svaki slovenski jezik onakav glas, kakov je izabrao si u zamjenu stbg. dvoglasa *ě*. Četvrti bi način stupnjevanja bile stbg. skupenine *lъ*, *lь*, *rъ*, *rь*. Tu valja pravilo za svu slovenštinu, da u takovih skupeninah *l* i *r* u stupnjevanju izbacuju polusamoglase a mjesto njih spreda ili straga pribiru samoglase od *i*, i *e* sve do *a*. Tako imade stara bugarština *mil-ъ*, *mel-ja*, *mlě-ti*; *molь*. *mol-iti*, *mal-ъ*; čes. *měl-ký* i mnoge dr. od korena *mlь*, kojemu je temeljno znamenovanje m ę k š a t i, d r o b i t i ; tomu spodobno je *der-ą*, *drě-vo*, *raz-dir-ati*, *raz-dor-ъ*, *u-dariti* od kor. *drъ* ili *drь*. — Ostaje jošte samo s t u p n j e v a n j e n a s a l a. U stbg. stupnjenju se isti po prirodjenoj si stupnici, t. j. manje važno ę u zavažnije ą, npr. *vęz-ati*, *vąz-ъ*; *męt-męsti*, *mątъ*; *pę-ti*, *pą-to*; *męti*, *mąka*; *tęg-nati*, *tąg-a* itd. Ostali sloveneki jezici imadu mjesto nasala pravilno njihove zamjenke, npr. slovensko *met* — (*meteš*), *môtiti*; hrv.-srb. *mesti*, *mutiti*; *venuti* (starobg. vędnąti), *udo*; rusk. *mjatež*, *smuta*; polj. *tęgi*, *ciąg*; čes. *táhnu*, *tíče*, *touha*; *mású*, *rmoutiti*; *spěti*, *pouto*; *vázati*, *příbuzný* (prí-vuz-ný), *vaânðuti*, *uditi*; gornjoluž. *vjaz*, *azoł* itd. Riedki su primjeri, te bi u stupnjevanju nasal došao na mjesto čista samoglasa, kano u stbg. *leg* — *lęgą*, *sěd* — *sędą*; polj. *lec* — *lęgę*, *sieść* — *siądę*.

B. Suglasi.

Slovenski su suglasi: slitni *l*, *r*, *n*; zubni *d*, *t*; ustni *b*, *p*, *v*, *m*; grleni *g*, *h* (ch), *k*, podnebni *j*, *č*, *ž*, *š* i žviždeći *c*, *z*, *s*; s vremenom se je medju nje uvukao tudj glas *f*. Medju njimi dade se njeki i omekšati, pa tako dobivamo *a)* m e k a n e s l i t n e: *lj*, *nj* (*ť*, *ň*, *ń*), *rj*, *rz*, ř; — *b)* m e k a n e z u b n e: *dj*, *tj*; rus. i čes. *ď*, *ť*, složeno poljsko *dź*, gornjo-luž. *dž* od *d*, žviždeće; polj. i gornjo-luž. *ć* (hrv.-srb. *ć*) postalo od *t*, i dolnjo-luž. *ź* od *d* i *ś* od *t*; mekšanjem zubnicah imamo na drugom stupnju složene bugarske *žd*, *št*, postale od *d*, *t*; rus. *z*, *č*; slovačko *j*, *č*; čes. *z c*; polj. *dz*, *c*; — *c)* m e k a n e u s t n e u velikoj ruštini, poljštini (staroj češtini); u lužičkoj se srbštini pojavljuju i izgovaraju tako, da od sljedećega mekanoga samoglasa pritegnu jotovi naglas na sebe, npr. *pięć* izg, *pj-ęć*; — *d)* m e k a n e g r l e n e, što u ruštini što u poljštini *gj*, *kj*, *chj*; zviždavke *z*, *s* prelaze pred mekanim glasom u ruštini (staroj češtini) u mekane zviždavke *ź*, *ś*, u maloruštini

kadkad i *c* na *ć*. Hrv.-srbski jezik ima odtuda *ž*, *š*, *č*, *ć*. Mjesto starijega i prvobitnijega *g* ima malo-ruština, čeština i gornjo-luž. *h*; mjesto *ch* ima luž. na početku rieči *kh*.

Suglasne promjene jesu trovrstne; povod tim promjenam traži *a*) u sljedećem mekanom suglasu; *b*) u tom, što ni starodavna slovenština nije podnosila svake suglasne skupenine; *c*) u fonetici i u glagolu, npr. u *tep-s-ti* došlo je *s* onim pravom, kojim i *v* ili *j*; gdje je trebalo zapriečiti hijat, npr. u *dávati*, *dajati* mj. *da-ati*. (Promjene suglasne s uzroka pod *b*) i *c*) postale gledaj pod br. 2.). —

1. Promjene, koje su nastale uplivom sljedećega mekanoga samoglasa. Stara bugarština ima sljedeće suglase, koji se promjenjuju uplivom sljedećega mekanoga samoglasa: grlene *k*, *g*, *h*; zubne *d*, *t*; ustne *p*, *b*, *v*, *m*; zviždavke *c*, *z*, *s*; slitne *l*, *n*, *r*. Ovi se suglasi nahode pod istimi zakoni promjene skoro u svih slov. jezicih, i svuda su sposobni, da postanu mekanimi. Jedna jedina iznimka postoji glede tvrdoga *ł*, koje kano kakov extrem mekanoga *lj* postoji uz *l*. Osim toga dadu se pomekšati i još gdjekoje skupenine.

Ovi suglasi ostaju nepromjenjeni pred tvrdimi ili širokimi samoglasi, stbg. ъ, *y*, *u*, *o* *a*, *ą* i njihovimi zamjenicami u ostalih jezicih slovenskih. Svi ostali samoglasi mogu ove suglase promjeniti, poimence samoglasi mekani ili uzki: ь, *i*, *e*, *ě*, ę kano i njihove zamjenice, nadalje samoglasi u družtvu sa *j*, dakle *ją*, *ję*, *ju* (samoglasi prejotovani), napokon samoglasi s predsuvkom ь, postalom od oslabljena *i*: ь*a*, ь*e*, ь*u* itd. (samoglasi prejerovani). I samo ь, ako stoji mjesto etymologičnoga ьъ, valja kano samoglas prejerovan.

Promjene, koje su na suglasih počinili samoglasi mekani, prejotovani i prejerovani, diele se po svojoj važnosti na dva stupnja *a*), *b*), koje ćeš naći evo u ovoj skrižaljci:

grlenici:	*k*, *g*, *h*, *ch*;	zubnici:	*d*, *t*,	ustnici:	*p*, *b*, *v*, *m*,
a)	*c*, *z*, *s*,	čes.	*ď*, *ť*,		*p'*, *b'*, *v́*, *ḿ*,
b)	*č*, *ž*, *š*,	čes.	*z*, *c*,	jsl. i rus.	*plj*, *blj*, *vlj*, *mlj*,

zviždavke:	*c*, *z*, *s*,	slitne:	*ł* (*l*), *r*, *n*,
	(*ć*), *ź*, *ś*,		*lj*, *rj*, (*ř*), *ň*, *nj*.
	č, *ž*, *š*,		

Pojedini slovenski jezici idu takodjer i ovdje svaki svojim putem, poimence nam je spomenuti u tom smjeru troju samovolju: *a*) neka vrst suglasa pokazuje omekšavanje već tamo, gdje se druga vrsta tek zakonom pokorava, npr. zubnici ostaju u sad. vr. i u dion. trp. prve forme glagolne kano i u vokat. sing. nepromjenjeni, dočim grlenici prelaze umah na podnebice, npr. *vedeš*, *pleteš*, *veden*, *pleten*, *hade*, *svate*, pokraj *pečeš*, *můžeš*, *pečen*, *nadšen*, *ptáče*, *bože*, *duše*; — *b*) njeki jezici poznavaju u istom slučaju pomekšavanje suglasno višega stepena,

nego li drugi, npr. jgsl. *goditi* uz čes. čes. *hoditi* i polj. *przygodzić*, česko *pleteš*, *pleten* pokraj polj. *pleciesz*, *pleciony*; — *c)* tim pomekšavanjem postalo je od ovih prvotnika mnogo nejednakih ili bolje rekav nepravilnih suglasa i suglasnih skupenina, tako npr. mjesto čes. *z*, *c*, koji su na drugom stepenu postali od *d*, *t*, ima bugarština i stara i nova *žd*, *št*; ruština *ž*, *č*; hrv.-srb. jezik *dj*, *ć*; slovinština *j*, *č*; poljština *dz*, *c*; lužičtina *z*, *c*. —

a) Grlenici se najpravilnije pomekšavaju: na prvom stepenu prelazi *k* na *c*, *g* i *h* na *z*, *ch* (h) na *s*; na drugom u *č*, *ž*, *š*; npr. stb. *rąka*, dat. *rącě* mj. *rąkě*, a obročь od *ob-rą-в*; čes. *noha* dat. *noze*, dimin. *nožka* od *nog-ьka*; polj. *Włoch* — *Włosi* — *Włoszka*. Od toga pravila najjače se odmiče *ch* *(h)*, jerbo ono u jeziku českom i lužičkom bez iznimke a u ostalih slov. jezicih veoma često već u prvom stupnju prelazi u *š* mj. *s*, npr. *Vlachъ*, stbg., hrv.-srb. i slov. *Vlasi*, nvbg. *Vlasê*, *Vlasija*; u poljštini usuprot i u malo-ruštini u *ś*: *Własi*, mlrus. lok. *duśi* (od *duhъ*) ili upravo u *š*. npr. polj *mucha* — *musze*, što je upravo pravilom u čest. i lužičt,: *Vłaši*. Nadalje čini ruski jezik iznimku, pomekšavajuć grlenice već u prvom stupnju na onaj način, kojim se pretvaraju zubnice, t. j. on pripaja *j* od mekanoga samoglasa ka grlenici predidućoj; npr. *rukě* (izgov. rukje, rukj-e), *nogě*, *nogi*, *duchi*, tako da uz tvrde grlenice doläze grlenici tanki. U tom pogledu približuje mu se jezik poljski, koji uz tvrde grlenice podnosi i tanke, poimence *kj*, *gj*. koje takodjer tako i izgovära, kad god za njimi dodje *i*, *y* ili *e*, ali zato stavlja uzko *i* mjesto etymologičnoga *y*. Odtuda se izvodi pravilo za pravopis ruski i poljski, da se poslje *k*, *g* smije pisati samo uzko *i*. Maloruština stavlja na prvi stupanj zviždavke mekane: *rući*, *noźi*, *muśi*, dočim nariečje česko-slovinsko pristaje uz veliko-ruštinu; *ruke*, *nohe*, *muche* pa *matkin*, *strigin*, *macochin*. Poljština i gornja lužičtina imadu od *g* na prvom stupnju *dz* mjesto gologa *z*: *nodze*; dolnja-lužičtinä napokon neimajuć nikakova *č* (osim u *žovčo* = *djevojče*) rabi i na drugom stupnju *c* mj. *k*: *rucicka*.

b) Zubnice *d*, *t* pomekšaväju pojedini jezici slov. u onoj mjeri i u onom razmjerju, u kojem i suglase slitne. Jezici jugoslovenski nepomekšavaju jih, već jih tvrdo izgovaraju: *vratiti*, *roditi*; to isto biva u malo-ruštini; nu ovdje se ipak pomekšavaju pred zamjenicami starobg. ь *ě*, ę: *ćest*, *ďiva*, *ťáhnuti*; čeština i veliko-rušt. mienjaju jih na *ď*, *ť*, i to čeština pred *i* i *ě* (od stbg. *ě* ili ę), ruština pred svakim uzkim i prejotovanim samoglasom, npr. čes. *vrátiti*, *chođiti*, *děva*, *tělo*, *těžký*; nu u ruskom jeziku imaš i *deń*, *ťjanut*, *pleťeťe*; u istoj toj mjeri pomekšava poljština i gornja-luž. zubnice na *dź*, *ś*, dolnjo-luž. na *ź*, *ś*, npr. polj. *wjedzieć*, gluž. *wjeźeś*. Kako su se zubnice razišle na drugom stupnju pomekšavanja, naveli smo već gore; *z*, *d*, *t* ima i stara bugärština a nova *žd*, *št*, slovinština *j*, *č*, hrv.-srb. *dj*, *ć* (= *tj*, razlikuje se od polj. i luž. *ć*), rušt. *ž*, *č*, čeština i lužičt. *z*, *c*, poljšt. *dz*, *c*. Od korena *med* (u lat. med-ius) i *svit*, stpnjevana na *svět*, izvelo se je *s priponom ьa (piše se i ja)*, t. j. prejerovanoga *a* (m. lät. *ia*, *med-ia*)

med-ьa i *svět-ьa*, a od ovoga je izvela bugarština *mežda* — *svěšta*, a njoj najsrodnija ruština *meža*, *svěča*; hrv.-srb. *medja*, *svieća*, koje je po etymologije vjernija promjena, nego li je bug. *žd*, *št*, pa kako je za bugarštinom povela se ruština, tako je za hrv.-srb. išla slovenština *meja*, *sveča*. Tu promjenu zubnica na zviždavke najbolje su izveli jezici zapadno-slovenski, poljština najme, čestina i lužičtina, izvedši si od *t* posmjes *c*, od *d* pako *z*: jedina poljština sa susjednim si nariečjem slovačkim ima *dz*: *świeca*, *svíce*, *swěca*, i *miedza*, *meze*, *mjeza*. Oboje nariečje lužičko uzimlje često pomekšavanje prvoga stupnja za ono drugoga, *wróćeny*, *rošony* pokraj stbg. *vrašienъ*.

c) Ustničná glasa prvobitna ima slovenština četiri: *b*, *p*, *v*, *m*; peta zubnica *f* jest kasnija i dolazi veoma riedko, pa još i tad uplivom tudjim u tudjih riečih češće, nego li kano plod domaćega zvukoslovlja, pokazuje se kano pojačena ustnična glaska, najčešće kano *v*, npr. nbg. *krъf*, čes. *fous*, *fiala*; ona je postala od (*h*, *ch*, *k*) + *v*, npr. *kafe* od arabskoga *hahva*; nvobg. *falь* = *hvalim*; tako i srb.-hrv. i mlrus. *faliti*, polj. *obfity* mj. *obkwiti*; u *doufati*, polj. *ufać*, srb.-hrv. *ufati* itd.; pričinjava se, kano da je moglo postati i od *pv*, čemu je traga u starom *upva* = nada, ufanje slov. *up* = nada, čes. *pevny* = čvrst. Rusi rabe *f* mjesto grč. ϑ = *th*: *Fedor* — *Theodor*. U tudjih riečih često se je pridržalo ili se nagradilo kojom drugom ustnicom: *biřmovati* od *firmare*, *Štěpán* od *stefanos*, ili se je razvrglo u skupeninu onakovu, od kakove postaje domaće *f*, npr. od lat. *Faria* postade ime *Hvar* (otok u jadranskom moru), od *filosof* imaju malo-rusk. obćenito *chvilosof*.

S v i s k o r o g l a s o v i u s t n i č n i p r o t i v e s e p o m e k š a v a n j u; *p* npr. nemože se nikad omekšati, dočim *n* može postati mekanim = *nj*. Medju ustničnimi glasovi i medju mekanimi samoglasi neima nikakve srodnosti kemičke, pa ti oni stoje jedan uz druga sasma indiferentno. Svaki glas može postati donekle mekan, primiv k sebi *j*. Ovaj pomekšavajući glas izgovara se samo u jeziku ruskom, i u jezicih zapadno-slovenskih te naznačuje pomekšavajne prvoga stupnja; npr. od stbg. *pętь* glasi rusko *pjat*, polj. *pięć* (izgov. *pjęć*), čes. *pět*, gornjo-luž. *pjeć*, hrv.-srb., slov. *pet* (čes. *pátek* uz polj. *piątek*). Nariečje lužičko naznačuje ovo pomekšanje potezom nad ustnim glasom, *hołb'*, gen. *hołbja*, stbg. *goląbь*. Na drugom stupnju pomekšavanja imadu zapadni Sloveni isti pomekšavajući znak, Rusi pako i Jugosloveni umiću suglas *l*, koji se fyziologički prikazuje na tom mjestu kano prelaz od tvrde ustnice na mekani samoglas; tako je od *zem* + *ьa* (mj. *zem* + *ia*) postalo *zemlja* pokraj polj. *ziemia*, tako isto *kaplja* uz česko *kápě* mj. *kap-ia*, *lubljenъ*, polj. *lubiony*; *slavljenъ*, polj. *sławiony*. Jedina se izuzimlje nova bugarština, jerbo ona niti na drugom stupnju nenaznačuje pomekšavanja, niti prima umetke *l*, npr. *zemь*, *kapь* itd.

d) Od zviždavaka *c*, *z*, *s* prva se od njih na prvom stupnju nikada nepomekšava, čemu će biti uzrok taj, što je *c* u cieloj slovenštini plodom predidućega pomekšavanja, te je već po tom njekako mekan.

Ono je postalo na koncu korena budi od *t*, budi od *k* uplivom sljedećega prejerovanoga samoglasa, npr. *prače* mj. *prat* + ъa; *ptica* mj. *ptik* + ъa, što se opaža u českom *pták*, *sklepnice* uz *sklepník* i podobnih riečih, kojim je okončica *k*, samo što je ona jedanput pomekšana, drugiput ne, sravni: *duch* — *duše*, *reich* — *říše*, *večer* — *večeře*, *tvar* — *tvář*, *božstvo* — *božství* itd.; uzmi još za primjer i pripone jednom mekane, drugom tvrde: *vrch* + *olъ* — *vrch* + *olь* (žens. sp. u Častmiru); *jin* + *ochъ* — *jun* + *oša*; *stra* + *na* — *strà* + *ně*; *tch* + *ánъ* — *tch* + *ýně*. Dokazuje se dalje, da je *c* postalo od *ktь*, *gtь* npr. *pec* mj. *pek* + *tь*; *moc* mj. *mog* + *tь* itd. Da je *c* u slovenskom jeziku u obće postalo, iznzam konac korena, uplivom prediduéega pomekšavanja, netreba tek dokazivati, dosta je, ako se uzme njekoliko primjera: *cizí*, stb. *štuždij*; *cítiti*, polj. *cucić*; stbg. *štutili*, *cvětъ*, čes. *květ*; *cělъ*, sskrt. *sa-kala*. Po tom pravo ima čestina kada korenitu zviždavku *c* kad tu okončicu uzimlje za mekanu, a okončice iza nje stojeće preglasuje, tako isto i malo-ruština, kada *c* pravilno izgovara kano *ć*. Ostale dvje zviždavke *z*, *s* nepomekšavaju se u Jugoslovena na prvom stupnju, npr. imper. *vozi*. *nosi*. U jeziku ruskom nariečje malorusko više nego li velikorusko, a od zapadne slovenštine poljština štedi s pomekšavanjem u prvom stupnju: *woż*, *noś* (razl. od *wóz*, *nos*). U českom jeziku i u luž.-srbšt. izčezlo je ovo pomekšavanje: *voz*, *nos*. — U drugom stupnju prelaze *c*, *z*, *s* u podnebne *č*, *ž*, *š*, npr. *otьcь* — *otec* — *otčina*, *voziti* — *vožen*, *nositi* — *nošen*. Jedina se poljština brani pomekšavati *c* u *č*, *nocny* mj. *noční* od *noc* = ъnъ; u rieči *mocný* ravna je čeština poljštini; a ova njoj i ostalim jezikom slovenskim, *dziedziczny* od *dziedzic* = ъny = djedični — *djedić* + (ъni). Dolnja-luž. neimajuć *č* rabi i ovdjo *c*.

e) Slitne suglasice *l*, *r*, *n*. Slovenština ima u cielosti troj *l*: tvrdi, koji se naznačuje ovako *ł*; mekani, koji Jugosloveni pišu već ovako: *lj* i srednji, ravan českomu *l*. Jedina čeština imade jedan *l*, svi ostali jezici slovenski imadu osim tvrdoga još i mekani i srednji. Mekano *ń* (piše se *ň*, *ń*, *nj*) imadu osim nove bugarštine svi slovenski jezici; mekano *r* (*rj*, *ř*)manjka novoj-bug., hrv.-srb. i malo-ruštini, a u veće česti takodjer i staroj-bug. i slovinštini. Gdje ima *rj*, ondje je samo kano iznimka ili dolazi u preglašenu samoglasu, npr. *carev* m. *carjov*. Veliko-ruština i luž.-srbština imaju uz tvrdo *r* i mekano *rj*, čestina *ř*, polj. *rz*. Prema tomu pomekšava se tvrdo *ł* i posredne *l* na mekano *lj*; tvrdo *r* na *rj*, *ř*, a tvrdo *n* na *ň* (*nj*). Pomekšavanja drugoga stupnja neima u slitnicah, a to znači toliko, da je pomekšavanje prvoga stupnja ravno onomu stupnja drugoga. Stara je bugarština pomekšavala slitnice stoprv u drugom stupnju; u *moliti*, *goniti*, *tvoriti* jesu iste još tvrde, a u drugom stupntu mekane, *moljachъ*, *tvorjachъ*, *gonjachъ*; kod *r* ima mnogo iznimaka. U ovom obziru držali su se stbg. nazviše jezici jugoslovenski, npr. hrv.-srb. *moliti*, *tvoriti*, *goniti* (tvrdo); malo se je na nju osvrtala malo-rušt., jerbo je omekšavala *l*, *n* i tamo, gdje su u staroj bugarštini stali pred ь, npr. stbg. *myslь*, *dьnь*; hrv.-srb. *misao*, *dan*; mlrus. *myslj*, *deň*; nu *r* ostaje i u njoj

posvuda tvrdo; nova čeština, poznavajuć samo srednje *l*, neima niti *lj*, niti *ł*, tako je i sa *r*, *n*; jedino *r* pomekšava kadikad na *ř* pred *e*. U tom pomekšavanju najdalje su posegle: velikoruština, poljština, luž.-srb. jerbo rabe pred svakim *i*, *e* i pred svakim prejotovanim samoglasom pravilno mekano *lj*, *rj* (polj. *rz*) *ń*, npr. čes. *lékař*, *nebe*; stbg. *lěkarь*, *nebo*; rusk. *ljekarj*, *ńebo*; polj. *lékarz*, *niebo*; grluž. *lěkarj*, *njebjo*. — Luž. srbština ima uz mekano *rj* takodjer *ř*, koje Dolnjolužičani izgovaraju kano *š*, pa ga takodjer i pišu; nu to nije pomekšano *r*, već je to poseban zvukoslovni pojav. Slovenske naime skupenine *kr*, *tr*, *pr* mienjaju se u izgovoru lužičkom veoma često na *kř*, *tř*, *př* i to u gluž. pred sljedećim mekanim samoglasom, a u dluž. svagdje, osim ondje, gdje rušt. razvodi skupenine *kra*, *tra*, *trě*, *prě* na *koro*, *toro*, *tere*, *poro*, *pere*, npr. *krása*; gluž. *krasa*; dluž. *křasa* (izg. kšaša), *tráva* — *trawa*, — *třawa*, *prosim* — *prošu*, *přošu*, ali opeta čes. *kráva* rusko *korowa*; dluž. *krowa*; *strana* — *storona* — *strona*; *přiti* — *pereť* — *prěś* (prjeś).

f) Upljivom sljedećega mekanoga samoglasa omekšavaju se mnogo puta ciele skupenine suglasne, poimence *ck*, *sk*, *zg* (zh), *sl*, *st*,*zd*, što potvrdjuju primjeri: *řecky* — *řečtina*, *Polska* — *Polsce* — *polština*, *rozha* — *rozze* — *roždí*, *posel* — *pošlu*, *myslь* — *přemýšleti*, *pustiti* — *pouštěti*, *jezditi* — *wyjížděti*; polj. *puścić* i *puszczać*, *jeździć* i *wijeżdżać* i ovim podobni u ostalih slov, jezicih. Stara bugarština ima od *vlъchvъ* nom. plur. *vlъsvi* i samostavnik *vlъšvljenije*, od *darstviti* — *darstvlją*. Najdosljednije pokazuje se to pravilo u poljštini na zviždavakah *s*, *z*, koje uviek mienja na *ś*, *ź*, kad god sljedeći suglas od svoga sljedećega samoglasa omekne, npr. *kłaść* mj, *kłas-ć*., *gwieździe* od *gwiazda*; to se sbija i kod *d*, npr. *dźwignąć*. I rusko *pěsň*, *mysl* izgovara se kano poljski *pieśń*, *myśl*. Pomekšavanje se sbija ne samo u susjedstvu mekane okončice ili kojegod pripone, nego i u samu korenu, a često i na početku njegovu; koreni naime samoglas imade omekšavajuće snage ako ne više, barma onoliko, koliko samoglas mekan u priponi. To se pako pojavljuje osobite u korenih, postalih od istoga korena, koji se u tom neslažu, što jedan ima samoglas uzak ili mekan a drugi širok ili tvrd. Očevidno je stupnjevanje u: *hon-ím* uz *ženu*, *kon-ám* i *čin-im*; stbg. *kon*-ьсь i *nač-ę-lo*, *chod-ilъ* i *šelъ* mj. *šed-lъ*, *po-či-ti* i *po-koj-iti*, *kaz-iti* i *iz-šez-nąti*; rusko *gorlo* i *žerlo*; hrv.-srb. *grlo* i *žrelo* uz *ždrijelo*, izvedeno od uzajamnoga korena *gr*.

2. Promjene suglasne nastale pretvaranjem skupenina i promjene eufoničke. Kano što svaki jezik, tako ima i jezik slovenski obljubljenih skupenina suglasnih; koje su to skupenine, razložio je obširno i temeljito Hattala u svom djelu: „De contiguarum consonantium mutatione in ling. slavicis.“ Ako se u tvorbi ili pregibu rieči suglasi tako sgrnu, da učine skup, slovenskomu organu nemio ili nepovoljan, tada jih zakoni zvukoslovni tako izmiene, da iz njih postane skup povoljniji i obljubljeniji. Na te promjene spada: asi-

milacija, metatheza ili prebacivanje, odsnovavanje, prisuvavanje i odlučivanje.

a) Suglasna asimilacija jest u mnogom obziru li potreba fiziologička, koja vlada sa svimi organi ljudskimi i koju češ zato naći u svih jezicih; ona se sastoji u tom, da pred jasan suglas zasjedne jasan, a pred tamni taman; ako li pako dodje do skupenine, složene od jednoga glasa tamnoga, a drugoga jasnoga, mora se jedan od njih uspodobiti ili asimilirati i to obično biva tako, da se prediduéi asimilira. Tako npr nemožeš izgovoriti ni *zpírati* (od vz-pírati), ni *sbírati* (s-bírati), premda je to po etymologiji valjano i pravo, već izgovaraša *spírati*, *sbírati* = izpirati, izbirati. Ovdje je najme jasno *r* i tamo-*s* asimiliralo se naprama susjednim suglasom, te je od prvoga nastalo *s* od dugoga *z*. Primjera za to ima u izobilju i teže ćeš ih poznati po pismu, nego li po izgovoru. Slovenština je u svom pravopisu svratila pozornost svoju na etymologiju i piše tako, da već samo oko pozna počela, od kojih rieč sastoji. Strogi fonetički pravopis, t. j. pravopis po sluhu imadu samo Hrvati, Srbi i Bugari, držeć se Vuka Karadžića i braće Kyriak-Cankovića; u ostalih Slovena postoji pravopis više etymologičan, nego li fonetičan. Zato se i najviše primjera za asimilaciiu nalazi u hrv.-srb. i bugarsk. jeziku. npr. *narudžbina* m. *naruč-bina*, *slatko* i *sladak*, *ropče* od *rob*, *srpski* i *Srb* itd. Asimilacija po uhu obstoji po svuda, bio ti pravopis fonetičan ili etymologičan; tako se npr. u cieloj slovenštini izgovara *zbor* a piše se po etym. *sbor*; *gde* mj. etym. *kde* od *kъde*, *zde* etym. *sde* od *sьde*, *tchnouti*, *tchoř*, *nátcha* mj. etym. *dch* itd. Redji su primjeri, te bi se suglasi asimilovali prema sljedećemu glasu npr. rus. *glubže*, *slabzě* mj. *glubše*, *slabše*.

b) Metathesi ili preskakivanju suglasnomu ogibala se je već stara slovenština, poimence u skupeninah, koje su na prvom mjestu imale *l* i *r*; tuj je moralo *l*, *r* s prediduéim samoglasom svoje mjesto zamieniti, kô što se to opaža u primjerih stbg. *vratiti* i *klakъ* pokraj latinskoga *vertere* i *calx*, *brada* i *vlada* pokraj njem. *bart* i *walte*, litv. *barzda* i *valditi* itd. Današnja je slovenština svjedokom, da se je u tom pogledu sa starobugarštinom slagala sva ostala stara slovenština, jerbo svi amo spadajući primjeri iz stbg. dolaze i danas u jezicih i nariečjih slovenskih. Ali i osim toga nalazi se skupenina sa *l*, *r* i opeta na prvom mjestu. Vidi se, kako su, pošto je samoglas izpao, nastali oblici: *horký* uza *gorъkъ*, *velký* uz *veliký*; vide se i zamjenice *al*, *ar*, *el*, *er* stupivši na mjesto stbg. *lъ*, *rъ*, *lь*, *rь*, npr. polj. *garb*, *kark* mj. stbg. *grъbъ*, *krъkъ*; *wierzch* mj. *vrьchъ*; rusk. *tolstoj* mj. *tlъstъ* itd. Riedko dolaze drugi primjeri preskakivanja, pa su i ondje, gdje se pojave, više znakovi svojevoljne igrarije, nego li tragovi stalna pravila, tako npr. *provaz* mj. *provraz*, *kopriva* mj. i uz *kropiva*; srb. *seldom sedlo*, malor. *vedměd* mj. *medvěd*; polj. i strč. *dřvi* mj. *dveři*; hrv.-srb. *sve* mj. *vse*, čes. *mlha* i slovč. *hmla* m. *mhla* = *magla*; stbg. *mьgla*. Ima dakako i u drugih jezicih dosta primjera preskakivanja glasova, npr. tal. *vipistrello* i *pipistrello* mj. lat. *vespertilio*.

c) Izbacivanje glasova ukazuje se na trih mjestih: *a*) spreda rieči (sasuvanje); *b*) sriedi rieči (izsuvka); *c*) na koncu rieči (odsuvka). Sasuvanje suglasa pokazuje se u skupeninah dvočlanih na *l*, *r*, npr. *blesk* — *lesk*, *břinkati* — *řinkati*, *klopotiti* — *lopotiti*, *chlepetati* — *leptati*, *chrobak* — polj. *robak*, *slza* — *łza*, *vládnouti* — hrv.-srb. *ladati*, *chleb* — bug. *lêp*. Kod ostalih skupenina sasuva se na početku rieči prvi član u nvbug., hrv.-srb., lužičtini i poljštini mnogo više, nego li u ostaloj slovenštini, a u nariečjih pučkih opet više, nego li na pismu, npr. stbg. *dъ-chorь* — rus. *chorь*; stbg. *dъšti*. — hrv.-srb. *dći* obično *ći*; stbg. *tъšteta* — hrv.-srb. *šteta*; čes. *střecha* — gluž. *třecha* (streha ili streja); *pták* — hrv.-srb. *tica* (ptica); čes. *však*, vždicky, kde, když — u pučkom govoru *šak*, *ždycky*, *dycky*, *de*, *dyž*.

Izsuvka suglasna iz sriede rieči pokazuje se u njekoliko primjera njekako pravilnom i dosljednom. Takô se najprije izbacuju zubnice *d*, *t* iz osrednjih skupenina *dl*, *tl*, *dn*, *tn* u jeziku jugosl. i rus., ne tako u zapadnoj slovenštini; s bog toga se to i uzimlje karakterističnom razlikom medju slovenštinom jugoiztočnom i zapadnom, npr. stbug. *palъ*, *plelъ*; nvbg., rus. i slov. *pal*, *plel*; hrv.-srb. *pao*, *pleo*; zap. slov. *padł*, *pletł*; jugoizt. *vjanut* ili *denuti* i *glonut* — pap.-slov. *vadnouti*, *hltnouti*. Grlenice se izbacuju pred sljedećim *n*, osobito u glagolih 2. forme npr. strč. *gvinuti* mj. *dvihnúti* (dignuti), *rozprnúti* mj. *rozprchnúti*; stbg. *sisnąti*, hrv.-srb., rus. polj. *tisnuti*, *cisnąć* mj. *tisknouti*. U istom se slučaju izsuvavaju ustnični *b*, *p*, npr. *lěpiti* — *lnouti* (hrv.-srb. prionuti itd. stbg. pod izn. *prilopnąti*) *hubiti* — *hynouti* mjesto *lpnouti*, *hybnouti*; suglas usuprot *v* pred inf. okončicom *ti*: *žiti* mj. *živ-ti* itd. i ondje, kad je početnicom rieči, pred koju stupi predlog ob: *oběšiti*, *oblak*, *obrátiti* mj. obvjesiti, obvjesiti, obvlak, obvratiti itd. Ostali primjeri izsuvavanja osamljeni i fonetički, kano što je npr. stbg. *rasypati* od *razъ-sypati* ovdje su se iztakli.

Osebno odsuvavanje pokazuje se najljepše u dioniku prošlom trpnom, u kojem je ruština i zapadna slovenština okončicu *ł* poslje suglasa pravilno u pučkom govoru a gdjegdje i u pismu odbacila, npr. *ved*, *nes*, *pek* mj. vedl, nest, pekl itd.

d) I prisuvka se pokazuje na troj način: ili rieč pribere neetymologični prisuvak spreda (predsuvka), ili u sriedu (usvuka) ili na kraju (prisuvka). Najmanje primjera pokazuje predsuvka, npr. *vlastovica* mj. stbg. *lastovica*. Medju usuvkami najzanimiviji je *l*, koji u jugoiztočnoj slovenštini (izvan nove bugarštine); dolazi pravilno iza *b*, *p*, *v*, *m*, kad isti usljed sljedećega prejerovanoga ili prejotovanoga samoglasa imadu postati mekanimi, i ovaj pojav čini opeta karakterističnu razliku medju slovenštinom južno-iztočnom i zapadnom, jerbo se u zapadnoj slovenštini (osim u njekoliko primjera, npr. Litovle, krable) suglas *l* neusuvava. Zubnica *d* predsuvava se pred skupenine *zr*, *nr*, a *t* pred *sr* najčešće u stbg., čes. i polj.; redje u inih jezicih, npr. *zdralý*, *nozdra*; stbg. *Izdrahel*, *ždrěbę*, *Kundrat*, *střlbro* mj. *srebro*. U rieči *mýdlo*, *hrdlo*; polj. *gardło* od korena *my*, *gr* i podobnih obli-

cih, zapad. slovenštine nuz jugoizt. *milo*, *grlo*, vidi se ona ista karakteristična snaga jugoizt. slovenštine, o kojoj smo govorili pri izbacivanju zubnice *l*; nije nam do toga, da li se je u „*mylo*“ *d* izbacilo ili u *mýdlo* uvrstilo, premda je prilično istini, da je prvobitni koren imao *d*, t. j. da je bio *madl*, od čega je kasnije u jez. jugoizt. ostalo samo *lo*. U zapadnoj slovenštini imade jedino dolnja lužičtina uz *sadło*, *grjadło* takodjer *sało*, *gjarło* i tomu podobno *selišćo* uz *sedlišćo*, *pola* uz *podla*. Medju predlogom i početnim prejotovanim samoglasom usuvnula je sva slovenština *n*, koje je uplivom *j* postalo mekanim: *k němu* mj. *kъ jemu* (k njemu), *sъnti* mj. *sъ jęti*. Zviždavske dolaze kano usuvke u starih infinitivih *tepsti*, *pogrebsti*, *živsti* medju glasom ustnim i medj inf. *ti*. I prisuvavanju imade malo tragova; osim enklitičnih *ť* mj. *tí*, *ž* (ili *r*) mj. *že*, *s* mj. *si* (= od jsem — jesam i od zaimena *sъ*), koje se spaja sa suglasom ili samoglasom, spominjemo ovdje samo luž. srbšt., koja rado dodaje *j* dualu, okančajućemu se na samoglas. — Znamenito je prisuvavanje suglasa, da se preprieči *hijat*. Osim pretvaranja samoglasa na suglas, npr. *slov-o* mje *slou-o* itd., pozna slovenština i drugo sredstvo proti hijatu t. j, prisuvavanje suglasa *j*, *v*, *n*, *h*, npr. *dajati*, *davati* mj. da-ti, *jezero*, mj. *ozero*, *vъ nątrъ*, *vnitř* mj. *vъ-ątrъ*, čes. i mor. *voko*, *hoko* mj. *oko* itd. Rieči počimajuće se samoglasom činile su na drugomu mjestu hijat s okončicom prediduće rieči, jerbo je svaka slov. rieč njekad okančala se samoglasom.

e) Prelučivanje ili ulučivanje ima različit smjer: ili pretvara u suglasnoj skupenini suglas na samoglas ili u drugi suglas, ili se ciela skupenina pomekša od sljedećega mekanoga samoglasa. Često puta se odlučuju i pojedini glasovi, nestojeći u skupenini, ne vanjskim razlogom, već njekim nutarnjim, u njih samih stojećim. — Da se suglasi odlučuju od samoglasa, vidjeli smo gore kod nasala. Hrv.-srb. jezik odlučuje jošte i početno *v* u suglas *u*: *unuk*, *udovica*, *uzeti*, a predloge *v*, *vz* na *u*, *uz*: *u meni* = *ve mně*. Tako radi i maloruština: *učera*, *ušlid* mj. *včera*, *všlid*, nu još češće ide natrag, t. j. početno *u* prelučuje na *v*: *vže*, *vmer* mj, *uže*, *umer*. — Tvrdo *l* a za njim pogriešnom analogijom i mekano *l* ulučuje se takodjer često u samoglas, i to u skupeninah, koje su u družtvu s drugimi suglasi, ili stoji samo o sebe; tako hrv.-srb. *Beograd*, *bio*, *dao*, pratioc gen, *pratioca* mj. pratilca, *misao* premda je to mjesto stbg. — *lьca*, *myslь*, Slovinci izgovaraju *dau*, *biu*, *puatno*, *vouk* mjesto pisanoga *dal*, *bil*, *platno*, *volk*. Dà, suglas ł i medju dva samoglasa rado predje na *u*: *daua*, *biua* mj, *dala*, *bila*; ovomu je najpodobniji maloruski izgovor *dau*, *biu*, *vouk*, *hazavem* mj. *kazalem*, gluž. *mavy* mj. *mały* i pd. Primjeri o suglasih prelučenih u suglase veoma su različni; evo jih barem, koji su najobičniji. Od skupenina (*d*, *t*) + *t* = *st*, npr. od pad + ti = *pasti*, mot + tъ = *most*; od skup. (*d*, *t*) + *l* = *sl*, npr. jed + le = *jesle*, pred + lica *preslica*, gąd + li = *gąsli*, čьt + lo = *čislo*. Riedki su primjeri na (*ch*, *g*) + *t* = *st*, npr. *prst* i *prsť* od korena *prch* (=prchnouti, prach), načinjeni priponami *tъ*, *tь*; tech + t = *tesť*, polj. *teść* i *cieść*, rus. *test* (uz tch-án),

žeg + tok = *žestok*. — Amo spada i pomekšavanje grlenica na koliko su na sebe primile mekanu prvku od sljedećega samoglasa. Ove se grlenice odlučuju u prvom stupnju u zviždavke, a u drugom na podnebnice. Napokon valja pamtiti, da slovenski jezici dobivaju pomekšavanjem skupenina *ht*, *gt* (ht), *cht* one iste zamjenice, koje u razlučenu *tj*, to jest bugarština i stara i nova *št*, rušt. i slovinština *č*, hrv.-srb. *ć*, zapadna slovenština *c*, npr. pek + ti = *pešti*, *peč*, *peó*, *piéc*, *péci*; mog + ti = *mošti*; od vrch + ti = *vrěšti* (triturare) itd., isto tako *moc*, stbg. *moštь*, got. *mahti*; *dcera*, stbg. *dъštera* mj. *dъhtera*; *noc*, stbg. *noštь*, lit. *naktis*

f) I suglasi se zamjenjuju ali upravo više samovoljno, nego li po pravilu. U njekih primjerih, istina, mienja se uplivom zamjene i prvobitno znamenovanje rieči, npr. *drbiti*, gluž. *dyrbjeć* pokraj *trpěti*. Drugdje ipak ostaje i značenje nepromienjeno, npr. u stbg. *svistъ* uz *zvizdъ*, čes. *hvizd*; stč. *dřiezha*, *dřiezhati* i *dřežděti*, u nvč. *třiska* i *tříška*, *třískati*, *třeštěti*; polj. *drzazga* uz *trzaska*, *bryzgać* i *pryskać* rus. *bryzgat* i *pryskat*; slvč. *grg* i *krk*, *drgat* i *trkati* itd. U ovih primjerih opaža se zamjena i cielih korena; u *dřie--zha* — *třiska* zamienili su se svi tamni suglasi jasnimi, samo je ostalo ř, neimajuć prikladne zamjenke. Češće se zamjenjuju pojedini glasovi, npr. *jen* — *len*, *anebo* — *albo*, *zasljubiti* — *zasnoubiti*, jugsl. *mlogo* — *sloboda*, novgorodsko *vnogo* mj. *mnogo*, *svoboda*; *vn* zamjenjuje se sa *mn* u bug. *ramny*, mlrus. *rimnyj*, a novgorod. *mnuk* mj. *vnuk*, gluž. *duchomny* i spodobno tomu *služomnik* mj. *služobnik*. Često se zamjenjuju *ž* i *r*, što je svakako karakteristično za slovenštinu, da se *ž*, stojeći medju dvama samoglasima, zamjeni sa *r*, npr. *morem*, *porenem*, *neborec* mj. *možem*, *poženem*, *nebožęc*; tako ima i slovinština *re* ili samo *r* mjesto enklitičnoga *ž* (mj. *že*), npr. *ter*, *blagor*. U ostaloj se slovenštini takovo zamjenjivanje prikazuje samo u pojedinih primjerih, npr. stbg. *nebore* i *nebože*; hrv. *more*, *jere*, *jer*; dluž. *tuder*; slov. *neborák* mj. *nebožak*; čes. *drůbeř* i *drůbež* itd.

II. Oblici.

A. Sklonitba.

Slovenska je sklonitba: imena, zaimena i sastavljena; ova se posljednja zove zato sastavljenom, jerbo su njezine okončice zaimene i to posudjene od zaimena *ji*, *ja*, *je*. Indoeuropština poznaje u sklonitbi i u spregi troji broj: jedno-, više- i dvobroj; samo što se dvobroj većinom izgubio a zamjenio ga višebroj. Starija slovenština imadjaše dvobroj, ali ga je izgubila, tako da su mu tragovi veoma riedki. Gubitak dvobroja zače poimence u čestini i poljštini 14. stolj. a dovrši se već vieka 17. Od novijih slov. jezika sačuvao ga je još jedini jezik slovinski i lužičko-srbski i to dolnja lužičtina najpodpunije, dočim mu

je gornja kano i slovinština izgubila genitiv i lokal, dolnja luž. samo lokal; genitiv nadoknadjuju genitivom višebroja, a lužičtina dativom dvobrojnim. — Indoeuropština ima osim toga osam padeža: nomin., akk., vok., genít., ablat., lokal, dat. i instrumental. Od ovih izgubi slovenština **ablativ** već za davne davnine, a službu njegovu dala je genitivu. U historičkoj dobi počima slovenština gubiti i vokativ i nagradjivati ga nominativom (rus., slov. i luž.).

Sklonitba nastaje tim, što se korenu dodaju stanovite okončice, znamenujuće i padež i broj. Okončice ote pomutile su se već u slovenštini tako, da jih nemožeš razpoznati bez pomoći nada sve srodne joj litvanštine i sanskrita; znamenito je u sklonitbi to, kako se završuje koren, jerbo od toga visi sva promjena prvotnih okončica.

1. Sklonitba imena.

Pri sklonitbi trebaš poznati najprije koren; ovaj je ili **otvoren** t. j. okonča se samoglasom, ili je **zatvoren**, završuje li se suglasom. Od otvorenih korena najčešće dolaze oni, koji se zaključuju s *a* i *ja*, npr. stbg. nom. *rabъ*, *slovo*, *ryba* od korena raba, slova, rybâ s okončicami *s*, *m*: raba + s, slova + m, rybâ, a *konь*, *polje*, *duša* od korena konja, polja, duchjâ s istimi okončinami: konjas, poljam, duchjâ. Utiranjem krajnih suglasa a oslabom samoglasa postade *rabъ*, *slovo*, *ryba* i *konь* mj. konjъ, *polje*, *duša*. Koreni na *i* ili su mužkoga spola ili ženskoga; stbg. *pątь* mj. pąti-s i *kostь* mj. kosti-s. Koreni zatvoreni završuju suglasi *n*, *r*, *v*, *s*, ili *t*: kamen, imen, mater, crъkъv tëles, žrëbęt, od kuda stbg. ima nominativ *kamy*, *imę*, *mati*, *crъkъ* *tëlo* *žrëbę*.

Premda se k ovim korenom jednake pripone ili okončine padežne dodavaju, ipak su pri tom različiti posljedci, jerbo se dodane pripone sastaju i miešaju s različitimi okončicami korena; pa se upravo po tom luče medju se razne sklonitbe. U cielosti stoji za to ovo pravilo: svaki konac korena imade za svaki spol svoju posebnu sklonitbu, osobito ako ona ima imena od svih spolova; tako imaju koreni *a*, *ja* u stbg. troju sklonitbu: muž. *rabъ* i *konь*, srd. *slovo*, *polje*, žen. *ryba*, *duša*; koreni na *u* nikakove, jerbo su se ulučili s mužkimi; koreni na *i* samo dvje: muž. *pątь* i žen. *kostь*, jer jim manjka spol srednji; s toga istoga razloga imaju i zatvoreni koreni samo muž. *kamy*, žen. *mati* i *crъky*, a srednji *imę*, *tëlo*, *žrëbę*. Ta ista svojstva imade i ostala slovenština: ali pojedini koreni nedrže se vjerno svoje skonitbe, već se upliću rado u **tudju sklonitbu**, gdje sasma a gdje opet uzimlju iz nje samo pojedine padeže. Pri tom valja spomenuti, da koreni, koji ulaze u tudju sklonitbu, pristaju samo uz onu, od koje bi radi dobili punije i jasnije okončice. Tako poimence koreni na *-i* prelaze u korene na *-ja* i *-a*, gent. *zetë* mj. stbg zęti, *hosta* mj. stbg. gosti; koreni zatvoreni pako prelaze često ka korenom na *i* okančajućim se, ili se sasvim ruše pa se pojavljaju kano koreni na *-a* ili *-ja*; tako imamo *kćera*, *dočera*, *córa*, *córka* i *dcera* mj. stbg. dъšti; *semeno* mj. strč. séme a stbg.

semę; nadalje *nebe* sklanja se polag *polje* mj. stbg. nebo, nebese; isto tako *tělo* i *těleso* sklanjano polag *slovo*; staro *tělo* ima gen. *tělese*. Sbog toga nzimlju se okončnice od dat., lok. i instrumentala plur. ženskih korena na *-a* od ostalih korena, a polag: *rybamъ*, *rybachъ*, *rybami* ide rusko: *rybam*, *kostijam*, *imenam*; polj. *kościom*; luž. *popam*, *koscam*, *symjenjum*; rus. *rabach*, *kostjah*, *imenah*; polj. *chłopach*, *kościach*, *imionah*; luž. *popach*, *koscach*, *symjenjach*; rus. *rabami*, *kostjami*, *imenami*; polj. *chłopami*; luž. *popami*; osim polj., rušt. i luž. u rečenih padežih riedko se pojavljuju drugi prelazi, i to redji su u jeziku spisovnom nego li običnom.

Kano što se koreni zamjenjuju, tako se isto zamjenjuju i padeži; poimence čini genitiv rad službu akuzativa, i to u korenih mužkih živućih na *a*, npr. stbg. akk. *rabъ*; strč. *rob*; nvč. *roba* poput genit. *roba* uz neživotui akk. *dub*. To se isto pojavljuje i u polj., rus. i luž. i u pluralu, gdjeno su oblici *rabov*, *ryb*, *chłapów*, *popov* ujedno i akkuzativi. Takovim ulućivanjem tumači si i hrv.-srb. okončicu *i-ma*, koja predpostavlja stbg. *ě-ma* i koja valja za dat., lok., instr. plur. muž. pa i srednje korene na *-a*, *-ja*, koji valjaju u istih padežih i za korene na *-i*, npr. *djelima*, *poljima*, *kostima*. Često se takodjer i dativ rabi mj. genit. npr. *približi se kъ vratomъ gradu* mj. *grada*; *věky věkomъ* mj. *věkovъ*, *synъ mu* mj. *njegov*; nu s tim nesuglasi zamjena *a* i *u* u genit. jdbr. mužkih korena na *-a*, nego se to javlja uplivom korena na *-u*, npr. *synu*, *medu*. Kako se je ta okončica razširila i koje za nju valja pravilo, gledaj kod genitiva.

U genit. jdbr. i nom. plur. ženskom, pa u akk. plur. mužkom i srednjem imadu u stbg. koreni plur. na *-ja* okončicu *ę*, koreni pako na *-a* na istom mjestu *y*; a tako se zastupaju u stbg. *ę* i *y* i drugdje u oblikoslovju poslje mekanih i tvrdih korena, koji na nje spadaju, npr. *ty-ję*, *nesy-biję*, Da je u tih slučajevih *ę* starija, a *y* mladja mu zamjenica, spomenulo se je već kod genitiva. Zanimivo je ipak, kako si je u ostaloj slovenštini to zamjenjivanje krčilo nejednak put. U hrv.-srb. i slovinskom jeziku ostalo je prvobitno *ę* izčistivši se na *e* i poslje tvrdih korena: *ribe* mj. stbg. *ryby*, kano što *duše* uza stbg. *dušę*, a *robe* mj. *raby*; ruština usuprot mnogo puta ima *i* (zamjenica *y* po mek. kor.) takodjer iza mek. korena, dočim ostala slovenština rabi *ę* ili čist samoglas, npr. akk. plur. *kraji* mj stbg. *kraję*; genit. jdbr. pa nom. akkuz. plur. *voli* mjesto starobg. *volję*, u malorus. akkuzat. plur. *koni* mjesto starobug. *konję*; poljština samo u genit. jednobr. žensk. ima *woli* mj. stbg. *volję*, inače se i ona s ostalom slovenštinom posměs drži starobugarštine. Inače se imaju medju se okončice *ě*, *i*, stojeće na istih mjestih iza tvrdih i mekanih svojih korena. Tuj je okončica (t. j. dat, lok. sing. i u nom. dvbr.) *i*, koja, spojivši se s tvrdim korenom *-a* dava *-a* + *i* = *ě*, *rybě*; u korenih na *-ja* usuprot oslabilo se je korenito *a* od predidućega *j*, čemu je svjedok češki preglas, a pristupi li k njemu jošte *i*, *ja* + *i*, tada *a* podlegne prevazi surodnih glasova *j* i *i*, pa mjesto izčekivana *jě* postaje *ji*, npr. duchja + i = *duši*. Proti tomu održalo se je samo velikorusko *duše*, ali zato maloruština i

na jugu hrv.-srbština i slovenština imadu i po tvrdom korenu *i*: *rybi*, *ribi*; stbg. *rybě*.

Već smo gore spomenuli, da **nova bugarština** neima sklonitbe syntetičke, i da izgubljene oblike nagradjuje opisivanjem ili putem analytičkim; uz gdjekoje ostanke, sačuvala si je vokativ skoro posvuda. Forme pako analytičke veoma su jednostavne; od stbg. nominativa izveden je nov nominativ po shodnih zvukoslovnih promjenah, kojemu se pripaja pokazno *t* a gdjegdje i *s*, *u*, *v*; npr. *dol*, *dolъ-t* mj. *dolo-t*, *selo*, *selo-to*, *ženъ-tъ*. Od prostoga nominativa tvori se plural dodavkom *i*, *y* u muž. i žen. spolu, a u srednjem spolu promjenom okončice *e*, *o* na *a* ili jednostavnim *a*: *doli*, *doli-ti*; *ženy-ty*; *sela*, *sela-ta*. Takova forma bez predloga valja za nom. i za akk.; genit. i dat. opisuju se predlogom *na*, ostali pako padeži drugimi prikladnimi predlozi, npr. *na synot mu* = njegova ili njegovu sinu; *v dvorъt si* = u svom dvoru.

Na sklonitbu imenu spadaju: samostavnici, pridavnici, prelaznici (gerundia), participia i mnogi brojnici neizvjestna svršetka, i to sve poput korena na *-a* ili *-ja*; napokon poput korena na *-i* glavni brojnici osim *jedinъ*, *dva*, *oba*. Prema svojstvu imena neima nikakve razlike, a genitivi npr. pridavnika stbg. *dobrъ*; prelaznika *bij*ę i *bivъ*; dionika *bitъ*: *dobr-a*, *bijęšt-a*, *bivš-a*, *bit-a* i ostatak u češtini *desát-a* (npr. půl desáta roku), slažu se u okončici sasma s genitivom *rab-a* od samostavnika *rabъ*, a genitiv *desęti* s genit. *kosti*. U novijoj slovenštini steže se ova sklonitba sve više samo na imena samostavna; pridavnici, prelaznici, dionici i brojnici redni, uzimljuć na se svršetak izvjestan, drže se sklonitbe složne, glavni brojnici i oni spadajući na sklonitbu *kostъ* imadu u genit., dat. i u instrumentalu samo jednu okončicu.

Nominativ jednobroja izvodio se je prvobitno dodatkom *s* korenu; ovo je *s* uzeto od zaimena *sa* = taj, zato sanskr. *śiva-s* mjesto *śiva-sa* znači toliko, koliko **sretnik-taj** ili on sretnik. Srednjemu spolu dodalo se je kano i u akk. *m*, kojemu je temelj takodjer zaime (sskr. a-ma = taj); korenom na *-a* nije se dodavalo ništa. Ove se pripone u slov. jezicih odbacuju, a susjedni se samoglas oslabljuje; stara bugarština ima takodjer pri korenih na *-ą* mj. *as*, *á*, *am* (grč. ος, α-η, ον; lat. *us*, *a*, *um*; litv. *as*, *a*) puko ъ, *a*, *o*: *rabъ*, *ryba*, *dělo*; pri korenih na *ja*: -ь ili *j* mj. *jъ*, *ja*, *je*: *konь*, *kraj*, *duša*, *polje*. Tako biva i kod ostalih korena otvorenih. Koreni zatvoreni odbacuju suglas od okončice, pošto su izgubili nominativnu okončicu, pa je tako npr. od *kamen-s* postao nom. *kamy* mj. *kamę*. Ostali slov. jezici odbaciše jošte ъ i ь od korena na *-a* i ь od onih na *i*. **Višebroj** se pravio karakterističnom priponom svojom *s* od *sa (sa-m)*, koja se je pridavala jednobroju, tako da je od singulara nom. plur. *śiva-s*(*a*) mogo postati nom. plur. *śiva-sa-s*(*a*), (koren *śiva*, znak nom *-sa*, znak plur. *-sa)* = sretni, ili mnogi sretnici. Obe ove okončice, t. j. brojna i padežna, kvare se i slabe; takova oslaba jest slov. *o* od sansk. nom. plur. *as* mj. *sas*, npr. *mater-e* uz sskr. *mâtar-as*, a po Schleicheru takodjer *i* u litv. *vilka-i* (od *-a-sas* izbacilo se *s*,

korenito *a* ostalo, a drugo se je oslabilo na *i*), od česa je još nastavljenom oslabom postalo slov. *vlъci*. Slovka *ov*, koja se nalazi pred okončicom, kad se ona počima samoglasom, uzimlje se kano razvod korenoga *u* proti zievu, npr. dat. *synovi* mj. *synu-i*; nom. plur. *synove* mjesto *synu-e*; iza *u* sljedilo je, vele, čim se je koren na *-u* i na *-o* pomeo, takodjer ъ od *a* oslabom postavše, te je od *vlъkъ-e* postalo *vlъkove*. U staroj bugarštini a prema njoj i u slovinštini, pa u hrv.-srbštini barma u svih padežih mužkih korena na *-a* (ili *-ev* u kor, *-ja*) mogla je ta slovka ukazivati se poimence u jednoslovčanih korenih; u slovinštini poimence posvuda osim nom. sing. u stbg. u svem višebroju, u dat. jdbr., pa u genit. i lok. dvobroja, u hrv.-srbšt. po cielom pluralu, u rusk. samo u genit. plur.; nariečje malorus. pristaje uz zapadnu slovenštinu, gdjeno postoji pravilo, da se *ov* dodava samo u dat. jdbr. životnih (u polj. i kod neživ.) pa u nom. i vok. višebroja. Ženski nomin. *dušę*, a uzanj *ryby* najlaglije je protumačiti pomoći spojovnoga *-n*: *duchjâ-n-as*, kano što se to čini po Schleicherovoj nauci u genitivu jednobr. Koreni na *-i* u nom. plur. pojačiše taj samoglas duženjem, kao što se to opaža na sanskr. *gatîs* i litv. *akys* (litv. *y* = dug. *î*), isto tako opaža se pojačanje u slov. *kosti* naprama jednobrojn. *kostь*. U srednjem spolu ima sanskrit okončicu *i*, koja se spaja korenom na *-a*, produživ korenito *a* a dodav zievni *n*: *â* + *n* + *i*. Odpustivši okončicu ostaje ti *â*, mjesto koje slovenština pravilno rabi *a*: *slova*. Prema tomu imadu i zatvoreni srednji koreni *a* mj. *i* ili ь, upravo kano da je ssk. nom. bio nâmân-a-ni. U dvobroju ima sskr. nominativnu okončicu *u* i *î*, prva postade od *a* + *dva*, a ovo asimilirano na *avva*, *âva*, pa oslabljeno na *âu*, *î* pako uzimlje Benfey zamjenom od *âja* mj. *âva*; sskr. *śivâu* stoji dakle mj. *śiva* + *dva* i znači dva sretnika. Slovenština ima od toga u *a* i *y* za muž. korene na *-a* i u *u* (često bez razlike korena, npr. češ. *drápy* mj. *drapa* i *syna* mj. *syny*), *ě* za spol ženski a srednji koren na *-a*, *-i* mjesto korenah na *-i* i mj. korena zatvorenih; npr. stbg. *raba*, *konja*, *syny*, *dělě*, *rybě*, *pęti*, *nebesi*. Razlike u ostalih slovenskih jezicih od ovoga pravila sastoje se u zamjeni okočica, npr. češ. *syna* mj. *syny*, *drápy* mj. *drápa*, *koni* mj. *konja* preglaš. na *koně* (pravo *konje*) uz polj. *konia*; stbg. itd. *oči* mj. *očě*, *uši* mj. *ušě*.

Ovo sravnjivanje neka je dokazom navedene teorije a ujedno slika postupnih promjena i srodnih forma; *śiva* znamenuje sretnika i jest ujedno primjer za muž. koren na *-a*, śivâ = sretna, *bharantî* mj. *bharantja* = noseći, jesu ženski koreni na *-a* i *ja*, *gati* = sirota a *nâman* = ime stoje za primjer korena na *-i* i onih zatvorenih; nadalje je litv. *vilkas* = vuk, *ranka* = ruka, *žolja* = zelje, *akis* = oko; a slvč. *slap* = vipar. Padeži s okončicami koje druge sklonitbe stoje u zaporci.

Jdbr.	sskr.	śivas	śivâ	bharanti	gatis	nâma
	litvan.	vilkas	ranka	žolje	akis	—
	starobg.	rabъ	ryba	duša	kostь	imę

	rusk.	rab	ryba	duša	kosť	imja
	hrv. srb.	rob	riba	duša	kost	ime
	slov.	slap	riba	duša	nit	ime
	polj.	chłop	ryba	bania	kość	imię
	česk.	rob	ryba	duše	kosť	símě
	grluž.	pop	ryba	duša	kósć	symjo
Dvobr.	sskr.	śivâu	śivê	bharantjâu	gatî	nâmanî
	litv.	vilku	ranki	žoli	aki	—
	stbg.	raba	rybě	duši	kosti	imeni
	rusk.	—	—	—	—	—
	hrv.-srb.	—	—	—	—	—
	slov.	slapa	ribi	duši	niti	imeni
	polj.	—	—	—	—	—
	čes.	—	—	—	—	—
	grluž.	popaj	rybě	duši	kosći	symjeni
Vbroj.	sskr.	śivâs	śivâs	bharantjas	gatís	nâmâni
	litv.	vilkai	rankos	žoljes	akys	—
	stbug.	rabi, ove	ryby	dušę	kosti	[imena]
	rus.	raby	ryby	duši	kosti	[imena]
	hrv.-srb.	robi	ribe	duše	kosti	[imena]
	slov.	slapi	ribe	duše	niti	[imena]
	polj.	chłopi	ryby	banie	kości	[imiona]
	čes.	robi	ryby	duše	kosti	[semena]
	grluž.	popovje	ryby	duše	[kosće]	[symjena].

U akuzativu jednobroja dodaje se u sansk. *m*, posudjeno od pokaznoga zaimena (*ama*, *amu* = taj, onaj). U litv. održao se je taj glas *m* još u pismu, ali je izgubio svoju nasalnu vriednost u izgovoru. U stbg. sačuvao se je samo u ženskih korenih na -*a*, gdje je s predidućim samoglasom prešao na *ą* (*vъdovą* uz lat. viduam), a u ostalih je narječjih prošao u zamjenicu toga nasala. Svuda druguda izgubio se je bez traga; stopram novija slovenština meće u život. mužkih genit. mj. akk., npr. strč. *had* nvč. *hada* = gen. — Akk. plurala prima još svoj karakterni *s*, a Benfey izvodi taj nastavak od prvobitnoga *ms* i *ams*. U slovenštini odpada višebrojni *s* a po korenih žen. i muž. na -*ja* postaje nasal uzki, *ę* od -*jâ* + *m*(*s*) i od -*ja* + *m*(*s*), ovo se oslabilo na -*ji* + *m* = *ę*, *dušę*, *konję*; ali ka korenom istoga roda tvrdim, na -*a* pristupa *y*, tvrda zamjenica mekanoga ę, mjesto *ą*, koje bi se očekivalo: *ryby*, *raby*. Da je ę prvobitniji o tom je bilo govora kod genitiva. Koreni na -*i* i koreni zatvoreni slažu se s nominativom. Ostala se slovenština podpuno slaže sa stbg.; mjesto ą i ę ima ipak svako narječje svoje zamjenice, a hrv.-srbština sa slovenštinom pridržaše okončicu ę i kod tvrdih korena, npr. stbg. *ryby*; hrv.-srb. i slov. *ribe*, kano *da je stbg. akk. plur. rybę*.

br.	sansk.	śivam	śivâm	bharantím	gatim	nâma
	litv.	vilką	ranką	žolję	aki	kano nominativ
	stbg.	rabъ	rybą	dušą	hostь	
	rus.	raba	rybu	dušu	kosť	
	hrv.-srb.	roba	ribu	dušu	kost	
	slov.	slapa	rybô	dušô	nit	
	polj.	chłopa	rybę	banię	kość	
	čes.	roba	rybu	duši	kosť	
	gluž.	popa	rybu	dušu	kósć	

br. = nominativu.

rj.	sansk.	śivân	śivâs	bharantîs	gatîs	
	litv.	vilkus	rankas	žoljes	akis	kano nominativ
	stbg.	raby	ryby	dušę	kosti	
	rus.	[= gen.]	[= gen.]	duši	kosti	
	hrv.-srb.	robe	ribe	duše	kosti	
	slov.	slape	ribe	duše	niti	
	polj.	[= gen.]	ryby	banie	kości	
	čes.	roby	ryby	duše	kosti	
	gluž.	[= gen.]	ryby	duše	[kosće]	

Vokativ jdbr. ravàn je u sanskritu ili golomu korenu ili stupnjuje ›govu okončicu ili ju opeta oslabljuje. Tako radi u obće i slovenština; ›vo, *polje* ravno je korenu, ili nominativu, kako se to u obće doga- kod srednjih korena; *rabe* i *pąti* pojačeno je od *rabъ*, *pątь*, *synu* *synъ* (sûnu), a prema tomu i *konju*, a *ženo*, *duše* (mj. dušo) oslab- no od *žena*, *duša*. Uzroci tih promjena počivaju u naravi vokativa, ji je tako rekav interjekcijom od samostavnika postalom te se kad blaže d silnije izgovara. U sansk. i u jeziku grčkom skače sbog toga i glas od konca rieči. U plur. i dualu rabi nominativ mj. vokativa.

br.	sansk.	śiva	śivê	bharanti	gatê	nâma
	lit.	vilke	ranka	žolje	akě	—
	stbg.	rabe	rybo	duše	kosti	imę
	rus.	[= nom.	—	—	—	—]
	hrv.-srb.	robe	rybo	dušo	kosti	ime
	slov.	—	—	—	—	—
	polj.	chłopie	rybo	banio	kości	imię
	čes.	robe	rybo	duše	kosti	símě
	gluž.	popje	—	—	—	—

br. = nominativu.

rj. = nominativu.

U genitivu jednobroja prima sanskrit okončice *s*, *as*, *âs* d korena zatvorenih i onih na *-u*, *-i*, pri čem se i prediduéi samo- ls stupnjuje ili prema potrebi zieva *j*, *n* umeće, npr. *kavi* — *kavês*, *ânu* — *bhânôs*, *judh-as*, *dênv-âs*, srednji spol *vari-n-as* kano

gen. žen. *śivâ-j-âs*. Muž. i srednji koreni na *-a* imadu *sja*. Okončica *as* uzimlje se zamjenom za *at*, štono služi za ablativ; *judh-as* znači po tom iz rata. Od ovuda se izvode genitivi slovenski, ali ne svuda jednako. Zatvoreni koreni imadu *e*, koje je postalo od *as* jedno oslabom a drugo odsuvkom: *nebes-e* poput sansk. *nabhas-as*; koreni na ъ, ь postavši oslabom od *u*, *i* pojačuju taj samoglas: *synъ* — *synu*. *pątь* — *pąti*, kano u sansk. *kavês*, *bhânôs* od nom. *kavi*, *bhânu*; ovdje se je *i*, *u* stupnjevalo; mužki i srednji koreni na *-a*: *rabъ*, *slovo*, genit. *raba*, *slova* učiniše si okončice po Miklošiću iz sansk. *âs*, npr. *dênu*, genit. *dênv-as*, jerbo se *s* na koncu pravilno odsuvava a sansk. *â* = slov. *a* na koncu rieči. Schleicher usuprot tumači slov. gen. *vlъka* i litv. *vilkô* od *vilkaa*, a sansk. *varkasja* odsuvkom *sj*. Mjesto ovoga nastavka *a* imadu mnogi mužki koreni *u*, što je u jezíku ruskom obćenito; u polj. i českom razvilo se je tako, te je postalo pravilom: *a* okončica za životne a *u* bezživotne korene. Koreni ženski na *a* i *ja* imadu u stbg. *y* i ę: *ryby*, *dušę*, ovdje je *y* tvrda zamjenica mekanoga ę, a ovo polag suda Schleicherov od *duchjâ-n-as*; ovdje je *n* umetnuto sbog hijata, kano i u sansk. *vari-n-as*. Kad bi se odbacilo cieli *as*, ostalo bi samo *duchjân*, slov. *duša-n*, odkuda je nastalo *dušę*, kako i u akk. plur. Da je ę ovdje kano i u akk. plur. prvobitnije a *y* samo njegova zamjenica, dokazuje se tim, što se *y* etymologički neda onako izvesti, kako to ę, osobito u akk. plur.; a dokazuje to i hrv.-srb. i slovenski jezik, koji imade od najstarijih vremena (Šafařik: Lesekörner) samo *e*, narinjeni po domaćem zvukoslovju od ę. Ostali se slovenski jezici u cielosti svojoj slažu sa starobugarskimi. U pluralu ima sansk. za genit. okončicu *âm*, mj. *ams*, izpustivši znak pluralni. Od ovoga prihvati oslabom jezik grčki ων; lat. *um*, litv. *u* a stbg. samo ъ, u kojem se je pri korenih na *-a* (i *-ja*) izgubio takodjer samoglas od korena. Toga se je čuvao jezik sanskritski umetkom hijatnoga *n*: *śivâ-n-am*, uz stbg. *rabъ*, *slovъ*, *rybъ* mj. *raba-ъ*, *slova-ъ*, *rybâ-ъ*, a *konь*, *kraj*, *polь*, *dušь* mj. *konь-ъ* a ovo mjesto *konjъ-ъ*. U muž. spolu opeta prešlo je gdjegdje korenito ъ na *ov* ili ъ*v* (mek. *ev*), pa se je tako nastava genitivna spasila: *rabovъ* ili *rabъvъ* stoji mjesto *rabъ-ъ*, *konjevъ* mj. *konjъ-ъ* itd. Koreni na *-i* pojačiše korenito ь na *i* i umetnuše jošte hijatno *j*, ali su zato odbacili okončicu ъ: *pątij* mj. *pąti-j-ъ*. Samo su koreni zatvoreni sačuvali ъ bez iznimke: *nebes-ъ*. Okončica za genitiv duala glasi u sansk. *ôs* (= *aus*), postala, po Benfeyu od *âu* = okončici (nom.) duala, a *s* = okončici genitivnoj (jdbr.). Od otoga *ôs* odbacuje slovenština *s* a od stegnutoga *ô* ima pravilno *u*, koje se tako pripaja korenu kakono ъ u plur., dakle *rabu*, *slovu*, *rybu*, *pątiju*, kod Rusa takodjer *robovu* itd. Ostala slovenština drži se takodjer ovdje starobugarštine, a odaljuje se od nje u singularu samo nepravilnošću u porabi *a* i *u*, što smo za rusk.i polj. i čes. već i onako spomenuli. Dvobrojno *u* zadržala je (a u koliko je u obće duál sačuvala) čeština, pa ga je produžila: *rybú*, *nohou*, a dolnja-lužičtina ga je razvela: *rybovu*. Okončica gen. plur. ъ izgubila se je kano što je u obće nestalo jerova, slovenski su jezici

ıali genit. plur. ili posmjes bez okončice, i to u staro doba, ili su za užki spol rabili hijatno *ov*: *syn*, *synov*, *synův*. Jedina krvatsko-bština neizgubi ъ, već ga iztakne u *a*, koje njeki pišu sa *ah*.

lbr.	sskr.	śivasja	śivâjâs	bharantjâs	gatês	nâmnas
	litv.	vilko	rankôs	žoljes	akės	—
	stbg,	raba	ryby	dušę	kosti	imene
	rus.	raba	ryby	duši	kosti	imeni
	hrv.-srb.	roba	ribe	duše	kosti	[imena]
	slov.	slapa	ribe	duše	niti	[imena]
	polj.	chłopa	ryby	bani	kości	[imienia]
	čes.	roba	ryby	duše	kosti	semene
	glųž.	popa	ryby	duše	[kosče]	[symjenja]

ᵋbr.	sskr.	śivajôs	śivajôs	bharantjôs	gatjôs	nâmnôs
	litv.	—	—	—	—	—
	stbg.	rabu	rybu	dušu	kostiju	imenu
	rus.	—	—	—	—	—
	hrv.-srb.	—	—	—	—	—
	slov.	—	—	—	—	—
	polj.	—	—	—	—	—
	čes.	—	—	—	—	—
	dluž.	popovu	rybovu	dušovu	[kosćovu]	mjenjovu

ɔrj.	sskr.	śivânâm	śivânâm	bharantînâm	gatînâm	nâmnâm
	litv.	vilku	rankû	žoliu	akiu	—
	stbg.	rabъ, ovъ	rybъ	dušъ	kostij	imenъ
	rus.	rabov	ryb	duš, [ej]	kostej	imen
	hrvsrb.	roba, ova	ribâ	dušâ	kostî	imena
	slov.	slàpov	rib	duš	niti	imen
	polj.	chłopów	ryb	bań	kości	imion
	čes.	robův	ryb	duší	kosti	semen
	glųž.	popov	[rybov]	[rolov]	kosći[ov]	[symjenjov].

Sanskrit ima za dativ ove okončice: ê za jdbr., *bhjâm* za dvo-ɔj. *bhjas* za plural. U ovih nastavcih opaža Benfey zajedničku prvo-nu okončicu *bhi*, koje je, veli, s enklitičkim *dham* (= grč. γε) dala obrojno *bhjâm* (mj. bhi-dham); a ovo opet dade s nastavkom plural-n *bhjas* (mj. bhi-âm-s); u jednobroju od starijega *a-bhi* postade *hi*, *a-i* = ę. Prvobitno *bhi* sačuvalo se je u grčkom φι (a lat. *mihi*, *i* mj. mi-bhi, ti-bhi) a znači *ka* (čes. *ku*); etymologično značenje loeurop. dativa bilo bi ono isto, koje se pojavljuje u kasnijih formah alitičkih: čovjeku = člověku = engl. *to man*; tal. *al uomo*, novogrčki τόν ἄνθρωπον; nvbug. *člękъt*. Stara bugarština ima u jednobroju esto sanskritskoga ê pravilnu mu zamjenicu *i*: *nebes-i*, *synov-i*, *ra-v-i* (od *rabъ* + *i*), od ovuda nastade odsuvkom okončice i oslabom renova *ov* na *u*: *rabu*; tako isto *slovu*, *rybě* od *ryba-i* (lit. rankai); d korena na *-i* i ženskih na *ja* nestalo je korenitoga samoglasa u

okončici: *pąti* mj. *pątъ*, *duši* mj. *duša-i*, ali rus. opet: *duše*. U dvobroju ima stbg. od sansk. *bhjâm*, pošto je izbacila *j*, a odbacila *m* nepravilno izveden nastavak *ma*, jerbo je skr. *bh* = slov. *m*, a skr. *â* = slov. *a*; dakle *synъ-ma*, od ovuda takddjer *syno-ma* pa i *raboma*, *slovoma*, *ryba-ma*, *dušama*, *kostь-ma*, *nebesь-ma* mj. nebesma, a *crъkъva-ma* mj. crъkъvma. U pluralu nastade istm načinom od skr. *bhjas* stbg. *mъ*: *synъ-mъ* uz *synomъ*, *rabъmъ* itd. Ostala se slovenština razlikuje u tom obziru od stbg. samo zvukoslovnimi promjenami, kano št je npr. češki preglas, gluž. *mužej* a češko obično *mužoj* od *mužo(v)i*, dluž. *mužoj* i *mužoju*. Srbski jezik udara u oči za to, što u dat. plur. pa i u lok. i instrum. ima na tom mjestu *i-ma*: *robima* mj. hrv. *robom*, *robih*, *robî*; isto tako i ostala jugoslovenština, imajuać i po tvrdih korenih na *-a* okončicu *i* mj. *ě*, npr. *ribi* stbg. *rybě*, ovo se ponavlja i u lokalu.

Jednobroj	sskr.	śivâja	śivâjâi	bharantjâi	gatajê	nâmnê
	litv.	vilkui	rankai	žolei	—	—
	stbg.	rabu, ovi	rybě	duši	kosti	imeni
	rus.	rabu	rybě [mr.-i]	dušě [mr.-i]	kosti	imeni
	hrv.-srb.	robu	ribi	duši	kosti	[imenu]
	slov.	slapu	ribi	duši	niti	[imenu]
	polj.	chłopu	rybie	bani	kości	[imeniu]
	čes.	robu	rybě	duši	kosti	semeni
	gluž.	popej	rybě	duši	kosći	[symjenju]
Dvobroj	sskr.	śivâbhjâm	śivâbhjâm	bharantî-[bhjâm	gatibhjam	nâmabhjâm
	litv.	vilkam	rankom	žoljem	akim	—
	stbg.	raboma	rybama	dušama	kostьma	imenьma
	rusk.	—	—	—	—	—
	hrv.-srb.	—	—	—	—	—
	slov.	slapoma	ribama	dušama	nitma	[imenoma]
	polj.	—	—	—	—	—
	čes.	—	—	—	—	—
	gluž.	popomaj	rybomaj	dušomaj	kosćomaj	[symjenjomaj]
Višebroj	sskr.	śivêbhjas	śivâbhjas	bharantîbhjas	gatibhjas	nâmabhjas
	litv.	vilkams	rankoms	žoljems	akmis	—
	stbg.	rabъmъ	rybamъ	dušamъ	kostьmъ	imenemъ
	rus.	[rabam]	rybam	dušam	[kostjam]	[imenam]
	hrv.-srb.	[robima], om	[ribama], am	[dušama],am	[kostima],im	[imenima], im
	slov.	slapom	ribam	dušam	nitîm	[imenam]
	polj.	chłopom	rybom	baniom	[kościom]	[imionom]
	čes.	robům	rybám	duším	kostem	[semenům]
	gluž.	[popam)	rybam	dušam	[kosćam]	[symjenjam].

Instrumental ima u sanskritu u plur. okončak *bhis*; to Benfej tumači od *bhi* + *s*, i uzimlje *bhi* za pravu okončicu instr. jedbr.

sanskr. *a* ili *â*. Schleicher usuprot uzimlje *â* i *bhi* na dvie osebne nastave za instr. singulara. Nam je pako samo o nastavak *bhi*, jerbo se samo od njega mogu izvesti slovenske okončice; značenje je tomu nastavku ono isto, što i grčki φι = *s*, njem. *mit*, a instrum. znači takodjer orudje ili družtvo. Stara bugarština a po njoj i ostala slovenština imadu od *bhi* pravilno načinjenu *mь*, *m*: *rabъmь*, *slovъmь*, *synъmь*, *pątьmь* ili *rabomь*, *pątem*; litv. *aki-mi*, u zatvorenih korenih: *nebesьmь*; u ženskih korenih nastao je nasal ryba-mь = rybam = *rybą*, a uz oto takodjer *ryboją* i *kostiją*. Osim stbg. ь, stojećega na kraju rieči, svuda je tomu nestalo traga, ali je zato korenito ъ prešlo na *o*, *e*; ь pako na *e*: stbg. *rabъmь* u rus. *rabom*; čes. *robem*, *gostomь*; čes. *hostem*; za nasal *ą* imadu slovenski jezici svoje zamjenice, jedina hrv.-srb. ima još prvobitnije *om*: *ribom* od riba + mь. U pluralu imade slovenština sa sanskr. *bhis* a litv. *mis* naliko *mi*, koje se spaja kano i jednostavno *mь*: *rybami*, *kostьmi*, *pątьmi*, uza sank. *śivâbhis*; ali kano što je u sansk. muž. i sred. *śivâis* izpalo *bh* a *m* lit. *vilkais*, tako isto izbacuje slovenština *m* (postalo od sansk. *bh)* poslje muž. i sred. korenih na *-a*, *-ja*, i poslje zatvorenih; iz *rabъ-(m)i* postaje *raby*, od konь-(m)i pako *koni* itd. Uz *kamenьmi* i *materьmi* čini iznimku: *imeny*, *žrebęty* i *tělesy*, predpostavljajuć imenъ-(m)i. Da se u novijoj slovenštini instr. plur. muž. i sred. rado okanča na *ami* kano i u ženskom spolu, to smo već s početka spomenuli, kano i to, da srbski jezik ima nastavu *ma*. Instrum. duala slaže se s dativom.

	sskr.	śivêna	śivajâ	bharantjâ	gatjâ	nâmnâ
	litv.	vilku	ranka	žolje	akimi	—
Jedanbroj	stbg.	rabъmь	rybą, oją	dušeją	kostiją	imenemь
	rus.	rabom	ryboj [u]	dušej [u]	kostju	imenem
	hrv.-srb.	rabom	ribom	dušom	kosću	[imenom]
	slov.	slapom	ribô	dušô	nitjô	[imenom]
	polj.	chłopem	rybą	banią	kością	imieniem
	čes.	robem	rybou	duší	kostí	semenem
	glužs.	popom	rybu	dušu	kosću	[symjenjom].

Dvobroj = dativu.

	sskr.	śivâis	śivâbhis	bharantîbhis	gatibhis	nâmabhis
	litv.	vilkais	rankomis	žoljemis	akimis	—
	stbg.	raby	rybami	dušami	kostьmi	[imeny]
Višebroj	rus.	[rabami]	rybami	dušami	[kostjami]	[imenami]
	srb.	[robima]	ribama	dušama	[kostima]	[imcnima]
	hrv.	robi	ribami	dušami	kostmi	[imeni]
	slov.	slapi	ribami	dušami	nitmi	[imeni]
	polj.	[chłopami]	rybami	baniami	kośćmi	[imiony] ami
	čes.	roby	rybami	dušemi	kostmi	[semeny]
	glužs.	[popami]	rybami	dušemi	[kosćemi]	[symjenjemi]

U lokalu jdbr. ima sansk. najčešće nastavni *i*, kadkad takodjer *âu*, *âm*, u plur. uviek *su*; u nastavi *âm* vidi Benfey steau. isto tako

u *su*, odkuda se etymologički i lokalno znamenovanje dokazuje. Starobugarština a s njome i ostala slovenština imadu u jdbr. *u*: *synu* od sansk. sûnâu; koreni na *i* imadu *i*: *kǫsti* od *kostь-i*, to isto zadržaše kao drugdje tako i ovdje koreni zatvoreni; koreni na *a* dobiše *ě* od korenoga *a* (ъ, *a*, *o*) + *i*, *rabě* (od rabъ + i — od raba +i), *rybě* (od ryba+i, a ovo od rybâ—i); nu ove bi forme mogle prije biti dativi preneseni u lokal, jerbo *rabě* nije pravi izvod iz *rabъ+i*. Koreni na *ja* gube koreniti samoglas pred nastavkom; dakle *koni*, *duši* pokraj *rabě*, *rybě* (vkrus. ipak *duše*), zato i jeste *i* po mekanih korenih zamjenica od *ě* u korena tvrdih uprav kano i onda, kada se u gen. sing. i akk. plur. ę i *y* zamjenjuju. Jugoslovenski jezici nepoznavaju ni jednoga ni drugoga, oni imadu *i* i poslje tvrdih korena: *ribi* kano *duši* pokraj stbg. *rybě*. Lokal pluralni dobiva u slov. jezicih *chъ* (h); ovo *ch* isto je, što i sansk. *su*, samo što se samoglas korenu pri tom pojačuje, npr. *rabъchъ*, *rabochъ*, *raběchъ*, *rybach*; čes. *rybách*. Staroč. lokali imadu još u 11.—13. stoljeću stari okončak *s*, npr. *Lužás*, *Polás* itd. Jedina srbština imade nepravilni nastavak *ma*: *robima*. Lokal dvobrojni ravan je u sskr. i u slov. jez. genitivu.

	sskr.	śivê	śivâjâm	—	gatân	nâmam
	litv.	vilke	rankoje	žoljeje	akyje	—
Jedanbroj	stbg.	rabě	rybě	duši	kosti	imeni
	rus,	rabě [mr. -i]	rybě [mr.-i]	dušě [mr.-i]	kosti	imeni
	hrv.-srb.	robu	ribi	duši	kosti	[imenu]
	slov.	slapu	ribi	duši	niti	[imenu]
	polj.	chłopie	rybie	bani	kości	[imeniu]
	čes.	robu, ě	rybě	duši	kosti	semeni
	gluž.	popě	rybě	duši	kośći	[symjenju]

Dvobroj sskr., litv. i stbg. = genitivu, u luž. pako zastupa ga dativ.

	sskr.	śivešu	śivâšu	bharantîšu	gatišu	nâmasu
	litv.	vilkûsu	rankosu	žoljese	akisu	—
	stbg.	raběchъ	rybachъ	dušach	kostьchъ	imenechъ
Višebroj	rus.	[rabach]	rybach	dušach	[kostjach)	[imenah]
	srbs.	[robima	ribama	dušama	kostima	imenima]
	hrv.	robih	ribah	dušah	kostih	imenih
	slov.	slapih	ribah	dušah	nitih	imenih
	polj.	[chłopach]	rybach	baniach	[kościach]	[imionach]
	čes.	robech	rybách	duších	kostech	semenech
	gluž.	[popach]	rybach	dušach	[kosćach	[symjenjach].

2. Sklonitba zaimena.

Dvoje su vrsti zaimena; *ja*, *ti* i povratno *se*, kod kojih se spol nerazpoznaje; *taj*, *ta*, *to* i *što* imadu spol. Zato se prva zovu *bezspolna* a druga *spolna*.

a) Zaimena bezspolna, koja se u živom govoru najčešće opetuju, najviše su se utrla, ter već u najstarijem jeziku imadu tako pretvorenu formu, da se o njihovom prvobitnom značenju nezna ništa stanovita. Nemoguće se je domišljati, da npr. zaime stbg. *azъ*, litv. *až*, strnjem *ih*, grč. ἐγώ, lat. *ego*, sansk. *aham* od svoga postanka imade onu istu službu, koju imade za dobe historičke, t. j. ono odmah u svom začetku nije imalo značenja *ja*, jerbo se tomu protivi psychologija jezika, po kojoj je svaki zaimeni koren bio prvobitno imen ili samostavan ili pako glagolan. Realno svoje znamenovanje gubilo je zaime s vremenom upravo kano i brojevi u formulah matematičkih, dok si napokon nije utvrdilo u formalnoj funkciji značenja zaimenoga, t. j. zaimena su bila najprije substantiva a tek s vremenom dobiše funkciju pronominalnu. To se vidi na pr. u sanskrit. *bhavat*, polj. *pan*, koje znamenjuju gospodin u vriednosti zaimenoj, ili *Vi* (uljudnije mjesto *ti*) takodjer u toj vriednosti. Prešav u drugu funkciju, dobivali su takovi koreni takodjer druge okončice i to druge kano zaimena spolna a druge opet kano zaimena bezspolna, odkuda je nastala i druga sklonitba zaimena.

Nominativ 1. os. jedbr. glasi u sskr. *aham*; ovo *ham* jest po Benfeyu enklitična pripona, a *a-ham* stoji mj. *ma-ham*, jerbo se u ostalih padežih *ma* ukazuje kano koren istoga zaimena. Od *aham* izvodi se pravilno stbg. *azъ*, kano i grč. ili lat. *ego*, jerbo je *am* = *o*, ъ, a sskr. *h* prelazi u *g*, *z*. Nova bugarština i slovenština odbacila je ъ, ostali pako slovenski jezici cielu priponu *zъ* pa su onda zajedno sa slovenštinom postavili predsuvku *j*: *azъ*, *az*, *jaz*, *ja*; čes. *já*. Plural sansk. *vajam* (mj. majam, poput njem. *wir*, engl. *we*, uz litv. *mes*, slov. *my*, hrv. *mi*), ravan je slov. *mi* ili *my*. U dualu ima stbg. *vě*, slovenština novo *midva* (litv. *mudu*, žen. *mudvi*), od česa i gen. *mudveju*, dat. *mudvem* itd. ako oboje nije prvobitnije mjesto mâ + tva = ja + ty (ti); grluž. *moj* doljnja *mej* nesuglase sa stbg. Ostala slovenština neima ni ovdje duala. Za 2. osobu jednobroja ima sskr. *tvam* mj. *tu-am*, lat., njem., litv. *tu* itd., t. j. oblike identične sa slovenskim *ti*. U pluralu suglasi sskr. sa njem. i litv. jezikom, *jujam* = ju + jam got. i lit. *jus*, slovensko *vi*, lat. *vos*. Dvobroj sskr. *juvám* uzimlje Bopp za *ju* + *tva* + *am* pri čem je *am* pripona a *ju* i *tu* (mj. tva), znače *ti* i *ti*. S otim ipak nesuglasi stbg. *va* mj. koga luž. ima *vój*, *vej* a slov. *vidva* (lit. *judu*, ž. *judvi*, gen. *judveju*, dat.. *judvem* itd.)

Akusativ jednobroja glasi u bug. *mę*, *tę*; u ostaloj slov. u hrv.-srbšt., sln. *me*, *te*; malorus. *mja*, *tja*; čes., luž., polj. *mě*, *mię*, *tě*, *će*, *cię*. Uz ovu kraću form dolazi ipak još i dulja, uzeta iz genit., dočim nova bug. i vel. ruština kratke forme ni neimaju. Akk. plur. glasio u stbg. i u novoj bug. *ny*, *vy*; a tako ga je rabila u obće sva starija slovenština; u novijoj slovenštini iztisnuta je ta forma sasma od *nas*, *vas*, koje no u stbg. dolazi kano gen. *nasъ*, *vasъ*, u sansk. kano kraća forma za gen. i akk. *nas*, *vas*. Akk. dualni razlikuje se samo u 1. osobi stbg. od nominativa; tamo najme dolazi *na* uz nom. *vě*, koje stoji prama pluralu *ny* tako, kako *va* naprama *vy*.

Vokativ je u pronom. sklonitbi = nominativu.

Genitiv stbg. *menc*, *tebe* spominje na sskr. *mana*, *tava*; litv. *manes*, *taves*; od toga ima hrv.-srbština, maloruš. *mene*, *tebe*; česk., polj. *mne*, *mnje*, *mnie*; *tebe*, *tebje*, *ciebie*, a velruš. nepravilno *menja*, *tebju*. Pluralno starobg. *nasъ*, *vasъ*, u ostalih Slovena *nas*, *vas*, *nás*, *vás*, jest najstarija forma, te dolazi već i u sanskr. Dual *naju*, *vaju* držao se je u luž. i slov. vjerno stbg. Nova bugar. uzimlje mjesto genit. ili dativ *menê*, *tebê* ili formu analytičku *na mi*, *na ni*.

Dativ stbg. *mъně*, *tъbě* glasi u nvbg. *meně*, *tebě*, u hrv.-srb. i slov. *meni*, *tebi* (*i* mj. *ě*, kano *rybě* — *ribi*), u rus. *mně*, *tebě* (mrus. *mni*, *tobi*). u čes., polj. *mně*, *mnie*, *mni*, *tobê*, *tobie*, *tebi*. Osim toga ima slov. za jdbr. dativ još i kraću formu *mit ti* = sskr. *mê*, *tê*, koji uz *mahjam*, *tubhjam* vrše istu službu, koju i *mi*, *ti* uz starobug. *mъně*, *tebě*.

Dativ plur. stbg. *namъ*, *vamъ* ravan je u nastavi ssk. *asma-bhjam*, *jušma-bhjam*; litv. *mu-m-s*, *ju-m-s* i opominje na srodne nastave dativa imenoga. Ostala slov. izgubiv jere ima: *nam*, *vam*, *nám*, *vám*; od ovoga sa odaljuje samo srb. jezik rabeć kano u stbug. skl. za dat. lok. inst. plurala *nama*, *vama*. Nastavak dativa dualnoga u stbg. i slov. *na-ma*, *va-ma*, glnž. s priponom *j*: *namaj*, *vamaj*, suglasi sasma sa sskr. okončicom *âvâ-bhjam*, *juva-bhjâm*, i jest onaj isti, što smo ga našli na istom mjestu u skl. subst.

Instrumental jednobroja glasi u stbg. *mъnoją*, *toboją*; prema tomu ima rus. *mnoju*, *toboj*; nu ostala slov. poimence slov. *menô*, *tebô*; polj. *mną*, *tobą*; hrv.-srb. *mnom*, *tobom*; čes. *mnou*, *tebou*; luž. *mnu*, *tobu* svjedoče o tom, da bi u stbg. moralo biti ovako *mъną*, *tobą*, poput *rybą* mj. *ryboją*. I ovdje je bez dvojbe bila njekada subst. pripona *bhi*, koja je običnim putem prešla u *m*, litv. *manim*, *tavim*, mj. manam, tavam (ovo mj. mava-bhi, tava-bhi) u čem se opaža slov. nasal *mъną*, *tobą*. U višebroju se ta pripona opaža u sskr. *asmâ-bhis*, *jušma-bhis* (s višebrojnim *s*), s čim suglasi litv. *nu-mis*, *ju-mis*, slov. *na-mi*, *va-mi*. Dvobrojni instr. jest ono isto, što i dativ.

Lokal se u jdbr. slaže s dativom; u plur. i dualu s genitivom; u višebr. pako jest stbg. gen. *nasъ*, *vasъ* = sskr. *nas*, *vas*, a stbg. lok. *na-sъ*, *va-sъ* traži okončicu lokalom *su*; sskr. *asmâ-su*, *jušmâ-su*.

Stbg. povratno *sę*, hrv.-srb., slov., čes. *se*; polj. *się*; gluž. *sě*, rus. *sja* jest akk. kano i *tę*, a ima iste okončice, stbg. gen. *sebe*, dat. *sobě*, *si*, akk. *sę*, kasnije *sebe*; u ostallh se padežih nesklanja.

b) Zaimena spolna jesu u stbg. i u obće u slov.: pokazna *tъ*, *ta*, *to*; *ji*, *ja*, *je*, *sь*. *si*, *se*; *ovъ*, *ova*, *ova*. *ovo*; *onъ*, *ona*, *ono*; — stegnuto upitno: *kъ*, *čь*, *kyj*, *čij*; — prisvojno ili posjedovno: *našь*, *vašь*, *moj*, *tvoj*. *svoj*; i od njih izvedena *jiže*, *kъto*, *čьto*. *kakъ*, *jakъ*, *takъ*, *nikakъ*, *někakъ*, *nijakъ*, *nikъto*, *někъto*, *ničьto*, *něčьto*, *sikъ*, *sicь*, *sьzi*, *onъzi* itd. S ovimi pristaje uz istu sklonitbu: *jedinъ*, *dva*, *dvoj*, *oba*, *oboj*, *troj*, *jinъ*, *vьsь*, *vьsakъ*, *samъ*. Mnoga od njih mogu

preći u sklonitbu složenu, primivši nastave izvjestne, a to se i opaža u novijoj slovenštini. Koreni su jim djelomice tvrdi na *-a* a djelomice mekani na *-ja*; za to njihove nastave gledaj u dvostrukoj slici, u tvrdoj stbg. *тъ. ta, to* (kor. ta), i u mekoj *ji, ja, je* (kor. -ja).

U nom. sing. muž. jest okončica *s*, u srednjem *t*, dakle litv. *tas*; sskr. *tat, jas, jat*; u ženskom korenu jest samoglas okončice dug i neprima nikakove pripone, dakle *tâ, jâ*; — okončice su se odsule a samoglas oslabio, a u mekanoj slici prema potrebi takodjer preglasila, pa je tako postalo stbg. muž. *тъ, ji.* st. *to, je* (dluž. jo) a žen. *ta, ja.* Te se forme mogu uzeti za obćenito slov., jerbo se svuda opetuju s neznatnimi promjenami; tako se je muž. *тъ* u slovenš. promjenilo u *te* i *ta*, u hrv.-srb. u *taj*; u mrus. *toj*; u rus. *tot*; čes., polj., dluž *ten*; gluž. *tón* razširilo se je, isto tako *ji* u gor. i dol. luž. u *jon* i *jen.* Ostali nom. *ji, je, ja* u novijoj hrv.-srb., rušt., češt. i polj. zaginuo je, pa ga u tom padežu za oba broja zastupa *on, ona, ono*, kojim je koren tvrd. U vbroju suglasi muž. i sr. stbg. *ti, ta* sa skr. *tê, tâ-ni*, a *ji, ja* sa *jê, jâ-ni*; žensko pako skr. *tâs, jâs*; litv. *tôs, jôs* može se onako raztumačiti, kakono smo učinili gore pri nom. subst. śivâs = śivâ + as, a prema tomu duchjâ + as, s hijatnim *n*: duchjâ + n + as; za ovaj slučaj dakle jâ + n + as; pa ako se sada odbaci okončica *as*, a koreni samogl. oslabi, postane *ję*, pa iza korena tvrda dodje mjesto nasala *ę* njegova zamjenica *y, ty.* Ostala slovenština zamjenila si je *ty* i *ję*, kano u *ryby* i *dušę*; hrv.-srb. i slov. imaju *te* mj. *ty* a mjesto nasala, gdje se je taj nom. sačuvao, stoji sada čist samoglas. U novijoj slovenštini nepazi se mnogo na spol, dà, vlrušt. ima za sve spole *té* (ovo je krivo po Miklošiću mj. staroga žen. *tyja*, stbg. *tyję*). mlrušt. ima za sve spole *ty* (kano i prosta češt.), a polj. s luž. imadu za sr. i žen. spol *te* (stegnuto od istoga žen. tyję).

Dvobroj ima one iste prvobitne okončice, koje smo našli u sklonitbi subst. Srednji spol jednak je u akk. i nom. u ostalih padežih slaže se u jeziku slovenskom s muž. spolom od prvoga početka svoga do dana današnjega.

U akk. se takod.er dodaju oni nastavi, koji i u sklonitbi samostavničkoj sa svimi svojimi tamo spomenutimi promjenami. U jdbr. od muž. skr. *ta-m, ja-m* jest litv. *tą, ji* (izg. ta, ji), a stbg. *тъ, ją*, od žen. skr. *tâ-m, jâ-m*; lit, *tą, ję*, a stbg. *tą, ją.* U ostaloj su se slov. nasali u *tą* i *ją* zamjenili sa svojimi zamjenicami, a *тъ* se razširilo u *taj, toj* i *ten* kano u nom., *ji* pako u češ. u *jej*; hrv.-srb. *joj*; gluž. *jón.* U novijoj slovenštini prelazi kod muž. životnih i zaime iz genit. u akk., npr. akk. *jeho, toho, syna* (hrv.-srb. njega, toga, sina), mj. stč. *ji* ili *jej, ten syn*, mj. stbg. *ji, тъ synъ.* U pluralu ima starabug. *ty, ję* mj. skr. *tân, tâs* i *jân, jâs*, koje je opet postalo od starijih forma ta-m-s, tâ-m-s i ja-m-s, jâ-m-s, pošto je ka korenom pristupila akkuzativna pripona *m* i pluralna *s*; od ja-m-s i jâ-m-s, ima dakle stbg. *ję* uz to *ty*, što se ovdje tumači na onaj način, kano gore kod akk., nom. i genit. samostavnoga. Stbg. *ty* održalo se je u ostaloj slov. samo u

malor. i česk.; hrv.-srb. i slov. ima *te*, predpolažuć uz *ję* takodjer starije *tę*; polj. i luž. *te*, velikor. *tě*. koje se zna iz nom. Od stbg. *j* ima cjelokupna slovenština *je*, izuzam ruštinu, gdje je starije *ja* nego li genitivni *jih*,

Genitiv muž. a i sred. jednobroja glasi u sanskritu *ta-sja* i ta okončica dolazi u njem takodjer u korenih muž. i sred. na -a *śiva-sja*. premda slov. genit. substantialni s njom nesuglasi. Od *tosja*, *jasja* izvodi Miklošić i Schleicher stbg. *togo*, *jego*, pošto je s izpalo, a *j* se u *g* promjenilo, te *a* na *o* oslabilo, s toga je krivo *g* o *j* a *o* od *a* na koncu rieči. Ženski oblici *toję*, *jeję* pokraj skr. *tasjâs*, *jasjâs* (po Boppu mj. ta + smî + âs, ja + smî + âs; ovdje je *âs* okončica, *smî* koren pojačen od korena *ta*, *ja*) spominju nasalom ę na gen. *dusę*. Pluralno *têšâm* = ta + i + sâm suglasi sa stbg. *tê-chъ*, a *jêšâm* sa *jichъ*, okončica *sâm* zamjenila se je u slovenštini na *chъ*; pokraj žen. *tâsam*, *jâsam* očekivali bismo stbg. *tachъ*. *jachъ*, ali tuj već stbg. muž i sred. *těchъ*, *jichъ* rabi i u žen. spolu. Ostala slovenština ima u *togo*, *jego* prema razlici nariečjah *h* mj. *g*, mrus., čes., gluž. *toho*, *teho*, *jeho*; hrv.-srb. i slov. ima *ga*: *toga*, *tega*, *njega*, *jega*; a slov., polj., gluž *te* mj. *to*: *tega*, *tego*, *teho*, *tej*, *teje*; mjesto stbg. *toję*, *jeję* ima po izmjeni nasala velikor. *toja*, *jeja*; mlr. *toji*, *jeji*; luž. *teje*, *jeje*; poslje odsuvke nasalne ili njezine zamjenice ima polj. *téj*, *jéj*, dočim hrv.-srb. i slov. steže to na *te*, *nje*, *je*; čes. *té*, *jí*; od pluralnoga *těchъ* ima češt. i velikor. *těch*; slov, *têch*; srb. *tijeh*; luž. polj., malor., hrv. *tych*, *tih* mjesto *jichъ* ima ciela slov. *jih* — *jich*.

U lokalu jdbr. muž. *tasmin*, *jasmin* sačuvala se je okončica *in* podpunije, nego li u samostavnom *i*; Bopp drži. da je *ta*, *ja* koren pojačen novim korenom *sma* (u žen. smî), prema tomu dakle ta + ma + in, ali je već litv. izbacila *s* i *n*, *tame*, *jame*, a stbg. jošte je i samoglase oslabila, *tomь*, *jemь* (dluž. jom), dočim je ostala slovenština početne *je* u *ji* a na mnogom mjestu i *to* u *te*, a ovo opet u *ty* promjenila; hrv.-srb., čes., dluž. *tom*, slov. *tem*; malor., polj., gluž. *tim*, *tym*. Razlika medju muž. lok. i instr. jed. *tym* i instr. plur. *tymi* s jedne strane a srednjospolnimi *tem*, *temi* s druge strane, koje je polj. si učinila, nema pravoga temelja. Žensko skr. *tasjâm*, *jasjâm* tumači Bopp za muž. spol. i uzima ga za gen. od ta+smî+am. Izbacivanje je po tom sudeć započelo već u samu skr., a u litv. i slov. pošlo je još i dalje, litv. *toje*, *jei* = stbg. *toj*, *jej*; velikor. *toj*, *jej*; hrv.-srb. *toj*, *njoj*; ostala slov. još i više steže i izbacuje, luž. *tej*; čes. *té*, *ji*, polj., malor. *tej*, *niéj*, *tyj*, *jij*; slov. *ti*, *ji*. U pluralu slaže se *su* s nastavom samostavnom a stbg. *tě-chъ*, i *ji-chъ* sa skr. *tê-šu*, *jê-šu*; u ženskom spolu uz *tâ-su*, *jâ-su* očekivali bismo opet *ta-chъ*, *ja-hъ*, ali stbug. primila je muž. oblik takodjer za žen. u lokalu kano i u gen., dat. i instr. Lokal *těchъ*, *jichъ* slaže se u slovenštini posmjes sasma s genit. premda jim je etymol. postanak različit. — U j. srb. ima lok. dat., instr., plur. okončicu *ma* mj. *chъ*, *mъ*, *mi*; hrv. jezik usuprot nastavak *pravilan*.

Dativ jednobroja skr. muž. *tasmâi*, *jasmâi* ima opet dva korena spojena, ta+sma, a k ovim je jošte pristupila okončica imena ; ta+sma+ê = tasmâi, jasmâi. Litv. imade sa izbacivanjem i oslabljivanjem starije forme *tamui*, *jamui*, a stbg. *tomu*, *jemu*. Od žensk. *tasjâi*, *jasjâi* izbacio je već skr. *m* (ta+smî+âi); u litv. pako nasta odtuda *taj*, *joje*; u stbg. *toj*, *jej*. Ostala slov. nariečja zamienila su si te oblike jednako s lokalom i akk. u *tomu*, *toj*, *temu*, *tej*, *tij*, *té* i *ti*, u *jij*, *jí* i *ji* (dluž. *jomu*, *joj*). U pluralu ima stbg. *tě-m-ъ*, *ji-m-ъ* sasma pravilno mjesto skr. muž. i sred. *têbhjas* (=te+bhi+as), *jêbhjas*, a mj. litv. *tje-m-s*, *je-m-s* rabi i opeta te iste oblike za žensk. spol. Mjesto *těmъ* ima rušt. i češt. *těm*, a ostala slovenština *tym*, *tim* (srb. tima); mj. *jimъ* posvuda *jim*.

U instrumentalu opetuju se okončice samostavne *bhi*, *bhis* i dvobr. *bhjâm*. Sanskrit ipak ima u jdbr. muž. *têna*, *jêna* m. ta+abhi, ja+abhi ili mjesto têbhi, jêbhi; ove se forme u litv. uzimlju *tůmi*, *jůmi* = stbg. *těmь*, *jimь* za ženski spol ima skr. *tajâ*, *jajâ*, a stbg. *toją*, *jeją* s krajem nasalnim uprav kano u sklonitbi samostavnoj; ostala je slovenština stbg. *těmь*, *jimь*, *toją*, *jeją* zamjenila onim načinom, kojim i u ostalih padežih. U pluralu ima skr. muž. *tâis*, *jâis* uz tê-bhi-s, jê-bhi-s, odkuda je pravilno stbg. *tě-mi*, *ji-mi*; mjesto *těmi* ima slov. opet *têmi*, a hrv.-srb.. malor., polj. i luž. *timi*, *tymi* srb. tima).

Dvobroj ima posvuda okončice substantivne, i ove su ravne u dvobr. padežih sasma onim u korenih na *-a*, *-ja*; nom., akk., vok. muž. *tâu*, *jâu*; žen. i sred. *tê*, *jê* odkuda je stbg. *ta*, *ja*, *tě*, *ji* ;slov. *ta*, *ja*, *tê*, *ji*; luž. *taj*, *jej*, *tej*, *jej*. S genit. lok. skr. *tajôs*, *jajôs* sasma se slaže stbg. *toju*, *jeju*; slov. *tju*, *ju* i luž. *teju*, *jejú*. Dativ, instrumental *tâbhjâm*, *jâbhjâm* pravilno su prešli u slovenštinu, u stbg. *těma*, *jima* (slov. *têma*, gluž. *tymaj*) izuzam samo koreni samoglas, koji predpostavlja skr. *tê-bhi-am*. Litvanski dual glasi *tůdu*, *tedvi*, *tudveju*, *tudvem*; ali je i ovo noviji oblik u mjesto staroga, koji se je izgubio.

U sljedećem pregledu gledaj promjene okončica pronominalnih u korenih na *ta*. Ovdje neima onih oblika sanskr., koji se neslažu sa slovenskimi; srednji spol sdružuje se posvuda s muž. osim nom. i akk. a u višebroju gen. lok. slovenski *těchъ*, dat. *temъ* instrumental *těmi*, po sanskritu oblici za spol mužki i srednji valjaju i za spol ženski.

		Jednobroj			Višebroj			Dvobroj	
		muž.	sred.	žen.	muž.	sred.	žen.	muž.	sred. i žen.
Nom.	skr.	—	tat	—	tê	tâni	tâs	tâu	tê
	litv.	tas	—	ta	tê	—	tôs	—	—
	stbg.	tъ	to	ta	ti	ta	ty	ta	tě
	rus.	tot	to	ta	tě	tě	tě	—	—
	hrv.-srb.	taj	to	ta	ti	ta	te	—	—
	čes.	ten	to	ta	ti	ta	ty	—	—
	polj.	ten	to	ta	ci	te	te	—	—
Akk.	skr.	tam	sred. = nom.	tam	tan	sred. = nom.	tâs	dvbr.=nom	
	litv.	tą		tą	tus		tus		
	stbg.	tъ		tą	ty		ty		
	rus.	tot		tu	tě		tě		
	hrv.-srb.	taj		tu	te		te		
	čes.	ten		tu	ty		ty		
	polj.	ten		tę	te		te		
Gen.	skr.	tasja		tasjâs	têšâm		tâsâm	tajos	
	stbg.	togo		toję	těchъ			toju	
	rus.	togo		toja	těchъ			—	
	hrv.-srb.	toga		te	tijeh (tih)			—	
	čes.	toho		té	těch			—	
	polj.	toho		téj	tych			—	
Lok.	skr.	tasmin		tasjâm	têšu		tâsu	dvbr.=gen	
	litv.	tame		toje	tůse		tóse		
	stbg.	tomь		toj	těch				
	rus.	tom		toj	těch				
	hrv.-srb.	tom		toj	itd. kao genit.				
	čes.	tom		té					
	polj.	tym		téj					
Dat.	skr.	tasmâi		tasjâi	têbhjas		tâbhjas	tâbhjâm	
	litv.	tamui		tai	tjams		toms	—	
	stbg.	tomu		toj	těmъ			těma	
	rus.	tomu		toj	těm			—	
	hrv.-srb.	tomu		toj	tim (tijema)			—	
	čes.	tomu		té	těm			—	
	polj.	temu		tej	tym			—	
Instr.	skr.	têna		tajâ	tâis		tâbhis	dvbr.=dat	
	litv.	tůmi		ta	tais		tomis		
	stbg.	těmь		toją	těmi				
	rus.	těm		toju	těmi				
	hrv.-srb.	tijem (tim)		tom	timi (tijema)				
	čes.	tím		tou	těmi				
	polj.	tym		tą	tymi				

3. Složena sklonitba.

Ova je sklonitba karakteristična osebina u jeziku germ., litv. i slovenskom; ostala je indoeurop. neima. Zove se za to složenom, jerbo se u njoj pojavljuju dva korena to jest ime i zaime (u slov. ji, ja, je). Tako se u njem, *guter*, *gutes*, got. *gôds*, *gôdata* sastavlja od *gut* ili *gôd* i strnjem. zaimena *is*, *ita* = *er*, *es*. Isto je tako litv. muž. *gerasis*, žen. *gerôji* sastavljeno od korena *gera*, *gerâ* (= dori) i zaimena *jis*, *ja*, dakle od geras+jis, gerâ-ja. Nadalje se to sastavljanje vidi na stbg. *dobryj*, *dobraja*, *dobroje*, koje nastade od imena dobrъ, dobra, dobro i naimena ji, ja, je, dakle od dobrь+ji, dobra+ja, dobro+je. Ovdje je zaime očevidno zapostavljen član, kano što je npr. u grč. predpostavljen ἡ ἀγαθή = *dobraja*, got. *gôda-ta* (gut-es) = *das gute*; njekada su oba člana dobivala u sklonitbi svoje okončice, ali se je s vremenom razvila od njih samo jedna, pošto su obje česti srasle u jednu rieč, dakle npr. akk. *dobrą-ją*; litv. *gorą-ję* složeno u *dobrąją*, *gorąję*. Samo instr. jdbr. muž. i sred. dat. duala i plur. pa lok. plur. i instr. plur. žen. spola, nepokazuju dosta jasno kako su složeni, zato se razjasnjuju pomoći litvanštine. Ti padeži glase dakle, instr. jdbr. *dobryjimь*, dativ. instr. dvobr. *dobryjima*, dat. plur. *dobryjimъ*, lok. *dobryjich*, instrum. *dobryjimi* a mjesto ovoga očekivali bismo dobrъmъ+jimь, dobrъma+jima, dobrъmъ + jimъ, dobrъchъ + jichъ. dobrami + jimi, na koje forme kano starije vodi i dosljednost kano i podobni oblici u litv.: instr. jednobr. *gerûju* = gerû + jû, dat. instr .dvbr. *gerjenmsjem* = gerjems + jem, *gerjemsjems* = gerjems + jems, lok. plur. *gerûsiûse* = gerûse + jûse, a instr. *gerômsiômis* = geromis + jomis. U slovenštini se je valjda okončica već zarana izbacila. U instr. žen. *dobroją* mj. dobrą+ją jest ą oslabljeno na *o* ili se je suglas nasalan izbacio.

Ostale promjene u toj sklonitbi a poimence spajanje zaimena s okončicom imena, sastoje se u stbg. u asimilaciji i odbacivanju. Tako u gent., dat. *dobraago*, *dobruumu* mj. dobra + jego, dobru + jemu asimiliralo se je početno *je* k predidućemu *a* i *u*, a u genitivu plur, *dobryjichъ* mj. dobrъ + jichъ opet se je ъ promjenile na *y* i asimiliralo se prema sljedećemu *ji*; u *dobryj* mj. dobrъ + ji, a u dat, i lok. žen. *dobrěj* mj. dobrě + ji izbacilo se je *i*.

Prema asimilaciji i prama tomu, kako se je s timi okončicami postupalo i što se je od njih izvelo, dieli se ciela slovenština na tri skupenine. Prva je bugarskoruska i odlikuje se mnogimi nestegnutimi formami, stbg. i rus. *dobryj*, *dobraja*, *dobroje*; stbg. *dobrąją*; rus. *dobruju*; stbg. *dobryję*; vlrus. *dobryja*; mlrus. *dobroji*; stbg. *dobroją*; rus. *dobruju*; ostale nestegnute forme stbg. steže ruština samoglasom širokim *o*, *a* li *y*: gen. vlrus. *dobrago*; mlrus. *dobroho*; dat. *dobromu*; gen. plur. *dobrych*; za stbg. lok. *dobrěemь* i za lok. dat. *dabrěj* ima mlrus. *dobrim*, *dobrij*, mienjajuć kano i drugdje *ě* na *i*, vlrušt. *dobrom*, *dobroj*, valjda poput staroga dobrě+jemь (mj. jomьь) i dobrě+jej (mj. joj). Druga je skupenina hrv.-srb. i slovenska; ovdje neima oblika nestegnutih, *dobroje* se steže u *dobro* a u hrv.-srb. takodjer dobra+jego, dobru+jemu, dobrě+jem, dobrě+jej u dobroga, dobromu,

dobromu, *dobrom*, *dobroj*. U skupenini trećoj t. j. zap.-slov. obstoji pravilo, da se okončica imena i zaimeni koren *j* gubi te jedina skončica zaimena ostaje; ova je u češtini etymologički duga, dakle stbg. *dobroje* = čes. *dobré*; polj. i luž. *dobre*; gen. dobra+jego = češki *dobrého*; głuž. *dobreho*, polj. i dluž. *dobrego*; samo onda, kada se imena okončica *y* sastane sa *j*, nestaje dugoga samogl., dobry+jimi=*dobrími*; nestegnut je samo u luž. srb. instr. jdbr. žen. *dobreju* i gent.duala *dobreju*.
Ruština i uz nju nariečje dolnjolužičko rabe u plur. žensku formu u svih spolovih, to jest od stbg. žen. *dobryje* izvedeno vlrus. *dobryja*. mlrus. *dobryji* a dluž. *dobre* i zastupa ujedno formu mužku *dobriji* i sred. *dobraja*; u poljš. stoji *dobre* takodjer u srednjem spolu za *dobra*, a razlika medju instr. i lok. muž. *dodrym* i sred. *dobrém* nije izpravna. U korenih, okančajućih se na mekan suglas, pokazuje se sklonitba ponješto drugčija. Razlika proiztiče odtuda, što imene okončice na *-a* (tvrdih) i na *-ja* (mekanih) nisu jednake, već su gdje preglašene, gdje kojekako izvedene, kano što smo to već spomenuli. Ima ipak dosta primjera, da *ji*, *ja*, *je* pristaju k imenom tvrda korena, ali prva čest nije ista ni jednaka, npr. *dobljeje* uz *dobroje*, *dobljijichъ* uz *dobryjich*, a od nejednakih prvaka što drugo može postati da li nejednakih stvari. Poimence se *o* u tvrdih korenih preglasuje u *e* kad ima doći iza mekana korena; *y*, *ę*, *e* ili *i* se zamjenjuju npr. *dobromu* — *mogućemu*, *dobryję* — *dobljęję* — *moguće*, *dobryjimъ* — *mogućim*, Najčudnovatija je ta razlika u jeziku českom; ovdje se bez iznimke preglasuju (u ę ili *i*) samoglasi, koji su u inih nariečjih jošte široki, po mekanom suglasu korena, pa budući su etymolog. dugi, jošte se po mogućnosti i sužuju; zato ciela današnja sklonitba ima odtuda u okončici dugo *í*: *dnešního*, *dnešnímu* itd. — Za ljepši pregled promjena u toj sklonitbi navedenih dosta, ako se navede komparacija nom. jed. sred., gen. jedb. sred., lokal jdbr., instr. jdbr. žen. i nom. ženski vbroja.

	dobro+je	dobra+jego	dobrě+jemь	dobrě+jej
Starobug.	dobroje	dobraago	dobrěmь	dobrěj
velikorus.	dobroje	dobrago	dobrom	dobroj
malorus.	dobroje	dobroho	dobrim	dobrij
hrv.-srb.	dobro	dobroga	dobrom	dobroj
slovensk.	dobre	dobrega	dobrem	dobri
poljs.	dobre	dobrego	dobrém (ym)	dobrej
česk.	dobré	dobrého	dobrém	dobré
dolnjoluž.	dobre	dobrego	dobrem	dobrej

	dobrą+ją	dobry=ję
starobug.	dobroją	dobryję
velikorus.	dobroju	dobryja
malorus.	dobruju	dobryji
hrv.-srb.	dobrom	dobre
sloven.	dobro	dobre
polj.	dobrą	dobre
česk.	dobrou	dobré
dolnjoluž.	dobreju	dobre.

B. Sprega.

Sprega glagola zove se njegovo pregibanje po broju, osobi, načinu i vremenu. Osobu i broj označuje okončica, naravna osobna, način i vrieme imadu svoje znamenke. I ovdje je stbg. uzorom ciele slovenštine, u aor. *nes-o-ch-o-mъ* jest *mъ* osobni nastavak za prvu osobu plur. *ch* (h) jest znak prošloga vremena, *nes* koren, *o* jesu spone i to prva od njih medju korenom i nastavom osobnom *h* ujedno je i znak za indikativ.

U spregi je slovenština takodjer mnogo izgubila, neimajuć više ni duala niti jednostavnih vremena prošlih. Dvobroj u glagolu gubio se je jednako s onim u imenih, pa ga danas imade još samo u luž. i slovenštini. Jednostavna prošla vremena imperfect i aorist začimlju izčezavati stoprv u dobi historičkoj, po prilici u 14. stoljeću; do dana današnjega sačuvaše se samo u bugarštini, u jeziku hrv.-srb. i u oboj lužičtini. Od jednostavnoga futura sačuvali su se skrovni tragovi. Jednostavnih oblika za pasivnost kano i onih za načine nestalo je u dobi predhistoričnoj ili jih slov. jezik nije nikad ni imao. Te izgubljene jednostavne oblike nagradjuje slovenština formami analystičkimi uzimljuć u pomoć druge glagole kano što su pomoćni, ili oblike glagolnoga imena. Zato ćemo promotriti; 1. osobne nastavke; 2. Znakove vremena i načina; 3. spone; 4. tvorbu glagolnih imena, koja su pomoć spregi; 5. korene.

1. Osobni nastavci za jednobroj jesu dvoji: jedni su puni za indikativ sadanjega vremena, drugi slabi za imperativ i za jednostavna vremena prošla; povod jim je jedan te isti.

Prva osoba sing. u skr. a čestimice i u grčkom jest *mi*, *bodhâmi*; nu ovo je oslabljeno od *ma*, a ovo opet zaimeni koren =*já*, radi česa je *bodhâ-mi*=*vědĕti-jâ*=znati-ja. Slovenšt. je *mi* oslabila na *mь*, skr. *asmi*=stbg. *jesmь* ili je *i* odbacila a zadržala samo *m* pa ga onda s prediducóm sponom pretvorila u násal ili u zamjenicu njegovu, *nes-o-m* = stbg. *nesą*, *nesu*; Jezik hrv.-srb. i slov. zadržao je *m*. Taj *m* jest slaba okončica a oslabljuje se još više u prošlih vremenih sa sponom na puko ъ, npr, stbg. *ve-doch*-ъ mj. vedoch-om poput skr. *anâiš-am*. U pluraln se izvodi skr. okončica *mas* od korena zaimenoga *ma* i znaka pluralnoga *s*, tako da *bôdhâ-ma-s*, lat. *sci-mu s* znaći *znati-mi* (t. j. ja-mnogi), skr. *mas* jest ono isto, što i stbg. *mъ* ili *sm*, *me*, *my*, *mo* u ostalih nariečjih slovenskih, *nese-mъ*, *nesem*, *neseme*, *nesemy*. *nosimo*. — U dualu ima skr. *vas*, lit. *va*, koje suvisi sa zaimenom *â-vâm* (= mi dva); u slov. jest na ovom mjestu okončica *vě* za stbg. (a gdjegdje za ženski spol u gluž.) a *va* za ostalu slovenštinu, ovo posljednje prvobitnije od onoga. Gornja luž. ima pravilno *mój*, dolnja *mej*, i ovo su duali od *ja*: *njesemój*, *njasomej*. Nastavak za drugu osobu jebr. skr. jest *si* za vbr. *tha*, za dvbr. *thas*, svi suvise po Boppu i Benfeyu sa korenom zaimenim *tva* = ty; ovaj je postao, tako da se je *tv* njegdje pretvorio u *th* i uzeo uza se znak višebr. s (dvbr.

thas, vbr. *tha* mj. tha-s, lat. *ti-s*), njegdje se opet *sv* mienja na *sa*, a ovo opet slabi na *si*. Slovenski jdbr. *si*, *ši*, *š*, vbr. *te*, dvbr. *ta* slažu se s tim posvema; *tě* mj. *ta* jest nenaravno kano i *vě* mj. *va*. Tako *je-si* (mj. jes-si), *nese-ši*, *nese-š*, *nese-te*, *nese-ta*. Imperativ a osim njega i vremena prošla imadu *s*, koje je postalo oslabom od *si*; ovo *s* odpada na koncu rieči, npr. iper. *nesi* mj. nesi-s, *neséaše* mj. neséaše-s.

Treća osoba ima u skr. za jdbr. nastavak *ti*, vbr. *anti*, dvbr. *tas*, sve ovo od zaimenoga korena *ta*=*taj*; *ti* oslabom postalo od *ta*,*ta-s* dobilo nastavak plur. *s*; *anti* tumači Benfey od *a-n-ti*, pa mu je *a* spona, *n* znak sred. spola plur., *ti* oslaba od *ta* kano u jdbr. dakle *bôdha-ti* = znati-taj. Sa okončicami sanskritskimi podpuno se slažu nastavi stbg., jdbr. *ti*, *tь*, plur. *ntь*, dual *ta*: *sę-ti*, *nese-tь*, *nesąt* mj. neso-ntь, nese-ta. Medjutim je samo ruština i nová bugarština sačuvala *t*, i to velikor. u sing. i plur. a malor. s novom bug. samo u pluralu; ostala slovenština posvema jih je odbacila: stbg. *nesetь*, *nesotь*; vlrus. *neset*, *nesut*; nbg. *nese*, *nesъt*; mlrus. *nese*, *nesut*; slov. *nese*, *nesô*; čes. *nese*, *nesou*; hrv. *nese*, *nesu*. Uz dvobrojno *ta* nalazi se i nepravilno *tě*: čes. *vy* *stúpis-tě* (dvje djevojk). Za imperativ i za jednostavna vremena prošla dolazi opet u jdbr. slaba okončica *t*, nu i ona se odbacuje poput slaboga *s* druge osobe, imper. *nesi* mj. nesi-t, inprf. *neseaše* mj. neséaše-t pokraj skr. *abôdha-t*,

2. Znakovi načina i vremena:

a) znak imperativa *i* odgovara sasma skr. *jâ* u potencijalu, koje po mnienju Boppovu znači zádati — prositi, a po Benfeyevu *jíti* — ići, dakle *dviš-jâ-m* = nenavidjeti prosim ili idem; prema tomu spada slov. imperativ u red grč. opativa ili lat. konjun. Znak imper. veže se s korenom osobitom sponom *e*, a spojivši se s njom daje *ě*, po okolnosti daje se i dalje mienjati, npr. stbg. nes-e-i-te = *nes-ě-te*, bi-je-i-te = bi-jě-te = *bi-ja-te*, nes-e-i-s = nes-ě = *nes-i*. tako isto čes. *umě-j-te*, ovdje je prešao sa sponom *i* u puku postjotaciju; u *gori-te* izgubilo se je oboje u korenovom samoglasu. U ostaloj slovenštini se je taj znak mienjao skupa sa sponom u *i* ili je prešao u postjotacija ili se sasma odbacio.

b) Slabi aorist i imperfekt imaju znak *ch*, *h* mj. skr. *s* u kojem počiva koren *as* = *biti*. Benfey misli, da je u *anai* — *sam* posljednja čest bezaugmentni aorist od *asmi* = *biti sam* (promienjeno u *šam*); točan prevod bio bi dakte *ducens fui*; to znači u starobug. *vedo-chъ*. Imperfect je po svom znamenovanju ravan lat. i grčkomu, nipošto svojim oblikom; znamenujuć čin prošao ima isti znak, a trajanje čina naznačuje sponom: *veděa-chъ*. Taj znak prošlosti ima sva ukupna slovenština na koliko su se gdje uzčuvala ta vremena.

c) Vrieme buduće rabi slovenština u formi presentičnoj kod glagola jednostavnih; ako tako ne, onda ga opetuje. Njekada je ona imala *takodjer i futurum* jednostavan sa znakom *s*, kakono se to opaža na

njekih ostancih stbg. *pla-s-ną* = *plasnem* = *budu pláti*, *byšąštij* mj. bysjąšty (u Štitnoga probyšúcný — profuturus). Indikativ bi prema posljednjoj formi bio *bysą* *by-sją* štono nas spominje na grč. φύ-σ-ω mj, fy-sjo; litv. *busi-u* a skr. *bhav-išjâmi* (kor, bhû = biti); ciela pripona *išjâmi* ima u sebi po Benfeyu *iš* = *as* = biti,a *ja* = ići, a jednostavni oblici *bhâvišjâmi*, *busiu*, *byšą* itd. znamenuju što i fut. opis *je vais être* ili engl. *I am going to be*.

d) Vrieme sadanje i aorist jaki neimaju nikakva znaka za svoju sadajnost ili minulost; praesens se dostatno razpoznaje punimi nastavci osobnimi a aorist od sad. vrem. po slaboj okončici osobnoj a kad kad i korenom, a od jakoga aorista manjkanjem znaka npr. praes. *idą*, *idemъ*, aorist. slabi *idochъ*, *idochomъ*, aorist jači *idъ*, *idomъ*. Jaki aorist sačuvao se je samo u staroj bugarštini.

3. Na prvôj osobi plur. imprf. *nes-ěa-ch-o-mъ* opažamo dvoju sponu: *o* koja spaja osobni nastavak *mъ* sa znakom vremena *ch*; *ěa* za tim koja ovaj znak spaja opeta s korenom; prvu zovemo osobnom drugu znakovom. Kakvo bi imalo biti etymologično znamenovanje spona, o tom nas nemogu podučiti niti najstariji jezici, a ni oni, koji su od svoje starine najviše sačuvali.

Sponu znakovnu primaju samo oni oblici glagolni, koji imadu znak vremena ili načina, poimence slabi aoristi, imperfect i imperativ; na ostancih jednostavnoga futura nemože se spoznati. U slabom aoristu jest spona ta *o* ili *e*, oboje oslabljene od starijega *a*, npr. *nes-o chъ*. *nes-e* (u 2. osobi jdbr. mj. neš-e-s-s, u 3. osobi mj. nes-e-s-t; koren *nes*, spona *e*, znak vremeni *s*, a slaba osobna pripona *s* ili *t*). Tako je bilo njekada po svoj slovenštini, jedina stara čeština, stara poljština i gornja luž. imaju posmjes *e*; *nesech*, *něse*, dolnja luž. usuprot svuda prvobitno *o*: *najasoch*, *njaso*. Otvoreni koreni neimaju te spone, *bi-chъ*, *chvali-chъ*. Po tom se dade suditi, da ona nije imala posebnoga znamenovanja, već da se je uzimala samo radi blagoglasja. — Imperfekt stavlja na to mjesto silniju sponu, stbg. *ěa*, *aa*, *a*, a ovim se valjda hoće da symbolički označi kako prošli čin zajedno i traje; tako *nes-ěa-chъ* uz aor. nesochъ, *bi-jaa-chъ* uz aor. bich, *peč-aa-chъ* (mj. pek-jaa-chъ) uz pekockъ, *gorě-a-ch* uz gorěchъ. Ova spona ima svoju važnost i u ostaloj slovenštini, kako se to vidi iz nbg. *bijěh*, strus. i srb. *bijach*, *bijaše*. U obojoj lužičtini (a tako bi imalo biti i u jeziku hrv.-srb.) ima još i taj valjani zakon, „da se aorist pravi samo od glagola perfektivnih a imperfektum samo od imperfektivnih ili trajnih." — Imperativ ima sponu *e*, ova se spoji s njegovim znakom i mnienja se mnogostručno. Slučevina njihova, ukazujuća se u stbg. kano *ě*, *ja*, ili samotno *i* ili kano postojacija *j*, ili se je izgubila u samoglasu korena — (*nes-ě-te* mj. nes-e-i-te; *bi-ja-t-e* mj. bi-je-i-te i bi-jě-te; *nes-i* mj. nes-e-i; *umě-j-te* mj. umě-i-te od umě-je-i-te; *gori-te* mj. gori-je-i-te) dolazi u ostaloj slovznštini poslje korena otvorenih (izuzam one na *-i*) kano puka postotacija, poslje korena zatvorenih u nariečjih južno-iztočnih kano *-i*, u zapadnih se je izbacila.

a iza korena na -*i* na zapado-iztoku zanikla je u korenovu -*i*, na zapadu izpala je i s njim. Za pregled evo njekoliko forma; nbg. *nesête* stoji mj. stbg. *nesěte*, vlrus. *bejte* postalo od *bijte*, jer ruština netrpi *ij*, a esko *modleme*, *modelte*, mj. starijega modlme, modlte.

starobug.	nesěte	bijate	nesi	umějte	gorite
novobug.	nesête	bijte	nesi	umêjte	gorite
rus.	nesite	bejte	nesi	umejte	gorite
hrv.-srb.	nesite	bijte	nesi	umijte	gorite
slov.	nesite	bijte	nesi	umêjte	gorite
čes.	neste	bijte	nes	umějte	hořte
polj.	nieście	bijcie	nieś	umiejcie	siedźcie
gornjoluž.	nješće	bijće	njes	—	hořće
dolnjoluž.	njascć	bijśo	njas	huméjśo	hořśo.

Spone osobne jesu u stbg. a po njoj i u ostaloj slovenštini ili *o* ili *e* ili neima nikakove. U sad. vremenu jest *o* sponom u 1. osobi jdbr. i 3. višebr.; u ostalih osobah *e*, npr. *nesą* mj. neś-o-m, *nes-e-ši* itd. U slabom aoristu jest *o* za 1. osobu sing. duala i plur. *e* za 3. osobu plur., drugdje nema nikakove, npr, *nesoch*-ъ mj. nesoch-o-m; *nese* mj. nese-s i mj. neses-t, *nesoch-o-mъ*, *nesos-te*, *nesošę* mj. nesoch-e-nt; ali nova bug., stara čes. i luž. imadu takodjer u 3. osobi plur, sponu *o*, a od *nesech-o-nt* imaju *nesechъ*, *nesechu*, *njesechu*, *njasochu*, Tako upravo razdiolile su se te spone u imperf. i u jakom aoristu. Imperativ neima nikakove osobne spone. Ima i osim ovih spona jošte drugih kod imenih oblika glagolnih, a to su *o* i *e*.

4. Imeni oblici glagolni jesu: infinitiv, supin, dionici i prelaznici.

Infinitiv i supin jesu imena, a pripone njihove u stbug. *ti*, *tъ*, pokazuju, ako jih prispodobiš s istoimenimi priponami u drugih jezicih, da su to padeži, i to infinitiv po svoj prilici dativ korena na -*i* a supin akusativ korena na -*u*. Ove se pripone dodaju infinitivu bez spone, stbg. *nes-ti*, *nes-tъ* Ostala je slovenština infinitivnu okončicu *ti* ili cielu zadržala, ili *i* odbacila i to ili bez svake promjene ili je *t* omekšala na *ť*, *ć*; supin je kano takov skoro već sasvim izginuo. Nova bugarština kano i susjedna joj grština, škipetarština i rumunjština neima od infinitiva i supina do li skrovnih tragova.

Prelaznik sadanjega vremena pravi si koren od pripone *nt* i spone *o*, *e* i to od korena vremena sadanjega, npr. *bij-e-nt*=bijęt, odkuda je nomin. *biję;* od *nes* načinjen je istim načinom prelaznikov koren *nes-o-nt* = nesąt, nu od toga imamo nom. *nesy* mjesto očekivanoga *nesą*. *Nesy* i *biję* stoje ovdje jedan prema drugomu upravo onako, kako *ryby* u sklonitbi prama *dušę* itd. Pripona *nt* sačuvala se je u cieloj indoeuropštini, u skr. kor. *bharant*; grč. *feront*; lat. *ferent*; got. *bairand*; litv. *gelbant* i jest po sudu Benfeyovu na ono isto, što na-

stavak za 3. osobu plurala. Ostala slovenština ima *nesa* mj. nesy, a mjesto ę u *gorę* svoju zamjenicu, dakako samo na koliko taj oblik rabi. Nova bug. neima nikakva prelaznika.

Prelaznik budući imadjaše istu priponu ali pred njom još i znak vremeni: *byšę* = by-sj-e-nt.

Prelaznik prošli pravio je svoj koren prvobitno okončinom *vant*, u kojem Benfey hoće, da nadje ostatak starijega još prelaznika *bhavant* od *bhû* = biti. Ovo *vant* se oslabljuje i daje za starobugarštinu i u obće za svu slovenštinu dvije pripone za tvorenje korena: *vъs* i *ъs*, prva se spaja bez spone uz korene otvorene, a druga uz zatvorene korene infinitivne, npr. kor. chvali-vъs, nes-ъs, u nom. *chvali-vъ*, *nes-ъ*, žen. *chvali-vъša*, *nes-ъša* od chvali-vъs-ja, nes-ъs-ja. Stim se slažu sasma ostali slov. jezici. Stara je bugarština osim toga u 4. formi glg. priponu još dalje oslabljivala pa izbacivši *v* iz korena chvali-vъs a spojivši *i* i ъ dobivala chvaljъs a iz ovoga koren chvalьs s nom. *chvalь*, s gen. *chvalьša* itd.

Dionik sadanji izvodi svoj koren od korena sadanjega, dodavajuć mu preko spone *o*, *e* priponu *mъ*, *nes-o-mъ*, *pišemъ* od pisi-e-mъ; još jedina litvanština ima takav oblik, ostala indoeuropština ima razširenu formu *mana*, skr. *bharamâna*, grč, nom. *fero-meno-s*, lat. *ferimini* (estis) = neseni ste, nesete se = nošeni ste, nosite se. U ostaloj se slovenštini taj dionik većinom izgubio u toj formi u dobi historičkoj samo mu još čeština imade tragova, npr. *vědom*. *lakom*, a velikoruština ga ima skoro sasma čista. Od korena na *-i* pravi ga velikoruština. i bugarština bez spone. npr. *chvalimъ*.

Dionik prošli tvorni pravi stbg. priponom *lъ*, koje daje bez spone infinitivnomu korenu, *nes-lъ*, *chvali-lъ*. Ovako i ostala nariečja slovenska, samo što *l* izpušća iza suglasa i u govoru i u pismu, rus. *nes*, čes. *nesl* (izg. nes) ili ga pretvara na samoglas, hrv.-srb. *pisao*. Ovaj je dionik, izgubivši se jednostavna vremena prošla, veoma potreban za nagradu forma analytičkih. Osim slovenskoga neima nijedan drugi indoeur. jezik toga dionika, ali ima pojedina imena izvedena tom priponom *la* ili još starijom *ra*, npr. lat, *gna-rus* = znalъ, skr. *bhavila-s* od bhû — *byl-ъ* = bio.

Dionik prošli trpni ima kako u ostaloj indoeur. tako i u slovenštini dvie pripone, *tъ* i *nъ*; i dodava jih inf. korenu ili pomoći spone *e* ili bez nje. Ovi su nastavici prava zaimena pokazna = *taj*, *on*. Obično imade svaki razred glagola po jednu od otih pripona, riedko kad obadvje uz isti koren, kano npr. *bi-je-nъ*, *bi-tъ*,

Prelaznici i dionici sklanjaju se po primjeru imena na *-a* ili *-ja*; oba mogu primiti, dapače i primaju izvjestne nastavke u polj. i luž. i idu onda po sklonitbi složenoj. Od dionikah trpnih tvore se substantiva glagolna priponom *ije*, npr. *vědom-i*, *uměn-i*, *bit-i*. Prelaznici prelaze i u značenje prislovno i postaju nesklonivi.

5. Znakovi i okončice osobne pristaju uz koren pomoći shodnih pripona; njekoji glagoli imadu u svoj slovenštini samo jedan

koren, npr. *nesą*, *nes-ochъ*, drugi po dva, i to jedan za praesens s njegovimi oblici, npr. *kažą* od kazi-ą, a drugi za infinitiv i shodne oblike, *kaza-ti*, *kaza-chъ*. Kod glagola dvokorenih rabi praesentni koren, kad se tvori ind. sadanji, imperativ, prelaznik i dionik sadanji; koren infinitivni rabi za aorist i za ostala imena glagolna, t. j. za prelaznik, dionike prošle, za infinitiv i supin. Imperfekt ima pravilno koren infinitivni a izmjenice i praesentični.

Prema tim korenom i radi sprege i izvadjanja glagolnih imena, dieli se slovenski glagol na šest razreda. U 1. je koren inf. judnak sadanjemu, *nes-ti*, *nes-ą*; u 2. se okanča na ą: *miną-ti*; u 3. na *-ě*: *gorě-ti*; u 4. na *-i*: *chvali-ti*; u 5. na *-a*: *děla-ti*; u 6. na *ova*: *kupova-ti*.

Prvi razred ima glagole jednokorene, a koren mu je skoro bez iznimke jednoslovčan. Najbolji primjer budi *nesą*, komu se koren *nes* nikad nemienja. Drugdje se svagdje pojavljuju promjene zvukovne. Poimence se sikavka *z* u inf. te sup. mienja na *s*, npr. *vézti*, stbg. *ves-ti* od korena vez; korenov ustnični glas ili se je odbacivao ili se je usuvalo ъs i *s*, stbg. *ži-ti* mj. živ-ti, *pogreb-ъs-ti* uz *pogre-sti*, čes. *záb-s-ti*; tako isto *ži-lъ* mj. živ-lъ, *ži-chъ* mj. *šiv-ochъ*; zubnici *d*. *t* pred *ti*, *tъ* mienjaju se u inf. i sup., a u južno-iztočnoj slovenštini pred *tъ* part. tvornoga se izbacuju: *ples-ti* mj. plet-ti, *plelъ* mj. čes. *plet-l*; grlenici *k*, *g*, *h* (ch) stojeće na koncu korena uz *t* (inf. i sup.) u stbg. *št* (njegove zamjenice *ć*, *č*, *c*), u imper. na prvi stupanj, t. j. na *c*, *z*, *s* a sbog predpone *e* mienjaju se na drugi stupanj, t. j. na *č*, *ž*, *š*, stbug. *mošti* mj. mog-ti, *možete* mj. mog-ě-te, a ovo opet mj. mog-e-i-te, *možete* od mog-e-te. Njekoliko korena s ъ*m*, ь*m*, ъ*n*, ь*n* uzrokom su, da ove sprežke zaginu pred suglasom, nu ostala slov. ima zato opet svoję zamjenice, stbg. *pęti* od pьn-ti; otvoreni koreni primaju pred samoglas hijatno *j*, stbg. *biją* od bi-j-om; koreni na *r*ъ, *l*ъ podvrženi su opet drugim promjenam. Zato ima u slov. gram. sedam i više pregleda za ovaj razred; ovdje budi prispodobljeno samo njekoliko forma od korena *nes*.

Starobug.	nesą	nesochъ	nesti	nesy	nesomъ
novobug.	nesъ	nesoch	—	—	—
velikor.	nesu	—	nesti	[nesja]	nesom
malor.	nesu	—	nesti	[nesučí]	—
hrv.-srb.	nesem	nesoh	nesti	[nesući]	—
sloven.	nesem	—	nesti	[nesôč]	—
čes.	nesu	—	nésti	nesa	—
polj.	niosę	—	nieść	[niosąc]	—
gornjoluž.	njesu	njesech	njesć	njeso	—
dolnjoluž.	njasu	njasoch	njasć	[njasuci]	—

starobg.	nesъ	neslъ
novobug.	—	nesъl
velikor.	[nesši]	nes

malor.	[nisši]	nis
hrv.-srb.	[nesavši]	nesao
slov.	[nesši]	nssel
čes.	nes	nesl
polj.	[niósszy]	niósł
gornjolu̇ž.	njesyvši]	njesł
dolnjoluž.	—	njasł.

Razred II. Koren mu je zajednički i svršuje na *nǫ*: *dvignǫ-ti minǫ-ti*, a postao je priponom *nǫ* od drugih korena, s veće česti sačuvanih u prvom razredu. Tako je postalo čes. *pad-nou-ti* od pad, *krad-nou-ti* od krad u glag. krasti; tako i stbg. *dvignǫ* pokazuje na stariji koren *dvig* i *minǫ* na stariji *mi*. Imenito su se koreni kano što *dvig* održali u mnogih oblicih, npr. *dvig-lъ*, *dviženъ*, koji očevidno spadaju na 1. razred ili *kradu* i *kradnu*,koji obstoje uzasebice u 1. i 2. razredu, pa jedan po ovoj drugi po onoj sklonitbi se sklanja; pa se ni neda tvrditi, da bi npr. *kradl bio* pravilniji od *kradnul* itd. U oblicih tvorenih na drugom mjestu od korena praesentičnoga očekivali bismo *dvi-gnǫ-ǫ*, *dvignǫ-ctь* itd., ali se ovdje izbacuje korenito ǫ i ostaje samo *dvig-nǫ*, *dvign-etь*. Drugdje se ovo ǫ raztvara na *ov*, npr. *dъcknov-enъ* mj. dъchnǫ-enъ, po čem možemo suditi, da je takodjer *dvignǫ*-ǫ prešlo najprije u dvignov-ǫ a kasnije u dvignv-ǫ, dvign-ǫ.

O postanku pripone *nǫ*, koja dolazi u cieloj indoeurop. tvrdi se, da je postala od zaimena pokaznoga, ali zašto ona glagolom slavenskim pruža imenovanje inchoativno il buduće, to se neda reći. Ostala slovenština ima u *nǫ* (hrv. nu) mj. ǫ svoje zamjenice i ima takovih korena mnogo više nego li stara bug.; poimence su mnogi koreni iz 1. razreda, ojačiv se prešli u ovaj razred. npr. čes. *bodnu*, *sednu*, *šeknu* ; hrv.-srb, *bodnu*, *sjednu*, *sjeknu* itd. pokraj stbg. *bodǫ*, *sědǫ*, *sekǫ*. Tako se isto i koreni. okančavajući se na nasal, i u prostom govoru i pismu, prenose iz 1. razreda u ovaj. *pnouti* uz stbg. *pęti* itd. ali nepravo. Evo primjera za 1. osobu sing. i za 3. sing. i plur. i za dionik tvorni; *dviglъ* jest od 1. razreda mj. *drignǫlъ*.

Stbg.	mimǫ	dvignetь	dvignǫtь	minǫlъ	[dviglъ]
nvbug.	minъ	digne	dignъt	minъl	dignъl
vlrus.	minu	dvinet	minut	minul	dvinul
mlrus.	minu	dvihne	dvihnuť	minul	dvihnul
hrv.-srb.	minem	digne	dignu	minuo	dignuo
slov.	minem	digne	dignô	minol	dignol
čes.	minu	dvihne	dvihnou	minul	dvihnul
polj.	minę	dźwignie	dźignǫ	milnął	dźwignął
gor.-luž.	minu	zběhnje	zběhnu	minuł	zběhnuł
dol.-luž.	minu	zvignjo	zvignu	minuł	zvignuł.

Razred III. obsiže infinitivne korene na *-ě*, *umě-ti*; u njekojih glagolih valja taj koren takodjer i za oblike praesentične, umě-j-ǫ od.

umě-ą, *umě-j* od umě-i, u drugih imaju ti oblici svoj vlastiti koren na *-i. gori* uz *gorě*. Kod prvih pridaju se okončice u ind. praes. pomoći hijatnoga *j*, a u jeziku českom stežu se u drugi samoglas s okončicom korenom; nigdje opeta izgube se u ind. i impert. u korenom samoglasu, npr. *umě-j·eši*, *goriši* mj. gori-eši; *gorite* mj. gori-eite, osim 1. osobe sing. i 3. vbr. *gorją* od gori-om; *gorętъ* od gori-ontь. Čeština i ovdje ima sbog toga upravo dug samogls. Iza palatala piše se *ę* a često i izgovara kano *a*: *běžati* uz *běžeti* mj. běžěti.

Stbug.	uměją	gorją	uměješi	goriši
nvbug.	umejъ	gorъ	umeješ	goriš
vlrus.	uměju	gorju	uměješ	goriš
mlrus.	umiju	horju	umiješ	horiš
hrv -srb.	umijem	gorim	umiješ	goriš
slov.	umêjem	gorim	uměješ	goriš
čes.	umím	hořím	umíš	hoříš
polj.	umieję	cierpię	umiejesz	cierpisz
gor.-luž.	—	horju	—	horiš
dol.-luž.	huměju	śerpju	huměješ	śerpiš

stbg.	umějątь	gorętь
nvbg.	umejъt	gorъt
vlrus.	umějut	gorjat
mlrus.	umijut	horjat
hrv.-srb.	umiju	gore
sloven.	umjêjô	gore
čes.	uměji	hoří
polj.	umieją	cierpią
gor.-luž.	—	horja
dol.-luž.	huměju	śerpje.

Razred IV. posjeduje koren na *-i*, i sve izvedene dakle i više-slovčane. Samoglas koreni *i* mienja se u njekih korenih sa sljedećim samoglasom u prejerovan samoglas, a·to biva poimence u 1. osobi sing. sad. vrem. za tim u inperf., u part. prošlom trpnom i u stbg. kratkom prelaznika prošlom, *věšь*. Ostala se je slovenština odaljila od toga samo u 1. osobi; hrv.-srb., slov. i čest. *chválím* (hvalim), stbg. *chvalją* i novobug. nemekšavaju korenoga suglasa.

Stbg.	chvalją	vraštaachъ	vraštenъ	kropljenъ	saditi
novobug.	falь	vratêh	vraten	kropen	—
vlrus.	chvalju	—	voročen	kropljen	sadiť
mlrus.	[illegible]	—	voročen	kroplen	saditi
hrv.-srb.	[illegible]	vraćah	vraćen	kropljen	saditi
slov.	hvalim	—	vračen	kropljen	saditi
čes.	chválím	—	vraćen	kropen	saditi

polj.	chvalę	—	wrócony	kropiony	sadzić
gor.-luž.	chvalu	wróćach	wróćeny	kropjeny	sadžić
dol.-luž.	chvalu	rośach	rośony	kropjony	saźiš.

Na razred V. idu infinitivni koreni na *-a*. Taj je koren ili za oblike sad. vrem., kano *děla-ti* i *děla-ją*, ili forme sadanje imaju drugi koren na *-i*, koji sa sljedećim samoglasom prelazi u prejérovam glas a prediduéi samoglas omekšava, *pisati* i *pišą* mj. pisi-om, ili pako ima koren o korenovo *-e* više nego li koren praesentični, a čim se, da je izveden od njega, npr. *kov-ą* i *kovati*, *dě-ją* i *děja-ti*.

Stbug.	dělają	dělaješi	pišą	pisalъ	dėją
nvbug.	dêlam	dêlaš	pišь	pisal	sêjъ
vlrus.	dělaju	dělaješ	pišu	pisal	děju
mlrus.	diłaju	diłaješ	pišu	pisał	diju
hrv.-srb.	bivam	bivaš	pišem	pisao	dijem
slov.	dêlam	dêlaš	pišem	pisal	sêjem
čes.	dělám	děláš	píši [písám]	psal	ději
polj.	działam	działasz	piszę	pisał	dzieję
gor.-luž.	džełam	džełaš	pišu	pisał	džeju
dol.-luž.	źołam	źełaš	pišu	pisał	źeju

stbg.	děješi	dějati
nvbg.	sêješ	—
vlrus.	děješ	dějať
mlr.	diješ	dijati
hrv.-srb	diješ	dijati
slov.	sêješ	sêjati
čes.	děješ	diti
polj.	dziejesz	dziać
gor.-luž.	džejesz	džeć
dol.-luž.	źejoš	źaś.

Na razred VI. spadaju glagoli s infinitivnim korenom na *-ova* i praesent. korenom na *-u*, *kupovaa-ti*, *kupu-ją*; obadva korena stoje medju se tako, kano i u predidućem razredu *bra* i *ber* ili *děja* i *dě*; t. j. infinit. koren postao je od sadanjega priponom *-a*, pri čem je *u* sbog hijata promienilo se na *ov*. Nova bugarština uzimlje infinitivni koren takodjer za praesentični i po tom sravnjuje se peti razred sa šestim po obliku *děla-ti*, *kupovat* ili *kupovati*, *děla-ją*; nvbg. *dêlam*, *kupvam* ili *kupuvam* (u običnoj češtini takodjer *obědvám* mj obědnji). Za sravnjivanje dosta su ovdje dva oblika: stbug. *kupujete*, *kupovalъ*; nvbug. *kupuvate*, *kupuval*; rus. *kupujete*, *kupoval*; hrv.-srb. i slov. *kupujete* i *kunovao*, *kupoval*; čes. *kupujete*, *kupoval*; polj. *kupujecie*, *kupował*; gluž. *kupujece*, *kupował*; dluž. *kupujošo*, *kupował*.

Njekoliko slov. korena spreže se sve bez spone u praes. i imper. i ima tako spregu bozsponovnu, tako npr. u jes-mъ imamo samo

koren *jes* i osobnu okončicu *mь*, ali medju korenom i njom nikakove spone, kano što je *o* u *nesą* — nes-o-mъ. Takovi koreni su: *věd*, *dad*, *jad* i *jes*; a osim njih stbg. *obrět* i *sъn*, u drugoj osobi *obrěsi* u 3. *sęti*. *Věd*, *dad* i *jad* čuvaju *d* samo u 3. osobi plur., jerbo ovdje imadu sponu; pred okončicami osobnimi, koje počimlju sa *t* (2. os. sing. dual. i plur., i 3. duala) pretvara se u bug. i rušt. *d* na *s*, a drugdje se svigdje odbacuje, u ostalih jezicih izbacuje se pred svakom okončicom; u čes. i dluž. (strč. takodjer *dadie*) takodjer pred sponom u 3. osobi pl. koren *jes*, skr. *as* zadržao je svoj *s* svuda, a u 3. osobi plur, u skraćenih formah *sątь*, *su* itd. izgubio je korenov samoglas. U imper. se *d* kadkad omekšava proti pravilu ća na drugi stupanj, od *dad* se odbacuje, a znak imperativa mienja se u postojotaciju, stbg *dad-i-te*; čes. *dajte*, *dejte*,

Stbug.	damь	dasi	dastь	dadęʼь	sątь
nvbug.	dam	—	—	dadъt	sъ
vlrus.	dam	daš	dasť	daduť	suť
mlrus.	dam	dasi	dasť	daduť	suť
hrv.-srb.	dam	daš	da	dadu	jesu
slov.	dam	daš	da	dade ó	so
čes.	dám	dáš	dá	dají	jsou
polj.	dam	dasz	da	dadzą	są
gor.-luž.	dam	daš	da	dadža	su
dol.-luž.	dam	daš	da	daju	su

stbug.	jaždь	jadite	dadite
nvbug.	jež	ježte	dajte
vlrus.	ješ	ješte	dajte
mlrus.	již	jižte	dajte
hrv.-srb.	jedj	jedjte	dajte
slov.	jej	jejte	dajte
čes.	jez	jezte	dejte
polj.	jedz	jedzcie	dajcie
gor.-luž.	jez	jezće	dajće
dol.-luž.	jez	jesćo	dajśo.

Složeni oblici slov. glagola jesu: perfectum, plusquamperfectum, futurum, futurum exactum, konditional i passiv.

Perfekt se tvori složivši dionik prošli tvorni s glagoljem *jesmь*, *pisalь jesmь*; nvbg. *pisal sъm*; hrv.-srb. *pisao sam*; slov. *pisal sem* itd. U malor. spaja se pomoćni glagol s dionikom u jednu rieč, ako se isti okanča na samoglas, a u poljskom uviek, npr. *pisał jem*, *pisalam* (= pisala jem), polj. pisałem, pisałam. Pomoćni se glagol izpušća u 3. osobi jdbr. i višebr., *psal*. m. p. *jesl*, *psali* m. psali j'sou; u velikoj ruštini jest to pravilom i za ostale osobe, *ja pisal*.

Plusquamperfectum se tvori u onih jezicih, gdje su se sačuvali jednostavni oblici za aorist i imperf., tako da se *běchъ* i *běachъ*

spoji s tim tvornim dionikom, stbg. *běchъ* ili *běachъ pisalъ*; hrv.-srb. *bjeh, bijah pisao* itd. Drugi je način taj., da se dionik spoji s perf. od *biti*, u hrv.-srb. *bio sam pisao*, ćega se moraju držati oni slovenski jezici. koji nemaju jednostavnoga aorista i imperfekta, slov. *bil sem pisal*; polj. *pisałem był*; malor. *pisał jem był* uz prislovno *bylo*, *byvało pišu*, *byvało pisal.*

Futurum jednostavni izgubila je slovenština veoma rano, a nagradjuje ga na dva načina: glagoli momentana čina, koji praesentičnom formom naznačuju budućnost slaganjem infinitiva ili tvornoga participa sa pomoćnim glagolom. Glagol momentanosti ima značenje buduće u jeziku ruskom i u zapad. slovenštini, *pošlju*, *pošlu*, *pošlę* — mittam, *ich werde schicken*. Stbg. *posъlją* ima isto znamenovanje, ali ga nije tako jugoslovenština sačuvala. Slovensko narieěje spaja ga samo pod iznimku takovim glagolom, najradje tada, kad je u družtvu s predlogom *po*, premda i ovdje rada opisuje; *pošlem* uz hočem poslati i *de te pošlem* — *mittam*. (Gled. razne prevode biblije. Act. ap. 7. 34.; Navratil slaw. ztw.) U jeziku hrv.-srb. spaja se s tom formom glagola praesntično značenje, i tek u ovisnoj izreci dobiva značenje futuralno, npr. *hodi, da te pošljem* — veni, et mittam te; u hrv. osebnom na riečju ima futur. znamenovanje i u samostalnoj izreci. npr. *svako kraljestvo razaspe se* ili po Vuku: *svako carstvo opustjeće*. Nova bugarština nikada nespaja značenja budućega s takvim glagolom. Radi toga se je u jugosl. jezicih razvilo više načina, nego li u kojem drugom, kojimi se buduće vrieme opisuje; u tu najme svrhu rabi infinitiv s glagoli: *hotjeti* (stbg., nvbg.), *imati* (stbg., slov.), *biti* ili pako particip tvorni i *biti*, Najčešće inf. s *hotjeti*, 1. os. stbg. *choštą*, nvbg. *štъ*, hrv.-srb. *hoću*, *ću*; slov. *hočem*; ovo se u hrv.-srb. i nvbug. može stopiti s korenom infinitivnim u jednu rieč. Na pr. *imam pisati*, *pisati choštą*; nvbg. *štъ pišem*, *štъ da pišem*, *pisaštъ*; hrv.-srb. *hoću pisati* (hoću da pišem), *pisaću*; slov. *hočem pisati*; hrv.-srb. *budem pisati*; slov. *bôdem* ili *bom pisal*. U jeziku ruskom i u zapadnoj slovenštini jest opet spajanje infinitiva ili dionika tvornoga sa *biti* najčešći način opisivanja: *budu pisat*, *budu psáti*, *pisać będę*, *pisać budu*; polj. *będę pisał*; mlrus. *budu pisał*; vlrus. takojer *pisat stanu*; mlrus. *pisati mu*; polj. *pisać mam*; zanimivo je opisivanje lužičko: *ja du pisać* = je vais écrire.

Futurum exactum ili buduće prošlo pravilo se je u stbg. od participa tvornoga i glagola *bądą*; npr. *da dastъ sugubo vьse, ježe bądetь kralъ* = *soll doppelt ersetzen, was er gestohlen haben wird*. Ta se ista forma nalazi i u poljštini, u srb.-luž., u slovenštini i u jeziku hrvatskom, ali stom razlikom, da svagdje znači samo prostu budućnost a ne budućnost prošlu, *będę pisał* — scribam, a ne scripsero. Ostala slovenština neima oblika za to vrieme, niti ćuti potrebe njegove; češ. *až budu míti psani napsané*, *odešlu je* jest germanizmus mj. až napíší; srbsko *biće poginuo* neznači: *er wird zu Grunde gegangen sein*, već *moguće je, da pogine*. U jeziku českom skriva prelaznik sadanji u sebi buduću minulost *padna*, *vejda* — einer, der gefallen, eingetreten

sein wird; to se vidi iz prevoda češ. braće: toto všecko tobě dám, jestliže padna (πεσών) budeš mi se klaněti („wenn du, nachdem du vor mir niedergekniet sein wirst, mich anbeten werdest." Mat. 4. 9); *vejdouce tam naleznete oslátko* (Marc. 11. 2) imadu braća u prevodu, dočim vulgata ili original ima εἰςπορευόμενοι, introeuntes.

Kondicional, koji u jeziku slov. ima istu zadaću, što i konjunktiv i optativ, tvori se spajanjem tvornoga dionika aoristom *bih* (bych): *psal bych* — *pisao bih* = scriberem, *bio bih pisao* = *byl bych psal* = scripsissem; *abych psal* — *da pišem* = scribam itd. Ali ovaj pomoćni *bih* izgubio je već svoje znamenovanje na toliko, da ima vriednost spojke. Nova bugarština ima indikativ mj. kondicionala, a pogodbeno značenja izrazuje izrekom pogodbenom ili spojkom, *da imam mastilo, pisuvam* = si haberem scriberem (vl. si habeo scribo); scribam = *da pišь*; hrv.-srb. *da pišem*,

Passiv izrazuje sva slovenština ili trpnim dionikom, sadanjim ili prošlim, spojenim sa *biti*: *chvaljemъ* ili *chvaljenъ*, *jesmь*, *běchъ*, *bądą* itd. ili formom aktivnom uz povratno zaime *se*: *govori se* — dicitur.